

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2693
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1659

TÜRK DIŞ POLİTİKASI-I

Yazarlar

Doç.Dr. M. Murat ERDOĞAN (Ünite 1, 4, 7, 8)
Doç.Dr. Kemal YAKUT (Ünite 2, 3)
Prof.Dr. Hüseyin BAĞCI (Ünite 5, 6)

Editörler

Prof.Dr. Hüseyin BAĞCI
Doç.Dr. Kemal YAKUT

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

İçindekiler

Önsöz vii

Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşünden Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk Dış Politikası 2

I. ÜNİTE

GİRİŞ	3
ÇÖKÜŞE DOĞRU OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA DIŞ POLİTİKA	4
Dönemin Tarihinin Ana Hatları.....	4
Osmanlı Dış Politikasında Almanya'nın Tarih Sahnesine Çıkışı.....	6
II. Abdülhamit Dönemi Dış Politikası.....	8
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DIŞ İLİŞKİLERİ: 1908-1918	11
II. Meşrutiyet'in İlanı ve Dönemin Dış Politikasının Genel Özellikleri	11
II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri.....	12
1908-1909 Dönemi	12
1909-1912 Dönemi	13
1912-1914 Dönemi	14
II. Meşrutiyet Dönemi Dış Politikası Üzerine Genel Bir Değerlendirme...	17
I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASI	18
1. Dünya Savaşı'nın Çıkış Nedenleri.....	18
Osmanlı Devleti ve 1. Dünya Savaş.....	19
1. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı'da Yaşanan "Ermeni Sorunu"	21
Sovyet Devrimi ve Rusya'nın Savaştan Çekilmesi.....	21
1. Dünya Savaşı'nın Sonu	23
Özet.....	24
Kendimizi Sınayalım.....	25
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	26
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	26
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	27

Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası..... 28

2. ÜNİTE

KURTULUŞA DOĞRU: ULUSLARARASI VE ULUSAL ORTAM.....	29
TBMM'NİN AÇILMASI VE DIŞ POLİTİKA	33
DOĞULU DEVLETLERLE İLİŞKİLER.....	34
TBMM Hükümeti ve Sovyet Rusya Arasındaki İlişkilerin Gelişimi	34
TBMM Hükümeti ve Afganistan Arasında Dayanışma Antlaşmasının İmzalanması.....	37
Üç Kafkas Cumhuriyeti'yle İlişkiler.....	38
Ermenistan Cumhuriyeti'yle İlişkiler	38
Azerbaycan Cumhuriyeti'yle İlişkiler	38
Kars Antlaşması	39
BATILI DEVLETLERLE İLİŞKİLER	39
İngiltere'yle İlişkiler.....	39
Fransa'yla İlişkiler.....	41
İtalya'yla İlişkiler.....	42
SICAK SAVAŞIN SONA ERMESİ: MUDANYA ATEŞKES ANTLAŞMASI.....	43
BÜYÜK HESAPLAŞMA: LOZAN BARIŞ KONFERANSI VE ANTLAŞMASI..	44
Lozan Barış Konferansı	44
Ülke ve Askerlik İşleri Komisyonu Görüşmeleri.....	45
Yabancılarla Uygulanacak Rejim Komisyonu Görüşmeleri	47
Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu Görüşmeleri	47
Türkiye'nin Kurucu Belgesi: Lozan Barış Antlaşması	48
Özet	53
Kendimizi Sınayalım	55
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	56
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	56
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	57

3. ÜNİTE

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938).....	58
ULUSLARARASI ORTAM VE ULUSAL ORTAM	59
Uluslararası Ortam.....	59
Ulusal Ortam.....	62
TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASININ	
TEMEL NİTELİKLERİ	63
1923-1930 YILLARI ARASINDA DIŞ POLİTİKA	64
Batılı Devletlerle Karşılaşılan İlk Sorunlar	64
Türk-İngiliz İlişkileri	65
Türk-Fransız İlişkileri	68
Türk-İtalyan İlişkileri.....	69
Türk-Yunan İlişkileri	70
Türk-Sovyet İlişkileri.....	74
Türk-ABD İlişkileri.....	75
Türk-Alman İlişkileri	76
Türkiye-Orta Doğu İlişkileri	77
Türk-İran İlişkileri	77
Türk- Afgan İlişkileri.....	78
1930-1938 YILLARI ARASINDA DIŞ POLİTİKA	79
Türk-İngiliz İlişkileri.....	79
Türk- Fransız İlişkileri	81
Türk-İtalyan İlişkileri.....	84
Türk-Sovyet İlişkileri	84
Türk-Yunan İlişkileri	85
Türk-ABD İlişkileri	86
Türk-Alman İlişkileri	86
Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Olması.....	87
Balkan Paktı.....	88
Türkiye-Orta Doğu İlişkileri	89
Türk-İran İlişkileri	89
Türk-Afgan İlişkileri	90
Sadabat Paktı	90
Montreux Boğazlar Sözleşmesi.....	91
Özet	95
Kendimizi Sınayalım	96
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	97
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	97
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	98

4. ÜNİTE

II. Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası: 1939-1945	100
II. DÜNYA SAVAŞI'NA DOĞRU DÜNYA VE TÜRKİYE'DE DURUM	101
Savaşa Giden Süreçte Dünya.....	101
Savaş Öncesi Türkiye.....	103
II. DÜNYA SAVAŞI	105
1939-1941 Dönemi: Alman-Sovyet Saldırmazlık	105
Antlaşması ve Almanya'nın Üstünlüğü Dönemi.....	105
1941-1943 Dönemi: Almanya'nın SSCB'ye Saldırması ve Savaşta Yeni	
Cephelerin Açılması	106
Pearl Harbor Baskını ve ABD'nin Savaşa Dahil Olması.....	106
1943-1945 Dönemi: Müttefiklerin Zaferine Doğru	106
SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....	107
Savaş Dönemi Türk Dış Politikasını Yönlendiren Kadro	107
Üçlü İttifak (Ankara Paktı).....	108
Savaşın Başlarında Üçlü İttifaka (Ankara Paktı)	109
Dayanılarak Yürütülen "Denge" Politikası.....	109
1941-1943 Dönemi: Almanya ve SSCB'nin Türkiye'den Talepleri	109
Türk-Sovyet Saldırmazlık Bildirisi	110

Türk-Alman Saldırmazlık Paktı	110
SAVAŞIN SON DÖNEMİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE BASKILAR	112
1943-1945 Dönemi: Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları	112
Casablanca Konferansı	113
Adana Konferansı (İnönü-Churchill Görüşmeleri)	113
Quebec Konferansı	113
Moskova Konferansı	114
I. Kahire Konferansı (Eden-Menemencioglu Görüşmesi)	114
Tahran Konferansı	115
İkinci Kahire Konferansı	115
Almanya ile İlişkilerin Kesilmesi	116
Savaş Boyunca Almanya'nın Türkiye'deki Pan-Türkist	117
Politikaları ve Bunun Türkiye'deki Yansıması	117
SAVAŞIN SON DÖNEMİ VE TÜRKİYE	117
Churchill-Stalin Görüşmesi ve Yüzdeler Anlaşması	118
Yalta Konferansı	118
Savaşın Sonunda Türk-Sovyet İlişkilerindeki Gerilim	119
Özet	121
Kendimizi Sınayalım	125
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	126
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	126
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	129

Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960).. 130

5. ÜNİTE

1950-1960 DÖNEMİ ULUSLARARASI ORTAM VE TÜRK DIŞ	
POLİTİKASININ GENEL HATLARI	131
TÜRKİYE - ABD İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE'NİN NATO'YA GİRİŞ SÜRECİ	133
Türkiye - ABD İlişkilerinin Genel Hatları	133
Türkiye'nin NATO'ya Girişi	133
Türkiye'nin ABD ve NATO İle İlişkileri	137
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN	
BALKANLAR POLİTİKASI	139
Balkanlar'daki Genel Durum	139
Balkan Paktı ve Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya İlişkileri	140
Türkiye'nin Diğer Balkan Ülkeriyle İlişkileri	140
DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN ORTA	
DOĞU POLİTİKASI	141
Orta Doğu'da Genel Durum	141
Türkiye'nin Orta Doğu'ya Yönelik Girişimleri	142
Bağdat Paktı Sonrası Orta Doğu'daki Gelişmeler ve	
Türkiye'nin Dış Politika Stratejileri	143
Süveyş Krizi	144
Suriye Krizi	145
Irak'taki Darbe ve Türkiye'nin Tavrı	146
KIBRIS SORUNU VE TÜRKİYE'NİN BU KONUDAKİ DIŞ POLİTİKASI	146
TÜRKİYE'NİN AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU İLE İLİŞKİLERİ	150
Özet	152
Kendimizi Sınayalım	154
Okuma Parçası	155
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	156
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	156
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	157

1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası..... 158

6. ÜNİTE

ULUSLARARASI ORTAM VE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ	
GENEL HATLARI	159
TÜRKİYE - ABD VE NATO İLİŞKİLERİ	162
1962 Küba Krizi ve ABD İle İlişkiler	162

1964 Kıbrıs Krizi ve ABD İle İlişkiler.....	163
Türkiye'deki Amerikan Varlığı ve Buna İlişkin Sorunlar.....	164
TÜRKİYE - SSCB İLİŞKİLERİ.....	165
KIBRIS SORUNU VE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI.....	167
TÜRKİYE-AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU İLİŞKİLERİ	170
Özet.....	172
Kendimizi Sınayalım.....	173
Okuma Parçası	174
Kendimizi Sınayalım Yanıt Ahantarı	175
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	176
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	176

7. ÜNİTE

1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası.....	178
1970-1980 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....	179
BAŞLANGICINDAN MÜDAHALEYE KIBRIS SORUNU	180
1974 KIBRIS BARIŞ HAREKATI.....	185
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ AMBARGOSU VE DÖNEMİN DIŞ POLİTİKASI	188
Ambargo Sonrası Türk-ABD İlişkileri.....	189
1974-1980 ARASINDA TÜRKİYE'NİN BİLETERAL VE BÖLGESEL İLİŞKİLERİ	190
Türkiye-İngiltere İlişkileri.....	190
Türkiye-Avrupa İlişkileri	191
Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri.....	192
Türkiye-Ortadoğu, Afrika ve Asya İle İlişkileri	193
EGE SORUNU.....	195
Özet	197
Kendimizi Sınayalım	199
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	200
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	200
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	201

8. ÜNİTE

1980-1990 Türk Dış Politikası.....	202
ULUSLARARASI ORTAM	203
ULUSLARARASI ORTAM VE 12 EYLÜL DARBESİ	205
ABD VE BATI AVRUPA İLE İLİŞKİLER	207
Türkiye ve ABD İlişkileri.....	207
Türkiye ve NATO İlişkileri	210
Türkiye ve Avrupa Topluluğu İlişkileri	211
Türkiye ve Yunanistan İlişkileri	214
Askerî Yönetim Dönemi Türk-Yunan İlişkileri.....	214
Özal Dönemi Türk-Yunan İlişkileri.....	215
Türkiye ile Yunanistan Arasında Önemli Adım: Davos Süreci	216
Kıbrıs Sorunu.....	216
ORTA DOĞU İLE İLİŞKİLER.....	217
Türkiye ve İran İlişkileri	218
Türkiye ve Irak-Suriye İle İlişkileri	219
Türkiye ve İsrail İle İlişkiler	220
SOVYETLER BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER	221
BALKAN ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLER.....	222
Özet	223
Kendimizi Sınayalım	225
Okuma Parçası	226
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	226
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	227
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	228

Önsöz

Cumhuriyet'in kuruluşundan Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'a kadar olan zaman kesitini ele alan bu kitap, anılan dönemdeki Türk dış politikasını anlamak, onun ruhunu, reflekslerini, ilkelerini, ana hatlarını ve gelişimi ortaya koyabilmek bakımından mütevazı bir çabadır. Bu oldukça karmaşık ve çok aktörlü sürecin analizinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden aldığı mirasın özel bir önemi olduğu açıktır. Ülke politikalarına birinci derecede şekil verdiği iddia edilen "jeo-stratejik" yaklaşımlar konusunda rezervlerimiz olsa da, Türk dış politikasının şekillenmesinde, politika belirleyicilerin felsefeleri, ilkeleri, amaçları kadar, ülkenin stratejik konumunun da çok önemli bir rol oynadığı açıklıkla ifade edilebilir. Medeniyetlerin beşiği ve tarihi göç yollarının kavşağı Anadolu ve Balkanlar coğrafyası, hem politikaların karmaşık siyasal-duygusal alt yapısını şekillendirmede önemli rol oynamış, hem de örneğin Soğuk Savaş döneminin kutuplaşmasının bir gerçekliği olarak bu kutuplaşmanın tam ortasında kalmıştır.

Coğrafi ve siyasi-kültürel özellikleriyle, bölgesel ve/ya da küresel gelişmelerin pek çoğunun doğrudan içinde yer almak durumunda kalan Türkiye'nin dış politikasının üzerine kurulu olduğu temel ilkelerde Osmanlı'dan alınan derslerin ve yeni Cumhuriyet için belirlenen hedeflerin etkili olduğu açıktır. Bunların içinde Cumhuriyet'in kurucusu M. K. Atatürk tarafından belirlenen "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi ile "muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkma" hedeflerinin, Türk dış politikasına şekil verenlerce hemen her dönemde bir süreklilik arzeden şekilde benimsendiği ve korunmaya çalışıldığı söylenebilir.

"Türk Dış Politikası I" başlıklı bu kitap, tematik alt bölüm değerlendirmelerin de yer aldığı kronolojik bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Bu çerçevede "Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşünden Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk Dış Politikası" başlıklı giriş bölümünün ardından "Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası", "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası(1923-1938)", "II. Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası (1939-1945)", "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", "1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası", "1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası", "1980-1990 Dönemi Türk Dış Politikası" bölümlerine yer verilmiştir. Kitabın hazırlanmasında Türk dış politikasına etkiye bulunan bölgesel ve küresel gelişmeler ile iç-dış politika ilişkisi de ana hatları ile ele alınmaya çalışılmıştır.

Prof.Dr. Hüseyin BAĞCI (ODTÜ), Doç.Dr. Kemal YAKUT (Anadolu Üniversitesi) ve Doç.Dr. M. Murat ERDOĞAN (Hacettepe Üniversitesi) tarafından kaleme alınan elinizdeki kitap, barış, refah ve demokrasi içinde gelişecek daha iyi bir Türkiye için çaba gösteren bütün dış politika yapımcılarına ve bu hedefler çerçevesinde kendisini geliştirecek olan gençlere ithaf edilmiştir.

Editörler

Prof.Dr. Hüseyin BAĞCI

Doç.Dr. Kemal YAKUT

TÜRK DIŞ POLİTİKASI-I

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne doğru izlediği dış politikayı ve Almanya'nın bu dönemdeki rolünü açıklayabilecek,
- II. Meşrutiyet Dönemi'nde izlenen dış politikanın tarihsel arka planını betimleyebilecek,
- Birinci Dünya Savaşı sırasında izlenen dış politikayı açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Denge Politikası
- Statüko
- Weltpolitik
- Kolonizasyon
- Jön Türkler
- II. Meşrutiyet
- Bab-ı Ali Baskını
- Birinci Dünya Savaşı

İçindekiler

Türk Dış Politikası-I

Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşünden Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk Dış Politikası

- GİRİŞ
- ÇÖKÜŞE DOĞRU OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA DIŞ POLİTİKA
- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DIŞ İLİŞKİLERİ: 1908-1918
- I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASI

Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşünden Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk Dış Politikası

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkinin niteliği, günümüze kadar uzanan Türk Dış Politikasının ruhunu, reflekslerini, ilkelerini, ana hatlarını anlamak ve açıklamak bakımından son derece büyük önem taşımaktadır. 1299'da kurulan Osmanlı İmparatorluğunun dört yüzyıl boyunca ortaya koyduğu neredeyse aralıksız gelişme ve genişlemenin önce "duraklama" ardından da "gerileme" dönemine girmesinin pek çok iç ve dış unsurla bağlantısı olduğu açıktır. Bunların içinde sanayileşme ile milliyetçilik ve ulus devlet düşüncesinin hızla gelişmesinde önemli rol oynadığı söylenebilir. Çöküş döneminde "bu vatan nasıl kurtarılır" arayışının içine giren ve askerî-teknolojik olarak bütün imparatorluk sınırlarını korumaya gücü yetmeyen Osmanlının, zorunlu ittifaklarla denge politikası güderek varlığını devam ettirmeye çalışması da bir süre sonra tıkanmaya başlamıştır. Osmanlının son döneminde devleti parçalanmaktan ve hatta yok olmaktan kurtarmaya çaba gösteren siyasi-bürokratik-askerî elitin, Osmanlının parçalanması ve Anadolu'ya sıkışması ile sonuçlanan I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti'ni kurma çabası içine girmeleri, Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında özellikle de dış politikada önemli sürekliliklerin sağlanmasında etkili olmuştur. Osmanlının varisi kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Lozan ile birlikte yeni bir kabul görmüş ve Osmanlı ile hukuki bağlarının bir kısmını koparmış olsa da olumlu ve olumsuz yönleri ile Osmanlı mirası, özellikle dış politikada kendini sürekli olarak hissettirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu ile onun siyasi, coğrafi, hukuki ve en çok da sosyal bakımdan varisi olan Türkiye Cumhuriyeti arasındaki çok yönlü bağlantılar, Türk Dış Politikasının ilkelerinin, vizyonunun, ona şekil veren endişelerin ve hedeflerin anlaşılması bakımından son derece önemlidir. Bu durum sadece Türkiye'de dış politika yapanlar bakımından değil, dünyanın genel kabulü bakımından da böyledir. Bu bölümde günümüze kadar uzanan Türk Dış Politikasının yapısı, içeriği, refleksleri, hedefleri ve ruhu bakımından Osmanlı İmparatorluğundan alınan miras ve bağlantılar özetlenmiştir.

ÇÖKÜŞE DOĞRU OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA DIŞ POLİTİKA

Osmanlı İmparatorluğunun çöküşe doğru izlediği dış politikayı ve Almanya'nın bu dönemdeki rolünü açıklayabilmek.

Osmanlı İmparatorluğunun 1299'da kuruluşundan dört yüzyıl sonra ilk kez 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'yla büyük çapta toprak kaybetmiş, bu antlaşmayla İmparatorlukta Duraklama Dönemi biterken "Gerileme Dönemi" başlamıştır. Bu antlaşmayı takip eden iki yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu, hızlanan toprak kayıplarını önlemek amacıyla Britanya İmparatorluğu, Fransa ve Çarlık Rusya gibi devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından faydalanarak uluslararası planda bir "denge politikası" izlemeye başlamıştır. Fakat 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu durum değişmeye başlamıştır. Toprak kaybı hızlanmış, sınırlar içeriye doğru çekilmeye başlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) sonrasında imzalanan 1878 tarihli Berlin Antlaşması, Osmanlı dış politikasında bir dönüm noktası olmuştur. (Özyüksel, 2004:5) Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Çarlık Rusya, Osmanlı topraklarının doğusunda ve batısında hızla ilerlemeye başlamıştır. Uzunca süre Osmanlının parçalanmaması için gayret gösteren Britanya İmparatorluğu da hem Çarlık Rusya ile çatışma politikasından sıyrılmaya hem de özellikle Osmanlı coğrafyasındaki gayrimüslim unsurların beklentilerini ön plana çıkaran bir yol izlemeye başlamış ve 19. yüzyılın ortalarında Osmanlının bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmiştir. Uzun zamandır politikasını Çarlık Rusya'ya karşı Britanya İmparatorluğu ile iş birliği yapmak üzerine inşa eden Osmanlı için artık ciddi bir strateji değişikliği zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de Osmanlı bu tarihten sonra yükselişteki yeni güç olan Almanya ile uzlaşmayı ve yeni dış politikasını, olabildiğince en az toprak kaybı şeklinde belirlemeyi tercih etmiştir.

Dönemin Tarihinin Ana Hatları

26 Ocak 1699 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile başlarında Avusturya Arşidüklüğü bulunan diğer Kutsal İttifak devletleri (Venedik, Lehistan ve Rusya) arasında imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğunun topraklarını paylaşmaya yönelik ilk uluslararası antlaşmadır. Bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu Macaristan'ın büyük bölümünü, Podolya, Ukrayna, Mora Yarımadası ile Dalmaçya kıyılarını yitirmekle kalmamış, Orta Avrupa'daki egemenliğini de kaybetmiştir. Bundan sonra Orta Avrupa'da üstünlük Osmanlıda değil Avrupa devletlerindedir. Bu devletlerin başında ise Britanya İmparatorluğu, Fransa ve Çarlık Rusya bulunmaktadır.

Osmanlının toprak bütünlüğünü 19. yüzyılın ortalarına kadar savunan Britanya İmparatorluğunun, 1757 yılında Hindistan'ı işgal etmesi önemli bir değişiklik anlamına gelmektedir. Hindistan'ın işgali Britanya İmparatorluğunun temel dış politika unsurlarından biri olmuştur. Zira Hindistan'a giden yolların siyasal, ekonomik ve askerî açıdan korunması, Britanya İmparatorluğu için son derece önemlidir. Hindistan, Britanya İmparatorluğunun gelişen sanayisi için bir ham madde kaynağı ve pazar yeri olmasının yanında Britanya İmparatorluğunun diğer sömürgelerine giden yollar üzerinde bulunması nedeniyle de stratejik öneme sahip bir ülkedir. Osmanlı topraklarının Hindistan'a hem karadan hem de deniz yolu üzerinden uzanması, Britanya İmparatorluğu için başka bir ülkenin Hindistan'a sızmasını ve Hindistan'a giden yolları tehdit etmesini önlemektedir.

Britanya İmparatorluğunun Osmanlı İmparatorluğuna karşı izlediği politika, Rusların batıda İstanbul, doğuda Erzurum'a kadar olan toprakları ele geçirdiği 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile değişmiştir. Britanya İmparatorluğu artık Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü korumanın çok zor olduğu görülmüştür. Bunun için de bundan sonra Çarlık Rusya'nın güneye daha fazla sarkmasını ve Fransa'nın Orta Doğu'ya yerleşmesini önlemek amacıyla yeni bir dış politika geliştirecektir. Bu yeni dış politikada Yunanistan ve Ermeniler önem kazanmıştır. Bu yeni stratejiye göre Britanya İmparatorluğu artık kolayca kontrol edebileceği küçük devletlerin (örneğin, Yunanistan) veya yeni devletlerin kurulmasını (örneğin, Ermenistan) destekleme politikasını izlemeye başlayacaktır (Özyüksel, 2004:6). Britanya İmparatorluğu bu yeni dış politikasını uygulamaya koymadan önce Ayastefanos (Aya Stefanos) Antlaşması'nın hükümlerini değiştirmeye çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya arasında 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan bu antlaşma, Çarlık Rusya'ya gerek Balkanlar gerekse Doğu Anadolu'da büyük çıkarlar sağlamaktaydı. Bu durum ise Britanya İmparatorluğunun Hindistan'a giden İmparatorluk yolunu tehdit etmekteydi. Zira bu antlaşmayla Çarlık Rusya'nın, Bulgaristan üzerinden Akdeniz'e inme olanağı ortaya çıkmıştı. Britanya İmparatorluğu gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya da Ayastefanos Antlaşması'ndan memnun değillerdir. Çünkü Bosna-Hersek'e *muhtariyet (özerklik)* verilmesi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Balkanlardaki yayılmacı politikasına ters düşüyordu. Almanya ise bu antlaşmayla Avrupa'da güç dengesinin Çarlık Rusya lehine bozulacağından endişe etmekteydi. Almanya İmparatorluk Şansölyesi Prens Bismarck, Britanya İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu yanına alarak Çarlık Rusya'ya anlaşmanın revizyonu için talepte bulunmuştur. Çarlık Rusya da karşısında yeni bir blok oluşturmamak adına, üstelik "galip bir ülke" sıfatı ile Berlin'de yeni bir antlaşmanın yapılmasına razı olmuştur.

Almanya İmparatorluk Şansölyesi Prens Bismarck başkanlığında toplanan Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusya, Britanya İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya Krallığı ve Fransa arasında 13 Temmuz 1878'de Berlin'de imzalanan yeni antlaşmayla Ayastefanos'un koşulları diğer ülkeler bakımından nispeten yumuşatılmıştır. Fakat bu yeni antlaşmanın Osmanlı İmparatorluğu için getirdiği kayıplar ve tavizler dışında çok daha başka önemli bir yönü bulunmaktadır. Berlin Antlaşması, 1856 yılında imzalanan ve Avrupalı güçlerin Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne saygı ve Osmanlı İmparatorluğunun içişlerine karışmama ilkelerini içeren Paris Antlaşması'nın hükümlerini ortadan kaldırmış ve artık Osmanlı topraklarının paylaşımına yönelik yeni bir süreç resmen başlamıştır. Bununla birlikte bu yeni süreçte Almanya daha farklı bir politika izlemiş ve Osmanlı İmparatorluğundan toprak talebinde bulunmayarak ekonomik ve askerî ilişkileri geliştirmeyi ön plana çıkarmıştır. Böylece 1918'e kadar devam edecek yeni dönem, Osmanlı-Almanya ilişkilerinde özel bir durum yaratmış, dönemin önde gelen devlet adamları ve hatta aydınları için Almanya çok özel ve olumlu bir anlam kazanmıştır.

Berlin Antlaşması sonrasında Britanya İmparatorluğu yeni dış politikasını yürürlüğe koymuştur. Bu doğrultuda 4 Haziran 1878'de Osmanlıdan 92.799 sterline kiralanan Kıbrıs, İngilizlerin Doğu Akdeniz'in güvenliğinde önemli rol oynayan bir faktör olmuştur. Britanya İmparatorluğu 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla stratejik önemi artan Mısır'ı da 1882 yılında işgal etmiştir. Britanya İmparatorluğunun Kıbrıs ve Mısır'ı ele geçirmesi, Hindistan'a giden yolların güvenliği

Muhtariyet: Özerklik, herhangi bir birimin kendi kendini yönetmesi, kendisine ilişkin kararları kendisinin alabilmesi durumu.

için artık Osmanlının toprak bütünlüğünün korunmasına ihtiyaç duymadığının bir başka göstergesidir. Britanya İmparatorluğu bu antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmiştir.

Berlin Antlaşmasıyla, Bosna-Hersek'in muhtariyeti kaldırılmış fakat Rus işgaline engel olmak için geçici olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna bırakılmıştır. Berlin Antlaşması'na göre Bulgaristan, bir bağımsız prenslik, özel koşullarla Osmanlı Devleti'ne bırakılan Doğu Rumeli ve Makedonya vilayetleri olmak üzere üçe bölündü. Rusya, Doğubeyazıt ve Eleşkirt'i Osmanlı Devleti'ne geri verdi. Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıkları bazı koşullara bağlı olarak onaylandı. Girit, Osmanlılara bırakıldı. Boğazlar'ın statüsü, 1856 Paris ve 1871 Londra antlaşmalarında kabul edilen ilkelerle korundu. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya ödeyeceği savaş tazminatı 802 bin 500 franka indirilerek taksitli bağlandı. (AnaBritannica, Cilt 4, s.97) Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda varlığını sürdürmesine olanak sağlarken Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması'yla elde ettiği kazançları azaltmıştır. Ancak; Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki parçalanma sürecinde önemli bir aşamayı oluşturan Berlin Antlaşmasıyla antlaşmaya taraf olan devletlerden hiçbiri aradıklarını bulamamışlardır.

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi Avrupa Devletlerine ayrıca Osmanlının iç işlerine karışma hakkı da tanımış ve bu madde uyarınca Britanya İmparatorluğu ve Çarlık Rusya, bu dönemde Ermenilere bağımsızlık vaatlerinde bulunmuşlardır. Antlaşmanın 61. maddesi ile Osmanlı Devleti, "Vilayet-i Sitte" adı verilen Erzurum, Van, Mamuret'ül Aziz (Elazığ), Diyarbakır, Sivas ve Bitlis'te reformlar yapmayı kabul etti. 61. madde şöyle diyordu: "*Osmanlı Hükûmeti, balkı Ermeni olan vilayetlerde maballi ibtiyaçların gerektirdiği islahatı yapmayı ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve güvenliklerini garanti etmeyi taahhüt eder ve bu konuda alınacak tedbirleri devletlere bildireceğinden, bu devletler söz konusu tedbirlerin uygulanmasını gözetceklerdir*" (Bayur, 1983:6-8). Böylece Berlin Antlaşması'nın bu maddesiyle Ermeni meselesi Ayastefanos'tan sonra ikinci kere uluslararası platforma taşınmış olmaktadır.

Berlin Antlaşması sonrasında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü artık korumayacağına ilişkin ilk göstergesi Kıbrıs politikası olmuştur. İngiltere, Berlin Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni destekleme sözüne karşılık olarak Kıbrıs'ı işgal etmiştir. Gerekçe olarak da Berlin Antlaşması ile Kuzeydoğu Anadolu'da üstün bir duruma geçen Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin İngiltere tarafından daha rahat korunması gösterilmiştir. İngiltere daha sonra ikinci iş olarak 1882 yılında Mısır'ı işgal edecektir (Sander, 1994:231). Fransa ise 1882 yılında Tunus'a girecektir.

DİKKAT

1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu dış ilişkilerde yürüttüğü "denge politikası" politikası zorunlu olarak sona ermiştir.

Osmanlı Dış Politikasında Almanya'nın Tarih Sahnesine Çıkışı

Prusya Krallığı, 1713-1867 arasındaki dönemde Alman Devletine verilen isimdir. Otto von Bismarck tarafından 1871'de inşa edilen Alman İmparatorluğunun kurulması ile birlikte Prusya, Almanya İmparatorluğunun en büyük bölgesi, Prusya Kralı I. Wilhelm ise Alman Kayzeri Wilhelm unvanını aldı. Prusya 1934'de Nazilerce bütünüyle ortadan kaldırılmıştır.

Prusya, 18. yüzyılda güçlü bir İmparatorluktu. Prusya Kralı II. Frederich, Rusya ve Avusturya'nın, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişlemelerini kendi ülkesi

açısından sakıncalı buluyordu. Bu nedenle de Osmanlı İmparatorluğu ile dostluk ilişkileri geliştirmeye çalışıyordu. Hatta bu politika doğrultusunda Prusya, Osmanlı ile 1761 yılında bir dostluk antlaşması bile imzalamıştır. Osmanlı İmparatorluğu-Prusya ilişkileri askerî alanda daha sonraları da devam etmiştir. 19. yüzyılda II. Mahmut, Osmanlı ordusunun modernizasyonu için Prusya'dan yardım istemiş, bunun üzerine Prusya, Helmuth Von Moltke'nin başkanlığında bir askerî heyeti Osmanlı ordusunun hizmetine göndermiştir. Moltke'yle birlikte Osmanlı toprakları Alman kamuoyunun ilgi alanına da girmiştir. Örneğin; Moltke yazılarında Tuna Eyaletleri ile Filistin'i Alman *kolonizasyonu (colonisation)* için uygun yerler olarak görmüştür. Kolonizasyon yani kolonileştirme; sömürge hâline getirdiği ülkeye, kendi anavatanından getirdiği insanları yerleştirme, sömürge yönetimi kurma anlamlarına gelmektedir. Ünlü iktisatçı Friedrich List ise Almanya'nın Osmanlı Asya'sının güçlendirilmesinde önderliği ele alarak Ön Asya'da üstün bir rol oynayacağını öngörmüştür (Özyüksel, 2004:9).

1835 ile 1839 yılları arasında Osmanlı ordusunda askerî öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak çalışan Helmuth Von Moltke, Osmanlıda yaşadığı olayları bazen bir seyyah, bir tarihçi, bazen bir asker, bazen de bir coğrafi kâşif gibi kaleme almıştır. Moltke'nin anıları için şu kaynağa bakılabilir: Helmuth von Moltke, Moltke'nin Türkiye Mektupları, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.

K İ T A P

Bu öngörülere ve düşüncelere rağmen Prusya-Osmanlı İmparatorluğu ilişkilerinde 1888 yılında tahta çıkan II. Wilhelm'e kadar önemli bir dönüşüm yaşanmamıştır. Bunun nedeni Prusya'nın önünde Alman birliğinin kurulması gibi güç bir görevin bulunmasıdır. Yine de Prusya, Avrupa devleti sıfatıyla katıldığı toplantılarda, Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü savunan Britanya İmparatorluğu ve Fransa'nın yanında yer almıştır. Osmanlı-Prusya dostluğu Alman birliğinin kuruluşuna kadar bu düzeyde sürmüştür. 19. yüzyılda gevşek bir konfederasyon olan Almanya'nın birliğini kurup güçlü bir imparatorluğa dönüşmesinde en önemli rolü oynayan Alman devlet adamı *Otto von Bismarck*'dir. Bismarck, Prusya Başbakanı (*Şansölye*) olduktan sonra, tüm gücünü Alman birliğinin gerçekleşmesi işine vermiştir. Bismarck bu amacına, 1866 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 1870 yılında Fransa ile yapılan savaşlar sonrasında 18 Ocak 1871 tarihinde ulaşmıştır. Kutsal Roma Germen İmparatorluğunu ilk imparatorlukları (I. Reich) olarak kabul eden Almanlar için 1871'de kurulan Alman İmparatorluğu "II. Reich", I. Dünya savaşında Almanya'nın yenilmesi ile 1918'de sona ermiştir. Hitler Almanyası (1933-1945) ise II. Reich olarak tanımlanmaktadır.

Almanya-Fransa savaşından sonra 1871 yılında imzalanan Frankfurt Antlaşması ile Fransa, gelişmiş sanayi bölgeleri olan Alsace ve Lorraine'i Almanya'ya bırakmıştır. Fakat bu antlaşmadan sonra Fransa bu yenilgiyi unutmamış ve Almanya için sürekli bir tehdit unsuru olmuştur. Bismarck, Fransa'yı bir tehdit unsuru olmaktan çıkarmak için bu ülkeyi Avrupa'da yalnız bırakma politikası izlemiştir. Bismarck, Fransa'nın Britanya İmparatorluğu ile iş birliğine gitmeyeceğini bilmektedir. Çünkü bu

Resim 1.1

Otto von Bismarck (1815-1896) Alman İmparatorluğunun kurucusu ve 1871-90 arasında ilk şansölyesidir.

Jön Türkler: II. Abdülhamid döneminde özellikle yurt dışında siyasal muhalefet hareketine katılan kişilere ve bunların kurduğu örgütlere verilen ortak ad. Öncelikle Padişah Abdülaziz'e karşı bir siyasal muhalefet yürüten Yeni Osmanlılar daha sonra Jön Türkler adıyla bu harekette 1. Jön Türk Hareketi olarak anılmıştır. Jön Türk deyimi asıl II. Abdülhamid döneminde rejimi devirmek için batıda etkinlikle bulunmuş bütün Osmanlı örgütlerine, geniş anlamda ise ülkelerindeki rejimi yurt dışında siyasal girişimlerde bulunarak devirmeye çalışan örgütlerle bunların üyelerini tanımlamakta kullanılır. Jön Türklerin temel siyasal amacı meşruti bir yönetim kurmaktır. Jön Türkleri en çok etkileyen siyasal ve sosyolojik düşüncelerin başında pozitivistizm geli.

Resim 1.2

II. Abdülhamit (1842-1918). Bunalmış bir dönemde Batı'ya karşı dengeli, Doğu'ya karşı "İslami", "din kardeşliğini" vurgulayan politikalar izlemiş öte taraftan ülke içindeki mutlakiyet yönetimini güçlendirmiştir.

iki ülke arasında sömürge paylaşımı konusunda anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Fakat Avusturya-Macaristan İmparatorluğu (1867-1918) ve Çarlık Rusya, Fransa ile Almanya'ya karşı ittifak yapabilecek devletlerdir. Bismarck ileride gerçekleşebilecek böyle bir ittifakı engellemek için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Çarlık Rusya ile anlaşma yoluna gitmiştir. 1882 yılında yapılan ve adına "I. Üç İmparatorlar Birliği" denilen antlaşmayla Almanya, Fransa ile yaptığı savaştan sonra çizilen sınırlarını garanti altına almış oluyordu. Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu politikası da bu dönemde bölgesel çatışma-denge sistemi için son derece önemliydi. Öncelikle Bismarck Osmanlı yüzünden Çarlık Rusya ile ilişkileri bozmak istemiyor, Almanya ve Avrupa'da statükonun devamından yana bir politika izliyordu. Statüko kurulu düzen demektir. Dolayısıyla statükoculuk da mevcut durumu bozma/koruma politikası anlamına gelmektedir (Oran, 2004:46).

Fakat işler Almanya'nın umduğu gibi gitmemiş, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Berlin Antlaşması'nda Bosna-Hersek için Britanya İmparatorluğuna yanaşması Çarlık Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine Çarlık Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile kurulan "Üç İmparatorlar Birliği"nden çekilmiştir.

II. Abdülhamid Dönemi Dış Politikası

Osmanlı'nın Çarlık Rusya karşısında aldığı ağır yenilgi ve yaklaştığı belli olan savaş dönemi, Osmanlı'yı Almanlar ile iş birliğine yönlendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun orduda reform yapmak isteğinde de modelin ve desteğin Almanya olması konusunda bir kararlılık söz konusudur. II. Abdülhamit, 1880 yılında Almanya'dan Osmanlı ordusunda reformlar yapmak üzere bir kurmay heyetinin gönderilmesini resmen talep etmiştir. Almanya ise Çarlık Rusya'nın "Üçlü Birlik"ten çekilmesi üzerine bu talebi olumlu yanıtlamış ve yeni oluşan dengeler çerçevesinde Osmanlı ordusunu güçlendirmek istemiştir. Aynı zamanda Alman silah sanayinin gereksinimleri de Abdülhamit'in teklifini cazip kılmıştır.

Bismarck, Abdülhamit'e olumlu yanıt verse de Osmanlıya yardım konusunda bir süre daha beklemeyi tercih etmiştir. Zira Bismarck'ın yeni politikası, Alman Birliğini Fransa tehdidine karşı korumaya çalışmaktır. Ayrıca Bismarck, Fransa'nın Çarlık Rusya ile iş birliği yapmasını istememektedir. Çünkü bu iki ülkenin birlik olup Almanya'ya savaş açma ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle Bismarck Çarlık Rusya'yı kendi tarafına çekmeye çalışmaktadır. Fakat bunlara rağmen Bismarck döneminde de Osmanlı-Almanya ilişkileri gelişme göstermiştir. Bu ilişkiler daha çok askeri alanda gerçekleşmiştir. Alman subayları 1882 yılından itibaren

Osmanlı ordusunda göreve başlamışlardır. Bu subaylar Osmanlı ordusunda yalnız ordunun güçlendirilmesi işiyle uğraşmamışlar, aynı zamanda Alman silah sanayisine Osmanlı pazarının kapılarını da açmışlardır. Alman subaylarının yoğun çabaları sonucu, o günlere kadar İngiliz ve Fransız şirketlerinin denetiminde olan Osmanlı İmparatorluğuna silah satışı, *Mauser, Loewe, Krupp* gibi Alman silah firmalarına geçmiştir (Özyüksel,2004:14). Böylece II. Abdülhamit'in Osmanlı ordusu-

nun ıslahı için Almanya'dan kurmay heyet talep etmesi ve Almanya'nın da buna olumlu cevap vermesiyle Osmanlıda Alman askeri misyonu oluşturulmuştur. Almanya'dan gelen subaylar ordunun modernize edilmesi gibi özel bir görev üstlenmişlerdir. Osmanlıdaki Alman askeri misyonu varlığı, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı subayları da eğitim görmek üzere Almanya'ya gönderilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu, Almanya'ya Osmanlı subaylarını göndererek, Avrupa ülkelerine karşı "Almanya ile birlikteyiz" mesajını da göndermekteydi.

Sonuç olarak; Bismarck döneminde Osmanlı-Almanya ilişkileri, ekonomik ve siyasi alanlarda durgundur. Fakat bu dönem, askeri alanda giderek yoğunlaşacak ilişkilerin temelini atılması ve Osmanlıda Alman askerî misyonun oluşturulması bakımından önemlidir. Bu süreç, Osmanlı ordusunun Almanlarla birlikte I. Dünya Savaşı'na girmesi ve Osmanlı İmparatorluğunun son bulmasıyla noktalanacaktır.

1888 yılında II. Wilhelm Almanya'nın son imparatoru olarak tahta geçtiğinde Bismarck'ın da dönemi kapanmaya başlamış, 1890'da ise görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bismarck'ın statüko yanlısı ve temkinli dış politikası yerine II. Wilhelm hem maceracı hem de yayılmacı bir siyaset taraftarıdır. Alman dış politikasında ciddi bir dönüşümü sembolize eden ve "Weltpolitik" adı verilen bu yeni politika I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yenilmesine kadar II. Wilhelm tarafından sürdürülmeye çalışılmıştır. *Weltpolitik* yani bir diğer anlamıyla emperyalizm, kuvvet etkisine dayanarak bir devletin egemenlik ve kontrol alanını ulusal sınırlarının ötesine yayma politikasıdır. Bu politikanın toprak kazancı, askerî üstünlük, ekonomik menfaat, siyasal nüfuz ve kültürel sızma gibi hedefleri olabilmektedir. II. Wilhelm'in I. Dünya Savaşı sonuna kadar bu politikayı izlemesinde Alman sanayisinin her geçen gün büyümesi ve nüfusun hızla artması, buna karşılık ham madde ve pazar sıkıntısı çekilmesi gibi nedenler önemli rol oynamıştır.

Sömürge yarışında en önemli rakipleri Britanya İmparatorluğu ve Fransa'nın çok arkasında ve geç kalan Almanya, büyüyen sanayisi için ham madde ve pazar aramaktadır. Almanya'nın donanması da deniz aşırı fetihler için yetersizdir. İşte bu koşullar altında Osmanlı İmparatorluğu Almanya için merkezî bir önem kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, henüz yeterince değerlendirilmemiş ham madde kaynakları ve mallarını satabileceği bir ülke olarak görülmüştür. Aynı süreçte Abdülhamit ve Osmanlı yöneticileri de gözlerini bir kurtuluş umuduyla Almanya'ya çevirmişlerdir. Abdülhamit siyasi anılarında; "Almanya kuvvetini boşuna barçayarak her yerde kendisine faydasız koloniler arayacağına, nüfuzunu İran Körfezi'ne kadar uzatsa, hem bizim için hem kendisi için çok daha iyi olur" (Abdülhamit, 1984:43-44) diyerek Almanya ile olan ittifaka ne denli sıcak baktığını göstermektedir. Abdülhamit'in Almanya'ya sempati ile bakmasının bir diğer ve en önemli nedeni ise Almanya'nın diğer Avrupa Devletleri gibi Osmanlıdan toprak talep etmemesidir. Tam tersine Almanya, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunmaktadır. Abdülhamit, kendilerinden toprak talep ettikleri ve iç işlerine karıştıkları için İngilizlere ve Fransızlara güven

Resim 1.3

II. Wilhelm (1859-1941)

duymamaktadır. Padişah Fransa'ya ilişkin görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir: "...Fransızlar bize eskisine nazaran daha az sevimli gelmektedirler. Bunda bizden Tunus'u almalarının dabl olduğu gibi, idare şekillerinin cumhuriyet olması da rol oynamaktadır." (Abdülhamit, 1984: 137-138). Yine İngiltere de Abdülhamit için Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak üzere oyunlar ortaya koyan bir ülkedir. Abdülhamit, kendisine karşı yürütülen Jön Türk muhalefetinin İngilizlerce desteklendiğini düşünmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Avrupa ve Balkanlarda toprak yitirdikçe elinde bir tek Türk olmayan Müslümanların (Arap, Kürt, Arnavutlar) yaşadığı topraklar kalıyordu. İngilizler yeni politikalarıyla Arapların yaşadığı bölgelere yönelerek Abdülhamit'in Pan İslamist politikalarıyla Müslüman unsurları bir arada tutma çabalarını engellemeye çalışıyorlardı. İngilizlerin bu politikalarının en somut örneği Halifelik meselesinde beliriyordu. 1876 yılından başlayarak Londra'da yayımlanan bazı Arap gazetelerinde, halifeliğin Araplara geri verilmesi doğrultusunda propaganda yapılıyor, yine İngilizlerin kışkırtmalarıyla Beyrut, Halep, Bağdat ve Şam'da Arap halklarını Osmanlı vesayetini silkip atmaya çağıran bildirimler dağıtılıyordu (akt. Özyüksel, 2004:8).

Abdülhamit'in gözünde İngiliz ve Fransızların bu politikalarına karşın Almanya yalnızca ekonomik imtiyazlar istemektedir. Örneğin, 1895-1896 yıllarında Ermeni isyanlarının iyice yoğunlaştığı bir dönemde Almanya bu sorunlara karışmamıştır. Oysa Bitlis Sason'da meydana gelen olaylar sonrasında İngiliz, Fransız ve Ruslar Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine müdahalelerini arttırmışlardı. İngilizler, Osmanlı topraklarında bağımsız bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını istemiştir. Ruslar ise bu öneriyi kendi topraklarında yaşayan Ermenilerin de katılabileceği endişesiyle karşı çıkmıştır. Almanya ise Ermenilere yönelik yapılacak adli ve idari reformlara aktif olarak katılmamıştır. Ekonomik ayrıcalıklar Almanya için yeterli görülmüştür. Bu ayrıcalıkları da aldıktan sonra II. Wilhelm iki kez Osmanlı İmparatorluğunu ziyaret etmiştir.

Abdülhamit tarafından Almanya'ya ilk ekonomik imtiyaz (ayrıcalık) 1888 yılında verilmiştir. Bu, demir yolu yapımıyla ilgilidir. Almanların Osmanlı İmparatorluğundaki demir yolu macerası, İzmit-Ankara imtiyazının elde edilmesiyle başlamıştır. 1892 yılında Deutsche Bank'ın önderliğinde *Anadolu Demiryolu Şirketi* İstanbul-Ankara hattını hizmete açmıştır. Aynı şirket 1896 yılında Eskişehir-Konya hattını tamamlamıştır.

II. Abdülhamit döneminde Osmanlıların Almanya'ya yönelişi ve İmparatorlukta Alman nüfuzu için şu kitaptan yararlanabilirsiniz: İlber Ortaylı, İkinci Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/074.pdf>

Abdülhamit demir yolu yapımının Bağdat'a kadar uzatılmasını istemekteydi. Böylece Osmanlı ülkenin her yerine rahatlıkla asker sevkıyatı yapabilecekti. 1903'te Osmanlı ile Almanya arasında Bağdat hattının sözleşmesi imzalanmıştır. Fakat hem Osmanlı İmparatorluğunun askerî olarak güçlenmesini hem de bu hattın yapımını istemeyen Britanya İmparatorluğu, Fransa ve Çarlık Rusya'nın itirazları gündeme gelmiş ve bu üç devlet, Almanya'ya tanınan imtiyazları kendileri için de istemişlerdir.

Bağdat Demir Yolu'nun Anadolu'dan sonra Mezopotamya üzerinden Basra Körfezi'ne ulaştırılması planlanıyordu. Abdülhamit, 1900 yılında Hicaz Demir Yolu'nun yapımını da başlatmıştı. Bu durum Britanya İmparatorluğunun kaygılarını iyice arttırmıştı. Zira her iki demir yolu birleştiğinde, hatlar Halep ve Şam üzerinden Mekke'ye uzanacaktı. Bağdat Demir Yolu projesinin Basra'da son bulması,

Hindistan'a yönelik doğrudan bir tehdit yaratmaktaydı. Üstelik Hicaz bağlantısı Mısır'daki İngiliz nüfuzunu tehlikeye sokuyordu. Bağdat Demir Yolu Britanya İmparatorluğunun çıkarlarına son derece aykırıydı. Fransa ise bu demir yolu ile Suriye'deki konumunun sarsılmasından korkmaktadı. Bağdat Demir Yolu sorunu I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Savaş öncesinde Britanya İmparatorluğu, Fransa, Çarlık Rusya ve Almanya arasında Bağdat Demir Yolu ile ilgili ikili antlaşmalar yapılmıştır. Fakat savaşın patlak vermesiyle bu antlaşmalar geçersiz sayılmıştır. Bağdat Demir Yolu uluslararası bir sorun olarak I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olan olaylardan bir tanesi olarak görülmektedir.

Sonuç olarak; Berlin Antlaşması sonrasında Osmanlı dış ilişkilerine damgasını vuran denge politikasının sürdürülmesinin imkânı kalmamıştır. Osmanlı hızla toprak kaybetmektedir ve büyük devletlerin gözünde artık Osmanlı parçalanmaktadır. İşte tam bu sırada emperyal bir güç olarak ortaya çıkan Almanya'nın Osmanlı ile olan ilişkileri I. Dünya Savaşı bitimine kadar son derece önemli rol oynamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu dış ilişkilerinde 19. yüzyıla kadar izlenen "Denge Politikası" hangi nedenlerle değişmiştir?

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DIŞ İLİŞKİLERİ: 1908-1918

II. Meşrutiyet'in İlanı ve Dönemin Dış Politikasının Genel Özellikleri

II. Meşrutiyet Dönemi'nde izlenen dış politikanın tarihsel arka planını betimlemek.

II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) Osmanlı'nın son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıç dönemi dış politikalarını anlamak bakımından son derece önemli bir dönemdir. 1876 yılında tahta çıkan ve 1909 yılında tahttan indirilen II. Abdülhamit, 33 yıl süren uzun yönetimi döneminde Osmanlı dış ilişkilerini Almanya'ya yaklaşarak yürütmüştür. Bu siyaset, 1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda Tanzimat Fermanı'nın halka okunmasıyla başlayan Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) belirginleşen Britanya İmparatorluğu ve Fransa yanlısı dış politikadan farklıdır. Tanzimat Dönemi'nde 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, aynı yıl imzalanan Paris Antlaşması'na madde olarak koydurulmuştur. Islahat Fermanı, Osmanlı'da yaşayan Hristiyanların hak ve özgürlüklerini artırmaya yönelik olarak düzenlenmiştir. Her ne kadar Paris Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü başta Britanya İmparatorluğu ve Fransa olmak üzere Avrupa Devletlerinin garantisi altına alınıyorsa da Islahat Fermanı ile Britanya İmparatorluğu, Fransa ve Çarlık Rusya'nın gayrimüslimler üzerinden Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmesinin yolu da açılmıştır.

1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'yla Avrupa'nın büyük güçlerinin Osmanlı İmparatorluğunun topraklarını paylaşma süreci de hızlanmıştı. Berlin Antlaşması'yla 1856 yılında imzalanan Osmanlı İmparatorluğunun "temami-i mülkiyeti"ni (Hanioglu, 2004:58) teminat altına alan Paris Antlaşması'nın da bir geçerliliği kalmamıştır. İşte II. Abdülhamit bu ortamda tahta çıkmıştır. Abdülhamit, Britanya İmparatorluğu ve Fransa yanlısı dış politikanın yerine Avrupa Devletleri arasındaki çatışmalı ilişkilerden yararlanmak istemiştir. Bu nedenle de herhangi bir Avrupa Devleti ile doğrudan ittifak ilişkisine girmek yerine Avrupa Devletleri arasında yansızlık politikası sürdürmeye çalışmıştır. Milliyetçilik akımlarının çok güçlü bir biçimde sarstığı Osmanlı'yı koruyabil-

mek için Panislamizm politikasıyla Müslümanları bir arada tutmaya çalışan Abdülhamit'in 33 yıllık saltanat döneminde bu çabasında nispeten başarılı da olduğu söylenebilir. Ancak bu dönemde hem dış politika tercihleri hem iç politikadaki tavrı nedeni ile geniş bir muhalefet cephesi ile karşılaşan Abdülhamit'in muhaliflerinin başında da Jön Türkler gelmektedir. Jön Türk hareketi, Abdülhamit'in tahttan indirilmesine yönelik pek çok girişimde bulunmuş, en sonunda da Britanya İmparatorluğu başta olmak üzere Büyük Devletlerin desteğini alarak rejimi değiştirmek ve anayasayı yeniden ilan etmek sureti ile başarıya ulaşmaya çalışmıştır. Britanya İmparatorluğu ve diğer bazı Avrupa Devletleri de Osmanlı İmparatorluğu ile ortaya çıkan sorunları, Jön Türk iktidarı ile daha kolay halletme düşüncesiyle bu hareketi desteklemişlerdir.

Jön Türkler amaçlarına 1908 yılında ulaşmışlardır. 1908 yılında Abdülhamit II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmış ve böylece tahta geçerken ilan edip, kısa bir süre sonra askıya aldığı 1876 Anayasası yeniden yürürlüğe girmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı devlet adamları dış politikada farklı yöntemler izlemişlerdir. Fakat bu politikalarda amaç aynıdır: İmparatorluğun ayakta kalabilmesi için büyük devletlerden destek almak. Ancak bir süre sonra Osmanlı devlet adamları Avrupalı devletlerin istekleri doğrultusunda hareket etmek zorunda kalmışlar ve Osmanlı İmparatorluğu uluslararası alanda yalnızlığa itilmiştir. Bu süreçte Almanlar ile ilişkiler özel bir öneme sahip olmuş ve neticede de 1914 yılında imzalanan Osmanlı-Alman ittifakı ile dönüşü olmayan bir yola girilmiştir. 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Almanya ile müttefikliği tercih etmiş ve 1918'de savaş bittiğinde yenilen tarafta kalmıştır.

DİKKAT

II. Abdülhamit'in yürüttüğü dış politika, Tanzimat Dönemi Osmanlı dış politikasından farklıdır. Tanzimat Döneminde Britanya İmparatorluğu ve Fransa yanlısı dış politika izlenirken, II Abdülhamit döneminde Almanya ile iyi ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri

II. Meşrutiyet Dönemi dış ilişkileri 3 döneme ayrılarak incelenebilir:

- 1) 1908-1909 Dönemi
- 2) 1909-1912 Dönemi
- 3) 1912-1914 Dönemi (Tokay, 2004: 35)

1908-1909 Dönemi

1908 Jön Türk ihtilalinden sonra kurulan Kamil Paşa hükümetinin dış politikadaki amacı bölgesel ve büyük güçlerle uzlaşmacı bir politika izlemektir. Kamil Paşa, başta kapitülasyonlar olmak üzere yabancı devletlere verilen imtiyazları ortadan kaldırmak istiyordu. Böylece ekonomiyi sağlamlaştırıp, yönetimde, eğitimde, askerî alanda reformlar yapabilecekti. Fakat Kamil Paşa bu isteklerini yerine getiremeden Ekim 1908'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Bunun ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak etti. Girit ise Yunanistan ile birleşmek istediğini ilan etti. Bütün bunlar yeni yönetimin bunalımlı bir döneme girmesine ve uluslararası alanda Jön Türk İhtilalinin prestijinin sarsılmasına neden oldu.

Britanya İmparatorluğu ile iş birliği yapmayı dönemin koşullarında daha doğru bulan ve bu tavrı ile "İngilizperver" olarak isimlendirilen Kamil Paşa, bu sorunların çözümlenebilmesi için uluslararası bir konferansın toplanmasını istemekteydi. Bu konferansta ayrıca Osmanlı'nın yabancı devletlere verdiği imtiyazların, Berlin Antlaşması'nın 23. ve 61. maddelerinin kaldırılması ve Boğazların statüsü ile ilgili konuların görüşülmesi istenecekti. Fakat 1908 yılında büyük devletler kendi aralarında anlaşamadıklarından bu konferans yapılamamıştır. Bunun üzerine de Balkan

devletleri ile ikili antlaşmalar yapılması yoluna gidilmiştir. Kamil Paşa öncelikle Bulgaristan'a karşı Sırbistan, Karadağ, Yunanistan, Romanya ile ittifak arayışına girmiştir. Bu arada Çarlık Rusya bir Türk-Slav ittifakını desteklemekteydi. Çarlık Rusya bu ittifakı Boğazların statüsü için istemekteydi. Ayrıca Çarlık Rusya'nın hesaplarına göre bir Türk-Slav ittifakı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Balkanlardaki yayılmasını durdurabilirdi. Britanya İmparatorluğu, Bulgaristan'ın dışarıda bırakılarak Balkan devletleriyle ikili anlaşmalar yapılmasına karşı çıkmıştır.

Kamil Paşa hükümeti, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Bosna-Hersek'i ilhak etmesi üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile görüşmelere başlamış ve 1909 yılında anlaşmaya varılmıştır. Osmanlı bu anlaşmayla Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Bosna-Hersek'i ilhakını tanımış, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise Osmanlıya tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Aynı dönemde Bulgaristan sorunu Çarlık Rusya'nın arabuluculuğu sayesinde çözülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusya'nın Osmanlıdan istediği 93 Harbinden kalma savaş tazminatından vazgeçmesi karşılığında Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Girit sorunu nedeniyle Yunan malları bir süre boycot edilmiştir. Fakat sonra Yunanistan ile iyi ilişkiler geliştirmek üzere bu boycot kaldırılmıştır. Girit sorununun çözümü ise sonraya bırakılmıştır.

Bu arada Kamil Paşa hükümeti istifa etmiş yerine Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti kurulmuştur. Her iki hükümet döneminde de Osmanlı devlet adamları Balkanlarda ortaya çıkan krizlerin aşılması için dış güçlerin desteğini aramış fakat istedikleri desteği bulamamışlardır. Büyük devletler dönemin hassas dengelerinin bozulmasını istememekteydiler. Ancak bu dengeler bozulmuştur ve başta Balkan Savaşları olmak üzere birçok felaketin gelmesi de hızlanmıştır.

1909-1912 Dönemi

Bu dönemde Osmanlı yönetimi kuvvetli bir idari mekanizmayla devletin bütünlüğünü korumayı amaç edinmiştir. Bunun için de kapitülasyonları kaldırmayı gerekli görmektedir. Çünkü kapitülasyon nihayetinde bir ülkenin başka ülke ya da ülkelere tanıdığı ekonomik ayrıcalıktır. Kapitülasyonun sağladığı ayrıcalıklar sadece vergi ve gümrük ödememek gibi ekonomik sınırlarda kalmamaktadır. Ayrıca bazı hukuksal ve siyasal ayrıcalıklar da söz konusu olmaktadır. Böylece bu türden ayrıcalıkları tanıyan bir ülkenin ekonomik, hatta siyasal bağımsızlığı giderek aşınmaktadır (Sönmezoğlu, 2010: 383). Kapitülasyonların bu olumsuz yaptırımlarına rağmen, içinde bulunulan dönemin kötü koşulları nedeniyle Osmanlı yönetimi yine de birtakım imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır.

Osmanlı bu dönemde İngiltere, Almanya ve Fransa ile kapitülasyonlar ve Bağdat Demir Yolu sorunu ile uğraşırken içeride de rahat değildir. İç çalkantılardan en önemlisi 31 Mart ayaklanmasıdır. 31 Mart Olayı (Vakası) (Miladi 13 Nisan 1909) denilen bu ayaklanma, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet edenlerce çıkarılmıştır. Ayaklanma, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Selanik'te hazırlanan, komutanlığını Mahmut Şevket Paşa'nın, kurmay başkanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesiyle bastırılmıştır. Olaylardan II. Abdülhamit sorumlu tutularak tahttan indirilmiş ve yerine V. Mehmet Reşat padişah yapılmıştır. Ancak 31 Mart'ın

İttihat ve Terakki Cemiyeti: İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) 1889'da kurulmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinde büyük rol oynamıştır. 1908-1918 yıllarında devlet yönetimine hakim olan siyasi örgüttür. 1913-1918 yılları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tam iktidar olduğu dönemdir. 1908-1913 yılları arasında ise iktidarı denetleyen bir fırka (parti) haline gelmiştir. Başlangıçta gizli bir dernek olarak kurulan örgüt, anayasal yönetimi savunmakta idi. 2. Meşrutiyet'in ilan edilip anayasanın kabul edilmesiyse bu amacına ulaşmıştır. Cemiyetin 1918'de kendini feshetmesinden sonra üyelerinin çoğu Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katılmıştır. İttihatçılar, kendilerinden önce gelen Genç Osmanlıların devamıdır. Daha sonra "Jön Türkler" olarak da adlandırılmışlardır. (Akşin, 1987)

Resim 1.4

Mahmut Şevket Paşa (1856-1913) Osmanlı asker ve devlet adamı. 31 Mart olayı olarak bilinen ayaklanmanın bastırılmasında ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinde rol oynamıştır.

Abdülhamid'i tahttan indirmek ve muhalefeti bastırarak yönetimde mutlak hâkimiyet kurmak için bizzat İttihat ve Terakki tarafından planlandığına dair iddialar da bulunmaktadır. Hatta bu anlamda 31 Mart Türkiye tarihinin ilk askerî darbelerinden birisi olarak da tanımlanmaktadır.

Bütün bunların yanı sıra İtalya'nın 1911 yılında Trablusgarp'a asker çıkarması da dönemin diğer bir önemli sorununu oluşturmuştur. İtalya, siyasi birliğini 1870'te kurmuştur. Sömürge edinme ve pazar arayışı yarışında Almanya gibi geç kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun bu bölgeyi savunacak gücünün olmayışını görerek de Libya'yı sömürgeci yapmak istemiştir. Bir yıl süren savaş sonrasında 1912 yılında İtalya ile *Quchy* (Uşi) Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Trablusgarp kesin olarak İtalya'ya bırakılmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğunun Kuzey Afrika'daki son toprak parçası da elden çıkmıştır. Ayrıca söz konusu antlaşmayla Ege'deki On İki Ada da geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştır.

1909-1912 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu, *İttifak devletleri* ile de iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Ancak istenilen sonuçları alamamıştır. Büyük devletler ise kendi aralarında kamplara bölünmüş ve bu hassas dengenin bozulmasını istememiştir. Aynı zamanda da Balkanlarda kendi çıkarlarını korumaya gayret etmişlerdir. Balkanlardaki bölgesel güçler ise Osmanlının zayıflığından yararlanıp kendi aralarında *ittifaklar* kurmuşlardır. Bu dönem aynı zamanda Balkanlarda ayrılıkçı ve milliyetçi hareketlerin arttığı yıllardır. Bütün bu gelişmeler Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı İmparatorluğunu ciddi çıkmaza sokmuştur.

1912-1914 Dönemi

a) *Balkan Savaşları ve Sonuçları*

8 Ekim 1912- 29 Eylül 1913 arasında yaşanan iki Balkan Savaşı, Osmanlının dağılma sürecinin en önemli aşamalarından birini temsil etmektedir. Osmanlının parçalanma sürecindeki bu savaşlar, sadece bağımsızlık mücadelesi veren ya da topraklarını genişletmeye çalışan Balkan devletlerini değil, aynı zamanda bu savaşlarda pozisyon alan ve çıkarlarını geliştirmeye çalışan bütün Avrupalı büyük güçlerin müdahil olduğu savaşlar olmuştur. Osmanlının özellikle ilk savaşta karşılaştığı ağır yenilgide eş zamanlı olarak uğraşmak zorunda kaldığı Trablusgarp Savaşı'nın (1911) başlamasının da etkisi de büyüktür. Balkan Savaşlarına genel olarak bakıldığında bu savaşlar sonrasında Osmanlının Meriç Irmağı'nın batısındaki tüm topraklarını kaybettiği görülmektedir. Balkanlarda ortaya çıkan büyük toprak kayıpları ve ittifak ilişkilerinin, Türk dış politikasında günümüze kadar etkilerini sürdürecektir. moral bozukluğu ve endişeleri beslediği de söylenebilir.

Balkan Devletleri arasında ilk ittifak Sırbistan ve Bulgaristan arasında 1912 yılının Mart ayında gerçekleşmiştir. Yapılan bu savunma ittifakının gizli bir maddesi Makedonya'nın iki devlet arasında paylaşılmasını kapsamaktaydı. Bu antlaşmayı 1912 yılının Mayıs ayında Bulgaristan ile Yunanistan arasında yapılan savunma antlaşması izlemiştir. Ardından aynı yılın Ekim ayında adına "Balkan Birliği" denilen Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'dan oluşan birlik gerçekleşmiş oldu. 13 Ekim 1912'de başlayan I. Balkan Savaşı'nın en önemli konusu, Makedonya'nın geleceği olmuştur. 1912 yılının Kasım ayında Bulgarlar Çatalca'da mağlup edilmiştir Bunun üzerine de Bulgaristan, Osmanlının ateşkes isteğini kabul etmiştir. Balkan Devletleri barış görüşmeleri için Londra'da San James Konferansı'nda toplanmışlardır. Bu konferansta en önemli sorunlar: Edirne, Adalar, Arnavutluk ve Makedonya'nın geleceği olarak belirlenmiştir. Konferansta Osmanlı temsilcileri Arnavutluk ve Makedonya'nın özerk bir yönetime geçmesini kabul etmiştir. Fakat Edirne ve Adalar sorunu dolay-

İttifak Devletleri (Müttefik Devletler): Başlangıçta Britanya İmparatorluğu, Fransa ve Çarlık Rusya tarafından oluşturulan savaş blokudur. İttifak Devletleri Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın başını çektiği İttifak Devletlerine karşı savaşmış ve galip gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda İtalya daha sonra İttifak Devletlerine katılmıştır. Çarlık Rusya ise 1917'de Bolşeviklerin iktidara geldiği Ekim Devrimi sonrasında bloktan ayrılmıştır.

İttifak devletleri (Bağlaşma Devletleri) Başlangıçta Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya'dan oluşan devletler grubudur. Kökeni 1882'de kurulan Üçlü İttifak Antlaşması'na dayanır. I. Dünya Savaşı'nda İtalya bu ittifaktan ayrılmıştır. İttifak Devletlerine I. Dünya Savaşı'nda önce Osmanlı İmparatorluğu ardından Bulgaristan katılmıştır.

siyla bir antlaşmaya varılamamıştır. Bulgaristan, Edirne'nin tümünü istemekte Osmanlı ise bunu kabul edilemez bulmaktadır. Adalar konusunda ise yalnız Osmanlı İmparatorluğu değil *İtilaf* ve *İttifak devletleri* de anlaşmazlığa düşmüştür. İngiliz temsilcileri Osmanlının Ege adalarını Yunanistan'a terk etmesini istemiş, İttifak devletleri ise bu talebe karşı çıkmıştır. İtilaf devletlerinden Çarlık Rusya ise Boğazlara yakın olan adaların Osmanlının elinde kalmasını istemiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde 17 Ocak 1913 yılında Büyük Devletlerin İstanbul'daki elçileri, Osmanlı İmparatorluğuna ortak bir *nota* sunmuşlar ve Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılmasını talep etmiş, Ege adalarıyla ilgili sorunun da kendileri tarafından çözüleceğini belirtmişlerdir.

Bu arada Osmanlı ile Balkan Devletleri arasında yapılan konferansta anlaşma sağlanamaması, ülke içinde huzursuzluğun artmasına sebep olmuştur. Konferansın yarattığı huzursuzluk ve diğer etmenler nedeniyle İttihat ve Terakki mensupları 23 Ocak 1913 tarihinde **Bab-ı Ali Baskını** adı verilen darbe ile yönetimi ele geçirmişlerdir. Kamil Paşa istifa etmiş yerine Mahmud Şevket Paşa hükümeti kurulmuştur. Mahmud Şevket Paşa hükümeti de uzlaşmaya fazla sıcak bakmamış ve savaş Şubat ayının başında Çatalca'da yeniden başlamıştır. Edirne'nin kurtarılmasının amaçlandığı savaşta Osmanlı kesin olarak yenilmiştir. Edirne, Bulgarların eline geçmiştir. Bunun üzerine tekrar ateşkes ilan edilmiş, ardından Londra Barış Antlaşması 1913 yılında imzalanmıştır.

Londra Antlaşması'na göre Osmanlı İmparatorluğu Midye-Enez çizgisinin Batıdaki toprakları Balkan Devletlerine, Edirne'yi ise Bulgaristan'a bırakmıştır. Arnavutlukun bağımsızlığı ise kabul edilmiştir. Ege adaları ile ilgili gelişmeler büyük devletlerin onayına bırakılmıştır. Bu arada Britanya İmparatorluğu, Yunanistan'ın Gökçeada ve Bozcaada dışında bütün Ege adaları için Osmanlıya baskı uygulamasına karar vermiştir. Girit'in ise Yunanistan'la birleşmesine onay verilmiştir.

Londra Antlaşması bunları içermekle birlikte Antlaşmadan sonra Balkan Devletleri arasında Makedonya'nın paylaşılması üzerine anlaşmazlık çıkınca, Balkan ittifakı bozulmuştur. Böylece II. Balkan Savaşı 1913 yılında başlamıştır. II. Balkan Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu için en önemli getirisi Edirne ve Kırklareli'nin geri alınmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Devletleri arasındaki savaş ve anlaşmazlıklardan yararlanarak Bulgaristan'a savaş açmıştır. II. Balkan Savaşı'nda Romanya'nın da katkılarıyla Bulgaristan kısa sürede yenilgiye uğratılmıştır. Bulgaristan'ın barış istemesi üzerine Balkan Devletleri 10 Ağustos 1913 yılında Bükreş Antlaşması'nı imzalamışlardır. Ayrıca Bulgaristan'ın isteği üzerine 1913 yılında İstanbul Antlaşması imzalanmış ve Meriç Nehri sınır kabul edilerek bugünkü Türk-Bulgar sınırı çizilmiştir. Bu antlaşma ile Bulgaristan'daki Müslüman halk istedikleri takdirde 4 sene içerisinde göç edebilecek, kalanlar ise her türlü din, mezhep hürriyetlerine sahip olacaklardır. Bu antlaşmadan sonra Bulgaristan ile Türkiye arasında bir yakınlaşma başlamıştır. II. Balkan Savaşı sonrasında Yunanistan ile de 1913 yılında Atina Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Yanya, Selanik ve Girit Yunanistan'a bırakılmıştır. Ege Adaları konusunda ise bir anlaşmaya varılmadan I. Dünya Savaşı patlak vermiştir.

Balkan Savaşlarına genel olarak bakıldığında bu savaşlar sonrasında Osmanlının Meriç Irmağı'nın batısındaki tüm topraklarını kaybettiği görülmektedir. Kaybedilen bu topraklarda azınlık olarak kalan Türk ve Müslüman unsurların dil, din, eğitim hakları İstanbul ve Atina Antlaşmalarıyla güvence altına alınmıştır. Balkan topraklarının Osmanlı tarafından kaybedilmesiyle buralarda yaşayan Türklerin bir kısmı Anadolu'ya göç etmiştir. Balkan Savaşları aynı zamanda Ege Adalarının Osmanlının kontrolünden çıkmasına neden olarak günümüze kadar gelen bazı ihtilaflara da kaynaklık etmiştir.

Nota: Bir ya da birkaç ülkenin bir başka ülkenin yetkilerine yönelik önemli bir bildiri, diplomatik temsilciler aracılığıyla karşı tarafa ilettiği imzalı diplomatik belge. Nota sözlü olarak da sunulabilir. Sözlü nota, imzalı notadan daha az etkileyici bir nitelik taşımaktadır. Bu nota imzalanmamakla beraber sonunda alışıl gelmiş nezaket cümleleri taşıması gerekir (Sönmezöglü, 2010: 509).

Bab-ı Ali Baskını: 23 Ocak 1913 tarihinde İttihat ve Terakki Fırkası'nın önde gelenlerinin Bab-ı Ali'yi basarak iktidara doğrudan el koymalarıyla sonuçlanan hükümet darbesidir. Darbeyi İttihat ve Terakki'nin liderleri Enver ve Talat Paşalar yönlendirmiştir. Bab-ı Ali Baskını, Kamil Paşa'nın görevden istifa ettirilmesi ve Hareket Ordusu komutanı Mahmud Şevket Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Sonraki süreçte İttihat ve Terakki tüm yönetime hakim olmuştur.

b) Osmanlı-Alman İttifakına Giden Yol

Balkan Savaşları ve sonuçları Osmanlının, büyük devletlerin ve bölgesel güçlerin dış politikalarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bab-ı Ali Baskını sonrasında Osmanlı dış ilişkilerinde Almanya yanlısı bir politika izlendiğine dair genel kanılar bulunmaktadır. Bununla birlikte bu baskın sonrasında iç ve dış politikada etkinliklerini kuran İttihatçıların asıl amacı İmparatorluğu ıslah etmektir. İttihatçılar, İslahat programları uygulayarak İmparatorluğun bütünlüğünü korumayı amaçlamaktadır. Bunun için de büyük devletlerle ittifak arayışlarına hız vermişlerdir. Açıkçası, o dönemde Osmanlının ittifak yapabileceği Almanlar dışında fazla bir alternatifi olmadığı da söylenebilir.

Mahmud Şevket Paşa yönetimindeki Osmanlı, büyük devletlerle arayışı iyi tutmaya çalışmış; örneğin Britanya İmparatorluğu başta olmak üzere büyük devletlere imtiyazlar vermek zorunda kalmıştır. Osmanlı ile Britanya İmparatorluğu arasında 19 Temmuz 1913'te imzalanan Osmanlı-İngiliz Konvansiyonu bunlardan birisidir. Britanya İmparatorluğuna verilen imtiyazlar, bu devletin Körfez Bölgesi'nde ekonomik ve siyasi hâkimiyetini kurmasına yaramış ancak; Osmanlıya katkısı çok sınırlı kalmıştır. İmtiyaz verilen bir diğer devlet de Çarlık Rusya olmuştur. 1913 yılının Kasım ayında Çarlık Rusya ile bir ticaret anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma ile bazı demir yolu yapımı imtiyazları verilmiştir. Bu arada Osmanlı-Fransız ilişkilerinde de bir yumuşama görülmüştür. Hatta Fransa, Osmanlıya borç para vermeyi kabul etmiştir. 1912-1914 yılları arasında Osmanlının başı Balkan Savaşlarının dışında üç önemli krizle daha derttedir. Trablusgarp Savaşı dışındaki en önemli kriz, Osmanlı topraklarındaki Ermeniler ile ilgili olarak yaşanmıştır. Bir diğer kriz ise; Osmanlı-Alman ittifakının neticesinde 1. Ordu'nun başına Alman bir generalin getirilmesi ve Çarlık Rusya'nın buna verdiği tepki ile ilgilidir.

"Ermeni sorunu" Osmanlının son döneminde yaşanan ve günümüz Türk dış politikasına da derin etkileri olan konulardan birisidir. Ermeni sorunu, hem Ermenilerin gayrimüslim olmaları hem de dönemin en büyük düşmanı olan Çarlık Rusya'dan himaye görmesi ile daha da karmaşıklaşan ve büyüyen bir sorun hâline gelmiştir. 1870'lerin başından itibaren ortaya çıkan sorunlar ile hem Osmanlıda hem de büyük Avrupa güçlerinde farklı şekillerde de olsa Ermenilere yönelik ilgi artmıştır. 1890'da Erzurum İsyanı ve İstanbul gösterileri sonrasında Osmanlı Devleti üzerinde baskı kuran büyük güçler, konunun uluslararası bir boyut kazanmasında önemli rol oynamışlardır. Bu konuda 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı izleyen Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Konferansı Anlaşması kararları son derece önemlidir. Ayastefanos Anlaşmasının 16. maddesi Ermenistan'ın Osmanlının içinde olsa da ilk kez uluslararası bir belgede "bağımsız" bir bölge olarak tanınması ve Osmanlıya bu konuda yükümlülük vermesi bakımından son derece önemlidir. 16. madde şöyle der:

"Ermenistan'dan Rusya askerinin istilası altında bulunup Osmanlı Devleti'ne verilmesi gereken yerlerin boşaltılması oralarda iki devletin dostane ilişkilerinde zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden, Osmanlı Devleti, Ermenilerin barındığı eyaletlerde maballi menfaatlerin gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin, Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliklerini sağlamayı garanti eder" (Erim,1953: 395).

1878 Berlin Konferansı Antlaşmasınının 61. maddesi de bu maddeyi yenilemiştir. 1912-1914 yılları arasında Ermeni sorunu tekrar tırmanmaya başlamıştır. Bunun üzerine de başta Çarlık Rusya olmak üzere büyük devletler işe karışmış, özellikle

Çarlık Rusya bir an önce kendi denetiminde reformlar yapılmasını istemiştir. Çarlık Rusya'nın bu isteğine hem Osmanlı hem de Almanya tepki göstermiştir. Almanya, Çarlık Rusya'nın Osmanlı'nın iç işlerine karışmasını istememektedir. Çünkü Çarlık Rusya'nın Osmanlı'nın iç işlerine karışması, Bağdat Demir Yolunu yapan Almanya'nın çıkarlarına zarar verme ihtimalini taşımaktadır. Çarlık Rusya ise bölgenin Almanya'nın etkisi altına girmesinden endişe duymaktaydı. Bu anlamda Ermeniler Alman-Rus, kısa bir süre sonra da Britanya İmparatorluğunun çatışması ve çıkar paylaşımının önemli bir unsuru hâline dönüşmüştür.

Durumun çözümsüz hâle gelmesi üzerine Osmanlı yönetimi kendi reform programını uygulamaya karar vermiştir. Britanya İmparatorluğu ise bu reformları kontrol etmeyi teklif etmiştir. Osmanlı bu ayrıcalığı Britanya İmparatorluğuna vermeyi kabul etmiştir. Bunun nedeni ise Adalar sorununda Britanya İmparatorluğunun desteğini almak istemesidir. Britanya İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurmayı hedefleyen Almanya da İngilizlerin önerisine sıcak bakmıştır. Buna Çarlık Rusya'nın tepki vermesi üzerine 1913 yılında büyük devletlerin İstanbul elçileri bir toplantı düzenlemişlerdir. Tarihe "Yeniköy Konferansı" olarak geçen bu toplantıda, Ermenilerin yaşadığı illerde yapılacak reformlarla ilgili çok farklı görüşler nedeni ile bir anlaşma sağlanamamıştır.

1912-1914 döneminde Osmanlı'nın başını ağrıtan ikinci kriz ise Liman Von Sanders ile ilgilidir. Liman Von Sanders bir Alman generalidir. Mahmut Şevket Paşa'nın ordunun yeniden düzenlenmesine karar vermesi ve bunun için de Almanya'dan yardım istenmesi sonucunda gelmiştir. Liman Von Sanders geldikten sonra Alman Askeri Misyonu'nun ve 1. Ordu'nun başına geçmiştir. Fakat Liman Von Sanders'in 1. Ordu'nun başına atanması Çarlık Rusya tarafından iyi karşılanmamış, bu gelişme, İstanbul ve Boğazların Alman etkisine girme tehlikesi biçiminde değerlendirilmiştir. Bu gergin ortamda Fransa, Çarlık Rusya'yı desteklemiş, Britanya İmparatorluğu ise Osmanlı donanmasına iki gemi yaptığında (Reşadiye ve Sultan Osman adlı iki zırhlı) konuya fazla karışmamıştır. Gerginlik, Liman Von Sanders'in 1. Ordu komutanlığından alınarak yalnız Alman Askeri Misyonu'nun başında bırakılmasıyla giderilmiştir. 1914 yılına gelindiğinde bütün bu gelişmelere rağmen Osmanlı uluslararası alanda yalnızlığa itilmiştir. Britanya İmparatorluğu, Çarlık Rusya ve Fransa ile yapılan ticari antlaşmalara rağmen bu ülkeler Osmanlı ile siyasi ve askeri bir ittifak yapmak istememişlerdir. Aralarındaki hassas dengelerinin bozulmasından çekindiklerinden Osmanlıya mesafeli yaklaşmaktadırlar. Bütün bu gelişmeler üzerine de İttihat ve Terakki Hükümeti, Almanya'ya ittifak teklifi götürmüştür. Önceleri Alman hükümeti söz konusu teklife sıcak bakmamış, fakat 1914 yılının Temmuz ayında Almanya'nın Çarlık Rusya'ya savaş ilan etmesinden sonra Osmanlı-Alman ittifakı 2 Ağustos 1914'te imzalanmıştır.

Osmanlı Devleti II. Meşrutiyet Dönemi'nde nasıl bir dış politika izlemiştir?

II. Meşrutiyet Dönemi Dış Politikası Üzerine Genel Bir Değerlendirme

1908-1914 yılları arasında Osmanlı dış ilişkilerinde asıl amaç, büyük devletler ve bölgesel güçlerle ittifaklar kurarak ve devletin farklı birimlerinde *islahat* programları uygulayarak İmparatorluğun bütünlüğünü koruyabilmektir. Bu dönemde yöneticiler ikili bir politika izlemeye çalışmaktadır. Bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki büyük devletlerin etkinliklerini azaltmaya, diğer taraftan bu devletlere imtiyazlar vererek "sistemlerinin içine çekmeye" çalışmaktadırlar. (Tokay,

2004: 53) Fakat bu politika Osmanlının 1908-1914 yıllarında yaşadığı siyasi, ekonomik ve askerî krizlere çözüm olmamıştır. Aksine Osmanlı verdiği imtiyazlarla daha bir çıkmaza girmiş ve aynı zamanda büyük devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki etkinlik ve çıkarlarının artmasına neden olmuştur. Bu dönemde Britanya İmparatorluğu Osmanlı ile ilişkilerinde hiç taviz vermemiş, İtilaf devletleriyle ilişkilerini geliştirmiş ve Basra Körfezi'nde çıkarlarını pekiştirmiştir. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de Osmanlı kendisine karşı asıl tehdidin Çarlık Rusya olduğuna inanmaktadır. Osmanlı, Boğazlarda hakimiyet kurmak isteyen Çarlık Rusya'ya karşı hiçbir taviz vermek istememiştir. Ancak bu dönemde Çarlık Rusya için de önemli olan Britanya İmparatorluğu ve Fransa ile kurduğu ilişkilerin sürekliliği ve pekiştirilmesidir. Fransa ise Osmanlının kendisine mali açıdan bağlı kalmasını istemekte kapitülasyonlar sayesinde aldığı imtiyazları korumayı amaçlamaktadır. Dönemin Osmanlı-Alman ilişkilerinde ise şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya arasında, II. Abdülhamit Dönemi'ne uzanan ekonomik ve askerî ilişkiler olsa da bu ülke ile I. Dünya Savaşı'na kadar siyasi bir ittifak antlaşması imzalanmamıştır. Almanya, Osmanlıdan Bağdat Demir Yolu yapımı ve ordunun düzenlenmesi gibi konularda imtiyazlar elde etmiştir. Fakat bunlara rağmen Almanya, Osmanlının askerî ve mali zayıflığından dolayı Osmanlı İmparatorluğu ile "hiçbir resmî ittifaka" girmemiştir. (Tokay, 2004: 42) Abdülhamit Dönemi'nde başlayan Alman etkinliği, II. Meşrutiyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Hatta bu etki İttihat ve Terakki'nin tam iktidar olduğu dönemde daha da artmış, devlet yönetiminde "Alman yanlılarının" bulunduğu (Tokay, 2004: 54) söylenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Almanya'nın Osmanlıdan, toprak talep etmeyerek izlediği barışçıl yayılma politikasının etkisi altında kalmıştır. 1908-14 yılları arası dönemde Alman nüfuzunun Osmanlıda hızla artmasına rağmen, Osmanlı için siyasi ve ekonomik açıdan ittifak arayışlarında yine de Almanya, İtilaf Devletleri'nden sonra gelmiştir. Fakat, İtilaf Devletleri söz konusu dönemde birbirlerinden ve bölgeden beklentilerinden dolayı Osmanlı ile ittifaka yanaşmamışlardır.

I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASI

Birinci Dünya Savaşı sırasında izlenen dış politikayı açıklayabilmek.

I. Dünya Savaşı'nın Çıkış Nedenleri

I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olan bir çok etken bulunmaktadır. Bunların belli başlı olanlarını şöyle sıralayabiliriz:

1- Sömürgecilik ve Emperyalizm:

İngiltere'de 18. yüzyılda başlayan ve daha sonra giderek tüm dünyayı etkisi altına alan Endüstri Devrimi'nin sonucu olarak artan üretimin yeni pazarlar, biriken sermayenin yeni yatırım alanları, sürekli üretimde bulunan fabrikaların ham madde ihtiyacı ve Avrupa piyasalarının bu mallara doyması ile sömürgecilik hızlanmış ve emperyalizm biçimine dönüşmüştür. (Sander, 1994: 252)

19. yüzyılın sonlarına kadar sömürgecilik Avrupa devletlerini doyurmaktaydı. Ancak bu yüzyıl aynı zamanda Avrupa dışı yerlerdeki sömürgelerin de sonunun geldiğini haber veriyordu. Böylece artık Avrupa'nın büyük sömürgeci devletleri artan nüfuslarını, büyük endüstriyel güçlerini ve gelişen savaş teknolojilerini gönderebilecekleri ülkeler olarak Balkanlar'ı ve Osmanlı Devleti'ni görüyorlardı.

Bu anlamda sömürgecilik ve emperyalizm I. Dünya Savaşı'nın çıkışında önemli bir etmen oldu.

2- Almanya'nın Güvenlik Sorunu:

Almanya, Avrupa ve dünya politika sahnesinde birdenbire ve güçlü bir biçimde doğmuştu. Fakat sömürge yarışında geç kalması, Avrupa'da yalnız bir devlet olması, batısında Çarlık Rusya doğusunda Fransa gibi güçlü devletlerle sarılmış olması yani Avrupa'da saldırıya açık konumu Alman militarizmini körüklemiştir. (Sander, 1994:253). Alman militarizminin bu yönü de Avrupa'da diplomasinin yolunu kapatmış, savaş yolunu açmıştır.

3- Avrupa'da Bozulan Güç Dengesi ve Uluslararası Güvensizlik:

Avrupa tarihine genel bir bakış Avrupa'nın 19. yüzyılın ilk yarısında bir güç dengesine sahip olduğu yönündedir. Fakat bu durum yirminci yüzyılın yarısından itibaren değişmeye başlamıştır. Bu tarihten ve özellikle de Berlin Antlaşması'ndan sonra topraklar, devletler arasında sık sık el değiştirmiştir. Gelişen savaş ve silah teknolojileri de Avrupa devletleri arasında bir yarış başlatmıştır. Bu durum ise Avrupa devletleri arasında bir güvensizliğin başlamasına neden olmuş ve bu güvensizliği savaşla çözmeye itmiştir.

4- Fransız Devrimi ve Sonrası Gelişmelerin Etkileri:

Bilindiği üzere 19. yüzyıl, 18. yüzyıl ile kıyaslandığında bir umut ve iyimserlik çağıdır. 18. yüzyılda Fransa'da gerçekleşen devrim ve ardından ulus devletlerin ortaya çıkması, endüstriyel teknik ve gelişme, Aydınlanma, Avrupa'da esen özgürlük ve eşitlik rüzgârları 19. yüzyıl iyimserliğini oluşturan etmenlerdir. Fakat bu rüzgâr Avrupa'da uzun süre etkili olamamış, Avrupa giderek emperyalizme ve saldırganlığa sürüklenen milliyetçiliğe savrulmuştur. Denilebilir ki I. Dünya Savaşı aslında Fransız Devrimi ve bir çeyrek yüzyıl süren devrim savaşlarının bir sonucudur.

5- Osmanlı Mirası Üzerinde Çatışma:

Avrupa devletleri tarafından parçalanmaya yüz tutmuş Osmanlı Devleti'nin "Avrupa'nın Hasta Adamı" ilan edilmesi ve parçalanması hâlinde bu mirasa kimin el koyacağı I. Dünya Savaşı'nın çıkışında en önemli ve temel sorunlardan biri olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nın çıkış nedenleri ve dünya tarihini nasıl etkilediği konusunda şu kitapları yaralanabiliriz: William H. McNeill, Dünya Tarihi, (Çev: Alaeddin Şenel), Ankara: İmge Yayınları, 2008.

K İ T A P

Osmanlı Devleti ve I. Dünya Savaş

I. Dünya Savaşı'nın başlamasına doğru Avrupa'da şöyle bir tablo ortaya çıkmaktaydı: I. Dünya Savaşı başlamadan hâlihazırda savaş hâlinde olan Sırbistan ile Avusturya, İtilaf Devletlerine karşı yansız bir politika içinde olan Yunanistan ile Romanya. Ayrıca İttifak Devletleriyle antlaşma yapma peşinde olan Bulgaristan. Ortaya çıkan bu tabloya paralel olarak Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'te geleceğini Almanya'ya bağladı. Osmanlı yöneticileri bu tarihte Almanya ile ittifak antlaşması imzaladı. Bu ittifakın imzalanmasında İttihat ve Terakki'nin önderleri büyük rol oynamışlardı. Enver Paşa, mevcut koşullar çerçevesinde Almanya ile ittifakın neredeyse alternatifsiz olduğunu düşünüyor, dahası Avrupa'nın geleceğinin de Almanya'da olduğuna inanıyordu. Talat Bey ise Enver Bey kadar durumdan emin olmasa da savaş kazandığı hâlde Almanya'dan daha çok ödün alabileceğini hesaplıyordu. Bu iki lidere göre, Büyük devletlerin savaşında yansızlık-tarafsızlık politikası çok riskliydi ve hatta bu Osmanlı İmparatorluğunun sonunu getirebilirdi. Dolayısıyla, Os-

Resim 1.5*Enver Paşa (1881-1922)***Resim 1.6***Mehmet Talat Paşa (1874-1921)***Resim 1.7***Cemal Paşa (1872-1922)*

manlı hükûmeti Almanya'ya yaklaşmada duraksamadı. Üstelik Almanya Berlin Antlaşması'ndan sonra İngiltere'nin açtığı boşluğu doldurmuş, Osmanlı Devleti'nin neredeyse bu tarihten itibaren tek dayanağı olmuştu. Böylece "denge politikası"ndan da uzaklaşıyor, "taraf" olunuyordu. Almanya özellikle 1890'lardan sonra Osmanlı ekonomisi üzerinde oldukça etkili bir konuma sahipti. Ayrıca Almanya, Rusya'da yaşamakta olan Türklerin Osmanlı sınırları içine alınmasını amaçlayan Türkçü ve Turancı hareketi de kışkırtmaktaydı. İttihat ve Terakki'nin liderleri Enver, Talat ve Cemal Paşalar, çıkacak bir savaşta, Rusya'nın yenilgi ile bu ülkünün gerçekleşebileceğini düşündüklerinden ve bu ülkeye sıkı bağlılıklarından dolayı da Almanya'ya sempati ile bakıyorlardı.

Almanya için Osmanlı Devleti'nin kendi yanında savaşa girmesi son derece önemliydi. Çünkü böylece savaş esnasında Osmanlı'nın Kafkaslar'da açacağı bir cephe, Çarlık Rusya'ya karşı yürütülecek savaşı kolaylaştıracak özellikle Avusturya'nın Galiçya cephesindeki yükü hafifleyecekti. Ayrıca, Osmanlı Padişahı'nın "halife" sıfatıyla Müslümanlar için ilan edeceği "kutsal cihat" İngiliz ve Fransız sömürge imparatorluklarında yaşayan Müslüman halkı ayaklandıracak ve böylece İtilaf devletleri en hassas noktalarından vurulmuş olacaktı (Sander, 1994:268). Bu koşullar altında Alman-Osmanlı İttifakı imzalandı. Bu ittifaka göre Almanya ve Osmanlı, Avusturya ile Sırbistan arasındaki çatışmada tarafsız kalacaktı fakat bu çatışma Alman-Rus Savaşı'na dönerse Osmanlı, Almanya'nın yanında Rusya'ya karşı savaşacaktı. Buna karşılık olarak da Rusya, Osmanlı Devleti'ne saldırırsa Almanya Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti.

Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'nda Kafkas, Çanakkale ve Süveyş cephelelerinde savaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu bu savaşta ayrıca Irak, Makedonya, Galiçya ve Romanya gibi dış cephelerde de müttefikleriyle birlikte İtilaf Devletlerine karşı savaşmıştır.

I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlıda Yaşanan “Ermeni Sorunu”

Ermeni Sorunu; 1870'lerin başından itibaren başlayan ve özellikle 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Ermeni milliyetçiliğinin gelişmesi ile daha da kronikleşen bir sorundur. Ermeni Sorunu, büyük güçlerin parçalanma/dağılma sürecindeki Osmanlı Devleti ile mücadelelerinde önemli bir koz hâline gelmiş ve sonu da dramatik bir biçimde neticelenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Ermeniler milliyetçilik duygusunu 19. yüzyılın ikinci yarısında benimsemişlerdir. 28 Mart 1862'de Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilen “Ermeni Tüzüğü” Ermeni cemaatinin bir tür anayasası olarak Padişah tarafından onaylanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Aslında Osmanlı içinde “güvenilir millet” (“millet-i sadıka”) olarak tanımlanan Ermenilerin bu tarihe kadar büyük çoğunluğu “ayrılık” düşüncesine fazla eğilimli olmamışlardır. Ancak büyük güçlerin kendi aralarındaki mücadelelerinin etkisi ile 19. yüzyılın son çeyreğinde dışarıdan da tahrik edilen Ermenilerin, tıpkı Balkanlarda olduğu gibi bağımsız bir devlet kurma heveslerini ayaklanma ve benzeri eylemleri hızlandırmıştır. 24 Nisan 1915'te dönemin İçişleri Bakanı (Dahiliye Nazırı) Mehmed Talat Bey tarafından kaleme alınan bir karar ile Ermeni Komite merkezlerinin kapatılması, elebaşlarının tutuklanması ve her türlü belgelerine el konulması istenmiştir. Yaklaşık bir ay sonra ise 27 Mayıs 1915'te ise “Tehcir Yasası” çıkarılmıştır. Tehcir yasası ile savaş ortamı ve Ermenilerin Ruslarla iş birliği yapma ve bağımsızlık için isyanlar çıkarma gerekçeleri gösterilerek yerel mülki ve askerî yöneticilere, uygun görecekları kişileri geçici olarak başka yere nakletme yetkisi verilmiştir. 30 Mayıs 1915'te bu karar Bakanlar Kurulu tarafından “süresiz” olarak uzatılmıştır. Çarlık Rusya'nın Anadolu'yu işgal planına karşı Osmanlı hükûmeti, savunma hattının gerisini güvence altına almak için çıkardığı Tehcir Yasası ile Ermenileri toplu olarak Osmanlı İmparatorluğunun bir ili olan Suriye'ye göndermeye başlamıştır. (Sönmezoğlu, 2010: 263-264) Bu amaçla uygulanan tehcirin ne kadar insanı göçe zorladığı konusunda net sayılar bilinmemektedir. Dahası konunun taraflarının siyasi pozisyonları gereği ihtilaflar olsa da sayının 400 bin ile 1,2 milyon arasında değiştiği iddia edilmektedir. Tehcir, ne yazık ki açlık, hastalık, tehcir edilenlere yönelik çete saldırıları vb. nedenlerle çok vahim sonuçlara ve insan kayıplarına neden olmuştur. Ermeni tehciri ile ilgili uluslararası alanda birçok tartışma bulunmaktadır. Bu tartışmaların başında bu tehciri Osmanlı İmparatorluğunun genel bir politikası olmayıp, iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki'nin merkez çekirdeğinde bulunanların yaptığı gelmektedir. Merkez çekirdeği oluşturan üç isim ise Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa'dır. İkinci tartışma ise Ermeni tehcirinin bir “soykırım” olup olmadığı çerçevesinde yapılmaktadır. Üçüncü tartışma ise tehcirde ölenlerin sayısı ile ilgilidir (Oran, 2004:102-103). Bir dönem Türk Tarih Kurumu Başkanlığı da yapan Prof.Dr. Yusuf Halaçoğlu'na göre tehcir edilenler 413 bin kişi, ölenler ise 56 bindir. Ancak bu sayıyı 1 milyona kadar çıkaran iddialar da söz konusudur.

Sovyet Devrimi ve Rusya'nın Savaştan Çekilmesi

“Bolşevik Devrimi” ya da “Ekim Devrimi” olarak da bilenen “Sovyet Devrimi” Çarlık rejiminin devrilmesinin ardından eski takvime göre Ekim 1917'de başlayan büyük değişimdir. 1917'nin bu iki aşamalı toplumsal dönüşümü, özellikle de devrimin ikinci aşaması için kullanılan terimdir. Bu dalga Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDRP) Bolşevik kanadını iktidara getirmiş, “proletarya diktatörlüğü” altında ilk

uzun süreli sosyalist inşa denemesine yol açmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında Rusya, her alanda çelişkiler barındırıyordu. Bir yanda yoksul köylülük öte yanda Petrograd (bugün Petersburg) gibi kapitalist büyük sanayinin geliştiği başlıca kentlerde yoğunlaşmış bir proletarya vardı. Moskova Büyük Prensliği'nin 16. yüzyıldan başlayarak Doğu Avrupa'ya Baltık Denizi'ne, Karadeniz'e ve Balkanlar'a, Sibirya ve Orta Asya'ya, Kafkasya'ya doğru genişlemesiyle fethedilmiş çok geniş alanlarda yaşayan topluluklar aşırı merkezî çarlık bürokrasisinin despotik yönetimi altındaydı. Çarlığın, Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı İngiltere ve Fransa ile gizli paylaşım anlaşmaları imzalayıp başlıca taraflardan biri olarak girdiği I. Dünya Savaşı bütün bu çelişmeleri keskinleştirdi. Seferberlik, cephane üretimi, orduların ikmalî gibi büyük sorunlar, ekonomik gerilik temelinde büsbütün çözülemez duruma geldi. Toplumsal kutuplaşma derinleşti. Yetersiz donanımlı ve kötü yönetilen Rus ordularının Almanlar karşısında uğradığı korkunç kayıplar Çar'ın manevi otoritesine ağır darbeler indirdi. Yiyecek kıtlığı 1917'de başkent Petrograd'da büyük gösterilere yol açtı. Bunun üzerine Çar II. Nikolay tahttan feragat etmek zorunda kaldı. Kardeşi Mihail de yönetme olanağının kalmadığı bu koşullarda tahta geçmeyi reddedince, Romanov hanedanının 300 yıllık egemenliği sona erdi (AnaBritannica, C.19,s.584). 1917'de ortaya çıkan bu durum, V. I. Lenin'in önderliğindeki Bolşeviklerin kolladığı fırsattı. Bolşeviklerin başından beri savaşa karşı çıkmaları onlara büyük üstünlük sağladı. Bolşevikler bir dizi ayaklanma, gösteri ve siyasal gelişmelerden sonra Ekim 1917'de iktidarı tümüyle ele geçirdiler ve savaştan çekildiler. Bolşevik Devrimi'nden sonra, yeni hükûmet, İttifak Devletleri ile 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşma ile Rusya, Doğu Anadolu'yu boşalttığı gibi 1878 Berlin Antlaşması'yla Çarlık Rusya'nın işgal ettiği Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri vermiştir. Rusya'nın savaştan çekilmesi Almanya açısından iki cepheli savaşın sona ermesi anlamına gelmiştir. Fakat Sovyet Devrimi'nin Almanya üzerinde bundan daha fazla bir önemi bulunmaktadır. Rusya'da işçilerin iktidara gelmesi Alman işçisini de uyandırdı. Alman işçi sınıfı emperyalist bir savaşa daha fazla destek vermek istemedi. İşçiler savaş malzemesi üreten fabrikalarda greve gittiler. İşçilerin bu davranışına karşı yöneticilerin bulduğu çözüm işçi önderlerini cepheye göndermek oldu. Fakat bu önderler, savaşmaktan çok cepheye savaş aleyhine kampanya sürdürdü (Sander, 1994:285).

Amerika Birleşik Devletleri'nin Savaşa Girmesi ve Wilson'un 14 İlkesi

Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya karşı denizaltı savaşına başlaması, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) uluslararası ticaretini büyük ölçüde tehdit etmiştir. Alman denizaltıları uluslararası sulara karşılaştıkları Amerikan gemilerini İttifak Devletleri'ne silah taşımaları nedeniyle batırarak ve batan gemilerde birçok Amerikalı yaşamını yitirmiştir. Ayrıca Almanya'nın Meksika'nın da Amerika'ya karşı savaşmasını istediği ve Meksika'yı ABD'ye karşı kışkırttığı da ortaya çıkarılmıştır. Almanya'nın Amerika'ya savaş açması konusunda kışkırttığı bir diğer devlet ise Japonya'dır. Almanya'nın bu politikaları sonucunda ABD, Almanya'ya 6 Nisan 1917'de savaş ilan etmiştir. ABD'nin savaşa girişi ilk etapta İttifak Devletlerini oldukça memnun etmiştir. Çünkü İttifak Devletleri'ne göre yeni ve güçlü bir müttefik ABD'nin Almanya'nın karşısına dikilecektir. Fakat ABD'nin savaşa girişi özellikle siyasal açıdan İttifak Devletleri'ni zora sokmuştur. ABD Başkanı Woodrow Wilson'un (d.1856-ö.1924) daha savaş bitmeden yayınladığı ve savaş sonrası düzen konusundaki "14 İlkesi" müttefiklerinden çok farklı görüş ve düşünceler içermektedir. Bu ilkeler İttifak Devletleri'ni özellikle bu devletlerin sömürgeleri konusunda zor durumda bırakmıştır.

Başkan Wilson'un ilkeleri savaş sonrasında imzalanacak barış antlaşmalarının nasıl bir kapsamda olması gerektiğini içermektedir. Bu maddeler görüşmelerin açık bir şekilde yapılmasını salık vermektedir. Bu maddeler; barışta ve savaşta açık denizlerde seyir serbestliği, uluslararası ticarete engellerin kaldırılması, ulusal silahlanmanın iç güvenliğinin gerektirdiği ölçü ve düzeyde tutulması, sömürge yönetimi altındaki ulusların hak ve isteklerinin, sömürgeci devletlerin hak ve istekleri ölçüsünde dikkate alınması ve büyük küçük her devletin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü karşılıklı güvence altına almak amacıyla uluslararası bir örgütün kurulmasını içermektedir. 14 İlke'nin öteki maddelerinde Başkan Wilson, Rusya, Belçika, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan, Polonya, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın sınırlarını kendi görüşüne göre ve "milliyetler" esasına göre düzenlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti ile ilgili olan 12. maddede ise Türk bölgelerinin egemenliğinin güvence altına alınmasını, İmparatorluk içindeki öteki uluslara can güvenliği ve özerk gelişme olanaklarının sağlanmasını, Boğazlardan sürekli geçiş özgürlüğünün uluslararası güvence altına alınmasını önermektedir. Başkan Wilson'un yayımladığı bu "14 İlke" genel olarak savaş sonrası liberal, ulusalcı, demokratik ve ilerici bir dünya düzeninin kurulmasını arzu etmektedir. Fakat bu "14 İlke"ye savaş sonrasında çok da fazla uyulmayacaktır.

W.Wilson'un İlan ettiği "14 İlke" özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında tartışılan "Manda" sorununu çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin ABD'nin mandasına girebileceği tartışmalarına neden olmuştur.

DİKKAT

I. Dünya Savaşı'nın Sonu

1918 yılına gelindiğinde savaş bütünüyle İttifak Devletleri'nin aleyhine dönmüştü. Rusya'da gerçekleşen Sovyet Devrimi ve ABD'nin savaşa girmesi, Almanya'nın geriletilmesinde büyük rol oynamıştır. Amerikan yapımı tankların savaş alanlarına sokulmasıyla Almanya'nın saldırıları geri püskürtüldü. Artık Almanya ve müttefikleri için yapacak çok bir şey kalmamıştır. 1918 yılının Mayıs ayında Romanya, Eylül ayında Bulgaristan, Ekim ayında Osmanlı Devleti (30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'yle) ve son olarak da 11 Kasım 1918'de Almanya teslim oldular. Bunun üzerine de I. Dünya Savaşı sona erdi. Savaşın bitimiyle İtilaf devletleri, yenilen taraflarla bir dizi barış antlaşmaları imzalamışlardır. İtilaf Devletleri Almanya ile 28 Haziran 1919'da Versailles (Versay), Avusturya ile 10 Eylül 1919 Saint Germain, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919'da Neuilly, Macaristan ile 4 Haziran 1920'de Trianon Barış Antlaşmalarını imzalamışlardır. İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti ile de 10 Ağustos 1920'de Fransa'nın başkenti Paris'in 3 km batısındaki Sevr (Sevres) banliyösünde çok ağır şartları olan 433 maddelik Sevr Barış Antlaşmasını imzalamıştır. Antlaşma imzalandığı dönemde devam eden Mustafa Kemal liderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı Türklerin galibiyetiyle sonuçlanınca koşullar değişti. Sevr yerine 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanıp, uygulamaya konduğundan Sevr Antlaşması yürürlüğe girmemiştir.

Özet

Osmanlı İmparatorluğunun çöküşe doğru izlediği dış politikayı ve Almanya'nın bu dönemdeki rolünü açıklayabilmek.

Osmanlı İmparatorluğu 1699'da imzaladığı Karlofça Antlaşması'yla Batı'da ilk kez büyük çaplı toprak kaybetmiştir. Karlofça Antlaşması'nı izleyen 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı hızlanan toprak kayıplarını önlemek amacıyla Britanya İmparatorluğu, Fransa ve Çarlık Rusya gibi devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından faydalanarak uluslararası planda bir "denge politikası" izlemiştir. Fakat bu durum 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren değişmeye başlamıştır. Bu değişikliğe 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) ve bu savaşın arkasından 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması neden olmuştur. Berlin Antlaşması'na kadar Çarlık Rusya'ya karşı Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumayı kendi çıkarları açısından uygun bulan İngiltere bu antlaşmadan sonra bu politikasından vazgeçmiştir. Bunun üzerine de Osmanlı Devleti gelişen sanayisi için ham madde ve pazar arayan Almanya ile ilk önce Alman Başbakanı Bismarck'la başlamak üzere daha sonra da İmparator II. Wilhelm dönemlerinde ekonomik, askerî ve siyasi ilişkiler geliştirmiştir. Bu ilişki daha sonra Anadolu ve Bağdat Demir yollarının yapımıyla devam etmiştir. Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğunun müttefiki Almanya olacaktır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde izlenen dış politikanın tarihsel arka planını betimleyebilmek.

II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) Osmanlı'nın çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıç dönemleri dış politikasını anlamak bakımından son derece önemlidir. Bu dönemde II. Abdülhamit 1908 yılında II. Meşrutiyet'i ilan etmiştir. Fakat Meşrutiyet'in ilanı Jön Türkler'e yeterli gelmemiş, Abdülhamit 1909 yılında tahtan indirilmiştir. 1908-1909 yılı arasında Osmanlı devlet adamları, Balkanlarda ortaya çıkan krizlerin aşılması için dış güçlerin, büyük devletlerin desteğini aramış fakat istedikleri desteği bulamamışlardır. 1909-1912 yılları ise II. Meşrutiyet Dönemi'nin en sıkıntılı yılları olmuştur. Bu yıllarda ilk olarak 1911'de İtalya Trablusgarp'a asker çıkarmış, 1912 yılında Osmanlı Devleti Trablusgarp'ı ve Ege'deki On İki Ada'yı geçici olarak İtalya'ya bırakmıştır. Bu krizden sonra 1912 yılında patlak veren I. Balkan Savaşı ve bunu izleyen bunalım ertesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1913 yılında Bab-ı Ali darbesiyle yönetimi ele geçirmiştir. Bu gelişmeleri takiben II. Balkan Savaşı 1913 yılında başlamıştır. Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı'nın Meriç Irmağı'nın batısındaki tüm topraklarını kaybettiği görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında izlenen dış politikayı açıklayabilmek.

I. Dünya Savaşı, 1914-1918: 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahtı Arşidük Francis Ferdinand'ın bir Sırp tarafından öldürülmesi ile başlayan ve 11 Kasım 1918 tarihinde Almanya'nın ateşkesi kabul etmesi ile fiilen, başta 28 Haziran 1919'da imzalanan Versay Barış Antlaşması olmak üzere bir dizi antlaşmanın imzalanmasıyla da hukuken sona eren ve Avrupa, Çarlık Rusya, Amerika Birleşik Devletleri ve Orta Doğu'ya yayılan topyekun bir savaştır. I. Dünya Savaşı aslında Fransız Devrimi ve bir çeyrek yüzyıl süren devrim savaşlarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Fransız Devrimi'nin ortaya çıkarttığı yeni eğilimler, siyasal ve sosyal kurumlar, ulusların ve devletlerin davranışlarına yeni baştan yön vermiştir. Liberalizm, milliyetçilik gibi akımlar çerçevesinde devletler arasında da önemli bir rekâbet ve mücadele gelişmiştir. Bu açıdan Balkanlar, Avrupa'nın güçlü devletlerinin faaliyet gösterdiği başlıca alanlardan birisi olmuş ve 1913 Balkan Savaşları sonrasında dünya savaşı bu bölgede patlak vermiştir. Almanya'nın İmparatorluğunu korumak adına giriştiği ittifak politikaları da Avrupa'yı bloklaşmaya ve bloklar arası rekâbet ve silahlı yarışına götürmüştür. Sanayileşmenin 19. yüzyılda kazanmış olduğu hız ve bunun sonucu olarak gelişen ve genişleyen sömürgecilik Avrupalı Devletlerin rekâbetini Uzak Doğu'ya kadar yaymıştır. Almanya'nın önce Çarlık Rusya'ya sonra Fransa'ya savaş ilan etmesinden sonra Britanya İmparatorluğu da Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda o dönemde yönetimde olan İttihat ve Terakki önderlerinden Enver ve Talat Paşalar, Almanya'nın savaştan kesin galibiyetle çıkacağına ve Avrupa'nın geleceğinin Almanya'da olduğuna inandıklarından Almanya'nın yanında İmparatorluğu savaşa sokmuşlardır.

Kendimizi Sınayalım

1. Osmanlı İmparatorluğu ilk kez hangi antlaşmayla büyük çapta toprak kaybetmiştir?
  - a. 1878 Berlin Antlaşması
  - b. 1856 Paris Antlaşması
  - c. 1699 Karlofça Antlaşması
  - d. 1871 Londra Antlaşması
  - e. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması
2. "Denge Politikası" nedir?
  - a. Osmanlının Balkanlar ve Avrupa'da yeni topraklar edinmek için devletler arasında izlediği politika
  - b. Osmanlının muhaliflerine karşı içte ve dışta yürüttüğü politika
  - c. Osmanlının toprak kayıplarını önlemek için özellikle Çarlık Rusya, Britanya İmparatorluğu ve Fransa arasında izlediği dış politika
  - d. Osmanlının Almanya'ya yaklaşması sonrasında Çarlık Rusya, Britanya ve Fransa'ya karşı izlediği dış politika
  - e. Osmanlının Alman İmparatoru II. Wilhelm'e karşı izlediği dış politika.
3. Aşağıdakilerden hangisi Berlin Antlaşması'nın sonuçlarından **değildir**?
  - a. Osmanlının Vilayet-i Sitte'de ıslahatlar yapma yükümlülüğü
  - b. Osmanlının giderek Almanya'ya yaklaşması
  - c. Karlofça Antlaşması'ndan sonra Avrupa'daki Osmanlı varlığının yok edilmesi yolunda atılan ikinci büyük adım
  - d. Jön Türklerin Abdülhamit'i devirerek yönetime el koymaya çalışması.
  - e. Yeni savaşlara neden olması
4. Aşağıdakilerden hangisi Bismarck'ın Osmanlıya karşı izlediği politikayı anlatmaktadır?
  - a. Fransa'ya karşı Osmanlı ve Çarlık Rusya ile ittifak yapmak
  - b. Fransa'ya karşı Osmanlı ve Britanya İmparatorluğu ile ittifak yapmak
  - c. Osmanlıyı da gözetecek biçimde Avrupa'da statükoyu korumaya çalışmak
  - d. Avusturya ve Çarlık Rusya ile Osmanlıya karşı antlaşma yapmak
  - e. Osmanlı ile Fransa'nın da içinde bulunduğu bir ittifak kurmak.
5. Aşağıdakilerden hangisi Abdülhamit'in Almanya ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmasında en önemli nedendir?
  - a. Almanya'nın Anadolu ve Bağdat Demiryolunu yapabilecek tekniğe sahip olması
  - b. Almanya'nın Osmanlıdan toprak talebinin olmaması
  - c. Almanya'nın Osmanlıda kurduğu askeri misyonla orduyu modernize edebilmesi
  - d. Almanya'nın da liberal, anayasal bir cumhuriyet değil Osmanlı gibi imparatorluk olması
  - e. Osmanlıdan Almanya'ya gönderilen subayların Abdülhamit'i etkilemesi.
6. "Weltpolitik" ne demektir?
  - a. Statüko
  - b. Denge Politikası
  - c. Bismarck'ın izlediği dış politika
  - d. Emperyalizm
  - e. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in izlediği ulusal politika.
7. Aşağıdakilerden hangisi II. Meşrutiyet Dönemi'nde izlenen dış politikayı en iyi biçimde özetlemektedir?
  - a. Devletin parçalanmasını engelleyebilmek için Büyük Devletlerle ittifak arayışı içinde olmak
  - b. I. Balkan Savaşı sonrasında Edirne'nin kaybedilmesiyle yayılmacı bir dış politika izlemek.
  - c. Almanya ile sürekli bir ittifak halinde olmak.
  - d. Avrupa'da uluslararası denge politikasının sürdürülmesi için çalışmak.
  - e. Balkan Savaşları sonrasında Avrupa'da kurulan yeni denge politikasının içinde yer almak.
8. Aşağıdaki seçeneklerden hangisinde İtilaf Devletleri doğru verilmiştir?
  - a. Çarlık Rusya, Avusturya-Macaristan, Britanya İmparatorluğu
  - b. Çarlık Rusya, Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya
  - c. Çarlık Rusya, Britanya İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Almanya
  - d. Çarlık Rusya, Fransa, Osmanlı İmparatorluğu, İtalya
  - e. Çarlık Rusya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu, Almanya

9. Aşağıdaki seçeneklerden hangisinde Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında I. Dünya Savaşı'na girme nedeni en iyi biçimde verilmiştir?

- Alman savaş gemilerinin İttihat ve Terakki liderlerinin bilgisi dahilinde Odessa ile Sivastopol'u top ateşine tutması.
- Osmanlı Devleti'nin savaşın başında "savaş-dışı" durum ilan etmesini Almanya'nın kabul edilemez buluşu.
- İttihat ve Terakki liderlerinin Avrupa'nın geleceğinin Almanya tarafından çizileceğine duydukları güven
- Çarlık Rusya'nın Osmanlı'yı Almanya'nın yanında savaşa katılmaya ikna etmesi
- Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa katılma dışında bir seçeneğinin kalmaması

10. Aşağıdakilerden hangisi I. Dünya Savaşı'nın çıkış nedenlerinden **değildir**?

- Sömürgecilik
- Almanya'nın güvenlik sorunu
- Uluslararası güvensizlik
- Osmanlı Devleti
- Alman İmparatorunun Osmanlı'yı ziyareti.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

- c Yanıtınız yanlış ise "Çöküşe Doğru Osmanlı İmparatorluğunda Dış Politika" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- c Yanıtınız yanlış ise "Çöküşe Doğru Osmanlı İmparatorluğunda Dış Politika/Dönemin Tarihinin Ana Hatları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- d Yanıtınız yanlış ise "Çöküşe Doğru Osmanlı İmparatorluğunda Dış Politika/Dönemin Tarihinin Ana Hatları" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- c Yanıtınız yanlış ise "Osmanlı Dış Politikasında Almanya'nın Tarih Sahnesine Çıkışı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- b Yanıtınız yanlış ise "II. Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- d Yanıtınız yanlış ise "II. Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- a Yanıtınız yanlış ise "II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- b Yanıtınız yanlış ise "I. Dünya Savaşı Dış Politikası" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- c Yanıtınız yanlış ise "I. Dünya Savaşı Dış Politikası/Osmanlı Devleti ve I. Dünya Savaşı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
- e Yanıtınız yanlış ise "Birinci Dünya Savaşı Dış Politikası/I. Dünya Savaşı'nın Çıkış Nedenleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Osmanlı İmparatorluğu 1299'da kuruluşundan dört yüzyıl sonra ilk kez 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'yla toprak kaybetmiş, bu antlaşmayla İmparatorluk'ta Duraklama Dönemi biterken Gerileme Dönemi başlamıştır. Bu antlaşmayı takip eden iki yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu, hızlanan toprak kayıplarını önlemek amacıyla Britanya İmparatorluğu, Fransa ve Çarlık Rusya gibi devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından faydalanarak uluslararası planda bir "denge politikası" izlemeye başlamıştır. Fakat 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu durum değişmeye başlamıştır. Toprak kaybı hızlanmış, sınırlar içeriye doğru çekilmeye başlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) sonrasında imzalanan 1878 tarihli Berlin Antlaşması, Osmanlı dış politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu

tarih ve antlaşmadan sonra artık Britanya İmparatorluğu Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmiştir. Bu durum Osmanlının dış politikada denge arayışından vazgeçmesine ve Almanya ile siyasi, ekonomik ve askerî ilişkiler geliştirmesine neden olmuştur.

Sıra Sizde 2

1908-1914 yılları arasında Osmanlı dış ilişkilerinde asıl amaç büyük devletler ve bölgesel güçlerle ittifaklar kurarak ve devletin farklı birimlerinde ıslahat programları uygulayarak devletin parçalanmasını önlemek ve İmparatorluğun bütünlüğünü koruyabilmektir. Bu dönemde yöneticiler ikili bir politika izlemeye çalışmaktadırlar: Bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki büyük devletlerin etkinliklerini azaltmaya, diğer taraftan bu devletlere imtiyazlar vererek "sistemlerinin içine çekmeye" çalışmaktadırlar. Fakat bu politika Osmanlının 1908-1914 yıllarında yaşadığı siyasi, ekonomik ve askerî krizlere çözüm olmamıştır. Aksine Osmanlı verdiği imtiyazlarla daha bir çıkmaza girmiş ve aynı zamanda büyük devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki etkinlik ve çıkarlarının artmasına neden olmuştur.

Sıra Sizde 3

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'te Almanya ile ittifak antlaşması imzaladı. Bu ittifakın imzalanmasında İttihat ve Terakki'nin önderleri büyük rol oynamışlardır. Enver Paşa, mevcut koşullar çerçevesinde Almanya ile ittifakın neredeyse alternatifsiz, dahası Avrupa'nın geleceğinin de Almanya'da olduğuna inanıyordu. Talat Bey ise Enver Bey kadar durumdan emin olmasa da savaşı kazandığı hâlde Almanya'dan daha çok ödün alabileceğini hesaplıyordu. Bu iki lidere göre, Büyük devletlerin savaşında yansızlık-tarafsızlık politikası çok riskliydi ve hatta bu Osmanlı İmparatorluğunun sonunu getirebilirdi. Dolayısıyla, Osmanlı hükûmeti Almanya'ya yaklaşmada duraksamadı. Üstelik Almanya Berlin Antlaşması'ndan sonra İngiltere'nin açtığı boşluğu doldurmuş, Osmanlı Devleti'nin neredeyse bu tarihten itibaren tek dayanağı olmuştu. Almanya özellikle 1890'lardan sonra Osmanlı ekonomisi üzerinde oldukça etkili bir konuma sahipti. Ayrıca Almanya, Rusya'da yaşamakta olan Türklerin Osmanlı sınırları içine alınmasını amaçlayan Türkçü ve Turancı hareketi de kışkırtmaktaydı. İttihat ve Terakki'nin liderleri Enver, Talat ve Cemal Paşalar, çıkacak bir savaşta, Rusya'nın yenilgisi ile bu ülkünün gerçekleşebileceğini düşündüklerinden ve bu ülkeye sıkı bağlılıklarından dolayı da Almanya'ya yanaştılar ve böylece I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girdi.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akşin, Sina.(1987). **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul: Remzi Kitabevi
- AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi** (2004).İstanbul: Ana Yayıncılık
- Armaoğlu, Fahir. (2011). **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul: Alkım Yayınları
- Bayur, Yusuf Hikmet. (1983). **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt I Kısım 1**, (3. baskı), Ankara: TTK Yayınları.
- Erim, Nihat. (1953). **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, C.1, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Gönlübol, Mehmet vd. (1996), **Olaylarla Türk Dış Politikası** (1919-1995), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hanıoğlu, M. Şükrü (2004). "Jön Türkler ve Osmanlı'da İç-Dış Politika Bağlantısı", Faruk Sönmezoğlu (der.), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları
- Oran, Baskın (Ed.) (2004). **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özyüksel, Murat (2004). "Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri", Faruk Sönmezoğlu (der.), **Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul: Der Yayınları**
- Sander, Oral (1993). **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Ankara: İmge Yayınları
- Sander, Oral. (1994). **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, (3. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Sönmezoğlu, Faruk. (2010). **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul: Der Yayınları
- Sultan Abdülhamit. (1984). **Siyasi Hatıratım**, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tokay, A. Gül (2004). "II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri: 1908-1914", Faruk Sönmezoğlu (der.), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları

2

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Kurtuluş Savaşı başlarken uluslararası ve ulusal ortamın dinamiklerini sıralayabilecek,
  - TBMM'nin açılması ve dış politikanın belirlenmesi tartışmalarını açıklayabilecek,
  - TBMM Hükümeti'nin Doğulu Devletlerle ilişkilerini ve sonuçlarını ifade edebilecek,
  - TBMM Hükümeti'nin Batılı Devletlerle ilişkilerini ve sonuçlarını açıklayabilecek,
  - Kurtuluş Savaşı'nın askerî bölümünün sona ermesini ve Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı değerlendirebilecek,
  - Lozan Barış Konferansı'nı ve Antlaşması'nı değerlendirebilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İtilaf Devletleri
- TBMM Hükümeti
- Misak-ı Milli
- Sovyet Rusya
- Londra Konferansı
- Mudanya Ateşkes Antlaşması
- Lozan Barış Antlaşması

İçindekiler

Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası

KURTULUŞA DOĞRU: ULUSLARARASI VE ULUSAL ORTAM

Kurtuluş Savaşı başlarken uluslararası ve ulusal ortamın dinamiklerini sıralayabilmek.

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamakla sadece dünya savaşını sona erdirmekle kalmadı, aslında siyaseten sona erdiğini de ilan etti. Devletin varlığı hukuken sürdü. Ancak İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan) Anadolu'da işgallere başladı. Hiç kuşkusuz bu devletlerin yöneticileri Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve paylaşılması, Türklerin Anadolu'dan atılması anlamına gelen "Şark Meselesi"ni çözmek için büyük bir fırsat yakaladıklarını düşünmüşlerdi.

Rusya'nın 1917'deki Bolşevik Devrimi'nden sonra savaştan çekilmesi ve gizli planları açıklaması, ABD'nin savaşa girmesi ve Başkan Wilson'un 8 Ocak 1918'de 14 maddelik ilkesini (Wilson İlkeleri) gündeme getirmesi, savaştan sonra dünyaya yeni bir düzen verme arayışlarını etkilemişti. Üstelik diplomasi çevreleri, Rus Çarlığı'nın yıkılmasından, Osmanlı ile Avusturya-Macaristan gibi çok uluslu iki imparatorluğun siyasi ömürlerini tamamlamasından dolayı ortaya çıkacak yeni siyasi coğrafya üzerinde odaklanmışlardı.

Paris Barış Konferansı'nda tartışılan konular ve devletler arası diplomatik mücadele için şu kitaptan yararlanabiliriz. Margaret Macmillan, Paris 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi (Çev: Belkis Dişbudak), Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004.)

K İ T A P

Bu bağlamda uluslararası ortamda yanıtı aranan soruların başında, yenen devletlerle yenilen devletler arasında yapılacak barış antlaşmalarının kapsamı ne olacaktı? Uluslararası sistemin şekillendirilmesi nasıl gerçekleştirilecekti? Dünyanın yeniden bir savaşa sürüklenmemesi için ne gibi önlemler alınacaktı? Bu can alıcı soruların yanıtının bulunması için 18 Ocak 1919'da Paris'te 32 devletin katılımıyla bir barış konferansı başlatıldı. Ancak Paris Barış Konferansı olarak bilinen bu girişimde ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya etkiliydi. Bu ülkelerin devlet/hükümet başkanlarından ve dışişleri bakanlarından "On'lar Konseyi" adıyla bir organ oluşturuldu. Bununla birlikte konferansta karar alan, politika belirleyen ve bu po-

ABD'nin ilk başkanı George Washington başkanlığa veda mesajında Avrupa'nın işine karışmamak, Avrupa'yı da Amerika'nın işine karıştırmamak biçiminde nitelenebilecek "izolasyonizm", "infiltratçılık" kendi sınırları içinde kalma politikası önermişti. Bu görüşü bir doktrin hâline getiren ise Başkan James Monroe'dur. 1823 tarihli bildirisinde ABD'nin Avrupa kıtasının sorunlarıyla ilgilenmeyeceğini, buna karşın Avrupa Devletleri'nin de Amerika kıtasının (Kuzey ve Güney) sorunlarına karışmaması gerektiğini açıkladı. Sözü edilen doktrin bazı istisnalar dışında II. Dünya Savaşı'na kadar sürdü.

litikayı uygulayan beş ülkenin devlet/hükümet başkanlarıydı. "Beşler Konseyi" olarak anılan konferansın en yetkili organı, ABD Başkanı Woodrow Wilson, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clémenceau, İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando ve Japonya Prensi Saionji'nden oluşmuştu. Ancak Japon Prensi Saionji etkisizdi, çoğu zaman ortalarda gözükmemişti. Bu nedenle bu konsey "Dörtler Konseyi" olarak anılmıştır. Konferans'ta ABD Başkanı Wilson'un önceliği, daha önce 14 ilkesinde dile getirdiği, uluslararası sorunların barışçıl yollardan çözümünü sağlayacak bir uluslararası örgütün (Milletler Cemiyeti'nin) kurulmasıydı. Bu öncelik ve Wilson'un gizli diplomasiye son verilmesi, ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkına sahip olması (self determinasyon), büyük ve küçük milletlerin siyasal bağımsızlıkları ile toprak bütünlüklerinin korunması gibi ilkeleri, diğer müttefikler üzerinde olumsuz bir iz bırakmıştı. Ne var ki İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümet başkanları direnemediler ve 1919 yılının Şubat ayının sonlarına kadar Milletler Cemiyeti'nin misakı ile ilgili görüşmeler yapmak zorunda kaldılar. Yeni bir dünya düzeni inşa etmeye çalışan dört yönetici, Mayıs 1919'a kadar da Almanya ile yapılacak barış antlaşmasının ana çerçevesi konusunda uzlaştılar. Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşmaların taslağını belirleme işini ileri bir tarihe bıraktılar.

Yenen devletler, 28 Haziran 1919'da Paris yakınlarında Versailles Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda Almanya'ya barış antlaşmasını imzalattırdılar. Fransa'nın 1871 yenilgisinin intikamını aldığı ve çok ağır hükümler taşıyan bu antlaşma, barış ve huzur getirmekten uzaktı. ABD Başkanı Wilson, Milletler Cemiyeti'nin misakinin de ekli olduğu Versailles Antlaşması'nı onaylanmak üzere Senato'ya gönderdi. Kamuoyu oluşturmak üzere ülkesine döndü. ABD Senatosu bu antlaşmayı onaylamadı. ABD, Wilson'un sağlık sorunları yaşamasından sonra barış konferansına müdahale etmedi ve dış politikada "**monro doktrinine**" geri döndü.

İngiltere ve Fransa barış görüşmelerini istedikleri şekilde yürütme olanağına kavuştu. Komisyonlarda hazırlanan barış antlaşması taslaklarına hızlı bir şekilde son şekilleri verilerek diğer yenilen devletlerin temsilcilerinin önüne konuldu. Bu antlaşmaların her biri çok ağır yaptırımlar içermişti ve o ülkelerin halkları tarafından incitici bulunmuştu.

Paris Barış Konferansı'nda ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında anlaşmazlıklar su yüzüne çıktı. Özellikle, İtalya'nın Adriyatik'teki çıkarlarının diğer ortaklarınca desteklenmemesi ve İzmir ve çevresinin 8 Ağustos 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşması'yla bu ülkeye bırakılmasına rağmen, Konferansta 6 Mayıs 1919'da bu bölgenin Yunanistan'a bırakılması kararının alınması, İtalyan yöneticilerinin tepkisine yol açtı.

İngiltere, Fransa ve İtalya arasında hoşnutsuzluğu derinleştiren diğer etkenlerden biri de bu ülkeler arasında süregelen rekabetti. İngiltere, Fransa'nın Avrupa'da çok fazla güçlenmesini istememekteydi.

Bolşeviklerin silahlı gücü Kızıl Ordu'nun İtilaf Devletleri tarafından desteklenen Denikin, Wrangel, Kolçak ve Yudenic komutasındaki Çar yanlısı Beyaz Ordu'yu yenilgiye uğratarak iç savaşı sonlandırması uluslararası ortamı etkileyen diğer bir faktördü. Sovyetler Birliği'nin kuruluşu aşama aşama gerçekleşti. Bu devrim başta Almanya olmak üzere 1919-1920'de Avrupa'yı etkisi altına aldı. Giderek Batılı ülkelerin sömürgesi durumunda bulunan toplumların umut kaynağı oldu. Hiç kuş-

kusuz Avrupa'da endişelenen sınıflar da vardı. Bolşevik Devrimi, Anadolu'daki bazı aydınları da etkiledi ve kurtuluş umudu olarak görüldü.

Savaşın sonradan dikkati çeken noktalarından biri de galip devletlerin kamuoylarının tatmin olmaması ve bu ülkelerde politik, sosyo-ekonomik çalkantıların ortaya çıkmasıdır. Ana hatlarını vermeye çalıştığımız bu uluslararası ortam Türk Kurtuluş Savaşı'nı etkilediği bir gerçektir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi, ağır şartlar içeren Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalaması ve geride kalan Doğu Trakya'nın ve Anadolu'nun işgallere uğraması yeni bir mücadelenin başlangıcını oluşturdu. Buna ilk tepki, bazı İttihatçı subayların, aydınların, yerel eşrafın, toprak ağasının ve din adamının öncülüğünde müdafaa-ı hukuk, redd-i ilhak gibi adlarla direniş örgütlerinin kurulmasıyla verildi. Bu cemiyetleri kuranlar Wilson İlkelerinin **12. maddesi'nden** etkilenmişlerdi.

İşgallere karşı halkın geliştirdiği direniş kolayca gerçekleşmedi. Halk yorgun ve umutsuzdu. Padişah, Sadrazam Damat Ferit Paşa ve sivil-asker aydınların önemli bir bölümü, askerî karşı koymayla bir şey elde edilemeyeceğini, bu nedenle İtilaf güçleriyle dostluk ilişkileri kurularak ülkenin kurtarılacağını ve barışın sağlanabileceğini savunmuşlardı. Bu siyasi aktörler, Saltanat ve Hilafeti korumak, başkent İstanbul'u elde tutmak için İngiliz mandasının kabul edilmesinden başka bir seçenek olmadığını düşünmüşlerdi. Oysa İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını sağlayarak Orta Doğu'da durumunu güçlendirmek ve sömürgelerine giden yolları güvenlik altına almak planını yapmıştı. Hatta Osmanlı Devleti'ni savaşa katılmak, savaşın iki-üç yıl uzamasına neden olmak, Hristiyan uyruklara kötü davranmak gibi suçlarla itham ederek ağır bir şekilde cezalandırılmasını istemişti. Manda isteyen Osmanlı siyasal seçkinleri, uluslararası ortamı iyi analiz edememişlerdi.

Çanakkale Savaşı'nda yıldızı parlayan ve kamuoyu tarafından da tanınmaya başlayan Mustafa Kemal Paşa, Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Adana'da bulunan Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın lağv edilmesi üzerine 13 Kasım 1918'de İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı. Bu tarihten Anadolu'ya geçtiği ana kadar, İstanbul'da çeşitli siyasi çalışmalarda bulunarak ülkenin kurtuluşu için çözümler üretmeye başladı. Yakın arkadaşlarıyla toplantılar yaparak Anadolu'da bir direniş örgütlenmesi üzerine çalışmalar yaptı. Anadolu'ya geçmek için uygun bir zemin yokladı. Bu fırsat, 1919 yılının İlkbahar'ında yakaladı.

İngilizler, Karadeniz bölgesinde bazı Rum köylerinin saldırıya uğraması ve Türklerle Rumlar arasında gerginliğin artması üzerine 21 Nisan 1919'da İstanbul Hükümeti'ne nota vermişlerdi. Padişah Vahdettin ve Sadrazam Damat Ferit Paşa İngilizlerle gerilimi tırmandırmamak için, bölgeye bir ordu müfettişi gönderme kararı aldılar. İşte bu süreçte, İttihat ve Terakki Partisi'nin politikalarını eleştirmiş, Padişah tarafından iyi tanınan Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişliği'ne tayin edildi. Mustafa Kemal Paşa, geniş askerî ve sivil yetkilerle Anadolu'ya geçti. Fakat Mustafa Kemal Paşa, resmî görevinden oldukça farklı bir süreç başlattı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareketinden bir gün önce Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesi (15 Mayıs 1919) halkın millî duygularını kamçıladi. O tarihe kadar sessiz kalanlar harekete geçmeye ve direniş göstermeye başladı. Halkın tepkisini açığa çıkaran diğer bir gelişme ise Doğu'da Ermenilerin taşkınlıkları ve bir Ermeni devletinin kurulması olasılığıydı. Anadolu'daki Türk-Müslüman burjuvazisi imkânlarını millî hareketin geliştirilmesi için sunmaya başladı.

12.madde "Bugünkü Osmanlı Devleti'ndeki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Osmanlı yönetimindeki öbür uluslara da her türlü kuşku'dan uzak yaşam güvenliğiyle özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır. Ayrıca Çanakkale Boğazi uluslararası güvencelerle gemilerin özgürce geçişine ve uluslararası ticarete sürekli açık tutulmalıdır."

Manda: Vekâlet anlamına gelmektedir. Wilson'un ilkelerinden biri de devletlerin yeni topraklar almamasıydı. Oysa savaşın galipleri Alman sömürgelerini ve Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerini elde etmek istiyorlardı. Güney Afrika devlet adamlarında Genaral Smuts, Wilson ile galip devletlerin isteklerini bağdaştırmak için bu fikri ortaya attı. Gelişmiş bir ülkenin Milletler Cemiyeti adına söz konusu geri kalmış bir ülkeyi geliştirmeye kadar yönetmesidir.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtiğinde ülke genelinde şu kurtuluş seçenekleri mevcuttu: Mandacılık, yöresel kurtuluş ve tam bağımsızlık.

D İ K K A T

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yaptığı ulusal tam bağımsızlıkçı seçenек, kongreler ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerinin merkezî bir çatı altında toplanmasıyla etkinliğini ve çapını genişletti. İlk adım 21/22 Haziran 1919'da yayımlanan Amasya Genelgesi'yle atıldı. Mustafa Kemal Paşa, bu belgeyle sadece Türk Kurtuluş Savaşı'nın amacını ve stratejini ortaya koymakla kalmadı, aynı zamanda yeni bir devletleşme sürecini de başlattı. (Turan, 2008:195)

Amasya'da millî hareketin ülke geneline yaygınlaştırılması açısından önemli bir girişimde bulunan Mustafa Kemal Paşa, ikinci büyük adımını atmak üzere Erzurum'a geçti. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi tarafından organize edilen bölgesel nitelikli Kongre, 23 Temmuz- 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Kongre sonunda yayımlanan beyanname, Kurtuluş Savaşı'nda izlenecek dış politika konusunda önemli mesajlar verildi. Öncelikle millî sınırlar içinde bulunan vatan parçalarının bir bütün olduğu ve birbirinden ayrılmayacağı ilan edildi. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı milletin topyekûn kendisini savunacağı ve direneceği açıklandı. Kongre kararlarını yürütmek üzere "Heyet-i Temsiliye" adında bir organ oluşturuldu. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı günkü sınırlar içinde bir yurt bölünmezliğine yönelen ve ulusal istenci egemen kılmayı ilke edinen kongre kararları, Misak-ı millî belgesinin temelini oluşturacaktır. Kongre'de alınan kararlar, hem Anadolu'da kamuoyuna duyuruldu hem de İstanbul'daki İtilaf Devletlerinin temsilcilerine gönderildi. ABD Başkanı Wilson'a da kongre sonrası yayımlanan beyanname ile bir muhtıra gönderilerek kendi adını taşıyan ilkeler hatırlatılmış ve Türk halkının işgallere boyun eğmeyeceği belirtildi.

Sivas Kongresi'nde en çok tartışılan konular hangileri olmuştur?

Erzurum'da alınan kararlar, 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas Kongresi'nde gözden geçirilmiş ve tüm ulusu kapsayıcı bir niteliğe büründürülmüştü. Kongre bitiminde yayımlanan bildirin ilk maddesinde, "Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında yapılan ateşkes antlaşmasının imzalandığı, 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her noktasında ezici İslam çoğunluğun yaşadığı Osmanlı ülkesinin bölgeleri, birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılmasına olanak bulunmayan ve hiçbir nedenle bölünemez olan bir bütün oluşturur" denilerek millî sınırlar tayin edilmişti. (Turan, 2008: 272). Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerinin tek bir çatı altında toplanmasıyla merkezileşme sağlandı. Heyet-i Temsiliye, kongre kararlarının uygulanması ve savaşın sürdürülmesinde yürütme organı olarak işlev gördü. Türk Kurtuluş Savaşı'nın dış dünya ile olan ilişkilerini yürüttü.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde yapılan tartışmalar ve alınan kararlar analiz edildiğinde Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaştırılması için "diplomasi ve savaş" metotlarının kullanılacağı ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda 23 Nisan 1920'de TBMM açılıncaya kadar, Anadolu'da fiili (de facto) hükümet gibi çalışan Heyet-i Temsiliye, ulusal akımın etkisini yaymak ve ulusal emelleri gerçekleştirmek amacıyla yabancı devlet temsilcileriyle ilişki kurdu. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, ABD'nin Ermeniler üzerinde manda rejimi kurma olanaklarını araştırmak üzere Başkan Wilson'un isteğiyle Anadolu'da bir inceleme gezisine çıkan General James G. Harbord'la görüştü. Mustafa Kemal, ABD'li askerî heyete, Kurtuluş Savaşı'nın amaçlarını, ulusal bütünlüğün sağlanmasını ve Türklerle Müslüman olmayan unsurlar arasındaki ilişkinin çerçevesinin belirlenmesini açıkladı. İngiliz Dışişleri

Bakanlığı, Türk Kurtuluş Savaşı'na tüm düşmanlığına rağmen, bazı İngiliz subaylarının aracılığıyla gayriresmî ve dolayla bir biçimde Mustafa Kemal'le ilişki kurmaya çalıştı. Erzurum Kongresi sırasında Yarbay Rawlinson, Mustafa Kemal'le görüşerek izlenimlerini Londra'ya ilettiler.

Heyet-i Tesliye'nin Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk anlarında izlediği dış politika, bağımsızlık temelinde realizm ilkesi üzerine kuruluydu. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ortaya konan perspektif ışığında hazırlanan Misak-ı millî belgesi, Meclis-i Mebusan'ın 28 Ocak 1920 tarihli gizli toplantısında kabul edildi ve 17 Şubat'ta kamuoyuna duyuruldu. Başlıca altı maddeden oluşan bu belgede; "Mondros Mütarekesi çizgisi içinde ve dışında din, ırk ve emel yönlerinden birleşik ve birbirine karşılıklı saygı ve özveri duyguları ile dolu ve etnik ve toplumsal hakları ile bölgelelerinin koşullarına tümüyle uyum gösteren Osmanlı-İslam çoğunluğun oturduğu kırsımların tümü, gerçekten veya hüküm yoluyla hiçbir nedenle birbirinden ayrılık kabul etmez bir bütündür" denilerek millî sınırlar çizilmişti. Ateşkes Antlaşması çerçevesinde işgal altında bulunan Arap çoğunluğun oturduğu yerlerin ve Kars, Ardahan ve Batum livalarının geleceğinin belirlenmesi ile Batı Trakya'nın hukuksal durumunun saptanması için halk oylaması yapılması gerektiği belirtilmişti. Ayrıca İstanbul ve Boğazlar bölgesinin güvenliği çerçevesinde Boğazlardan geçiş serbestisinin kabul edilebileceği, ülke sınırları içinde kalacak azınlıkların hukuku, komşu ülkelerin sınırları içinde kalan Müslümanların da benzer haklardan yararlanmaları koşuluyla antlaşmalar çerçevesinde güvence altına alınacağı ve ülkenin her alanda gelişebilmesinin önünde engel oluşturan sınırlamaların, kapitülasyonlara karşı olunacağı ilan edilmişti (Turan, 1992:88; Sönmezoglu, 2011:101-102).

Türk Kurtuluş Savaşı'nın amacını ve ideolojisini içeren Misak-ı Milli'nin başarıya ulaştırılmasında diplomasi ve savaş araçlarına başvuruldu. Sürecin stratejisi geliştirilirken, İtilaf Devletlerini dengelemek amacıyla Sovyetler Birliği'yle iş birliğine gidildi. Ayrıca İtilaf Devletleri arasındaki çatışmalardan da yararlandı. Misak-ı Milli'nin ilanından kısa bir süre sonra 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildi ve Meclis-i Mebusan çalışmalarına son vermek zorunda kaldı. Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin diğer üyeleriyle bulunduğu Ankara'da yeni bir meclisin açılması yönünde çalışmalar başlattı. Bu gelişmenin sonucunda Türk Kurtuluş Savaşı farklı bir evreye geçti.

TBMM'NİN AÇILMASI VE DIŞ POLİTİKA

Mustafa Kemal Paşa, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden bir gün sonra ordu komutanlarına gönderdiği genelgede Ankara'da bir kurucu meclis açılması zorunluluğundan söz etmişti. Ancak başta Kazım Karabekir olmak üzere bazı kimseler, kurucu meclisin yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebileceğini ve bu nedenle millî meclis olarak açılmasının uygun olacağını açıklamışlardı. Mustafa Kemal Paşa, bu tepki üzerine 19 Mart'ta yayımladığı ikinci bir genelgede, Meclis'in "Olağanüstü Yetkilere Sahip Meclis" olacağını belirtmek zorunda kaldı. Meclis, "Büyük Millet Meclisi" adıyla 23 Nisan 1920'de toplandı. Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa Meclis başkanlığına verdiği önergede, Meclis'in üstünlüğü ve hükümet kurmanın zorunluluğu gibi konular üzerinde durdu. Mustafa Kemal Paşa aynı gün Meclis'te yaptığı uzun konuşmada, sadece iç politikayla ilgili bir perspektif belirlemedi, aynı zamanda dış politikaya yönelik olarak da önemli tespitler de bulundu. Pan-Turanist ve Pan-İslamist bir politika izlemeyeceğini, millî hudutlar dâhilinde milletin refahına çalışılacağını belirtti. Suriye'yle, Irak'la, Sovyetlerle, Kafkas Cumhuriyetleriyle (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan) hangi düzeyde ilişki kurulacağını açıkladı.

Türk ve Müslüman unsurlarla ilgilenmekle birlikte, ulusal hak ve çıkarlara dayalı, ulusların eşitlik ilkesine saygılı bir dış politika yürütüleceğini ilan etti. (TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.1, 1985:2-7).

DİKKAT

Böylelikle TBMM Hükümeti'nin irredentist bir politika izlemeyeceği, rasyonel ve gerçekçi bir tutum takınacağı ortaya çıktı.

TBMM Hükümeti, ulusal direnişi kendi gücüne dayanarak gerçekleştirmeyi temel ilke edinmekle birlikte yardımcı ve dost olabilecek ülkelerle de iyi ilişkiler kurmanın yollarını aradı. Meclis'te oluşturulan Hariciye Encümeni'nde de izlenilecek dış politika konusunda milletvekilleri arasında farklı eğilimler mevcuttu. Ali Şükrü Bey İngiltere'yle, Hulusi Bey Fransa'yla, Ziya Hurşit Bey de Almanya'yla iş birliği yapılmasından yanaydı. Dr. Emin Bey ise İngiltere ve Fransa ile uzlaşmanın ülke çıkarlarına aykırı olduğunu, Almanya'nın da sarsıntılar geçirdiğini belirterek ulusal hükümetin Doğu'ya yönelmesinin uygun olacağını öne sürdü. Böylece, Asya'daki Türk ve Müslüman unsurların desteği sağlanacak ve Rusya ile Japonya'nın yardımı alınabilecekti (Güneş; 2009:414-415).

DOĞULU DEVLETLERLE İLİŞKİLER

TBMM Hükümeti ve Sovyet Rusya Arasındaki İlişkilerin Gelişimi

Batılı ülkelerin Anadolu'yu işgal etmesi, Yunanlıların Batı Anadolu'da Türk-Müslüman halka şiddet uygulayarak işgallerini genişletmesi ve Batılı Devletlerin bu şiddeti görmezlikten gelmesi, bazı aydınların ve bazı gazetelerin sosyalizm lehinde tutum takınmalarına yol açtı. Anadolu hareketini destekleyen gazeteler, Batı'nın çifte standart yaklaşımını sert şekilde eleştirerek Sovyet Rusya'daki yeni rejimin ilkelerini tanıtmaya çalıştılar. TBMM açılmadan önce Anadolu Hareketi'yle Sovyet Rusya arasında resmî olmayan temasların başlatıldığı bilinmektedir. TBMM açıldıktan sonra da Sovyet Rusya'yla iyi ilişkiler kurmak, dış politikanın öncelikleri arasında yer aldı.

SIRA SİZDE

3

TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya'nın yakınlaşmasında hangi etkenler rol oynadı?

İki gücün birlikte hareket etmek istemesinin en önemli nedenleri arasında düşmanın ortak olması ve her ikisinin emperyalizme karşı mücadele etmesiydi. TBMM Hükümeti, İtilaf Devletlerine karşı Sovyet Rusya'yı bir denge unsuru olarak kullanmak istedi. Bu ülkeye yaklaşarak askerî ve mali yardım sağlama yoluna giderek, Batı'ları endişelendirmek ve onları Anadolu Hareketi'ne karşı daha ılımlı davranmaya yönlendirmek amacını güttü. Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kabul etmesi, Misak-ı millî hedefine sıcak yaklaşması da Ankara'nın Moskova'ya yönelmesinde etkili oldu. Sovyet Rusya'nın da TBMM Hükümeti'yle yakınlaşmasındaki en önemli etmen de bu ülkenin Batı'yla kendi arasında bir tampon bölge kurarak güney cephesini güvence altına almak istemesiydi. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının bağımsız bir Türkiye'nin denetimi altında olmasını, güvenliği açısından daha yararlı buldu. Ayrıca Bolşevizmi Orta Asya'daki Türk ve diğer Müslüman kitleler arasında yaymak isteyen Moskova, Ankara'ya dostça yakınlaşarak bu unsurların sempatisini kazanmak istedi. Anadolu'daki anti-emperyalist mücadele Bolşevik liderlerin ilgisini çekmişti. Sovyet Rusya Dışişleri

Bakanı Georgi Vasilyeviç Çiçerin 13 Eylül 1919'da Türkiye'nin işçi ve köylülerine yönelik bir bildiri yayımlayarak Sovyetlerin Çarlık döneminin başta İstanbul ve Boğazlar olmak üzere bütün hırslarından vazgeçtiğini ve Batı'ya karşı birlikte mücadele etmenin gerekliliği üzerinde durmuştu. (Yerasimos, 1979: 130-133). Bolşevik Devrimi'nin ünlü lideri V. I. Lenin de, Anadolu hareketinin sosyalist bir zeminde gelişmediğini analiz etmekle beraber, iş birliği temelinde bir ilişki kurmak niyetindedir: "Mustafa Kemal Paşa, doğal ki sosyalist değildir. Ama görülüyor ki, iyi bir teşkilatçı, kabiliyetli bir lider, ulusal burjuva devrimini idare ediyor. İlerici, akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist, devrimimizin önemini anlamış olup Sovyet Rusya'ya karşı olumlu davranıyor. O istilacılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor (...) O'na yani Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor." (Aralov, 1985: 29)

TBMM açılmadan önce iki güç arasında gayriresmî düzeyde temaslar gerçekleştirildi. Bunların arasında dikkati çekenlerden bir, Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 yılı Haziran ayı başlarında Ukrayna kökenli Sovyet Albayı S. Mihailoviç Budiyenni ile Havza'da görüşmesidir. Burada Sovyetlerin yardımı ve birlikte hareket edilmesi konuları ele alınmıştı. Anadolu hareketinin liderleri, Erzurum Kongresi sırasında Dr. Fuat Sabit'i, Sivas Kongresi sırasında da Bolşevikleri iyi tanıyan Halil Paşa'yı (Enver Paşa'nın amcası) Sovyetlerle bağlantı kurmak ve buna bağlı olarak da silah, cephaneye ve para yardımı sağlamak üzere Moskova'ya göndermişlerdi. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dışında bazı kişi ve heyetler de Bolşeviklerle görüşmeler yapmışlardır. Bunların içinde en çok bilineni Baha Sait Bey'in **Karakol Cemiyeti** ve Uşak Kongresi adına Bolşeviklerle 11 Ocak 1920'de bir antlaşma imzalamasıdır.

Karakol Cemiyeti'nin lideri Kara Vasıf bu antlaşmadan Mustafa Kemal'i 26 Şubat 1920'de haberdar etmiştir. Fakat bu antlaşma ne Mustafa Kemal Paşa ne de Sovyet temsilcileri tarafından onaylanmıştır.

TBMM'nin açılışından sonra Sovyetlerle ilişki kurulması girişimi ivme kazandı. TBMM'nin dış politikaya yönelik ilk hamlesi, Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920'de Sovyet lideri Lenin'e gönderdiği mektuptur. Mustafa Kemal mektubunda "emperyalist hükümetlere karşı harekâtı ve bunların egemenliği ve sömürsü altında bulunan ezilen insanların kurtuluşu amacını güden Bolşevik Ruslarla çalışma ve hareket birliğini kabul ettiğini" ve Sovyet Rusya'nın Gürcistan'dan İngilizleri çıkararak buranın Bolşevikleştirmesi hâlinde, Türkiye'nin de Ermenistan üzerine askerî harekât düzenleyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Azerbaycan Hükümeti'nin Sovyet Cumhuriyetlerine katılmasına yardımcı olunacağını ve buna karşılık emperyalist güçlerin kovulması için ilk taksit olarak beş milyon altın ile kararlaştırılacak sayıda cephaneye ve araçgerecin gönderilmesini istemiştir. (Yerasimos, 1979: 232).

TBMM Hükümeti, 3 Mayıs 1920'de kurulduktan sonra ilk toplantısını 5 Mayıs'ta yaparak Sovyetlerle olan ilişkileri ele aldı. Bu toplantıda Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Başkanlığında bir heyetin Moskova'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. Heyette, İktisat Bakanı Yusuf Kemal, Dr. İbrahim Tali, Lazistan Mebusu Osman ve Kurmay Yarbay Seyfi Beyler yer aldı. Heyete, 8 Mayıs'ta bir yönerge verildi. Bu yönergede; Türkiye'nin temel isteğinin millî sınırlar içinde tam bağımsız yaşamak olduğu, bunu gerçekleştirmek şartıyla Rusya ile kader ve gelecek birliği kurulabileceği, Boğazlardan tüm Karadeniz ülkelerinin yararlanabileceği, Boğazların Türkiye'nin denetiminde olması şartıyla ortak savunulabileceği ve Rusya'dan para, savaş araçları, makineleri, gerekirse askerî birlik sağlanması yoluna gidilebileceği gibi direktifler vardı. (Yerasimos, 1979,:233)

TBMM'de bir grup milletvekili Bolşeviklerle ilişki kurulmasına karşı çıktı. Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in gizli oturumunda "bu noktada iki ciheti birbirinden tef-

Karakol Cemiyeti, Enver ve Talat Paşalar Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra yurt dışına çıkmadan önce İttihatçıları bir arada tutmak ve direniş grubu oluşturmak amacıyla bir örgüt kurulmasını istemişlerdi. Onlar yurt dışına çıktıktan sonra Kara Kemal ve Albay Vasıf 1918 yılının Kasım ayı başlarında bu cemiyeti kurmuşlardır. Bu cemiyet Anadolu'daki Millî Mücadele'yi destekledi. İstanbul'dan Anadolu'ya silah kaçırdı, istihbarat topladı.

rik etmek (ayırt etmek) lazımdır. Biri Bolşevik olmak diğeri Bolşevik Rusya'sıyla ittifak etmek. Biz heyet-i icraiye (hükümet) Bolşevik Rusya'sıyla ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz” diyerek realist bir politikanın altını çizdi (TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.1, 1985:48).

Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki heyet 11 Mayıs 1920'de yola çıktı ve 69 günlük uzun ve zor bir yolculuktan sonra Moskova'ya ulaştı. Heyet 24 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Çiçerin ve yardımcısı Karahan'la görüştü. Bekir Sami Bey, TBMM Hükümeti adına kendilerinin yetkili olduğunu, Halil ve Cemal Paşaların kişisel olarak girişimlerde bulduklarını belirterek Ermeni sorunu ile yapılacak yardımların ele alınmasını istedi.

Türkiye, “**Kafkas Seddi**”ni ortadan kaldırarak Sovyetlerle sınırdış olmayı ve bu yolla yardımların alınmasını umdu.

Türk Heyeti, 4 Ağustos'ta Karahan'la, 13 Ağustos'ta da Çiçerinle bir araya geldi. Ertesi gün de Lenin'le yapılan görüşmeden sonra dostluk antlaşması parafe edildi. Bekir Sami Bey'in 28 Ağustos'ta Çiçerin'le tekrar bir araya geldiğinde Van, Bitlis ve Muş'un Ermenistan'a verilmesi talebiyle karşılaşması şok etkisi yarattı. Görüşmeler istenilen düzeye çıkarılamadı. Bunun en önemli nedeni, Sovyetlerin Kafkasya'da nüfuzlarını artırarak Azerbaycan'ı Bolşevikleştirmeleri ve Ermenistan'la 10 Ağustos'ta bir antlaşma imzalamalarıydı. İki taraf arasında görüşmelerin tıkanması üzerine, Bekir Sami Bey ve heyetin diğer üyeleri 11 Eylül'de Moskova'dan ayrılmışlardır.

Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında Kafkasya sınırı konusunda ihtilaflar yaşanmasına rağmen, Moskova askerî ve mali yardımda bulunmaya başladı. Büyük kısmı Karadeniz üzerinden olmak üzere önemli miktarda silah ve cephaneyi Anadolu'ya aktardı. Mustafa Kemal Paşa da Anadolu halkı çok zor şartlar altında yaşamasına rağmen, kıtlık içinde bulunan Sovyet Rusya'ya zahire yardımında bulunulması için Karadeniz kıyısındaki illere talimat verdi. Karadeniz'in karşı yakasında bulunan Ruslara erzak gönderildi. Sovyet Rusya, devrimin üçüncü yıl dönümü olan 9 Kasım 1920'de Ankara'da büyükelçilik açtı. Bu Ankara'da açılan ilk büyükelçilikti.

Kafkas Seddi: İngiliz askerî birlikleri Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Batum ve Bakü'de kurdukları karargâhlar sayesinde hem Bakü-Batum demir yolunu hem de Karadeniz'den Hazar'a uzanan bir koridoru denetimleri altına aldılar. İngilizler bu sedle Türk Ordusu'nun ilerlemesini ve Bolşeviklerin yayılmasını önlemeyi planladılar.

Millî Mücadele döneminde Türk-Sovyet ilişkilerini Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'nın kaleminden okumak için şu kaynağa bakılabilir: Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, Temel Yayınları, 2002.

İki taraf arasında bir antlaşmanın yapılması için süreç yeniden başlatıldı. TBMM Hükümeti Ali Fuat Paşa'yı 31 Kasım 1920'de Moskova büyükelçiliğine atadı. Antlaşmanın imzalanması amacıyla da İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) başkanlığında ve Maarif Vekili Dr. Rıza Nur'un da içinde bulunduğu bir heyeti 14 Aralık 1920'de Moskova'ya gönderdi. TBMM Ordusu'nun 6-10 Ocak 1921'de Yunanlılara karşı I. İnönü Savaşı'nı kazanması ve ardından İtilaf Devletleri tarafından Londra Konferansı'na davet edilmesi Sovyet yöneticilerini etkiledi. Görüşmeler 21 Şubat 1921'de başladı. İki taraf arasında pürüzler ortadan kaldırıldıktan sonra resmî görüşmeler 26 Şubat 1921'de başlatıldı. Taraflar arasında Kafkaslardaki gelişmeler, Batum'un geleceği gibi konularda zaman zaman sorunlar yaşanmışsa da Lenin'in talimat vermesi ve Stalin'in doğrudan devreye girmesiyle 9 Mart 1921'de genel çerçevede bir uzlaşma sağlanmıştır.

Moskova'nın önerisiyle Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması, İstanbul'un işgal yıl dönümü olan 16 Mart 1921'de imzalandı. Antlaşmanın 1. maddesine göre taraflar herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenilen bir barış antlaş-

ması ya da başka bir uluslararası bağıtı tanımayacaklardı, böylelikle Sovyet Rusya Sevri tanımadığını ilan etmiş oldu. Ayrıca Misak-ı Milli'yi ve TBMM Hükümeti'ni tanıdığını belirtti. Türkiye'nin kuzey-doğu sınırı çizilerek Kars, Ardahan ve Artvin'in Türkiye'de kalması kabul edildi. Antlaşmanın 2. maddesinde de Batum, Gürcistan'a bırakıldı. Ancak buradaki halkların kültürel ve dinsel haklarının sağlanması ve geniş bir yönetsel özerkliğin kurulması koşulları konuldu. Antlaşmanın diğer hükümlerinde, doğmakta olan Yeni Türkiye Devleti'nin hükümlerlik hakları ve ekonomik bağımsızlığı tanındı (Soysal, 1983: 27-38). TBMM Hükümeti, bu antlaşma ile Doğu'da hedeflediği dış politika amaçlarına ulaştı ve bu cephedeki olanaklarını Batı'ya kaydırıldı. Moskova Antlaşması'ndan sonra iki taraf arasında kısa süreli tereddütler yaşandı. Bunun en önemli nedenleri arasında, Yunan ordusunun Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemesi, Bolşeviklerin desteğiyle önemli bir askerî güç oluşturan Enver Paşa'nın Anadolu'ya girmek için hazırlıklar yapması, **Molokanlar'ın** (Malakan) sınır dışına çıkarılması ve TBMM Hükümeti'nin Fransa ile yakınlaşarak bir antlaşma imzalama sürecine girmesidir. Moskova Büyükelçisi Ali Fırat Paşa, 16-17 Ekim 1921'de Stalin'le görüşerek tereddütlerin giderilmesine ve Sovyet yardımlarının aksamadan gerçekleştirilmesine çalıştı. Bu arada Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 19 Aralık 1921'de Ankara'ya gönderdiği Ukrayna'daki Sovyet Orduları Başkomutanı General Mihail Vasilyeviç Frunze'nin temasları iki ülke ilişkilerine yeni bir ivme kazandırdı. Frunze, hem Ukrayna hem de Moskova adına TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerde bulundu. Türkiye ile Ukrayna arasında 2 Ocak 1922'de Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma özü itibarıyla, Moskova ve Kars Antlaşmalarına benzemektedir.

General Frunze'un olağanüstü Büyükelçi unvanıyla Ankara'da bulunması Türk-Sovyet ilişkilerinde beliren tereddütleri giderdi ve yardımların akışını sağladı. Bu süreçte iki tarafın ilişkilerine etki eden faktörler arasında TBMM Hükümeti'nin İtilaf Devletleriyle konjoktürel bir yakınlaşma için girmesi önemli rol oynadı.

TBMM Hükümeti ve Afganistan Arasında Dayanışma Antlaşmasının İmzalanması

Uzun süre İngiliz sömürgeciliği altında kalan Afganistan, Emanullah Han'ın liderliğinde 3 Mart 1919'da bağımsızlığını ilan etti. Türkiye'de, Hâkimiyet-i Milliye, Açık-söz gibi ulusalcı gazetelerde, Sebilürreşat gibi İslamcı dergilerde Afganistan'daki gelişmeler dikkatli bir şekilde okuyuculara duyuruldu. Türk kamuoyunda Afganistan'a karşı derin bir sempati oluşmuştu. TBMM Hükümeti, Afganistan'la birlikte İngilizlere karşı ortak mücadele etmenin olanaklarını artırmak için 18 Ağustos 1920'de orduda görev yapan Afgan kökenli Abdurrahman Bey'i elçi olarak atadı. Böylece TBMM Hükümeti ilk elçisini atamış oldu.

Afgan lideri Emanullah Han, 1920 yılının son günlerinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup ulaştırarak Afgan dışişlerinin ve ordusunun yeniden örgütlenmesi amacıyla bir askerî heyet gönderilmesini istedi. Ankara Hükümeti bu isteğe sıcak yaklaştı. Bu süreçte, Afganistan'ın Moskova'da bulunan Muhammet Veli Han adlı temsilcisiyle İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Dr. Rıza Nur'un yer aldığı Türk Heyeti bir araya gelerek bir dayanışma antlaşması imzalama yoluna gittiler. 1 Mart 1921'de imzalanan antlaşmada, Türkiye Devleti ile Afganistan'ın maddi ve manevi olarak ortak çıkarlara sahip oldukları belirtilmiş ve bu ortaklığın siyasi olarak da kurulması gerekliliğinden söz edilmişti. Emperyalist devletlere karşı iş birliği esası kabul edildi. Sömürgeci devletlerden herhangi birisi taraflardan birine saldırırsa diğer taraf karşı koyacaktı. Bunun dışındaki maddelerde Doğu uluslarının bağımsızlık ve

Molokanlar (Malakanlar),
1877-1878 Osmanlı-Rus
Savaşı'ndan sonra Rus
Hükümeti tarafından
bölgeye göç ettirilen Molokon
Mezhebine bağlı Ruslar.

özgürlük mücadelelerinin desteklenmesi ve Afganistan'a eğitim ve kültür alanında yardım edilmesi, öğretmen ve subay gönderilmesi gibi esaslar vardı.

Moskova'da imzalanan bu antlaşma siyasal ve simgesel bir yöne sahipti. Kurulmakta olan yeni Türk Devleti'nin bağımsızlığına yeni kavuşmuş bir İslam toplumu tarafından tanınması söz konusudur.

TBMM Hükümeti, Kasım 1921'de Medine eski komutanı Fahrettin Paşa'yı Kabil'e elçi olarak gönderdi. Türk elçisi uzun bir yolculuktan sonra 1922 yılının Temmuz ayının sonlarında Kabil'e ulaştı ve itimatnamesini Afgan Kralına sundu. Türk Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması bu ülkede büyük bir sevinçle karşılandı. Emanullah Han zafer nedeniyle şölen verdi. TBMM Hükümeti, Afganistan üzerinden Doğu'nun Türk ve Müslüman unsurlarına anti-emperyalist söylemle seslenme imkânı elde etti.

Üç Kafkas Cumhuriyeti'yle İlişkiler

Ermenistan Cumhuriyeti'yle İlişkiler

Kazım Karabekir Paşa'nın komuta ettiği Türk Ordusu 28 Eylül 1920'de askerî harekâta girişmiş ve Ermenileri ateşkes istemeye mecbur kılmıştı. İki taraf temsilcileri arasında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda 2/3 Aralık 1920'de Türkiye-Ermenistan Barış Antlaşması imzalandı. Gümrü Antlaşması olarak da anılan bu belge, TBMM Hükümeti'nin yabancı bir devletle imzaladığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşmayla Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır gibi daha önce elden çıkmış yerler yeniden Türkiye'ye katıldı. Antlaşmada ayrıca Ermenistan'ın iç güvenlik için gerekli olan dışında askerî kuvvet bulundurmaması, zorunlu askerlik hizmetinin olmaması. Erivan'a yerleşecek Türk siyasal temsilcisinin sözü edilen konularda denetleme ve soruşturma yapma hakkına sahip olması, Sevr Antlaşması'nı tanımaması, Türkiye'nin Ermenistan'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün tehdit altında olduğu durumlarda Ermenistan'da geçici olarak askerî önlemler alması gibi hükümler vardı.

Bu antlaşma, Kızıl Ordu'nun antlaşmanın imzalandığı gün olan 2 Aralık'ta Erivan'a girmesi ve Ermenistan'ı Bolşevikleştirmesi sonucu yürürlüğe girmedi. Ancak 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'na kadar sınırın belirlenmesini sağladı.

Azerbaycan Cumhuriyeti'yle İlişkiler

1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Rus Çarlığı'nın çökmesi sonucu 1918 yılının Mayıs ayında Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Osmanlı Devleti bu yeni Cumhuriyeti destekledi. İngiltere, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra, başta Azerbaycan olmak üzere Kafkasya'da işgale başladı. Bölgenin petrolüne sahip olmak amacındaydı. Yerel güçleri destekleyerek hedeflerine ulaşmak istedi. Han Hoyski'nin başkanlığındaki Azerbaycan Hükümeti'ni tanıdı ve Kafkas Seddi oluşturma çabalarına girişti.

Anadolu'daki ulusal hareket zaman zaman Azerbaycan'ın durumunu öğrenmek ve yardım alabilmek amacıyla bu ülkeye temsilciler göndermiştir. Fakat istenilen sonuca ulaşamamıştır. Azerbaycan'ın 1920 yılının Nisan ayında Bolşevikleştirilmesi ve Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra TBMM Hükümeti yardım konusunda hem Moskova ile hem de Azerbaycan'la görüşmek zorunda kaldı. TBMM Hükümeti, 27/28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Sovyet hükümeti kurulduktan sonra Bakü'de bir temsilcilik açma kararı aldı ve Memduh Şevket Bey'i 12 Ağustos 1920'de temsilci olarak atadı.

Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Politbürosu, 28 Ağustos 1920'de Anadolu'daki harekete yardım etme ve destek olma politikasının devamını kararlaştırdı. Azerbaycan'ın Türkiye politikasının belirginleşmesinde 1-8 Eylül 1920'de düzenlenen Doğu Halklarının Birinci Kurultayı önemli bir yer tuttu. Bu süreçten sonra Azerbaycan Sovyet Hükümeti Malta'daki Türk siyasi esirlerini kurtarmak için girişim başlattı. Ayrıca petrol ürünleri ve para yardımıyla bulundu. İlişkilerin düzenli yürütülmesi için Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti İnkılâp Komitesi, Türkiye'de yetkili temsilcilik açma kararı verdi. İbrahim Ebilov'u (Abilov) 1921 Temmuz'unda temsilci olarak atadı.

İbrahim Ebilov'un başkanlığında 28 kişilik heyet, 11 Ekim 1921'de Ankara'ya ulaştı ve temsilci 14 Ekim'de güven mektubunu Mustafa Kemal Paşa'ya sundu. Temsilciliğin açılması iki tarafın ilişkilerinin daha da sıcak ve samimi olmasına vesile oldu. Bu konuda İbrahim Ebilov büyük çaba harcadı.

Kars Antlaşması

Moskova Antlaşması'na göre Sovyet Rusya, antlaşmada Kafkas Cumhuriyetlerini ilgilendiren hükümler için girişimlerde bulunacak ve onay belgeleri kısa bir süre içinde Kars'ta teati edilecekti. Moskova Antlaşması'nın bu hükmünü yerine getirmek için tarafların belirlediği heyetler, Kars'ta bir araya gelerek 22 Eylül 1921'de büyük bir törenle antlaşmanın teatisini yapmışlardır. Bundan başka taraflar zamanla ortaya çıkan bir takım pürüzleri gidermek amacıyla 26 Eylül'de tekrar bir araya gelerek bir konferans düzenlemişlerdi. Türk Heyeti'ne Kazım Karabekir Paşa başkanlık yaptı. Bu konferansla Kars, Artvin, Ardahan, Batum ve Ermenistan ile ilgili bazı sorunlar ele alınarak çözülmesi yoluna gidilecekti. Böylece bölge istikrara kavuşturulacaktı. Konferans 13 Ekim 1921'de sona erdi ve taraflar aynı gün 20 maddelik "Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması" adlı belgeyi imzaladılar. Antlaşma genel olarak Moskova Antlaşması'yla benzerdi ve Kafkas Cumhuriyetlerinin Moskova Antlaşması'nı kabul ettiklerini içermektedir.

BATILI DEVLETLERLE İLİŞKİLER

İngiltere'yle İlişkiler

İngiltere'nin temel stratejisi, kendisine bağımlı, küçük, güçsüz bir Osmanlı Devleti'ni muhafaza etmek ve hilafet kurumunu kaldırmak ya da denetim altına almak üzerine kuruluydu.

DİKKAT

Anadolu ve Orta Doğu'da etkinliğini sağlamlaştırmak için ise Sovyet Rusya'nın Anadolu'ya nüfuz etmemesini, Süveyş Kanalı ile Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak için çaba harcadı. Bu politikasını hayata geçirmek için Türkiye'ye Sevr Antlaşması'nın dayatılmasında öncülük yaptı. Diğer bir anlatımla Batı Anadolu'da Yunanistan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt ve Ermeni devletleri, Arap topraklarında da şeyhlikler, küçük devletçikler kurularak bu coğrafyalarda denetim kurmak istedi.

İngiltere'nin 1919-1922 yılları arasında Türkiye'ye yaklaşımında Yunanistan kilit öneme sahiptir. İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, belirledikleri stratejik hedeflere ulaşmak için Paris Barış Konferansı'nda Trakya'nın bir bölümünü ve İzmir'in Yunanistan'a verilmesinden yana tavır aldılar. Yunanistan'ın liberal Başbakanı Venizelos da Konferans'a düzmece bir takım demografik veriler sunarak bu eğilimi güçlendirdi. Sonuçta, İtalya'nın tepkisi-

ne rağmen İngiltere Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesine onay verdi. İngiltere bu tavırla Anadolu'da doğrudan bir savaştan çok, dolaylı bir savaştan yana olduğunu göstermişti. Yunanistan dolayımı sağlayan ülke olmuştur. İngiliz stratejistleri, Anadolu'daki hareketin siyasi-ideolojik içeriğini kavrayamamışlar, bunu Sovyetlerin etkisinde bir ayaklanma biçiminde yorumlamışlardır. Hâlbuki yukarıda da anlatıldığı gibi TBMM Hükümeti pragmatik nedenlerle Sovyetlerle iş birliğine gitmişti.

İstanbul'un işgalinde İngilizler ön plandadır. İngiliz askerî güçlerinin Meclis-i Mebusan'ı basması ve bazı milletvekillerini tutuklayarak Malta'ya sürgüne göndermesi, halkın nefretine yol açmıştı. Mustafa Kemal Paşa, işgale sert tepki göstermiş ve İtilaf Devletleri temsilcilerine birer protesto notası göndererek işgalin "yirminci medeniyet ve insanîyet asrının mukaddes saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan hissiyatı gibi bugünün insanlık cemiyetlerine esas olan bütün ilkelere ve bu ilkeleri vücuda getiren genel insanlık vicdanına aykırı" olduğunu bildirdi. (Atatürk, 1986: 557-558). Ardından da Anadolu'daki bazı İngiliz subaylarının tutuklanması emrini verdi.

İşgalden sonra şiddet politikasına devam eden İngiltere, Anadolu'daki millî harekete ılımlı yaklaşan Sadrazam Salih Paşa'yı istifaya zorlayarak yerine İngiliz sempatanlığıyla tanınan Damat Ferit Paşa'yı getirmişti. İstanbul'un işgalinden sonra bir dizi diplomasi girişimlerinden sonra hazırlanan barış taslağı, 11 Mayıs 1920'de Paris'te Osmanlı heyetine verildi. Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletlerinin baskısı sonucu 10 Ağustos 1920'de 433 maddelik çok ayrıntılı Sevr Antlaşması'nı imzaladı.

TBMM üyeleri bu Antlaşma'ya büyük tepki gösterdiler. Karahisar-ı Sahip (Afyon) Mebusu Nebil Efendi, "Boşuna yorulmuşlar. Türkiye'yi yok diye idiler, daha iyi ederlerdi" diyerek Türk halkına dayatılan antlaşmanın anlamına ifade etti. (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima Senesi:1, C.2, 1981:13).

Resim 2.1

Sevr Barış Antlaşması Haritası

İngiltere ağır koşullar taşıyan bu antlaşmanın yürürlüğe girmesi için Yunanistan'ı kullandı. Ancak TBMM Ordusu'nun 6-10 Ocak 1921 tarihleri arasında İnönü'de Yunanistan Ordusunu bozguna uğratması dengeleri değiştirdi. TBMM Hükü-

meti 21 Şubat 12 Mart 1921 tarihleri arasında toplanan II. Londra Konferansı'na Osmanlı Hükümeti'yle birlikte davet edildi. İtilaf Devletlerinin temel amacı, Sevr Antlaşması'nda önemsiz bazı değişiklikler yapmaktı. TBMM Hükümeti adına konferansa katılan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Yunan Ordusunun Anadolu'yu terk etmesi ve Misak-ı millî temelinde bir barışın imzalanmasında ısrar etti. Londra Konferansı başarısızlıkla sonuçlandı. Bekir Sami Bey, TBMM'nin haberi olmaksızın İngiltere, Fransa ve İtalya ile ikili antlaşmalar imzaladı. İngilizlerle eşit olmayan koşullarda esir değişimini öngören bir antlaşma yaptı. Fransızlar ve İtalyanlarla imzalanan antlaşmalar da bu ülkelere ekonomik ayrıcalıklar verilmesini içermiştir. TBMM sert tepki gösterdi ve Bekir Sami Bey Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmek zorunda kaldı.

Türk Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Savaşı'ndan sonra uzunca bir süre hareketlilik gözlenmedi. TBMM Hükümeti'nin kesin zafer için hazırlık yaptığı bir süreçte İngiltere, Sevr'in hükümlerini biraz değiştirerek Ankara Hükümeti'ne yeni teklifler sunmak için girişimlerde bulundu. İtalya, Fransa ve İngiltere Dışişleri Bakanları 22 Mart 1922'de Paris'te bir araya gelmişlerdir. Aynı gün Atina, İstanbul ve Ankara'ya telgrafla ateşkes önerisi bildirildi. Üç Dışişleri Bakanı 26 Mart'ta da ikinci bir nota ile barış koşullarını önerdi. Bunlar Sevr'in biraz yumuşatılmış hâliydi ve TBMM kesin bir dille reddetmek yerine kendi koşullarını açıkladı. Bu da özellikle İngiltere ve diğer İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmedi. 1922'nin ortalarına gelirken İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Türkiye'ye yönelik politikası iflas ederken İtilaf Devletleri arasında da ayrılıklar derinleşmişti.

Fransa'yla İlişkiler

Fransız kamuoyu 1919'un son aylarına kadar Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi ve savaşın uzamasına neden olması gibi gerekçelerle Türklerle karşı bir tutum takınmıştı. Ancak bazı Fransız gazeteleri ve aydınları 1919 sonlarından itibaren bu yaklaşımdan vazgeçerek daha gerçekçi analizler yapmaya başladılar. Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri Georges Picot, Aralık 1919'da Sivas'a gelerek Mustafa Kemal'le görüştü. Fransız kamuoyunu ve politika yapıcılarını etkileyen en önemli olaylardan biri, hiç sevmedikleri Kral Konstantin'in Aralık 1920'de Yunanistan'da iktidara gelmesidir. Zira Fransızlar, Alman İmparatoru II. Guillaume'un kardeşi ile evli olan Konstantin'den "askerlerimizin katili" diye söz etmekteydiler. Fransa'nın iç politikasındaki dalgalanmalar da bu ülkenin Anadolu'ya yaklaşımını etkilemiş ve daha fazla insan ve maddi kaynak kaybına uğramamayı düşündürmeye başlamışlardı.

Fransız kamuoyunun Anadolu Hareketi'ne karşı sertlik politikasından vazgeçmesinin temel öğeleri nelerdir?

Fransa, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan hemen sonra İngiltere'yle birlikte Anadolu'nun güney bölgesini işgal etmişti. İngiltere, Kasım 1919'da Adana, Mersin, Urfa ve Antep'i boşaltarak buraları Fransa'ya bıraktı. Bazı Ermeni grupların da Fransız ordusunda yer alması yerli halkın tepkisine yol açtı. Antep, Maraş, Urfa ve Çukurova bölgesinde Ocak 1920'den itibaren güçlü bir direniş başlatıldı. Fransızlar ateşkes istedi ve yapılan görüşmeler sonucu 29/30 Mayıs 1920 günü gece yarısından başlamak üzere 20 günlük ateşkes imzalandı. Fransa Cumhurbaşkanı Millebrand'in Ocak 1921'de Ankara Hükümeti'ne ılımlı yaklaşan Aristide Briand'ı başbakanlığa getirmesi, Paris'in uzlaşmaya yönelik tavrını daha da netleştirdi. Nitekim,

12 Şubat 1921'de başlayan Londra Konferansı sırasında 11 Mart 1920'de Aristide Briand ile Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmada çatışmaların sona erdirilmesi, esirlerin salıverilmesi, Sevr Antlaşması'nda çizilen Güney sınırında (Türkiye-Suriye sınırı) Türkiye lehine değişiklik yapılması, Türk direnişçilerin silahtan arındırılması, Fransızlara maden çıkarma imtiyazlarının verilmesi gibi hükümler yer almıştı. Daha önce de açıklandığı gibi TBMM, bu antlaşmayı Misak-ı Milli'ye aykırı olduğu için reddetti. Ancak TBMM Hükümeti bu antlaşmayı, Misak-ı Milliye uygun hâle getirerek 18 Mayıs 1921'de Türk tarafının teklifi olarak Fransızlara sundu. Fransa Hükümeti, TBMM Hükümeti'yle anlaşmak istiyordu. Nitekim, Başbakan Briand, 9 Haziran 1921'de Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı Henri Franklin Bouillon'u özel temsilcisi olarak Ankara'ya gönderdi. İki taraf arasında uzun görüşmelerden sonra bir metin oluşturulmuştu. Sakarya Savaşı'nın zaferle sonuçlanması Fransızları da etkiledi ve oluşturulan metin 20 Ekim 1921'de Ankara'da imzalandı. Ankara İtilafnamesi olarak anılan belgede iki taraf arasında savaş sona erdirildi ve askerî güçler belirlenen hattın gerisine çekildi. Misak-ı millî sınırları içinde yer alan İskenderun ve Antakya'nın Suriye tarafında kalmasına karar verildi. Ayrıca bu antlaşma çerçevesinde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Fransa adına yetkili temsilci Henri Franklin Bouillon arasında bir dizi mektup teati edilerek çeşitli düzenlemeler yapıldı. Fransa'ya bazı ekonomik ve ticari ayrıcalıklar verildi.

Ankara İtilafnamesi, ilk defa bir Batılı ülkenin TBMM Hükümeti'ni de jure, yani hukuken tanınmasını sağlamıştı. Böylelikle İtilaf Devletleri arasındaki çatlak büyümüşü. Fransız ordusunun geride bıraktığı silah ve cephane Batı Cephesi'ne aktarıldı. Fransızların Anadolu'yu boşaltmasıyla Güney Cephesi'nin kapanması ve sınırın çizilmesi olanaklı olabilmışti.

İtalya'yla İlişkiler

İtalya, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Antalya ve çevresi başta olmak üzere Güneybatı Anadolu'da geniş bir bölgeyi işgal etti. İtalya'nın Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'ye yönelik politikasının mimarlarından biri, İstanbul'da bulunan İtalyan Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza'dır. Çağdaş bir İtalyan tarihçisi olan L. Fabio Grassi, onu "İstanbul'da görev yaptığı dönemde İtalya'nın haklarından vazgeçip Türksever bir siyaset izlediğini" öne sürmektedir (Çelebi, 2002:26). Sforza, İtalya'nın izlemesi gereken politikanın ana hatlarını şöyle çizmişti: "Türlere, sömürgeci olarak değil, bir dost olarak geldiğimi göstermeyi arzu ediyordum. İtalya, Türkiye'nin bütününe endüstrisi için pazar olarak bakmalıdır. Bu yüzden bir kapışmaya karşı çıkmalıdır. Bunun için de Türkiye ile her iki taraf için de tatminkâr sayılacak bir barış yapmayı kabul ve arzu etmenin gerekli olduğuna ve Türklerin hoşnutluğunu kazanmanın bizim için elde edilmesi mümkün olan tüm menfaatlerin en güvenilirli olacağına inanıyordum." (Çelebi, 2002:28). Mustafa Kemal Paşa, daha İstanbul'da iken Kont Sforza'nın isteği üzerine iki kez görüşmüştü. Ancak bu görüşmelerden kayda değer bir sonuç alınamamıştı.

İtalya'nın Anadolu hareketine karşı sert davranmamasının altında üç temel neden vardı. Birincisi, İngiltere ve Yunanistan'a karşı İzmir'in işgalinden dolayı mesafeli davranması ve bu ülkelerle rekâbet içinde bulunmasıydı. İkincisi, bu ülkenin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi çalkantılar yaşamaması, büyük toplumsal olaylarla karşılaşması ve ekonomisinin kötüye gitmesiydi. Son olarak da Anadolu'da ekonomik ayrıcalıklar elde etmeye öncelik vermesiydi. Temel amacına ulaşmak için Anadolu'daki güçlerle iyi geçinmeye çalıştı. İtalya işgal gücü, Türk direnişçile-

riyle bir çatışmaya girmediği gibi işgal altında tuttuğu topraklarda örgütlenmesine izin verdi. Türk direnişçilerinin ihtiyaç duyduğu silahların sağlanmasına yardımcı oldu ve elindeki fazla silahı sattı. Okul, hastane, postane gibi kurumlarla yerel halka hizmet etti. Böylece halkın sempatisini kazanarak İtalyan emperyalizmini barışçıl yollardan Anadolu'da yayılmasını sağlayacaktı.

TBMM açıldıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa, millî hareketin Avrupa'da ve bu ülkede tanıtılmasını sağlamak üzere temsilcilik açma kararı aldı. Öte yandan bu temsilcilik, Malta sürgünlerinin kurtarılması, silah alımı konusunda da çalışmalarda bulunacaktı. TBMM Hükümeti, bu amaçlarla Cami Bey'i Eylül 1920'de Roma'ya temsilci olarak gönderdi. Roma temsilciliği Avrupa'da açılan ilk temsilciliktir.

Kont Sforza'nın Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesi iki hükümet arasındaki ılımlı ilişkileri daha da geliştirdi. Nitekim, Şubat-Mart 1921'de düzenlenen Londra Konferansı'na TBMM'ye davet bu ülke üzerinden gerçekleştirildi. Bu konferanstan sonra Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'le İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza arasında 12 Mart 1921'de bir antlaşma imzalandı. TBMM tarafından kabul edilmeyen bu antlaşmada İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye bırakılması karşılığında, İtalya'ya Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya'da ekonomik ayrıcalıklar verilecekti. Ereğli madeni imtiyazı bir İtalyan-Türk şirketine verilecekti. TBMM'nin İtalyanların çok arzuladığı ekonomik ayrıcalıklara onay vermemesi, iki ülke ilişkilerinin gerginleşmesine neden oldu. Fakat İtalya, her geçen gün biraz daha siyasi istikrarsızlığa sürüklenince ve Anadolu'dan istediğine kavuşamayacağını anlayınca 17 Nisan 1921'de Milas ve çevresinden, 5 Temmuz 1921'de Antalya'da çekilerek işgale son verdi.

İşgalin sona ermesinden sonra, Cavaliere Alberto Tuozi başkanlığında bir heyet 24 Ekim 1921'de Ankara'ya gelerek ilişkileri düzene sokma girişiminde bulundu. Ancak TBMM Hükümeti Misak-ı Milli'de ısrarlı olunca heyet 11 Aralık'ta Ankara'dan ayrıldı. İki ülke Lozan'da tekrar karşı karşıya gelecektir.

SICAK SAVAŞIN SONA ERMESİ: MUDANYA ATEŞKES ANTLAŞMASI

Türk Ordusu Büyük Taarruzu başarıya ulaştırarak Yunan güçlerini 9 Eylül'de İzmir'den 10 Eylül'de Bursa'dan atarak Kuzey'e ilerlemiş ve İtilaf Devletlerinin denetimindeki Marmara ve Boğazlar bölgesine dayanmıştı. Bu yeni durum Türk-İngiliz çatışmasını gündeme getirmiş ve diplomasi tarihinde "Çanakkale Olayı" denilen bir krize yol açmıştı. Sovyet Rusya TBMM Hükümeti'ni desteklediğini açıklarken İngiltere ise bunalımdan çıkmak için Fransa, İtalya ve dominyonlarından yardım istemişti. Ne var ki Fransa ve İtalya yeni bir riski göze alamadılar ve çekildiler. Başta Hindistan ve Kanada olmak üzere dominyonlar da yardım teklifini reddettiler. Mustafa Kemal Paşa'da elde edilen askerî başarıyı tehlikeye atmamak için ihtiyatlı davrandı ve gerilimi tırmandırmadı. 23 ve 24 Eylül ile 4 Ekim tarihlerindeki karşılıklı notaların sonucunda Fransa'nın arabuluculuğuyla TBMM Ordusunun Boğazlar bölgesine askerî bir harekâta bulunmaması, bu bölgenin boşaltılmasının barış antlaşmasından sonraya bırakılması ve Yunanistan'ın Trakya da Meriç'in Doğu'sunu tahliye etmesi konularında uzlaşma sağlandı. Taraflar 3 Ekim 1922'de Mudanya'da bir araya gelerek görüşmeleri başlattı. Birkaç kez kesilen görüşmeler, 11 Ekim'de sonuçlandı ve aynı gün Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Bu Antlaşmayla Türk-Yunan savaşının 14/15 Ekim 1922'de sona erdirilmesi kabul edildi. Yunan Ordusu 15 gün içerisinde araçgereç ve yiyecek stoklarını da kapsayacak şekilde Meriç Nehri'nin Batı yakasına çekilecekti. Boşaltılan bölgeye düzenin korunması

amacıyla önce, İtilaf Devletleri güçleri yerleşecek ve bunlar da 30 gün içinde ayrılacaklardı. Ardından da Türk sivil yetkilileri ve sınırlı sayıda (8.000) Türk askerî girecekti. Meriç'in sağ kıyısı ve Karaağaç barış yapıncaya kadar İtilaf Devletlerinin işgali altında kalacaktı. Türk Ordusu barış antlaşması görüşmeleri süresince Çanak-kale civarındaki "Tarafsız Bölge'den" 15 kilometre geri çekilecekti ve bu bölgelerde askerî faaliyetlerde bulunmayacaktı. Ayrıca Trakya'ya askerî kuvvet geçirmeme-yi ve orada bir ordu toplamamayı kabul etti.

Bu ateşkes antlaşmasıyla İngiltere, TBMM Hükümeti'nin tezini kabul etti. Yunanistan da Doğu Trakya'yı boşalttı. Böylece sıcak savaş sona erdirildi ve barış görüşmeleri için uygun zemin oluşturuldu.

BÜYÜK HESAPLAŞMA: LOZAN BARIŞ KONFERANSI VE ANTLAŞMASI

Lozan Barış Konferansı

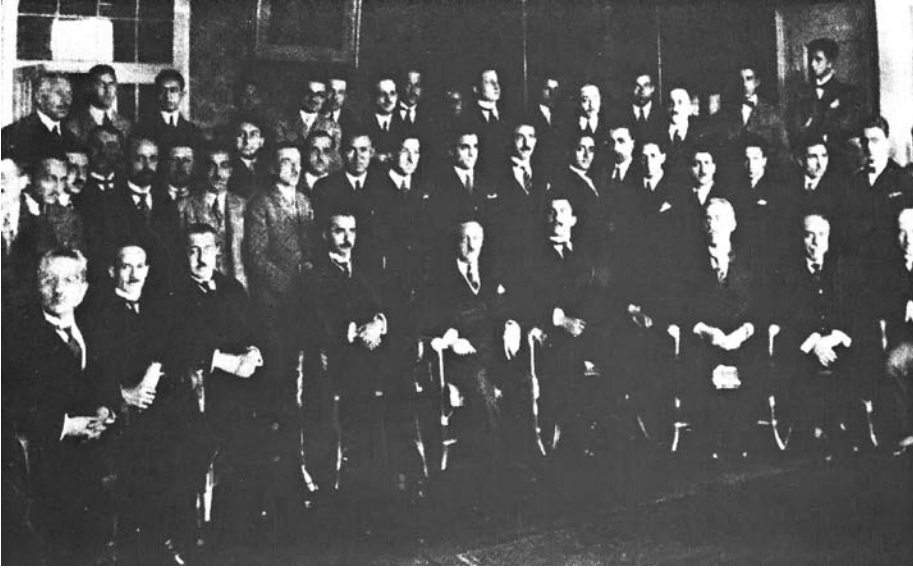
İtilaf Devletleri, 23 Eylül 1922'de savaş hâline son verilerek bir ateşkesin yapılmasını ve ardından da bir barış konferansını bir notayla TBMM Hükümetine ilemişlerdi. TBMM hükümeti cevabi olarak barış konferansının İzmir'de olmasını, konferansa İtilaf Devletleri ve Türkiye'nin yanı sıra, Sovyet Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın katılmasını önermişti. İtilaf Devletleri konferansın İzmir'de toplanmasına, bu şehrin Türk Kurtuluş Savaşının sembollerinden biri olması nedeniyle karşı çıktılar. Psikolojik olarak etkilenebileceklerini ve sonuçta başarısızlığa uğrayabileceklerini düşündüler. Bu nedenle konferansın tarafsız bir ülke olan İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanmasının daha uygun olacağını öne sürdüler. İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya) 27 Ekim'de hem TBMM Hükümeti'ne hem de İstanbul Hükümeti'ne verdikleri notada Doğu'daki savaşa son verecek bir barış antlaşmasının yapılması amacıyla Lozan'da görüşmelere başlanmasını gündeme getirdiler. Aynı notada, delegelerin tam yetkiye sahip olması ve sayılarının ikiye geçmemesi de istenmişti.

İtilaf Devletleri, hem İstanbul Hükümeti'ni hem de TBMM Hükümeti'ni çağırarak, bir ikilik yaratmayı ve Anadolu hareketinin askerî alanda kazandığı olağanüstü zaferi, siyasi müzakerelerde gölgelemeyi planladıkları anlaşılmıştı. TBMM Hükümeti 1 Kasım 1922'de Saltanatı kaldırarak karşı hamlede bulundu. Osmanlı Devleti hukuken de tarihe karıştı. Böylece barış konferansındaki temsil sorunu çözüme kavuşturuldu (Atatürk, 1989: 1831-1832).

Barış Konferansı'nın hazırlık sürecinde karşılaşılan diğer bir sorun ise TBMM Hükümeti'ni temsilen gidecek heyetin belirlenmesi olmuştur. Siyasi kulislerde, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı (Başbakan) Rauf Bey'in Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in ve Sağlık Bakanı Rıza Nur'un adları anılmıştı. Rauf Bey, gidecek heyete başkanlık yaparak Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamış olmaktan kaynaklanan manevi yükü üzerinden atmak istemiştir. Mustafa Kemal Paşa ise Mudanya Ateşkes Antlaşması görüşmeleri sırasında sergilemiş olduğu diplomasi başarısından dolayı İsmet Paşa'nın gitmesini arzulamıştır.

TBMM, 2 Kasım 1922 tarihli gizli oturumda Lozan'a gönderilecek heyeti belirledi. Dışişleri Bakanlığı'na seçilen İsmet Paşa'nın başkanlığında Sağlık Bakanı Rıza Nur ve eski Maliye Bakanı Hasan Bey (Saka) Lozan'a gitmesine karar verdi. Hükümet, bu heyete yardımcı olmak üzere çeşitli alanlarda uzman danışmanlar, genel sekreter, mütercim ve sekreterlerden oluşan 33 kişi görevlendirdi. Ayrıca heyete, görüşmeler sırasında izleyecekleri stratejii ve ne ölçüde hareket edeceğine ilişkin 14 maddelik bir talimat verdi.

Resim 2.2

Dışişleri Bakanı İsmet İnönü Lozan'da Türk Heyeti'yle

Talimatın içeriği incelendiğinde, Ermeni Yurdu'nun kurulmasına izin verilmesi ve kapitülasyonların kaldırılması konularında taviz verilmemesi ve ısrar edilmesi hâlinde reddedilmesi, gerekirse görüşmelerin kesilerek dönülmesi direktifi vardır. Diğer konularda da Ankara'ya sorulacaktı. Misak-ı Milliye de zaman zaman atf yapılmıştır.

Türk Heyeti 12 Kasım'da Lozan'a ulaştığında Konferansı'n ertelendiğini öğrendi. İsmet Paşa, İtilaf Devletleri Hükümetlerine gönderdiği bir notada "Barışın ertelenmesinin, Türk milleti için büyüklüğü takdir edilemeyecek fedakârlıkları ve zahmetleri uzatacak ve giderilmesi doğrudan doğruya bizim iyi niyetimize bağlı olmayan beklenmedik sonuçlar doğuracak bir içerikte olduğunu" bildirdi (Karacan, 1971; 79). Bu tepki, Türkiye'nin savaş kazanan taraf olduğunu İtilaf Devletleri'ne hatırlatması açısından önemlidir.

Nihayet Konferans, bir haftalık gecikmeden sonra "Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı" adıyla 20 Kasım 1922'de Lozan merkezindeki Mont Bénon Gazinosu'nda yapılan törenle açıldı.

Konferansın çalışma biçiminin tespit edilmesi amacıyla iç tüzük oluşturuldu. Görüşmelerin Fransızca yapılacağı kararı alındı. Üç komisyon kuruldu. Bunlar Lord Curzon'un başkanlık yapacağı Birinci Komisyon "Siyasi Komisyon" ve "Ülke ve Askerlik işleri" adını taşıdı. İkincisi İtalyan Marki Garroni'n başkanlık edeceği "Yabancılar Uygulanacak Rejim Komisyonu", Üçüncüsü ise Fransız George Barrère'nin başında olduğu "Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu" idi. Türk Heyeti çok arzu etmesine rağmen ne komisyon başkanlıklarından birini ne de genel sekreterliği alabildi.

Lozan Barış Konferansı iki dönem hâlinde gerçekleşti. Birinci dönem 21 Kasım 1922- 4 Şubat 1923 tarihleri arasını kapsadı.

Ülke ve Askerlik İşleri Komisyonu Görüşmeleri

Türkiye'nin Doğu sınırı tartışılmadı. Türkiye-İran sınırı 1639'da imzalanmış bulunan Kasr-i Şirin Antlaşması'nda belirlenmiş hâliyle kaldı. Ayrıca TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ve üç Kafkas Cumhuriyeti'yle (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) 13 Ekim 1921'de

imzalanan Kars Antlaşması gündeme getirilmedi. Dolayısıyla Türkiye-Sovyet Rusya sınırı değişikliğe uğramadı. Genel çerçevesi 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşmasıyla tespit edilmiş olan Türkiye-Suriye sınırı için görüşmeler yapıldı. Ancak Ankara Antlaşması'nda belirlendiği gibi kalmasına karar verildi. Türk Heyeti, Misak-ı millî sınırları içinde olan İskenderun Sancağı'nı (bugünkü Hatay) çok arzu etmesine rağmen Türkiye'ye dahil edemedi. Bu istek 1939'da gerçekleşecektir. Türkiye'nin Batı sınırlarına ilişkin tezi de şu şekildeydi. Türk Heyeti, Doğu Trakya sınırının 1913'te belirlendiği şekliyle olmasını istedi. Batı Trakya'da ise plebisiteye (halkoyu) başvurularak bağımsız bir yönetim kurulmasını talep etti. Yunan temsilcisi Venizelos, bir yandan bu bölgelerdeki halkın büyük çoğunluğunun Rum olduğunu söylemesine karşın plebisiteye karşı çıktı. Lord Curzon'da Venizelos'u destekledi. Bulgar Heyeti ise Bulgaristan'a Ege Denizi'ne bir çıkış verilmesini istedi. Ege Denizi'ndeki adaların geleceği konusu da tartışılan konular arasında yer aldı.

Bu komisyonda Türk-Yunan tarafları arasında baş gösteren ve acilen çözülmesi gereken sorunlardan biri de nüfus mübadelesiydi. Konferans devam ederken 30 Ocak 1923'te "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalandı.

Barış Konferansı'nda Patrikhane'nin geleceği de tartışıldı. Türk Heyeti, tarihsel deneyimlerden yola çıkarak, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin siyasete kısıtığını öne sürerek Türkiye'den çıkartılmasını belirtti. İngiliz ve Yunan Heyetleri bu kurumun İstanbul'da kalmasında ısrarcı oldular. Sonuçta Patrikhane'nin sadece dinî işlerle ilgili bir kurum olması ve Türk Hükümeti'nin denetiminde kalması koşuluyla İstanbul'da kalmasına karar verildi. Ayrıca Patrik'in Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması da koşullar arasında sayıldı.

Ülke ve Askerlik İşleri Komisyonu, 4 Aralık 1922'de Boğazlar Sorunu'nu ele almaya başladı. Görüşmelerde İngiltere ve Sovyet Rusya çetin bir mücadele verdi. İtilaf Devletleri, hem ticaret hem de savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesini, Boğazların iki yakasının askersizleştirilmesini ve bu rejimin uluslararası bir denetim tarafından sürdürülmesinden yana tavır aldı. Sovyet Rusya, Boğazların ticaret gemilerine açık tutulmasını, savaş gemilerine ise kapalı olmasını savundu. Türkiye'nin de Boğazları tahkim etmesine izin verilmesini istedi. Türkiye ise Boğazlar üzerinde egemenliğinin tanınmasının altını çizdi ve Boğazların bütün ulusların ticaret gemilerine açık tutulmasını belirtti. Bunu da Misak-ı Milli'nin dördüncü maddesine uygun olarak İstanbul ve Marmara'nın güvenliğinin sağlanması koşuluna bağladı.

Osmanlı Devleti'nin on yıllardır karşı karşıya kaldığı azınlıklar sorunu da Konferans'ın ana konularından birini oluşturmuştur. Lord Curzon 12 Aralık 1922'de Türkiye toprakları üzerinde bir "Ulusal Ermeni Yurdu"ndan söz ettiği bir sırada ülkede yaşayan diğer azınlıkların (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Asuriler, Keldaniler ve Nasturi-Asuri gibi) halkların korunmasına ilişkin bir düzenlemenin yapılması gerekliliğini vurguladı. Uygulamaları denetlemek üzere Milletler Cemiyeti'ne bağlı bir uluslararası sistem önerdi. İsmet Paşa, Ankara Hükümeti'nden aldığı talimat uyarınca Türk topraklarının bir kısmının Ermenilere verilmesi isteğini kesinlikle reddetti. Görüşmeler sırasında kimlerin azınlık sayılacağı da tartışma konusu oldu. Türk Heyeti, ülkedeki azınlıkların belirlenmesinde ırk ve soy esasının kesinlikle kabul edilmemesini, azınlık statüsünün ancak din esasına göre olmasını savundu. Bu doğrultuda " Müslüman olmayan azınlıklar" ifadesi kabul edildi.

İngiltere'nin büyük bir hırs ve istekle üzerinde durduğu Musul Sorunu, Ülke ve Askerlik İşleri Komisyonu'nda sert tartışmalara yol açtı. Lord Curzon sorunu "Asya'daki Türk topraklarının güney sınırının saptanması" başlığı içerisinde ele almış ve ülkesinin denetimi altındaki Irak ile Türkiye arasındaki sınırın belirlenmesi bağ-

lamında değerlendirmiştir. Aslında temel amacı, petrol açısından zengin Musul'un İngiltere'nin denetimi altında kalmasını sağlamaktır. İsmet Paşa, Misak-ı millî sınırları içerisinde bulunan Musul'un etnografik, siyasi, tarihi, coğrafi, ekonomik, askerî ve stratejik nedenlerden dolayı Türkiye'de kalmasını savundu. Bölgenin geleceğinin plebisitle belirlenmesini istedi. Türk Heyeti, bölgedeki Türk-Kürt nüfusunun, Arap ve Hristiyan unsurların sayısından fazla olduğunu ve Kürtlere sorulması hâlinde de Türkiye ile birleşmek isteyeceklerini öne sürdü. İngiliz Heyeti Başkanı Lord Curzon ise Türkiye'nin bölgede haklarını kaybettiğini, ülkesinin bölge üzerinde mandeter devlet olduğunu ve nüfusun çoğunluğunun Araplarla Kürtlerden meydana geldiğini ileri sürerek plebisiteye karşı çıktı. Sorunun çözümü için tarafsız olarak değerlendirdiği Milletler Cemiyeti'ne başvurulmasını önerdi. İngiltere Musul'u kaybetmemek için her türlü politik araca başvuracağını belirtmekten kaçınmadı. İsmet Paşa, barışın korunması için, sorunun bir yıl içerisinde iki ülke arasında düzenlenecek bir konferansta ele alınması düşüncesini ortaya attı.

Yabancılar Uygulanacak Rejim Komisyonu Görüşmeleri

İtalyan Camillo Garroni'nin başkanlığını yaptığı bu komisyon kapitülasyonlar, uyrukluk, yabancıların yerleşme hakkı ve yabancılar uygulanacak ekonomik ve yargı rejimi sorunlarını ele aldı. Türk Heyeti, hükümet tarafından verilen talimat uyarınca kapitülasyonların kaldırılmasını ısrarlı bir şekilde savundu. Oysa başta İngiltere, Fransa ve İtalya olmak üzere diğer bütün katılımcılar, kapitülasyonların kaldırılmasına karşı çıkmışlardır. Bu rejimin kurulacak yeni bir sistemle devam ettirilmesini savunmuşlardır. Komisyon çalışmalarında kapitülasyonlar konusunda karara varılamadı. Ancak yabancıların ekonomik, mali, yargısal hakları, uyrukluk ve yerleşme hakları konusunda görüşmelere devam edildi. Yine bir görüşme sağlanmadığı için Barış Konferansı görüşmeleri 4 Şubat 1923'te kesildi. Konferansın ikinci bölümünde kapitülasyonların kaldırılması konusunda uzun tartışmalar yaşandı. Türk Heyeti geri adım atmadı ve kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı katılımcı devletler tarafından kabul edilmek zorunda kalındı.

Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu Görüşmeleri

Fransız George Barrère'nin başkanlığında toplanan komisyon, esas olarak Osmanlı borçları, savaş tazminatı, ulaştırma-taşımacılık ve şirketler, sözleşmeler-markalar gibi konuları görüştü. İtilaf Devletleri Osmanlı borçları konusunda sıkı bir iş birliğine gitmişlerdi. Türkiye'nin temel tezi, ekonomik bağımsızlığı kısıtlayan bütün sınırlamaların kaldırılması, Osmanlı borçlarının imparatorluktan koparılan ülkeler arasında bölüştürülmesi, Ankara'nın tazminat ödenmeye zorlanmaması ve Yunanistan'ın neden olduğu büyük yıkımın karşılığı olarak tazminat ödemesi gerektiği şeklindeydi. Yunanistan delegesi Venizelos, tazminat ödemesi fikrine karşı çıktı ve ısrar edilmesi hâlinde Türkiye'den çıkarılan (mübadele edilen) Rumlara tazminat ödenmesini isteyeceklerini açıkladı. Fransız temsilcisi ve Komisyon Başkanı Barrère, Osmanlı genel borcunun (Duyun-u Umumiye) **Muharrem Kararnamesi**'nce yorumlanarak resmen büyük devletlere bildirilen ve onların teminatı altına verilen bir kuruluş olduğunu öne sürdü.

Ayrıca Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi uyarınca işgal edilen Türk bölgele ride yaptıkları işgal masraflarının da kendilerine ödenmesi gerektiğini de vurguladı. Hiç kuşkusuz İsmet Paşa buna karşı çıktı. Konferansın birinci döneminde borçlar bağlamında mali ve ekonomik konularda ilerleme sağlanamadı. Açıkçası İtilaf Devletleri, Osmanlı döneminde olduğu gibi yeni Türkiye'de de ekonomik sömürlerini devam ettirmek istemişlerdir. İsmet Paşa, izlenen politikayı şöyle açıkladı.

Osmanlı Devleti 1876'da dış borç ödemelerini durdurdu. Fransız, İngiliz, Avusturyalı, Alman ve diğer alacaklılar Osmanlı yetkilileriyle görüşerek 1881 yılının Aralık ayında (Hicri takvime göre Muharrem ayı) bir antlaşma imzaladılar. Buna göre dış borç miktarları biraz indirildi. Ancak bazı vergi gelirlerini toplamak üzere alacaklı devletlerin yönettiği Duyun-u Umumiye Yönetimi kuruldu.

mıştı: “Vatanım için iktisadi kölelik kabul etmeyi reddederim. Bağlaşıklar’ın ileri sürdüğü talepler, memleketimin ekonomik kalkınmasıyla ilgili tüm imkânları kaldırarak bütün ümitlerimizi yok edecek” (Sonyel, C.1, 1986, :330).

Lozan Barış Konferansı adli rejim, ekonomik kapitülasyonlar ve Türk-Yunan savaş tazminatı konularında Ankara Hükümeti’nin talepleri karşılanmadığı için 4 Şubat 1923’te kesintiye uğradı. Bu arada Türkiye, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi’ni düzenleyerek ekonomik kalkınmada liberal ilkelere izleyeceğini ve Batı dünyasının bir parçası olduğu mesajını verdi. En önemlisi de kapitülasyonların kabul edilmeyeceğini tekrarladı.

Barış Konferansı’nın ikinci dönemi bu iklim içinde 23 Nisan 1923’te başladı. Türk delegasyonu aynı kalırken İngiltere’yi İstanbul’daki Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold, Fransa’yı Yüksek Komiser General Pelle ve İtalya’yı Montagna temsil etti. Yaklaşık üç ay süren görüşmelerde, Türk Heyeti’nin kapitülasyonların kaldırılması konusundaki ısrarlı tutumu sonuç vermiş ve İtilaf Devletleri geri adım atarak sorun çözülmüştü. Bazı adli ve ekonomik imtiyazlar kademeli bir biçimde sıfırlanacaktı. İtalya ve Fransa savaş tazminatından vazgeçti. Yunanistan ise Karaağaç’ı tazminat karşılığı olarak Türkiye’ye terk etti. Osmanlı borçları konusu da Türkiye’nin tezine yakın bir şekilde çözüme kavuşturuldu. Musul sorunu barış antlaşmasının imzalanmasından sonraya bırakıldı. İstanbul ve Boğazlar bölgesinin boşaltılması konusunda da bir protokol hazırlanarak barış antlaşmasının imzalanmasından sonra gerçekleştirileceği belirtildi.

Türkiye’nin Kurucu Belgesi: Lozan Barış Antlaşması

Lozan Barış Antlaşması ilgili devletlerin heyetleri arasında 24 Temmuz 1923’te imzalandı ve TBMM tarafından da 23 Ağustos 1923’te onaylandı. Antlaşma 143 madde ve 17 adet “ek” ten oluşmaktadır. Barış Antlaşması’nın metni Siyasal Hükümler (madde 1-45), Mali Hükümler (46-63), Ekonomik Hükümler (Madde 64-100), Ulaşım Yolları ve Sağlık Sorunları (Madde 101-118) ve Çeşitli Hükümler (119-143) olmak üzere beş bölümden meydana gelmektedir.

Resim 2.3

İsmet İnönü Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından sonra delegelerle.

Dışişleri Bakanı İsmet İnönü Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından sonra delegelerle. Soldan sağa; Stanciof (Bulgar), Caclamano (Yunanistan), M. İovonoviç (Sırp - Hırvat - Sloven), Gen. Pelle (Fransa), İnönü, Scheurer (İsviçre Cumhurbaşkanı), Sör H. Rumbold (İngiltere), C. Diamandy (Romanya), C. Garroni (İtalya), K. Otchiai (Japonya).

Siyasal Hükümler başlığını taşıyan bölümde, Türkiye ile komşuları arasındaki sınırlara ilişkin topraksal konular karara bağlandı ve kesinleştirildi. Bulgaristan'ın güney sınırı, Karadeniz'den Meriç Irmağı'na kadar, 1919'daki Bulgar-Yunan sınırı olarak saptandı. Edirne'yi içine almak koşuluyla Meriç'ten sonraki sınır Türk-Yunan sınırına dönüştürüldü (Madde 2). XV numaralı protokol ile Karaağaç Türkiye'ye bırakıldı. Çanakkale Boğazı'nın güvenliği için İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adaları Türkiye'ye verildi. Bunların dışındaki ve Balkan Savaşları sırasında Yunanistan'ın elde ettiği Kuzey Adalarının (Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya) silahsızlandırılmak koşuluyla Yunanistan'a bırakıldı (Madde 12-14). Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyanlar tarafından işgal edilen On iki Ada bu ülkeye devredildi (Madde 15). İngiltere, uzun bir süreden beri fiilen elinde bulundurduğu Mısır, Sudan ve Kıbrıs'a hukuken de sahip oldu. Türkiye bütün egemenlik haklarından bu ülke lehine vazgeçti (Madde 17-21).

Barış görüşmelerinde İngiliz ve Türk Heyetleri arasında sert tartışmalara yol açan Türkiye-İrak sınırı, yani Musul sorunu çözülemedi. Antlaşmanın 3/2 maddesinde "Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki Hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisine götürülecektir" şeklinde hükme bağlandı (Soysal, 1983: 86-88). Türkiye-Suriye Sınırı ise 20 Ekim 1921 tarihli Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'nda saptanan hâliyle bırakıldı. Hatay dışarıda bırakılmak zorunda kaldı (Madde: 3/1).

Türkiye-Sovyetler Birliği ve Türkiye-İran sınırları bu konferans çerçevesinde ele alınmadı. Bu bölümün dikkati çeken hususlarından birisi de kapitülasyonların kaldırılmasıdır (Madde 28). Barış Konferansı'nın kesilmesine yol açan bu sorun, Türkiye'nin talebi doğrultusunda çözümlendi.

Siyasal Hükümler bölümünde "Kesim II Uyrukluk" (Madde 30-36) başlığı altında, Osmanlı Devleti'nin dağılması sırasında, Türkiye ile ondan ayrılan ülkelerin bireylerinin bir diğerine ilişkin konuları açısından uyrukluk ve ilgili diğer konular düzenlenmiştir (Sönmezoglu, 2011:213).

Siyasal Hükümler bölümünün "Kesim III" de Azınlıkların Korunması" (Madde 37-45) konusu bulunmaktadır. Bu bölümde yapılan düzenlemeler, bir yönüyle evrensel değerlerin Türkiye'de hakim kılınması, diğer yönüyle de Batılı ülke yöneticilerinin Osmanlı döneminden sürüp gelen azınlıkların, en azından Hristiyan unsurlara sağlanacak bazı hakların garanti altına alınması amacını taşımaktadır. Ayrıca Batılı ülkelerin Türkiye'nin içişlerine karışma niyetinde oldukları da unutulmamalıdır.

Konuya yönelik ilk madde şöyle düzenlenmişti: "Türkiye, 38. maddeden 44. maddelerde belirtilen hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiçbir yasa, hiçbir yönetmelik ve hiçbir resmî işlemin bu hükümlerle çelişkili ya da onlara aykırı olmamasını ve hiçbir yasanın, hiçbir yönetmeliğin ve hiçbir işlemin söz konusu hükümlere üstün sayılmamasını yükümlenir" (Soysal, 1983; 95). Burada Türkiye'nin söz konusu hakları hiçbir biçimde geri alamayacağı hükme bağlanmıştı. Bu düzenlemenin devamında yer alan 38. madde'de "Türkiye Hükümeti, doğum, milliyet, dil, soy ya da din ayırt etmeksizin, Türk halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini, en geniş biçimde korumayı yükümlenir. Türkiye'nin tüm halkı, kamu düzeni ve genel ahlak ile bağdaşmazlık göstermeyen her din, mezhep ya da inanın gerek genel, gerek özel biçimde özgürce kullanılması hakkına sahip olacaktır" denilerek en temel öğeler ortaya konulmuştu. Düzenleme bu biçimiyle sadece Müslüman olmayan azınlıklara ilişkin olmayıp daha genel bir yaklaşıma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bu altbölümde, Müslüman olmayan azınlıklara ilişkin düzenlemelerde bu kesimin, bütün Türk uyruklarına uygulanan (...) dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacakları kararı alınmıştı (Madde 38/3). Ayrıca Müslüman olmayan azınlıklara, medeni ve siyasal hakların eşit zeminde istenilen dilin serbestçe kullanılması (Madde 39); azınlık cemaatinin eğitim ve ibadete ilişkin hakların tanınması (Madde 40-41); azınlıkların bu türden haklarının devlet güvencesi çerçevesinde düzenlenmesi ve kullanılması (Madde 42-43) hükümleri de tanınmıştı. Bütün bu hakların uluslararası bir garanti (Milletler Cemiyeti aracılığıyla) altına alınması sistemi de getirilmişti (Madde 44). Azınlıkların korunması konusunda Yunanistan da yükümlülük altına konulmuştu: “Bu kesimdeki hükümlerle Türkiye’nin Müslüman olmayan azınlıkların tanınmış olan haklar, Yunanistan’ca da kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır” denilerek karşılıklılık perspektifi getirilmişti (Madde 45).

Mali Hükümler bölümünde (Madde 46-63) “Osmanlı Devlet Borcu”nun tasfiyesi, yani Düyun-u Umumiye-i Osmaniye olarak adlandırılan borçların nasıl ödeneceğine yönelik düzenlemeler yapılmıştı. Borçlar, Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan ülkeler arasında paylaştırılmıştı (Madde 46). Buna göre borçlar; Türkiye, 1912-1913 Balkan Savaşları sonucu olarak kendilerine Osmanlı İmparatorluğu’ndan topraklar katılmış devletler, işbu Antlaşmanın 12. ve 15. maddelerinden belirtilen adalarla bu maddenin son fıkrasında belirtilen toprak parçası kendilerine bırakılmış olan devletler, işbu Antlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmış Asya toprakları üzerinde yeni kurulan devletler tarafından üstlenilecekti.

Bu bölümün (Kesim II Çeşitli Hükümler” başlığını taşıyan kısmında (Madde 58-63) savaş tazminatı ve onarım konuları belirtilmişti. Daha önce açıklandığı gibi Karaağaç Türkiye’ye verildi.

Antlaşmanın Ekonomik Hükümler başlığını taşıyan bölümü, altı altbölümden meydana gelmektedir (Madde 64-100). Birincisi, “Mallar, Haklar ve Çıkarlar” (Madde 65-72); İkincisi, “Sözleşmeler ve Süre Aşımaları” (Madde 73-83); Üçüncüsü, “Borçlar” (Madde 84-85); Dördüncüsü, “Endüstri, Edebiyat ya da Sanat Yapıtları Mülkiyeti” (Madde 86-91), Beşincisi “Hakimlik Karma Mahkemesi” (Madde 92-98); Altıncısı, “Antlaşmalar” (Madde 99-100). Sözü edilen başlıklarda kişilerin ve ortaklıkların ilgili devletlerle savaş nedeniyle ortaya çıkan ekonomik sorunlar değerlendirilmiş ve bunlara yönelik çözüm biçimleri ortaya konulmuştur (Sönmezoglu, 2011: 216).

Antlaşmanın Ulaşım Yolları ve Sağlık İşleri başlığını taşıyan dördüncü bölümü (Madde 101-118) iki alt başlıktan oluşmaktadır. Barış ile birlikte ulaşım yollarının ve haberleşme araçlarının düzenlenmesi ve bazı sağlık sorunlarıyla ilgilidir. Antlaşmanın son kısmı olan beşinci bölümü “Çeşitli Hükümleri” içermektedir (Madde 119-143). Savaş Tutsakları (Madde 119-123), Mezarlar (Madde 124-136) ve Genel Hükümler (Madde 137-143).

Barış Antlaşması’nın 143 maddelik metni yanında çeşitli konulara ilişkin 17 sözleşme de bulunmaktadır. Bunların içinde en önemlileri şunlardır: “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme”yi, Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti imzaladı. Sözleşmenin 1. maddesinde tarafların Çanakkale Boğazı’nda, Marmara Denizi’nde ve Karadeniz Boğazı’nda denizden ve havadan geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini kabul ettikleri belirtilmişti. Boğazlardan geçiş iki kategoride belirlenmiştir.

Birinci kategori; ticaret gemilerinin ve askerî olmayan uçakların barışta ve savaşta geçişleri iki şekilde formüle edilmişti. Barış döneminde ticaret gemileri ve askerî olmayan uçaklar uluslararası sağlık hükümleri saklı kalmak üzere, hiçbir işlem olmaksızın gündüz ve gece geçebileceklerdi. Kılavuz almak zorunda değillerdi. Savaş döneminde ise eğer Türkiye tarafsız ise aynen barış döneminde olduğu gibi işlemler gerçekleştirilecekti. Türkiye savaşan durumda ise tarafsız ülke gemileri ve uçakları, düşmana yardım etmemek koşuluyla ve Türkiye'nin denetim hakkı saklı kalmak kaydıyla geçiş serbestliğine sahip olacaklardı. Düşman gemi ve uçakları konusunda Türkiye gerekli gördüğü her türlü önlemi almakta serbest bulunacaktı.

İkinci kategori; savaş gemileri ve askerî uçaklar ile uçak gemilerinin geçişi de barışta ve savaşta olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Barış döneminde, hangi ülke gemisi olduğuna bakılmaksızın sadece Karadeniz'e sahildar devletler lehine bir hacim kısıtlaması dışında gece ve gündüz serbestçe geçebileceklerdi. Kısıtlama şu şekildeydi. Karadeniz'e sahili olmayan bir devlet, Karadeniz'e sahili olan en güçlü devletin kuvvetini aşacak askerî güç geçiremeyecekti. Savaşta durum burada ikiye ayrılmıştı. Türkiye tarafsız ise geçişler aynen barıştaki gibi serbestçe olacaktı, düşmanca davranılmayacaktı. Türkiye savaşan devlet olması durumunda ise, tarafsız gemiler için yine barış dönemi kuralları geçerli bulunacaktı. Düşman gemi ve uçaklarına karşı önleyici tedbirler alınabilecekti.

Bu sözleşmenin 4. Maddesi'nde İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki bazı bölgelerin silah ve askerden arındırılması hükmü de vardı. 10. Maddesi'nde ise boğazlar rejimini denetleyecek bir "Boğazlar Komisyonu"nun kurulması kararı alınmıştı. Söz konusu hüküm Türkiye'nin egemenlik haklarını kısıtlamaktaydı.

Lozan Barış Antlaşması'na ekli diğer bir sözleşme "Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme"dir. Bu sözleşmede Türkiye'yi Bulgaristan ve Yunanistan'dan ayıran sınırın her iki yanındaki toprakların yaklaşık 30 kilometresinin silahtan ve askerden arındırılması söz konusuydu.

Yerleşme ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme, Türkiye'nin egemenliğini geçici olarak sınırlandırmıştı. Söz konusu hususlar konusunda tam bir karşılıklılık esası vardı. Sözleşme yedi yıl yürürlükte kalacaktı.

Ticaret Sözleşmesi'nde, Türk egemenliği gümrükler konusunda da geçici olarak kısıtlanmıştı. İmzacı devletlerin malları için 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı nesnel tarifesinde gösterilen tarife kabul edilecekti. Bu da beş yıl geçerli olacaktı. Sözleşmenin 9. maddesinde de Türkiye'ye kabotaj hakkı tanınacaktı.

Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri, Türk Hükümeti'nin beş yıldan az olmamak üzere gerekli göreceği bir süre için Avrupalı hukuk danışmanlarından yararlanması hükmünü içermişti. Bu hukuk danışmanları Adalet Bakanına bağlı olacaklardı ve hukuk reformları için kurulan komisyonların çalışmalarına katılacaklardı. Bildiri beş yıldan sonra geçerliliğini yitirdi.

Sağlık Sorunlarına İlişkin Bildiri ise Türk Hükümeti'nin beş yıl süreyle Avrupalı üç hekimi "Sağlık Yönetiminde" danışman olarak kabul etmesini karara bağlamıştı. Bu hekimler, Türk memurları olacaklardı ve Sağlık Bakanlığı'na bağlı çalışacaklardı.

Lozan Barış Konferansı sürerken konunun aciliyeti nedeniyle 30 Ocak 1923'te Türkiye ve Yunanistan arasında "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalandı. Bu belgenin 1. maddesinde "Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukluların, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak

zorunlu mübadelesine girişileceğini” açıklanmıştı. Ancak, İstanbul’da oturan Rumlar ve Batı Trakya’da oturan Müslümanlar bu mübadelenin dışında tutulacaklardı. Bu istisnai duruma Bozcaada ve Gökçeada halkı da dahil olacaktı.

Kısaca Lozan Barış Antlaşması’nı yukarıda vermeye çalıştığımız bilgiler ışığında değerlendirmeye çalışırsak şu sonuçlara ulaşmamız mümkündür.

Siyasal bağımsızlık belgesidir. Türkiye’nin bağımsız bir devlet olarak uluslararası platformda tanınmasını sağlamıştır. Bu açıdan yeni Türkiye Devleti’nin kurucu belgesidir.

Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında karşılıklı görüşmeler yoluyla hazırlanmıştır. Oysa Birinci Dünya Savaşı’nda yenilen devletlere barış antlaşmaları dayatılmış ve bu antlaşmalara Milletler Cemiyeti Misakı konmuştur. Bunun tek istisnası Lozan Barış Antlaşması’dır. Bu açıdan bir eşitlik belgesidir.

Kapitülasyonlar kaldırılmış ve Düyun-ı Umumiye borçları belli bir ödeme planına bağlanmıştır. Düyun-ı Umumiye Yönetimi Türkiye sınırları dışına çıkarılmıştır. Bu açıdan ekonomik bağımsızlık belgesidir.

Birinci Dünya Savaşı’nı sona erdiren barış antlaşmaları yürürlükten kaldırılmış olmasına rağmen Lozan varlığını sürdürmektedir. Bu açıdan Türkiye’nin diplomatik zafer belgesidir.

Orta Doğu tarihinde ilk kez Avrupa modeline uygun bir ulus-devlet, Avrupa uluslar sistemine, Avrupa uluslar hukukunun içine girmiştir. Bu açıdan Türkiye’nin çağdaşlaşma belgesidir. Laik ve çağdaş Türkiye’nin doğuşunu simgeler.

Türk Kurtuluş Savaşı’nın ve modern Türkiye’nin mimarı Mustafa Kemal Atatürk, Lozan Barış Antlaşması’na şöyle yorumlamıştı; “ Bu antlaşma, Türk Ulusuna karşı, yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması’yla tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastin çöküşünü anlatan bir belgedir. Osmanlı dönemi tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasal zafer yapıtıdır” (Atatürk, 1987:1049).

Özet

Kurtuluş Savaşı başlarken uluslararası ve ulusal ortamın dinamiklerini sıralayabilmek.

İtilaf Devletleri, Mondros'tan sonra Anadolu'yu işgale başlayarak yıllardır tartıştıkları Doğu Sorunu'nu çözmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkamak için eyleme geçtiler. Öncelikle yeni bir dünya düzeni kurmak ve yenilen devletlere barış antlaşmaları dayatmak için 18 Ocak 1919'da Paris'te bir konferans düzenlemişlerdir. İngiltere, Fransa, ABD, İtalya ve Japonya devlet başkanları ve Dışişleri Bakanları organlar oluşturarak uluslararası sisteme yön vermeye çalıştılar. ABD Başkanı Wilson bu konferansa daha önce yayımladığı ilkelelerini hayata geçirmek istedi. Dünya barışını korumak ve sorunların barışçıl yollardan çözmek için bir uluslararası örgüt kurulmasını istedi. Yenilen devletlerle antlaşmalar imzalandılar. Osmanlı Devleti'ne Sevr Antlaşmasını dayattılar. Rusya'da 1917'de Bolşevik Devrimi'nin olması uluslararası dengeleri değiştirdi. Büyük devletlerin aralarındaki rekâbetin gizlenemez hâle dönüşmesi, kamuoylarının tatmin olmaması ve sosyal-ekonomik yapılarının bozulması uluslararası ortamı etkilemişti. Bu faktörler Türk Kurtuluş Savaşı'na yansdı. İşgallere karşı çeşitli toplumsal kesimlerin öncülüğünde (subay, din adamı, toprak ağası, eşraf vb.) direniş örgütleri kurularak mücadele başlatıldı. Padişah, hükümet, sivil ve askerî bürokrasinin bir kısmı umutsuzluğa kapılmıştı. Ancak Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yurtseverler, işgale karşı halkı örgütleme yoluna giderek yeni bir devletin temellerini attılar. Yeni ortamda ülkenin kurtuluşu için üç seçenek ortaya atılmıştı. Bunlar; mandacılık, yöresel kurtuluş ve tam bağımsızlık. Ulusal ortamın siyasi ve ideolojik yapısı, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ve Misak-ı millî belgesiyle berraklaşmıştı. Elbette ulusal ortamın bu özellikleri izlenecek dış politikayı da etkiledi.

TBMM'nin açılması ve dış politikanın belirlenmesi tartışmalarını açıklayabilmek.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal edilmesinden sonra Ankara'da yeni bir meclisin açılması çalışmalarını başlattı. Bu meclis "Olağanüstü Yetkilere Sahip Meclis" adıyla açıldı. Fa-

kat kurucu bir meclis işlevi gördü. TBMM üyeleri Misak-ı Milli'nin hayata geçirileceğini ve ülkenin bağımsızlığı için çalışılacağını güçlü bir şekilde vurguladılar. Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te 24 Nisan 1920'de yaptığı konuşmada Pan-Turanist ve Pan-İslamist bir dış politika izlenmeyeceğini açıkladı. Ulusal hak ve çıkarlara dayalı, eşitlik ilkesine saygılı bir yol tutulacağını belirtti. Hariciye Encümeni kuruldu. Bu kurulun bazı üyeleri Batılı Devletlerle uzlaşmasını, bir kısmı da Doğulu Devletlerle ilişki kurulmasını savundu.

TBMM Hükümeti'nin Doğulu Devletlerle ilişkilerini ve sonuçlarını ifade edebilmek.

TBMM Hükümeti, Batılı emperyalist devletlere karşı mücadele veren Sovyet Rusya ile temas kurdu. Düşmanın ortak olması ve her iki hükümetin emperyalizme karşı olması yakın ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırmıştır. TBMM Hükümeti, İtilaf Devletlerine karşı Sovyet Rusya'yı bir denge unsuru olarak kullandı. Askerî ve mali yardım almaya çalıştı. Hatta Sovyet Rusya ile yakınlaşarak Batılıları endişelendirmek ve böylece Anadolu hareketine karşı daha ılımlı davranmalarına zemin hazırlamak istedi. Sovyetlerin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve Misak-ı Milli'yi kabul etmesi Anadolu hareketi liderlerini memnun etmişti. Sovyet Rusya'nın bu diyalogdan beklentisi ise Türkiye aracılığıyla Batı ile kendi arasına bir tampon bölge kurma noktasında yoğunlaşmıştı. Güney cephesini güvence altına almak istedi. Bu amacının yanı sıra Bolşevizmi de yamak emelindeydi. TBMM açılmadan karşılıklı olarak gayri resmî temaslar başlatılmıştı. Meclis açıldıktan sonra Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında bir heyet Moskova'ya gönderildi. Başta Lenin olmak üzere Sovyet yöneticileriyle görüşüldü. Fakat anlaşma sağlanamadı. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in başkanlığındaki yeni heyet görüşmeleri sürdürdü ve 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nı imzaladı. Bu Antlaşma'yla Sovyet Rusya Misak-ı Milli'yi tanıdı ve Sevr Antlaşması'nın geçersizliğini kabul etti. TBMM Hükümeti'ne askerî ve mali yardım yapma yükümlülüğü altına girdi. Türkiye'nin Kuzeydoğu sınırı tespit edildi.

Türkiye, Moskova'da görüşmeler sürdüğü bir sırada İngilizlere karşı bağımsızlığını kazanmış bulunan Afganistan'la 1 Mart 1921'de iş birliğine dayalı ve bu ülkeye yardımı içeren bir dostluk antlaşması imzaladı. Azerbaycan Cumhuriyeti'yle diplomatik ilişkiler geliştirildi. Ayrıca TBMM Hükümeti 13 Ekim 1921'de üç Kafkas Cumhuriyeti'yle (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) Kars Antlaşması'nı imzalayarak Doğu sınırını kesinleştirdi.

TBMM Hükümeti'nin Batılı Devletlerle ilişkilerini ve sonuçlarını açıklayabilmek.

Türk Kurtuluş Savaşı süresince Batılı Devletlerle diplomatik ilişkiler sürdürüldü ve bu ülkelerin kendi aralarındaki uyuşmazlıktan yararlanılmaya çalışıldı. İngiltere Anadolu üzerindeki amaçlarına ulaşabilmek için Yunanistan'ı kullandı. Kendisine bağımlı, küçük, güçsüz bir Osmanlı Devleti istedi. Sovyet Rusya'nın Anadolu'da etkili olmasını ve sömürgelerine giden yolları güvenlik altına alınmasını temel stratejisi hâline getirdi. İstanbul'un işgaline ve Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanmasına önyak oldu. TBMM Hükümeti ordusunun İnönü'de başarılar kazanması İngiltere'nin politikasında revizyona gitmesine neden oldu. Sevr'i biraz yumuşatmak için Londra Konferansı'na TBMM Hükümeti de davet edildi. Bekir Sami Bey Misak-ı millî de ısrar etmekle birlikte, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileriyle ikili antlaşmalar imzaladı. TBMM bu antlaşmaları kabul etmedi.

Fransa, İngiltere gibi Anadolu'nun bazı bölgelerini işgal etmişti. Fakat zamanla hem İngiltere'yle bazı konularda anlaşmazlığa düşmesi hem de sosyo-ekonomik sorunlar yaşaması nedeniyle Anadolu'ya yönelik politikasını gözden geçirdi. Ekonomik imtiyazlar elde etmeye öncelik verdi. TBMM Hükümeti bu ülkenin Anadolu'yu boşaltması içindiplomatik girişimlerde bulundu. Nitekim Sakarya Savaşı'ndan sonra 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalandı ve bu ülke Anadolu'yu terk etti. İtalya da istediklerini elde edememiş, kırgın bir ülke olarak Anadolu'da ekonomik ayrıcalıklar elde etmeyi politikasının ana hedefi hâline getirmişti. Başarısız olunca 1921'in ortalarından itibaren Anadolu'yu boşalttı.

Kurtuluş Savaşı'nın askerî bölümünün sona ermesini ve Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı değerlendirebilmek.

Türk Ordusu Büyük Taarruzu başarıya ulaştırıp Yunan güçlerini Anadolu'dan attıktan sonra Marmara ve Boğazlar bölgesini kurtarmak için kuzeye yönelmişti. Bu süreçte İngiliz Ordusu ile karşı karşıya gelmişti. Krizin atlatılabilmesi için dikkatli bir diplomasi izlendi. Taraflar ateşkes antlaşması imzalamak için 3 Ekim 1922'de Mudanya'da bir araya geldi. Görüşmeler sonucunda 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Bu Antlaşma'yla TBMM Hükümeti Doğu Trakya'yı savaştan elde etti.

Lozan Barış Konferansı'nı ve Antlaşması'nı değerlendirebilecek bilgi ve becerilere sahip olabilmek.

TBMM, Lozan'a İsmet Paşa'nın başkanlığında bir heyetin gitmesini kararlaştırdı. Heyet'e Barış Konferansı'nda izlenecek stratejiyi içeren 14 maddelik bir talimat verildi. Konferans'ta İtilaf Devletleri eski alışkanlıklarını ve imtiyazlarını sürdürmeyi, Yeni Türkiye Hükümeti de Misak-ı millî temelinde her alanda bağımsızlıkçı bir politika izlemeyi ana politikası hâline getirmişti. Konferans, birinci dönemde (21 Kasım 1922- 4 Şubat 1923) kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı borçları konusunda anlaşma sağlanamadığı için dağıldı. 23 Nisan 1923'te ikinci dönem başlatıldı ve Türkiye iki konuda da tezlerini kabul ettirdi. Antlaşma 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Bu Antlaşma'da bugünkü Türkiye sınırları (Hatay hariç) tespit edildi. Boğazlar'ın yeni rejiminin belirlenmesi, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin yapılması, Osmanlı borçlarının ödenmesi, kapitülasyonların kaldırılması, azınlıkların statülerinin belirlenmesi gibi temel konulara açıklık getirildi ve taraflarca onaylandı. Lozan Türkiye'nin kurucu antlaşmasıdır.

Kendimizi Sıyalım

1. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra 1919'da yenilen ve yenilen devletlerin birbirleriyle barış antlaşmaları imzalamak için düzenledikleri konferans aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Paris Barış Konferansı
  - b. Zürih Barış Konferansı
  - c. Cenevre Barış Konferansı
  - d. Lozan Barış Konferansı
  - e. Londra Barış Konferansı
2. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti'nin kurulmasında ısrarcı olan devlet adamı aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Lloyd George
  - b. Georges Clémenceau
  - c. Woodrow Wilson
  - d. Vittorio Emanuele Orlando
  - e. Winston Churchill
3. Aşağıdakilerden hangisi Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa ile görüşen ABD'li askerî heyetin başkanıdır?
  - a. Yarbay Rawlinson
  - b. General James G. Harbord
  - c. Henri Franklin Bouillon
  - d. General Harrington
  - e. Binbaşı Neol
4. Aşağıdakilerden hangisi Lozan Barış Konferansı'nın çok uzun sürmesinin en temel nedenlerinden biri **değildir**?
  - a. Türkiye'nin tam bağımsızlık isteğini müttefiklere kabul ettirmek istemesi
  - b. Müttefiklerin eskiden Türkiye üzerinde elde ettikleri ayrıcalıkların devamını istemesi
  - c. Türkiye'nin yeni barış düzenini uluslararası hukuk düzenine dayandırmaya çalışması
  - d. Müttefiklerin Türkiye'nin sadece Yunanistan'ı yendiğini ileri sürerek ona göre davranması
  - e. Kabotaj konusunun çözüme bağlanamaması
5. Aşağıdakilerden hangisi İtalya'nın millî Mücadele sırasında Anadolu'ya yönelik izlediği politikanın en önemli esasını oluşturmaktadır?
  - a. İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunarak daha fazla toprak talebinde bulunması
  - b. İtalyan mandasının kabul edilmesi için çalışmalarında bulunması
  - c. Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasına öncülük etmesi
  - d. Anadolu'nun bazı bölgelerinde ekonomik ayrıcalıklar talep etmesi
  - e. Güneydoğu Anadolu'da bir Kürt devletinin kurulmasına öncülük etmesi
6. Aşağıdaki devletlerden hangisi Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında TBMM Hükümeti'ne başından itibaren destek vermiştir?
  - a. Fransa
  - b. Sovyet Rusya
  - c. İtalya
  - d. İran
  - e. Almanya
7. Aşağıdaki eşleştirmelerden hangisinde Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye Heyeti tarafından ödün verilmemesi gereken konular doğru şekilde verilmiştir?
  - a. Boğazlar-Kapitülasyonlar
  - b. Musul-Kapitülasyonlar
  - c. Ermeni Yurdu- Kapitülasyonlar
  - d. Nüfus Mübadelesi-Ermeni Yurdu
  - e. Osmanlı Borçları- Ermeni Yurdu
8. Aşağıdakilerden hangisi Lozan'a gönderilen Türk Heyeti'nde bulunan delegelerden biridir?
  - a. Recep Peker
  - b. Fevzi Çakmak
  - c. Ali Fuat Cebesoy
  - d. Rauf Orbay
  - e. Hasan Saka
9. Lozan Barış Konferansı'nın ikinci dönemi aşağıdaki tarihlerden hangisinde başladı?
  - a. 23 Nisan 1923
  - b. 23 Temmuz 1923
  - c. 4 Şubat 1923
  - d. 19 Mayıs 1923
  - e. 1 Nisan 1923
10. Aşağıdakilerden hangisi TBMM'nin ilk açıldığında dış politika konusunda amaçladığı hedeflerden biri **değildir**?
  - a. Uluslararası alanda tanınmayı sağlamak
  - b. Propaganda yapılarak Batılı komuoylarının sempatisini kazanmak
  - c. Misak-ı Milli'nin uygulanmasını sağlamak
  - d. Batılı Devletlerle uzlaşma zemini yaratılmasını sağlamak
  - e. Doğulu ve Batılı ülkelerle ittifak antlaşmaları yapmak

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlış ise “Kurtuluşa Doğru: Uluslararası ve Ulusal Ortam” bölümünü yeniden okuyunuz.
2. c Yanıtınız yanlış ise “Kurtuluşa Doğru: Uluslararası ve Ulusal Ortam” bölümünü yeniden okuyunuz.
3. b Yanıtınız yanlış ise “Kurtuluşa Doğru: Uluslararası ve Ulusal Ortam” bölümünü yeniden okuyunuz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Büyük Hesaplaşma: Lozan Barış Konferansı ve Antlaşması” bölümünü yeniden okuyunuz.
5. d Yanıtınız yanlış ise “Batılı Devletlerle İlişkiler/ İtalya’yla İlişkiler” bölümünü yeniden okuyunuz.
6. b Yanıtınız yanlış ise “Doğulu Devletlerle İlişkiler/ TBMM Hükümeti ve Sovyet Rusya Arasındaki İlişkiler” bölümünü yeniden okuyunuz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Büyük Hesaplaşma: Lozan Barış Konferansı ve Antlaşması” bölümünü yeniden okuyunuz.
8. e Yanıtınız yanlış ise “Büyük Hesaplaşma: Lozan Barış Konferansı ve Antlaşması” bölümünü yeniden okuyunuz.
9. a Yanıtınız yanlış ise “Büyük Hesaplaşma: Lozan Barış Konferansı ve Antlaşması” bölümünü yeniden okuyunuz.
10. e Yanıtınız yanlış ise “TBMM’nin Açılması ve Dış Politika” bölümünü yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bolşevik Devrimi’nden sonra Rusya’nın savaştan çekilmesi savaşın gidişatını değiştirmişti. İtilaf Devletlerinin savaş planları alt üst oldu. Lenin’in “ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkına sahip olduğunu” açıklaması devrimci bir dalga meydana getirdi. Avrupa’da bir çok ülkede sosyalist nitelikli hareketler ortaya çıktı. Ancak beklenen olmadı ve sosyalist rejimler kurulamadı. Lenin’in ölümünden sonra Sovyet lideri Stalin tek ülkede sosyalizm fikrini izledi. Rejime yönelik en ufak muhalefeti tasfiye etti. Sanayileşme politikası izledi. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Doğu Avrupa’da ve Balkanlarda Kızıl Ordu’nun desteğiyle sosyalist rejimler kuruldu. Dünyanın birçok bölgesinde de sosyalist ve komünist partiler silahlı mücadele sonucu iktidara geldiler. Uluslararası sistem iki kutuplu bir dünyaya dönüştü. 1989’da Sovyetler Birliği dağıldı. Yeni bir dünya düzeni oluştu.

Sıra Sizde 2

Sivas Kongresi 4 Eylül 1919’da çalışmalarına başladığında, kongreye kimin ya da kimlerin başkanlık edeceği, delegelerin İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni yeniden canlandırmayacaklarına ve varolan siyasi partilerden hiç birisine hizmet etmeyeceklerine ilişkin yemin etmeleri, Padişah’a gönderilecek telgrafın içeriği ve manda konusu canlı bir şekilde tartışıldı. Bu sorunlar çözüldükten sonra Misak-ı Milli’ye temel olacak kongre bildirisinde yer alacak maddeler görüşüldü.

Sıra Sizde 3

TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya’nın yakınlaşmasında düşmanın ortak olması ve iki gücün emperyalizme karşı mücadele etmesi önemli yer tutmuştu. TBMM Hükümeti Sovyetleri Batı’ya karşı bir denge unsuru olarak kullanmak istemişti. Ayrıca bu ülkeden mali ve askerî yardım alınması, bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün tanınmasını amaçlamıştı. Sovyetler ise TBMM Hükümeti’ni Batı’ya karşı bir tampon olarak kullanmak istemesi, Boğazlar’ın TBMM’nin elinde olmasını kendi güvenliği açısından daha uygun bulması ve ideolojisini ihraç etmek niyetinde bulunması etkili olmuştu.

Sıra Sizde 4

Fransa Hükümeti Birinci Dünya Savaşı’na büyük yararlar sağlayacağını düşünerek girmişti. Ancak yüzbinlerce askerinin ölmesine ve sakat kalmasına rağmen istediklerine kavuşamamış, dünyanın büyük gücü hâline dönüşememişti. Son bir heyecanla Anadolu’nun bazı bölgelerini işgal ettiyse de büyük bir direnişle karşılaştı. Savaştan sonra ülkenin sosyal ve ekonomik yapısı bozulmuştu. Halk ve aydınlar daha fazla asker ve maddi kaynağı Anadolu’ya aktarmak niyetinde değildi. Konstantin’in kral olmasından dolayı da Yunaniyan’a sempatiyle bakmıyorlardı. Her şeyden önce Türkiye’den ekonomik ayrıcalıklar elde ederek amaçlarına ulaşmak istediler.

Sıra Sizde 5

Lozan Antlaşması Türkiye’nin siyasi ve ekonomik bağımsızlık belgesidir. Osmanlı İmparatorluğu’nun yüzyıllardır biriktirdiği katılaşmış sorunlarını ulus-devlet ekleninde çözmüştür. Kurucu antlaşmadır. Laik ve çağdaş Yeni Türkiye Devleti’nin doğuşunu hazırlamıştır. Siyasi tarih çalışmalarıyla tanınan Prof.Dr. Oral Sander, Lozan’ı Birinci Dünya Savaşı’nı bitiren bir antlaşmanın ötesinde “dünya tarihinin 1000 yıllık akışını değiştiren, Batı’nın üstünlüğüne karşı en başarılı Müslüman tepkisini oluşturan, ilk defa Orta Doğu’da bir ulus-devletin Avrupa sistemine girmesini sağlayan, yenilenen yenilen arasında dünya tarihinde çok az rastlanan bir denge ve uyum kuran ve Rönesans’ın gerçek gizini yakalayan bir antlaşma olduğunu” ifade etmektedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Akyüz, Yahya. (1988). **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, (1919-1922)**, Ankara: TTK Yayınları.
- Aslan, Yavuz. (2002). **Mustafa Kemal-M.Frunze Görüşmeleri. Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aslan, Betül. (2004). **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923)**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk, M. Kemal. (1986-1989). **Nutuk-Söylev**, C.1-3, Ankara: TTK Yayınları.
- Baytok, Taner. (2007). **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a, Dünden Bugüne Değişen Ne Var?** İstanbul: Doğan Kitap.
- Çelebi, Mevlüt. (2002). **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Erim, Nihat. (1953.) **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.1 Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Güneş, İhsan (2009). **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karacan, Ali Naci. (1971). **Lozan**, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler.** (1993). (Birinci ve İkinci Takım), (Çev. Seha L. Meray) İstanbul: YKY
- Öztoprak, İzzet. (1989). **Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele**, Ankara, TTK Yayınları.
- Sarıhan, Zeki. (2002). **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Sarıca, Murat. (1983). **Siyasal Tarih**, İstanbul: Ar Basım Yayım ve Dağıtım.
- Sonyel, Salâhi R. (1987). **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.1-2. Ankara, TTK Yayınları.
- Soysal, İsmail. (1983). **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C.1. Ankara: TTK Yayınları.
- Sönmezoglu, Faruk. (2001). **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, İstanbul: Der Yayınları.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, (1985). C.1. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yaşayan Lozan**, (2003). (Editör: Çağrı Erhan). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yerasimos, Stefanos. (1979). **Türk-Sovyet ilişkileri Ekim Devriminden "Millî Mücadele"ye**, İstanbul: Gözlem Yayınları.
- 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması**, (1994). (Yayına Hazırlayan: Mehmet Aközer). Ankara: İnönü Vakfı.

3

Amaçlarımız

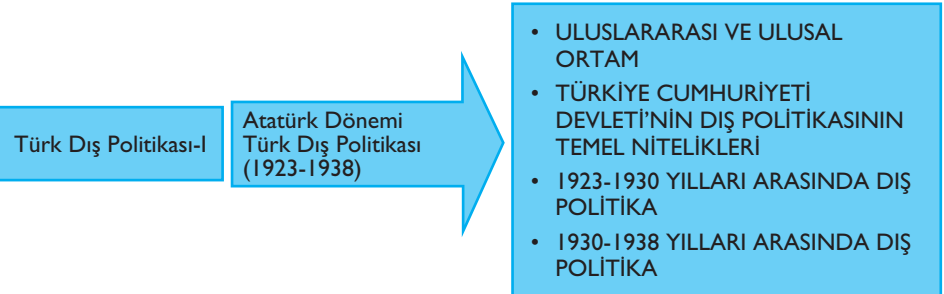
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 1923-1938 yılları arasındaki uluslararası ve ulusal ortam hakkında bilgi sahibi olabilecek,
- Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sürdürdüğü dış politikanın temel niteliklerini sıralayabilecek,
- 1923-1930 yılları arasındaki Türk dış politikasını ve Türkiye'nin diğer devletlerle ilişkilerini açıklayabilecek,
- 1930-1938 yılları arasındaki Türk dış politikasını ve Türkiye'nin diğer devletlerle ilişkilerini açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Montreux Boğazlar Sözleşmesi
- Hatay Sorunu
- Musul Sorunu
- Sadabat Paketi
- Nüfus Mübadelesi
- Milletler Cemiyeti
- Balkan Antantı

İçindekiler

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)

ULUSLARARASI ORTAM VE ULUSAL ORTAM

1923-1938 yılları arasındaki uluslararası ve ulusal ortam hakkında bilgi sabibi olabilmek.

Uluslararası Ortam

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avusturya-Macaristan, Osmanlı, Alman ve Rusya İmparatorluklarının tarihe karışmasından dolayı bir güç boşluğu ortaya çıkmıştı. Galip devletler bu boşluğu dolduramamışlardı. Aslında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük devletlerin isteklerine uygun şekilde yapılan antlaşmalar ve kurulan statü, bir düzen sağladığı görüntüsü vermiş ise de bunun böyle olmadığı kısa süre içerisinde anlaşılmıştı. İki savaş arasında Avrupa'da uluslararası sistemi kökünden sarsan gelişmeler yaşandı. Bolşevik liderler, Rusya'da devrimi kökleştirmek için büyük çaba gösterdiler. Lenin'in ölümünden sonra iktidarı eline alan Stalin, tek ülkede sosyalizm programını uygulamaya başladı. İtalya'da **faşizm** yükselişe geçti ve faşist parti iktidarı kuruldu. Bu siyasal alt üst oluşlar sırasında dünya, 1929'da büyük bir ekonomik bunalım yaşadı. Ardından da Almanya'da Naziler 1933'te iktidara geldi. Söz ettiğimiz gelişmeler uluslararası ortamı daha da karmaşık hâle getirdi ve statükoyu temellerinden sarsmaya başladı.

Uluslararası ortamın giderek karmaşıklaşmasında özellikle Almanya'nın dünya savaşından sonra imzalamak zorunda kaldığı Versailles Antlaşması'nın getirdiği ağır şartlar etkili olmuştu. Bu antlaşma Almanya'ya ve Avrupa'ya istikrar getirmekten uzaktı. Almanların bu antlaşmanın ağır hükümlerinden kurtulmak için harekete geçmesi, başta Fransa olmak üzere diğer devletleri de endişelendirdi. Bu bağlamda Fransa, Almanya'nın kendisinden intikam alacağından çekindiği için bu ülkeye karşı ittifak arayışına yöneldi. 1919'da İngiltere ve ABD ile ittifak antlaşması imzaladı. Fakat ABD senatosu antlaşmayı onaylamadığı için geçerlilik kazanmadı. Fransa, 1920-1921 yıllarında Belçika, Polonya ve Çekoslovakya ile ayrı ayrı ittifak antlaşmaları imzalamışsa da arzu ettiği güveni duymadı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra insanlığın ve uygarlığın büyük bir darbe alması, barışı koruyacak uluslararası bir örgütün kurulması düşüncesini güçlendirmişti. Yenilen ve yenilen devletler arasında antlaşmalar yapmak ve yeni bir dünya düzeni kurmak üzere toplanan Paris Barış Konferansı sırasında 28 Nisan 1919'da Milletler Cemiyeti kuruldu. Bu örgüt; uluslararası işbirliğini geliştirmek, barış ve güven-

Faşizm, Latince bağ-demet-paket anlamlarına gelen *Fasces* sözcüğünün İtalyanca'daki karşılığı olan "fascio" dan türetilmiştir. İtalya'da 1922-1945 yılları arasında egemen olan tek parti diktatörlüğüne, şovenizme ve korparatizme dayanan düzendir. Demokrasiyi tamamen reddeder. Bu siyasal düzende devletin dışında hiçbir varlığa izin verilmez, her şeyin devlet için varolduğuna inanılır. Nitekim Mussolini İtalyan Ansiklopedisi'ne yazdığı "Faşizm" maddesinde "Faşist anlayış bir devlet bireyciliğidir. Faşist için her şey devlet içindir. Devlet dışında insansal ya da ruhsal hiçbir şey yoktur" demişti.

liği sağlamak, savaşların çıkmasını önlemek, gizlilikten uzak, adaletli ve onurlu uluslararası ilişkiler sürdürmek gibi yüksek amaçları sağlayacaktı. Ne var ki bu işlevi yerine getirecek güce sahip değildi.

1920'lerde dünya barışının korunması ve silahsızlanmanın gerçekleştirilmesi için devletler arasında antlaşmalar ve paktlar imzalandı. Bunlardan biri olan Locarno Antlaşması 16 Ekim 1925'te hazırlanmış ve 1 Aralık'ta Londra'da imzalanmıştı. Almanya, Fransa, İngiltere, Belçika, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya'nın taraf olduğu antlaşma, sınırların güvence altına alınması ve sorunların savaşa gidilmeden barışçıl yollardan çözülmesini hedeflemişti. Barışı sürdürme çabaları içinde dikkati çeken uluslararası belgelerden biri de 27 Ağustos 1928'de Fransa, ABD, İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Çekoslovakya ve Belçika arasında imzalanan Briand-Kellog Paktı'dır. Aynı yıl Sovyetler Birliği ve Türkiye de bu pakta dâhil oldu. Ne var ki uluslararası ilişkilerde kısa süren bir "balayı" döneminde oluşturulan pakt işlevsel olmadı.

1920'lerde Avrupa'da barışın korunması için kurulan uluslar arası sistem için şu kitaba bakılabilir: Murat Sarıca, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)*, İstanbul: İÜ. Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1982.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yeni dünya düzeni gerçekçi değildi ve bu nedenle uluslararası ilişkiler 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca kırılğan oldu. Almanya, mevcut durumdan memnun olmayan revizyonist devletlerin başında yer aldı. Bu ülke savaşın sonrasından politik, toplumsal ve ekonomik çalkantılar içinde bocaladı. Ordudan onbaşı rütbesiyle terhis olmuş olan Adolf Hitler, kısa bir süre içinde Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi (Nazi Partisi) içinde sivrilerek ideolojisini oluşturmuş ve Almanları bu ideoloji ekseninde örgütlemeye başlamıştı. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan savaş tazminatlarını ödemede sıkıntı çekmesi ve 1929 Dünya ekonomik bunalımdan çokça etkilenmesi, Nazi ideolojisinin yükselmesinde büyük rol oynadı. Bunalımdan dolayı birçok küçük fabrika ve orta işletme iflas etti. Milyonlarca Alman işsiz kaldı. Sosyo-ekonomik çalkantılardan beslenen Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi 1932 sonunda yapılan seçimlerde büyük başarı kazandı. Cumhurbaşkanı Hindenburg, 30 Ocak 1933'te Hitler'i başbakanlığa atadı.

Hitler; Cumhurbaşkanı Hindenburg'un 2 Ağustos 1934'te ölümü üzerine cumhurbaşkanlık ve başbakanlık makamlarını şahsında birleştirerek "Führer" oldu. Totaliter devlet anlayışını yerleştirmeyi hedefledi. Almanya'nın sınırları dışında kalmış bulunan bütün Almanların birleştirilmesini ve tek bir devlet çatısı altında toplanmasını, Doğu'da "yaşam alanı" oluşturulmasını esas aldı. Versailles Antlaşması'nın sınırlayıcı hükümlerini ortadan kaldırarak yayılmacı bir siyaset izledi. Silahsızlanma Konferansı'ndan ve Milletler Cemiyeti'nden çekilerek kara, deniz ve hava kuvvetlerini güçlendirmeye başladı. Avusturya'daki Nazileri kullanarak 1934 yılında bu ülkeyi ilhak etmek istedi. Ancak başarısızlıkla sonuçlandı. Saar bölgesini silah kullanmadan 1 Mart 1935'te Alman topraklarına kattı. Alman Ordusu'na 12 Mart 1938'de Avusturya'yı, 14-15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal ettirdi. Almanya'nın revizyonist tutumu uluslararası ortamı belirleyen temel faktörlerden biri oldu.

Revizyonist devletlerden biri de İtalya'dır. Bu ülke Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerinden biri olmasına rağmen memnun değildi. İtalyan halkı ağırlaşan sosyal ve ekonomik koşullar nedeniyle umutsuzdu. Tam bu ortamda yukarıda da açıkladığı-

Nazizmin yani Alman faşizminin sistemli bir kuramını oluşturan düşünceler, Hitler'in kafasında birden bire oluşmuş değildir. Bazı Alman düşünürleri bu düşünceleri 19. yüzyıldan başlayarak ortaya atmışlardır. Hitler bunları kendine özgü bir mantıkla toparlamış ve uygulama alanına koymuştur. Nazizmi oluşturan temel düşünceler; savaşın, istilanın ve otoriter devlet gücünün yüceltilmesi, Ârilerin daha doğrusu Almanların üstün ırk oldukları savı, Yahudi ve Slavlara sadece kin duyulması, demokrasi ve hümanizmin horlanması.

mız gibi Faşist Parti'nin liderlerinden Mussolini, iktidara tırmandı ve 1922'de başbakanlığa getirildi. Yeni Başbakan faşist parti dışındaki bütün partileri, sendikaları kapattı. Ülkedeki özgürlükleri ve demokrasiyi ortadan kaldırdı. Azınlıklara karşı aşırı milliyetçi bir politika izleyerek bunları İtalyanlaştırmaya çalıştı. Devleti kutsallaştırdı ve her alanda faşizmin ilkelerini egemen kıldı. Ayrıca Roma İmparatorluğu'nu diriltmek üzere Akdeniz çevresinde sömürgeler elde etmeye yöneldi. İtalyan faşist yönetiminin Anadolu'yu da içine alan yayılmacı politikası, zaman zaman Türk - İtalyan ilişkilerini gerginleştirdi. İtalya'nın Habeşistan'ı 3 Ekim 1935'te işgal etmeye başlaması uluslararası toplumu tedirgin etti. Milletler Cemiyeti işgali sona erdirmeye başarılı olamadı. İtalya, Milletler Cemiyeti'nden ayrılarak 5 Kasım 1937'de Alman-Japon Anti Komitern Pakti'ne katıldı. Arnavutluk'u 5 Nisan 1939'da işgal etmesi Doğu Akdeniz ve Balkanlarda statükoyu bozdu.

Uluslararası toplumu tedirgin eden başka bir yayılmacı devlet de Japonya'ydı. Bu ülke militarist bir modernleşme izleyerek güçlenmişti. Uzakdoğu'da statükoyu alt üst eden girişimlerde bulundu. "Asya Asyalılarındır" sloganını geliştirerek Çin üzerindeki Batı etkisini kırmayı amaçladı. Endüstrisi için hammadde bulmak ve 1929 ekonomik bunalımının olumsuz sonuçlarını gidermek için 18 Eylül 1931'de Mançurya'ya saldırdı. Milletler Cemiyeti bu saldırı karşısında etkisiz kaldı. Nihayet 1937'de Çin'e saldırarak Uzakdoğu'da gerilimin doruğa çıkmasına zemin hazırladı.

Sovyetler Birliği'nde ise Batılı emperyalist ordular ve karşı devrimciler yenilgiye uğratıldığından Komünist Parti iktidarını sağlamlaştırmıştı. Kilit önemdeki sanayi sektörleri devletleştirilmiş, köylülere toprak dağıtılmış ve sanayi ile gıda üretimi canlandırılmıştı. Lenin'in ölümünden sonra Joseph Stalin iktidarı eline aldı ve bir süre sonra devrimin başta gelen mimarlarını tasfiye ederek mutlak iktidarını kurdu. Stalin uygulamalarıyla döneme damgasını vurdu. Her alandaki "doğrular" Stalin tarafından belirlendi. Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı'na kadar bazen revizyonist bazen de anti-revizyonist devletlere yakın durdu. Öncelikle Avrupa tarafından kendisi gibi dışlanmış Almanya ile 24 Nisan 1926'da bir çeşit saldırmazlık antlaşması imzaladı. Ancak bu ülkenin Almanya'ya bakışı genel anlamda hep kuşku lu oldu. Bu nedenle de 1929 yılında sınırdaşı pek çok devletle saldırmazlık paktı niteliğinde olan Litvinov Protokolünü imzaladı. Hitlerin iktidara gelmesi, Stalin'in kuşkularını arttırdı. Zira Batılı ülkelerin Almanya'yı Sovyetlere karşı kullanabilecekleri şüphesini taşımaktaydı. Almanya tehdidini karşı Batılı ülkelerle yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamadı. Bu iklim Sovyetleri 23 Ağustos 1939'da Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalamaya kadar götürdü (Armaoğlu, 1988: 229-303).

Görüldüğü gibi iki savaş arasındaki uluslararası ortam gergindi. Devletler, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan statükodan memnun değildi. Barışı korumak üzere kurulan Milletler Cemiyeti ve diğer uluslararası girişimler başarısız kalmıştı. Statükonun korunması gerektiğini söyleyen ülkelerin başını çeken İngiltere, gerekli adımları atmadı. Sadece sömürgelerinin güvenliğine odaklanmıştı. İşte tasvir etmeye çalıştığımız bu ortam Türk Dış Politikası'nı derinden etkiledi ve Cumhuriyet'in yöneticileri dış politika ilkelerini buna göre dizayn etmişlerdir. (Sönmezoglu, 2011: 227-245)

Ulusal Ortam

Zor şartlarda sürdürülen Kurtuluş Savaşı'nın sonunda ulus egemenliğine dayalı yeni bir devlet kurulmuştu. Lozan Antlaşması'yla yeni devletin uluslararası alanda tanınması sağlanmıştı. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte rejim üzerindeki belirsizlikler giderilerek çağdaş bir ülkenin inşa edilmesinin yolu açılmıştı. 1924 Anayasası ile de ulus-devletin kurumlarının inşa edilmesinde büyük mesafe alınmıştı. Mustafa Kemal Atatürk, ulusal egemenliğin "halk tarafından ve halk için" yerine getirilmesine rehberlik etmek, Türkiye'yi tam anlamıyla bir "çağdaş devlet" hâline getirilmesine önderlik yapmak üzere 11 Eylül 1923'te Cumhuriyet Halk Partisi'ni kurdu. Bu Parti 1950'ye kadar iktidarda kalarak ülkenin yegâne siyasi aracı olarak Türkiye'yi dönüştürmeye çalıştı. Mustafa Kemal Atatürk'ün muhaliflerinin 17 Kasım 1924'te kurdukları Terakkiper Cumhuriyet Partisi uzun süre yaşayamadı. Şeyh Said İsyanı'ndan (Şubat 1925) kısa bir süre sonra 4 Mart 1925'te çıkartılan Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak Haziran 1925'te kapatıldı. Bu olayın en önemli politik sonucu tek parti döneminin başlamış olmasıdır. Otoriter yaklaşımlarla devrimlerin yapılmasının önü açıldı. Tek parti dönemi, 1930'da Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kurulması ve kısa süreli yaşamı hariç tutulursa İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdü. Hatırlanacağı gibi 18 Temmuz 1945'te Nuri Demirağ'ın liderliğini yaptığı Milli Kalkınma Parti'sinin kurulmasıyla çok partili hayata tekrar geçildi.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılmasıyla bir dizi siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel nitelikli devrim veya reformlarla yeni bir süreç başlatılmıştı. Laiklik bütün bu düzenlemelerin merkezinde yer aldı. Halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat, Şeriyye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması (3 Mart 1924), Anayasa'nın laikleşmesi (10 Nisan 1928) gibi düzenlemeler Türkiye'yi laikleştiren yasaların bir kaçını oluşturmaktadır. Kadınlara sosyal-siyasal alanda bazı haklar tanınması rejimin modernleştirici vasfını göstermesi açısından önemlidir. Ümmetten ulusa geçme ve rejimin tahkim edilmesinde halkevleri, halkodaları ve köy enstitüleri gibi kurumlar inşa edildi. Kültür devriminin halka ulaştırılmasına çalışıldı.

Türkiye'de inşa edilen rejim -1925'ten sonra ve belirgin bir şekilde 1930'larda "tek devlet", "tek millet", "tek parti" gibi niteliklere sahip olmakla birlikte Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği'ndeki totaliter rejimlerden farklıydı. Öncelikle "Atatürk milliyetçiliği" ulusal sınırları aşmayacak pan-milliyetçiliğe dönüşmeyecek bir anlayışa sahipti. İrredentist değildi. Hatta bu milliyetçilik emperyalizme karşı direnme aracı olarak kullanıldı. Ayrıca Atatürk'ün ulus inşa etme anlayışının Almanya'daki gibi kan temeline dayandırılmayıp 1924 Anayasası'nda ifadesini bulan, "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur" denilerek "anayasal vatandaşlığa" dayandırılmıştı (Tanör, 1996:237).

Genç Cumhuriyet'in ekonomik yapısı iç açıcı değildi. Lozan Barış Konferansı'na ara verilen dönemde 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi'nde izlenilecek politika belirlendi. Kongre sonunda yayınlanan "misak-ı iktisadi" kararlarında ekonomik bağımsızlığa açık bir vurgu yapıldı. Ancak bağımsızlıkla çelişmemesi koşuluyla yabancı sermayeye olumlu yaklaşıldı. Nitekim bu dönemde ülkeye belli bir miktar yabancı sermaye akışı oldu. Aslında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ekonomide izlemeye karar verdiği yol 10 yıl önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin geliştirdiği modelden farklı değildi. Devlet tarafından desteklenecek himaye edilecek yerli bir burjuvazi yaratılmaya çalışılacaktı. Bunun en önemli nedeni yerli sermayenin oldukça yetersiz olmasıydı. Özel giri-

şimciliği destekleme yönünde yasal düzenlemeler yapılmasına rağmen, liberal politika istenilen sonucu vermedi. Dünya ekonomik bunalımının yol açtığı olumsuz etkiler de dayanılmaz noktaya gelince devlet ekonomiye müdahale etme kararı aldı. Böylece korumacı devletçi sanayileşme modeli benimsendi. 1930'larda sanayi alanında pek çok yatırım yapıldı.

Özetle bu dönemin ulusal ortamını belirleyen temel ögeler, sınıfsal temelde "halkçı", kültürel temelde "batıcı-laik" ekonomik temelde "devletçi" olarak sıralanabilir. (Sönmezoğlu, 2011:249.)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL NİTELİKLERİ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sürdürdüğü dış politikanın temel niteliklerini sıralayabilmek.

Yeni Türkiye Devleti'nin veya Atatürk Dönemi Türk dış politikasında meydana gelen gelişmeleri analiz ettiğimizde temel hedeflerin şu başlıklar altında belirginleştiğini söyleyebiliriz:

1- Egemenlik ve eşitlik ilişkisine dayalı ilişkiler: Türkiye, dış politikasında her zaman devletlerin egemenlik haklarına ve eşitlik ilkelerine saygılı bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Diğer ülkelerden de bu tarz yaklaşım içerisinde olmalarını beklemiştir.

2- Antlaşmalara ve hukuka saygı: Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşuyla birlikte bütün uluslararası hukuk kurallarına ve antlaşmalarına uygun davranmıştır.

3- Uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü: Türkiye, Lozan'da çözülemeyen sorunlar da dâhil olmak üzere uluslararası uyuşmazlıkları barışçı yollar ile çözme yolunu tercih etmiştir. Bu amaçla uyuşmazlıkları zorunlu olarak hakem ya da uzlaştırma yoluyla çözümünü öngören "Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Yollardan Çözümüne İlişkin Cenevre Genel Senedi"ne 3 Mayıs 1934'te taraf olmuştur.

4- İttifaklara katılmama: Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğundan 1930 yılına kadar ittifaklara ve bloklara katılmama ilkesini titizlikle yürütmüştür. 1930'lardan sonra ise ülke çıkarları için ve tamamen güvenliğe dayalı bazı ittifakların içerisinde olmuş ve II. Dünya Savaşı'nın başına kadar Balkan Antantı ve Sadabat Paketi dışında ittifaklardan uzak durmuştur.

5- Uluslararası örgütlere karşı izlenen çekimser politika: Türkiye, kurulduktan sonra uluslararası örgütlere kuşkuyla yaklaşmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından kurulan Milletler Cemiyeti'nin Musul Sorunu'nda aldığı tavır nedeniyle bu örgüte soğuk davranmıştır. Fakat 1930'larda Avrupa'da başlayan kutuplaşmalar ve Türkiye'nin barışçı politikaları, Batılı devletlerin dikkatini çekmiş ve Türkiye uluslararası arenada önemsenmeye başlanmıştır. Milletler Cemiyeti 6 Temmuz 1932'de Türkiye'ye çağrıda bulunarak üye olmasını istemiştir.

6- Mevcut dengeleri koruma: Türkiye Cumhuriyeti, yeni kurulmuş olmanın ve içerde-dışarda yaşadığı birtakım sorunların da etkisiyle mevcut durumunu koruyabilme adına zaman zaman İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında denge siyasetine dayalı bir dış politika izlemiştir.

7- Batılılaşma ve demokratikleşme: Ulusal ortam başlığında da açıklandığı gibi Yeni Türkiye'nin yöneticileri "batılılaşmayı ve demokratikleşmeyi" hedeflemişlerdir.

Atatürk'ün yaptığı konuşmalar ve dış politika olaylarına yaklaşımını incelediğimizde şu öğelerin ön plana çıktığını söyleyebiliriz.

- Gerçekçi stratejiler izlenmesi
- Taktikler geliştirilmesi
- Diyaloga açık olunması
- Geçmişten gerekli derslerin çıkarılarak geleceğe ilişkin planların kurgulanması
- Uluslararası alanda aktif fakat serüvencilikten uzak dış politika izlenmesi
- İrredentist olunmaması, ırkçılığın reddedilerek insani değerlerin ön plana çıkarılması
- Yurtta barış, dünyada barış
- Kendi gücüne dayanma (Gönlübol-Kürkçüoğlu, 2000: 1-26).

SIRA SİZDE

Atatürk'ün dış politikada izlediği politikanın temel öğeleri nelerdi?

1923-1930 YILLARI ARASINDA DIŞ POLİTİKA

1923-1930 yılları arasındaki Türk dış politikasını ve Türkiye'nin diğer devletlerle ilişkilerini açıklayabilmek.

Batılı Devletlerle Karşılaşılan İlk Sorunlar

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra 13 Ekim 1923'te Ankara'yı Türkiye'nin başkenti yapmaları, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin tepkisine yol açmıştı. Güçlü bir donanmaya sahip olan İngiltere, İstanbul'un başkent olarak kalmasını istemişti. Bunda İstanbul'un ılımlı bir havaya, tarihsel ve kültürel bir zenginliğe sahip olması rol oynamıştı. Özellikle de Ankara'nın basit bir kasaba görüntüsünde ve gelişmemiş olması diplomatik misyon için uygun bulunmamıştı. Hatta bu ülkeler başkentin Ankara olması durumunda büyükelçi yerine sadece elçi göndereceklerini açıklamıştı. Türkiye bu konuda büyükelçilik binaları için bedelsiz arsa tahsisi yapabileceğini belirtmesine rağmen, bu ülkelerin büyükelçiliklerini Ankara'ya taşımaları ancak 1926 yılında gerçekleşebilmişti.

Bu dönemde Batılı devletler bağlamında Türk- İngiliz ilişkilerinde yaşanan bir başka sorun da yabancı okullarla ilgilidir. Hatırlanacağı gibi kitabımızın 2. ünitesinde Lozan Barış Antlaşması kısmında Türkiye'deki azınlıkların eğitim kurumları "Azınlıkların Korunması" (Madde: 37-45) kısmında açıklanmıştı. Buna göre Madde 40'da Müslüman olmayan yurttaşların "... özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacakları" belirtilmişti. Antlaşma'nın 41.maddesinde de Türk hükümetinin Müslüman olmayan uyrukların "...çocuklarına ilkokullarda ana dilleriyle öğretimde bulunmasını sağlamak bakımından uygun düşen kolaylıkları" göstereceği açıklanmıştı. (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, C. 8, 1993: 11-12).

Lozan Barış Antlaşması'nın bu hükümlerinin yanı sıra, İngiltere, Fransa ve İtalya ile de konuya ilişkin bir mektup teatisi yapılmıştı. Ayrıca Türk Hükümeti ile bu devletler arasında "din, öğretim, sağlık ve yardım kurumlarının rejimi" ile ilgili mektuplar düzenlenmişti. Mevcut düzenlemeler bu şekilde iken Türkiye'nin 1924 ve 1926 yılları arasında eğitim alanında gerçekleştirdiği bazı düzenlemeler

ile tarih ve coğrafya derslerinin Türkçe ve Türk öğretmenler tarafından verileceği yönündeki kararı, bu ülkeler ile anlaşmazlığa neden olmuştu. Daha önceleri bu derslerde eğitim gören çocuklara tarih ve coğrafya derslerinde bazı yanlış bilgiler verilmesi Türkiye'nin haklı olarak bu konuda bazı düzenlemeler yapmasını zorunlu kılmıştı. Batılı ülkeler, Türkiye'yi böyle bir düzenleme yapmaya hakkı olmadığını gerekçesiyle eleştirdi. Ancak Türkiye, bu konuda geçmişte yaşanan olumsuz tecrübelerle dayanarak ilgili düzenlemelerin yoruma açık ve tartışmalı kısımlarını kendisine en az zarar verecek şekilde düzenlemişti. Bu konuda yabancı okulların yönetimleri ve İngiltere hükümeti ilk başlarda tepki göstermişlerse de zamanla bu duruma ayak uydurmak zorunda kalmışlardı (Sönmezoğlu, 2011: 265-266).

Türk-İngiliz İlişkileri

Türkiye'nin İngiltere ile bu dönemde yaşadığı en büyük sorun Türkiye - Irak sınırının çizilmesi, diğer bir anlatımla Musul'un geleceğinin belirlenmesiydi. Lozan'dan 1926 yılına kadarki süreçte İngilizler ile en önemli gündem maddesini bu konu oluşturmuştu. Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasında "Türkiye ile Irak arasındaki sınır iş bu antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında anlaşmaya varılmazsa anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne götürülecektir. Sınır çizgisi konusunda alınacak kararı beklerken Türk ve İngiliz hükümetleri kesin kaderi bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askerî ya da başka bir harekette bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler" denilerek bir yol haritası çizilmişti (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, C. 8, 1993: 3).

Bu antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra bölgede karışıklıklar çıkmaya başlamış ve sorun gittikçe karmaşık bir hâl almaya yönelmişti. İngiltere, Lozan Antlaşması'na aykırı askerî faaliyetlerde bulunmuştu. Türkiye rahatsızlığını bildirmekle birlikte etkili olamamıştı. Üstelik Müslümanlar ve Hristiyan unsurlar arasında yer yer çatışmalar yaşanmıştı.

İngiltere, İtilaf Devletlerinin İstanbul'u tamamen boşaltmalarından bir gün önce 5 Ekim 1923'te Türkiye'ye bir nota vererek Musul konusunda yapılacak görüşmeler için dokuz aylık sürenin başlatılmasını istedi. Talebin Türkiye tarafından kabul edilmesinden sonra 19 Mayıs 1924'de Haliç'te bir konferans toplandı. İstanbul Konferansı olarak da anılan bu görüşmede Türkiye'yi temsil eden heyetin başında Fethi Bey (Okyar) yer aldı. Türk Hükümeti, 26 Nisan'da Fethi Bey'e vermiş olduğu talimatta Türkiye - Irak sınırının Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'de kalacak şekilde çizilmesi belirtilmişti. Bu talebin kabul edilmesi hâlinde bölgedeki petrolün işletilmesinde İngiltere'ye ortaklık tanınması söz konusu olabilecekti. Fethi Bey, konferansta Türk Hükümeti'nin talimatı doğrultusunda davrandı. Yaptığı konuşmada İsmet Paşa'nın Lozan'da konuyla ilgili tezlerini tekrarladı ve Musul'un Türkiye'nin bir parçası olduğunu tarihî, coğrafi, ırksal, kültürel ve iktisadi açılardan Türkiye'den koparılamayacağını savundu. Ayrıca Türklerle Kürtlerin geleceğini birleştirmiş iki kardeş olduğunu, tam bir eşitlik içinde bir cumhuriyet kurduklarını açıklayarak tezini güçlendirmişti. Oysa İngiliz Heyeti'nin başkanı Percy Cox ise Lord Curzon'un Lozan'daki görüşlerini tekrarlayarak Musul'un Irak'ta kalmasını istedi. Hatta daha da ileri giderek Hakkari'de yaşayan Nasturiler'in hayat şartlarının

iyileştirilmesi için bu vilayetin de Irak'a bırakılmasını talep etti (Kürkçüoğlu, 2003: 160-161). Karşılıklı görüşmelerden bir sonuç alınamayınca da 5 Haziran'da konferans kapandı. 7 Haziran'da ise İngilizlerin kışkırtmasıyla Hakkâri dolaylarında bir Nasturi ayaklanması çıktı.

İngiltere, Haliç Konferansı'ndan da bir netice alınamamasından sonra konuyu Lozan Antlaşması uyarınca 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyeti'ne taşıdı. Milletler Cemiyeti Meclisi 20 Eylül 1924 tarihinde sorunu görüşmeye başladı. Türkiye'yi yine Fethi Bey, İngiltere'yi ise Adalet Bakanı Lord Parmoor temsil etti. Fethi Bey, Lozan'da ve Haliç Konferansı'nda dile getirilen tezleri tekrarladıktan sonra sorunun sağlıklı bir şekilde çözüme kavuşturulması için plebisit önerdi. İngiltere temsilcisi Lord Parmoor'da sorunun Türkiye- Irak sınırının çizilmesi olduğunu belirterek, plebisite karşı çıktı ve sorunun çözümüne katkıda bulunmak üzere bir komisyon kurulmasını gündeme getirdi. Milletler Cemiyeti Meclisi, Fethi Bey'in komisyon kurulması fikrine karşı olduğunu belirtmesine rağmen 30 Eylül 1924'te söz konusu komisyonun kurulmasına karar verdi. Milletler Cemiyeti Meclisi, Macaristan'dan Kont Teleki, Belçika'dan A. Poulis ve İsveç'ten A. Wirsén adlı kişileri bu komisyona üye olarak atadı (Kürkçüoğlu, 2003: 162-163).

Milletler Cemiyeti Meclisi, Türk - İngiliz askerî güçlerinin Musul sınır bölgesinde yer yer çatışmaya başlaması üzerine 29 Ekim 1924'te yaptığı toplantıda Musul'u Hakkâri'den ayıran eski vilayet sınırını "Brüksel Hattı" adıyla geçici sınır olarak tayin etti. Milletler Cemiyeti'nin kurucularından ve en nüfuzlu üyelerinden biri olan İngiltere, barışı sağlamakla görevli bu kurumu yönlendirerek Türkiye aleyhine kararlar çıkarttı. Kurulmuş komisyon, 16 Ocak 1925'te çalışmalarına başladı. Bölgede yaptığı incelemeler sonucu hazırladığı raporu 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyeti Meclisi'ne sundu. Rapor esas olarak Türkiye - Irak sınırının "Brüksel Hattı" olmasını, Musul bölgesinin birincil tercih olarak Irak'a bırakılmasını içermiştir. Ancak raporda belli şartlar da öne sürülmüştü. Bunlar;

- Irak, 25 yıl Milletler Cemiyeti mandası altında kalacaktır.
- Adaletin yürütülmesi ve okullardaki eğitim için Kürtlerden memur istenecek, Kürtçe resmî dil kabul edilecektir.
- Manda sona erer ve Kürtlere özerklik sağlanmazsa halk Araplar yerine Türkiye'yi tercih edecektir. Türkiye'nin durumu Irak'tan daha iyi olduğundan bölgenin o zaman Türkiye'ye devri gerekecektir.

Milletler Cemiyeti Meclisi, 3 Eylül 1925'te Komisyonunun raporunu tartışmaya başladı. İngiltere temsilcisi Sömürgeler Bakanı Amery, raporda belirtilen şartları kabul ettiklerini açıklayarak Musul'un Irak'a bırakılması kararını onayladı. Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü(Aras) ise Türkiye'nin Irak'taki manda rejimini tanımadığı için Musul üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmeyeceğini ve rapordaki kararlara katılmadığını belirtti.

Resim 3.1

Dışişleri Bakanı
Tevfik Rüştü Aras

Tevfik Rüştü Aras, 1883'de Çanakkale'de doğdu. Tıp öğrenimi gördü. Atatürk'ün en yakınında bulundu. Birinci TBMM'ne Mentеше (bugünkü Muğla) milletvekili olarak girdi. 1925'ten Atatürk'ün ölümüne kadar Dışişleri Bakanlığı yaptı. Atatürk'ün belirlediği dış politikanın en önemli uygulayıcısı oldu. 1939-1943 arası Londra Büyükelçiliği yaptı. Emekliliğinden sonra çeşitli gazetelerde yazarlık yaptı. Demokrat Parti'nin kuruluşunu destekledi. 1972'de İstanbul'da öldü.

Milletler Cemiyeti Meclisi 19 Eylül 1925'te Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'ndan, Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasına göre vereceği kararların hukuksal niteliğini sordu. Nasıl bir karar alınması gerektiğini öğrenmek istedi. Türkiye bu sorunun hukuksal olmayıp siyasal olduğunu belirterek Divan'dan görüş istenmesine karşı çıktı ve temsilci göndermedi. Divan, 21 Kasım 1925'te Milletler Cemiyeti Meclisi'nin sorunun çözümüne ilişkin alacağı kararların bağlayıcı olduğunu ancak kararın oy birliğiyle alınması gerektiğini açıkladı. Milletler Cemiyeti Meclisi, 16 Aralık 1925'te Musul sorunu için oluşturulan komisyonun raporunu oy birliğiyle kabul etti. Bu Türkiye - Irak sınırının "Brüksel Hattı" olarak belirlenmesi demekti. Milletler Cemiyeti Meclisi 11 Mart 1926'da bir adım daha atarak bu kararın kesin olduğunu açıkladı. Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin aldığı kararlara şiddetli tepki gösterdi. Ancak Türkiye, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'nin en nüfuzlu üyesi olması, Şeyh Said İsyanı'nın çıkması, Yunanistan'la mübadeleden dolayı sorunlar yaşanması ve iki ülkenin savaşın eşiğine gelmesi, ordunun güçlü olmaması, İtalyan politikacılarının Anadolu'ya yönelik istilacı nitelikli demeçler vermesi gibi nedenlerden dolayı savaşı göze alamadı. İngiltere'yle anlaşma yoluna gitmek zorunda kaldı. İngiltere, Türkiye ve Irak arasında 5 Haziran 1926'da "Türk-İrak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması" imzalandı. Antlaşma'yı, Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İngiltere adına bu ülkenin Türkiye Büyükelçisi Ronald Charles Lindsay, Irak Krallığı adına ise Savunma Bakanı Vekili Nuri Said Paşa imzaladı. Antlaşma, 17 madde, 3 bölüm ve sınırın teknik olarak tanımlandığı bir ek ile Nuri Said ile Lindsay'in Antlaşma'nın 14.maddesi dolayısıyla Tevfik Rüştü Aras'a verdikleri, Tevfik Rüştü'nün ise teslim aldığını bildirdiği ve Antlaşma'nın tamamlayıcısı niteliğinde olan karşılıklı birer notadan oluşmuştu. "Brüksel Hattı" Türkiye lehine yapılacak bazı ufak düzenlemeler ile Türkiye - Irak sınırı olarak kesinlik kazandı. Antlaşma ile tanımlanan sınırın her iki yanındaki 75 km'lik alanda yağmacılık ve eşkıyalığın önlenmesi adına işbirliği yapılacak, her iki ülke sınır bölgesinde diğer ülke aleyhinde propaganda faaliyetlerine izin vermeyecek, Türkiye ile Irak suçluların iadesi antlaşması yapmak üzere görüşmelere başlayacak, Irak bölgedeki petrol gelirlerinin % 10'unu 25 yıl süreyle Türkiye'ye verecek ancak Türkiye söz konusu geliri tek seferde almak isterse antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak 12 ay içinde Irak yönetimine başvuracaktı. Irak hükümeti de 30 gün içerisinde Türkiye'ye 500 bin İngiliz Pound'u ödeyecekti. Antlaşma 14 Haziran 1926 tarihinde Irak Meclisi, 18 Haziran 1926'da ise İngiliz Avam Kamerasınca onaylanarak yürürlüğe girdi. Böylece uzun bir süreden beri Türkiye ve İngiltere arasında gerginliğe neden olan Musul meselesi Türkiye açısından başarısızlıkla sonuçlandı (Kaymaz, 2003: 593-595).

Türk-Fransız İlişkileri

Fransa, Osmanlı Devleti zamanında diğer pek çok devlet gibi bazı ekonomik ve kültürel imtiyazlara sahipti. Türkiye Cumhuriyeti ise kuruluşundan itibaren bu imtiyazları sona erdirmek ve ekonomiyi kendi denetimi altına almak arzusunda idi. Fransa'nın elde ettiği ekonomik imtiyazları kaybetmek istememesinden dolayı Türkiye ile bazı sorunlar yaşamaya başladı. Örneğin, bir Fransız şirketi tarafından işletilen Adana-Mersin Demiryolu Hattı ve tesisleri Türkiye tarafından satın alınmak isteniyordu. Fransa'nın önceleri şiddetle itiraz ettiği bu istek, 1929 yılının Ocak-Haziran döneminde iki ülke arasında yapılan görüşmeler sonucu Türkiye'nin lehine sonuçlandırıldı.

Bu dönem içerisinde Türk-Fransız ilişkilerinde sorun olan konulardan biri de Fransız okulları ile ilgiliydi. Özellikle Türkiye'nin 1924-1926 yılları arasında eğitim konusunda yeni düzenlemelere gitmesi ve diğer yabancı okullarda olduğu gibi tarih ve coğrafya derslerinin Türkçe ve Türk öğretmenler tarafından verilmesi zorunluluğunu getirmesi, İngiltere gibi Fransa'nın da itirazına yol açtı. Ancak Türkiye'nin bu konuya tamamen bir iç mesele olarak bakması ve bu konuda gösterdiği kararlı tutum Fransız okullarında da ilgili yönetmeliğin uygulanmasını sağladı ve sorunun büyümesinin önüne geçti.

Türk - Fransız ilişkilerinin oldukça hareketli olduğu bu dönemde iki ülkeyi karşı karşıya getiren sorunlardan bir diğeri ise "Bozkurt-Lotus Davası" oldu. Türk Hükümeti'nin Fransız bayraklı Lotus gemisi ve Türk bayraklı Bozkurt şilebinin 2 Ağustos 1926'da çarpışmaları sonucu sekiz Türk denizcinin ölmesi üzerine iki geminin de kaptanını tutuklaması krize yol açtı. Bunun üzerine Fransız Hükümeti, Türklerin bu konuda yetkili olmadığını öne süren bir itirazda bulundu ve konuyu La Haye Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na götürdü. Divan, 7 Eylül 1927'de Türkiye'nin lehinde karar vererek bu konuda Türkiye'nin haklılığını beyan etmiş ve bu sorun da büyümeden kapanmıştı. (Sönmezoğlu, 2011: 272-274)

Bozkurt-Lotus Davası'nı La Haye Daimi Adalet Divanı'nda ünlü Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey savundu. Atatürk Soyadı Kanunu çıktığında Mahmut Esat Bey'e Bozkurt soyadını verdi.

Bozkurt-Lotus Davası'nda tarafların savunmaları için şu kaynağı önerebiliriz: *Bozkurt-Lotus Davası*, (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Balçoğlu vd.) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003.

Bu dönemin önemli sorunlarından bir başkası da Osmanlı'dan kalan borçlar meselesiydi. Bu borçlar pek çok ülkeyi ilgilendirmekle birlikte bu konu en çok Fransa ile gündeme gelmişti. Esasında Lozan Barış Antlaşması'nda çeşitli maddeler ile düzenlenen borçlar meselesi, Türkiye ve Fransa arasında 1928 yılına kadar gündemde kalmıştı. 13 Haziran 1928 tarihinde Paris Büyükelçisi Fethi Okyar ile Düyün-u Umumiye temsilcisi arasında bu konu ile ilgili olarak bir anlaşma yapıldı. Antlaşma Türkiye'nin Fransa'ya ödeyeceği tutar ve taksitleri belirlemekteydi. İlk taksiti zamanında ödeyen Türkiye, 1929 yılında tüm dünyayı sarsan ekonomik bunalımının etkisiyle ödeme sorunu yaşamaya başladı. 25 Kasım 1930'da ise Osmanlı Bankası'na 6.000.000 kâğıt para yatırarak ödemeleri durdurduğunu açıkladı. Bunun üzerine Türkiye, Fransa'dan ekonomisinin durumunu çok fazla etkilemeyecek yeni bir ödeme planı talep etti. İki taraf arasında sürdürülen görüşmeler sonunda 22 Nisan 1933 tarihinde ödemeler konusunda Türkiye'nin lehine bazı dü-

zenlemeler yapıldı. Osmanlı borçlarının ödenmesi son taksitin ödendiği 25 Mayıs 1954'e kadar sürdü(Uzgel, 2001a: 279).

Fransa ile yaşanan sorunlardan bir diğeri ise Türkiye - Suriye sınırının belirlenmesi konusuydu. Sınır konusunda yaşanan belirsizlik bu bölgede bir asayişsizlik sorununu da beraberinde getirmişti. 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'nin 8.maddesi iki ülke sınırını belirlemişti. Ancak konuyla ilgili olarak oluşturulması gereken komisyon 30 Mayıs 1925 tarihinde kurulmuştu. 1926 Şubat'ında Ankara'ya gelen Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri Henri de Jouvenel ile Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras arasında çeşitli anlaşma metinleri hazırlanmıştı. Ancak Fransa hükümeti, Türkiye'nin İngilizler ile Musul Sorunu'nu yaşaması nedeniyle anlaşmaları imzalamaya yanaşmadı. İlgili anlaşma Musul Sorunu'nun çözülmesinden 6 gün önce imzalandı. 30 Mayıs 1926 tarihli "Türkiye ve Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi" adlı antlaşma gümrük, sağlık hizmetleri, vatandaşlık gibi pek çok alanda düzenlemeler öngörmekle birlikte özellikle Protokol I ile de 1921 Ankara İtilafnamesi'nde belirlenen sınırı ayrıntılı bir şekilde saptamaktaydı. T.B.M.M., 7 Haziran 1926'da bu sözleşmeyi onayladı. Ancak zamanla Türk-Fransız Komisyonu uygulamada birtakım sorunlar yaşamaya başladı. Sınırın fiilen nereden geçeceği tartışma konusu olmuştu. Özellikle "Eski Yol" olarak adlandırılan eski Roma Yolu'nun yeri konusunda anlaşmazlık vardı. Komisyonun Danimarkalı başkanı General Ernst, 10 Ocak 1928'de "Eski Yolu" takiben sınırı belirledi. Türk tarafı, Komisyon başkanının bu konuda yetkisi olmadığını öne sürerek kararı tanımadığını açıkladı. Türk Dışişleri yetkilileri ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Kont de Chambrun arasında yapılan görüşmelerde uzlaşma sağlandı ve 22 Haziran 1929'da bir dizi belgeler imzalandı. Bunlar; sınır bölgelerinde karışıklığı önlemek için yapılan anlaşma, Mersin-Adana demiryolunun Türkiye tarafından satın alınmasıyla ilgili anlaşma; Türkiye-Suriye sınır bölgesinde güvenliğin sağlanması ve Nusaybin'in ötesinde trafiğin devamlılığı hakkındaki deklarasyon, Türkiye'deki Suriyelilerin ve Suriye'deki Türklerin mallarıyla ilgili deklarasyon, sınırı geçecek göçebe aşiretlerin denetlenmesine yönelik protokol (29 Haziran 1929) adlı belgelerdir. Son olarak 3 Mayıs 1930'da Halep'te imzalanan bir protokolle iki taraf ilişkilerinde kısa bir süreliğine normalleşme sağlandı. 1936 yılında ortaya çıkan Hatay Sorunu'na kadar sakin bir dönem geçirildi (Sönmezoğlu, 2011:276-278).

Türk-İtalyan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri safında giren İtalya, savaştan sonra çıkarlarına uygun hareket edilmemesi nedeniyle Atatürk önderliğinde başlatılan Kurtuluş Savaşı'na karşı askerî bir direnç göstermemiş ve hatta Ankara Hükümeti'nin Batılı devletler tarafından dikkate alınmasını arzulamıştı. Fakat Benito Mussolini'nin 1922'de iktidara gelmesiyle birlikte İtalya'nın, istilacı bir doktrin olan faşizmi benimsemesi ve faşizmin ilkelerinin öngördüğü şekilde etki alanını genişletmek istemesi iki ülke arasında sorunlu bir dönemi başlattı. Faşist İtalya'nın Türkiye'nin bazı deniz ve kara bölgelerini içine alacak şekilde Roma İmparatorluğu'nu canlandırma söylemi Ankara'yı tedirgin etti. Mussolini, Türkiye'nin yeni kurulmuş bir devlet olmasından ve içeride dışarıda pek çok sorunla boğuşuyor olmasından dolayı Türkiye'yi makul bir genişleme alanı olarak gördü. İtalya'nın gözünü diktiği Akdeniz ve Balkanlar, Türkiye'nin güvenliği ve tam bağımsızlığı noktasında oldukça önemliydi. İtalya'nın bu bölgelere yönelik istilacı söylemleri Türkiye'yi olduğu kadar Balkan devletlerini de endişelendirmekteydi. Özellikle Arnavutluk ve Yugoslavya'ya yönelik açıklamaları bölgenin tedirginliğini artırıcı bir faktör olmuştu.

Bu ortam içerisinde Türkiye'nin Musul meselesinde yaşadığı sorunlar ve bu dönemde İtalya'nın yayılmacı söylemleri, Türkiye'nin endişelerini daha da arttırdı. İtalya, Türkiye'nin Musul Sorunu'nu çözmesi, sınır komşularıyla gerginlik konusu olan sorunları bertaraf etmesi, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurması, Yugoslavya'nın Fransa ile yakınlaşması gibi gelişmelerden dolayı politika değişikliğine gitti. Türkiye ve Yunanistan'la yakınlaşmaya çalıştı. Nitekim Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Milano'da 6 Nisan 1928'de Mussolini ile görüştüğünde Türkiye, Yunanistan ve ileride Bulgaristan'ın da katılacağı bir antlaşma teklifiyle karşılaştı. Türkiye ve Yunanistan arasında bazı ihtilaflar yaşanması nedeniyle bu ittifak hemen hayata geçirilemedi. Bunun üzerine İtalya, iki devletle ayrı ayrı antlaşmalar yaparak amacına ulaşmaya çalıştı. İki ülke arasında Roma'da 30 Mayıs 1928'de Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması imzalandı. Bu Antlaşmanın 1. ve 2. maddeleri tarafsızlık hükümlerini düzenlerken, 3. madde iki ülke arasındaki sorunların öncelikle diplomasi kanalıyla çözülmesini, bu yol yetmediğinde ise yargısal çözümler getirmeyi öngörmekteydi. Antlaşmanın 4. maddesine göre de iki ülke arasındaki uyuşmazlıkların La Haye Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na sunulacağı belirtilmişti. (Sönmezoğlu, 2011:280; Uzgel, 2001b:294). Yakalanan bu atmosfer doğrultusunda İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Kont Grandi Ankara'ya 18 Aralık 1928'de resmî bir ziyaret gerçekleştirdi. Ardından Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 3 Nisan 1929 tarihinde Roma'da Mussolini ile görüştü.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın çeşitli olaylara ilişkin yorumu için şu kaynağı bakabilirsiniz. Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.

İki ülke arasında 12 Ada çerçevesinde Meis ve Anadolu kıyılarındaki bazı küçük adalar bağlamında sorunlar çıkınca 30 Mayıs 1929'da bir protokol imzalanarak (1928 Antlaşması uyarınca) sorunların La Haye Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na götürülmesi kararlaştırıldı. Ancak Başbakan İsmet İnönü'nün 1932'de Roma'yı ziyaret etmesi ve 1928 Antlaşması'nın süresinin üç yıl daha uzatılması gibi gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da geliştirdi. Bu olumlu hava içinde Meis Adası ve Anadolu kıyılarındaki bazı küçük adaların kime ait olacağı konusunda aynı yıl bir sözleşme imzalandı. Dolayısıyla sorun La Haye'ye gidilmeden çözüme kavuşturuldu. Meis ve çevresindeki 12 kadar adacık ve kayalık İtalyanlara bırakılırken Bodrum Körfezi'ndeki Kara Ada, 20 kadar adacık ve kayalık Türkiye'ye terk edildi.

İki ülke arasında 1924-1930 yılları arasında siyasi alanda zaman zaman sorunlar yaşanırken ticari alanda daha istikrarlı ilişkiler geliştirildi. İtalya, Türkiye'nin Batı dünyasından kredi alabildiği yegâne ülke oldu. 1926'da İtalya'nın Türkiye'nin toplam ihracatındaki yeri %28, ithalatında ise %16 idi. Türkiye 1929'da bu ülkeye savaş gemileri sipariş etti. (Sönmezoğlu, 2011:282; Uzgel, 2001b:294) 1930'larda iki ülkenin ilişkileri daha farklı bir tonda gelişecektir.

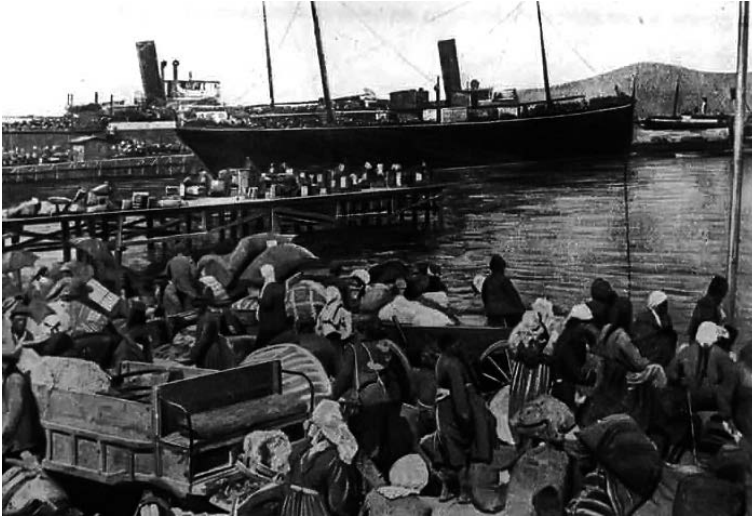
Türk-Yunan İlişkileri

Türk-Yunan ilişkileri özellikle 1923 ve 1928 yılları arasında oldukça karmaşık ve sorunlu bir seyir izledi. Bu yıllarda iki ülke arasındaki mübadele ve Patrikhane sorunları gerilimli anların yaşanmasına neden oldu. Lozan Barış Konferansı'nda tamamen çözümlenmesi mümkün olamamış bu konular iki ülkenin gündemini uzunca sayılabilecek bir süre işgal etti. Lozan Barış Konferansı'nın sürdüğü bir dönemde konunun aciliyeti nedeniyle 30 Ocak 1923'te "Yunan ve Türk Halklarının Mübade-

lesine İlişkin Sözleşme” imzalandı. Kitabımızın 2. ünitesinde Lozan Barış Konferansı kısmında ele aldığımız gibi, bu sözleşmede Türkiye ile Yunanistan’da bulunan ve mübadeleye tabi tutulacak veya mübadele dışı bırakılacak olanların durumunu ve mübadele sürecinde çıkabilecek sorunların ne şekilde çözüleceği belirtilmişti. Sözleşmenin 1. maddesinde “Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecektir” denilmişti. Ancak sözleşmenin 2. maddesinin taraflarca farklı yorumlanması anlaşmazlıklara yol açtı. Söz konusu edilen 2. madde şöyledir: “Birinci maddede öngörülen mübadele a) İstanbul’da oturan Rumları, b) Batı Trakya’da oturan Müslümanları kapsamayacaktır. 1912 Kanunu’yla sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Belediye sınırları içinde 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş (établis) bulunan tüm Rumlar, İstanbul’da oturan Rumlar sayılacaktır. 1913 Bükreş Antlaşması’nın saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar, Batı Trakya’da oturan Müslümanlar sayılacaklardır” (Soysal, 1983:177). Sözleşmenin 11. maddesine göre oluşturulan Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonu 1923 Ekim’inde çalışmaya başlamış ve mübadillerin işlemlerini sürdürmüştü. Bu komisyon, Türkiye ve Yunanistan’dan dörder, Milletler Cemiyeti’nin Birinci Dünya Savaşı’na katılmamış tarafsız ülkelerden belirlediği üç temsilciden oluşturulmuştu.

Resim 3.2

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi

İki taraf arasında başgösteren anlaşmazlık, İstanbul’da mübadeleden istisna edilecek kişilerin 30 Ekim 1918’den önce yerleşik (établi) olanlarının nasıl belirleneceği üzerinde düğümlenmişti. Yunanistan, İstanbul’da olabildiğince fazla Rum’u mübadele dışı tutmaya çalışarak tarihsel iddiasını (Megali İdea gibi) sürdürmek istemişti. Türkiye ise 1918’den önce établi olma konusunu kendi yasalarına göre belirlenmesini istedi. Yunanistan ise antlaşma metninde böyle bir atıf olmadığını savunarak antlaşmanın metnine ve ruhuna uygun hareket edilmesini öne sürdü. Muhtelit Mübadele Komisyonu, 1 Ekim 1924’te Osmanlı nüfusuna kayıtlı olmanın établi sayılmak için tek ölçüt olmadığı hükmünü verdi. Türk Hükümeti, komisyonun kararını kabul etmedi. Bunun üzerine Yunanistan, sorunu 19 Kasım 1924’te Milletler Cemiyeti’ne taşıdı. Milletler Cemiyeti Konseyi 12 Aralık 1924’te La Haye Uluslararası Daimi Adalet Divanı’ndan görüş istedi. Fakat taraflar arasında anlaşma

sağlanamadı. Gerilim giderek tırmandı. Yunanistan, Batı Trakya'daki Türk azınlığın gayrimenkullerine el koydu. Bu hareket karşısında Türk Hükümeti de İstanbul'daki Rum azınlığın mallarına aynı işlemi yaptı. İki devlet savaşın eşiğine geldi. Taraflar ortamı sakinleştirmek ve sorunu çözmek üzere 21 Haziran 1925'te Ankara Antlaşması'nı imzaladılar. Tevfik Rüştü Bey ile Yorgos Eksindaris arasında yapılan antlaşmada taraflarca el konulan menkul ve gayrimenkullerin nasıl tazmin ve iade edileceği konuları çözüme kavuşturuldu. Ancak bu antlaşma uygulanmadı.

Mübadeleyi çeşitli açılardan ele alan şu kaynağı önerebiliriz. *Yeniden Kurulan Hayatlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi* (Derleyen: Müfide Tekin), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Askerî darbe sonucu 1924'te iktidara gelmiş olan General Pangalos'un 1 Aralık 1926'da yönetimden uzaklaştırılması sonucu taraflar mübadele sorununu tekrar ele aldı. Görüşmeler sonucunda 1 Aralık 1926'da Atina Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla İstanbul Rumları'nın ve Batı Trakya Türkleri'nin malları kendilerine iade edildi. Mübadeleye tabi bölgelerde yaşarken Balkan Savaşı'nın başlama tarihi olan 8 Ekim 1912'den önce ayrılmış veya sürekli olarak ülke dışında oturmuş olan Müslümanlarla tüm Türk uyruklulara ve Rumlarla tüm Yunan uyruklulara ait taşınmazlar, karşılıklı olarak Türk ve Yunan Hükümetlerinin mülkiyetine geçti. Kent içindeki bina ve arsalar ile koru, orman ve yazlık meralar hariç tutuldu (Keskin, 2003:803-804; Hatipoğlu, 1997:45-52).

Resim 3.3

Bir Grup Mübadilin Zor Şartlarda Gemiyle Yolculuğu

Atina Antlaşması'nın uygulanması esnasında bazı teknik sorunlar yaşandı. Özellikle iki ülke içerisindeki emlakların kıymetlerinin belirlenmesi noktasında farklı değerlendirmeler yapıldı. Ayrıca her iki ülke yönetimi, yerleşiklerin mallarını iade konusunda yavaş davrandı. (Fırat, 2001:344)

Türk-Yunan ilişkilerinde 1928 ve sonraki dönem gerginliklerin azaldığı ve ilişkilerin normalleştiği bir dönem oldu. İki ülke arasındaki ilişkilerin normal seyrine girmesinde öncelikle uluslararası konjonktürün payı vardı. Özellikle Mussolini önderliğindeki İtalya'nın, Türkiye ve Yunanistan'ı da içine alacak şekilde bir etki alanı oluşturma çabası içine girmesi ve iki ülkeyle antlaşmalar imzalaması Atina ve Ankara'nın İtalya'ya karşı bir siyaset izlemesi ihtiyacını doğurdu. Yine 1928'de Yunanistan'da Venizelos'un iktidara gelmesi Türk-Yunan ilişkilerinin normalleşmesine katkı sağladı. Venizelos'un iktidarı Türkiye ve Yunanistan arasındaki temel so-

run olan mübadele konusunun çözümünü de kolaylaştırdı. Sonuç olarak yapılan pek çok görüşmenin ardından 10 Haziran 1930'da Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşüti Aras ile Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisi Sipiridon Polihroniadis arasında Ankara Sözleşmesi imzalandı. Sorunu çözüme kavuşturan bu Antlaşma'nın 10. maddesi ile İstanbul'daki Rum-Ortodoks kökenli Türk vatandaşları, 14. madde ile de Batı Trakya'da yaşayan Müslüman-Türk kökenli Yunan vatandaşları établi (yerleşik) statüsüne uyup uymadıklarına bakılmaksızın mübadele dışı bırakıldı. Yine bu Antlaşma'yla taraflar ile ilgili menkul-gayrimenkullere ilişkin problemler de çözüme kavuşturuldu. Antlaşma'nın birinci başlığında iki ülkeden göç edenlerin arkalarında bıraktıkları taşınmaz varlıkların bırakılan ülkeye ait olacağı belirtilmişti.

10 Haziran 1930 Sözleşmesi Türkiye ve Yunanistan ilişkilerinin iyileşmesine büyük katkı sağladı. Nitekim 27 Kasım-1 Ekim tarihlerinde Yunanistan Başbakanı Venizelos Türkiye'yi ziyaret etti. Venizelos'un bu ziyareti sırasında iki ülke arasında Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması, Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol ve İkamet, Ticaret ve Seyrisefain adıyla üç belge imzalandı (Fırat, 2001:347-348).

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türk-Yunan ilişkilerinin gerginleşmesine yol açan unsurlardan biri de Patrikhane Sorunu'dur. Patrikhane konusu Lozan Barış Konferansı'nda azınlıklar ve nüfus mübadelesi başlıklarıyla ilgili alt komisyonlarda pek çok defa ele alındı. Aslında Lozan'a giden Türk Heyeti'ne, Hükümet tarafından verilen talimatta bu konu yer almamıştı. Fakat Rıza Nur konuyu konferans gündemine getirmişti. Türk Heyeti'nin temel tezi Patrikhane'nin Türkiye sınırları dışına çıkarılması yönündeydi. Oysa Yunanistan ve diğer İtilaf Devletleri temsilcileri bu kurumun İstanbul'da kalmasında hemfikir idiler. Görüşmeler sonucunda Patrikhane'nin siyasi konularla uğraşmaması, sadece dinî işlerle ilgilenmesi şartıyla İstanbul'da kalmasına izin verildi. Yunanistan delegesi Venizelos, işgal yıllarında olumsuz davranışlarda bulunan ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ankara Hükümeti'nin İstanbul'a gönderdiği Refet Paşa'ya karşı duyarsız kalan Patrik IV. Meletios'un istifasını istedi. Çünkü Venizelos, Barış Konferansı sırasında Patrik IV. Meletios'un görevden ayrılması için çalışacağını belirtmişti. Nitekim Patrik IV. Meletios 10 Temmuz 1923'te, sağlık nedenlerini gerekçe göstererek Patrikhane'nin Kutsal Meclisi'nden üç aylık izin aldı ve Aynaroz'a gitti (Macar, 2003:117-121).

Yeni patrik seçilmesi için çalışmalar başlatıldı. Türk Hükümeti, patrik adaylarının Türkiye vatandaşı ve seçim sırasında Türkiye dâhilinde görevli olmalarını şart koşmuştu. İşgal yıllarında ılımlılığıyla ve itidali davranışlarıyla tanınan Kadıköy Metropoliti Grigorios, VII. Grigorios adıyla patrik seçildi. Mübadele ve patrikhane ekseninde yapılan tartışmalardan biri de mübadele protokolündeki koşullara uymayan din adamlarının konumudur. İstanbul polisi Mart 1924'te Kutsal Meclis üyelerinin doğum yerleri ve İstanbul'a geliş tarihlerinin listesini hazırladı. Hatta Patrikhane'nin din adamı ve sivil olmak üzere bütün çalışanlarını kaydetti. Yeni Patrik VII. Grigorios 6 Haziran 1924'te Yunan Dışişleri Bakanı Yorgos Russos'a yazdığı mektupta, Türk Hükümeti'nin Fener'deki din adamlarını mübadeleye dâhil etme niyetinde olduğunu bildirdi. Bu konuyla ilgili ciddi kriz Patrik VII. Grigorios'un 16 Kasım 1924'te ölmesi ve yerine 17 Aralık'ta VI. Konstantinos'un patrik seçilmesiyle patlak verdi. Fakat Türkiye, Patrik Konstantinos'un mübadeleye tabi olduğunu ve sınır dışına çıkarılacağını açıkladı. Konu Muhtelit Mübadele Komisyonu'na taşındı ve komisyon söz konusu kişinin "başepiskopos" olması nedeniyle karar vermenin yetkileri dışında kaldığını belirtti.

Türk Hükümeti, Patrik VI. Konstantinos'u 30 Ocak 1925'te sınır dışı etti. Yunanistan bu gelişmeyle tepki gösterdi. Bu devlete göre, ilgili kişinin Patrikhane'ye bağlı olması nedeniyle mübadeleye tabi tutulamayacağı ve esasında bu hamlenin Türkiye'nin Patrikhane'yi sınır dışına çıkarma amacından başka bir şey olmadığıdır. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Yunan üyesi Eksindaris, Patrik'e kötü muamele yapıldığını söyleyerek üyelikten çekildi. Atina'da 1 Şubat 1925'te büyük bir protesto mitingi düzenlenerek gerilim tırmandırıldı. Yunanistan aynı gün Türkiye'ye protesto notası göndererek yapılan işlemin Lozan'ın hükümlerine aykırı olduğunu ilettiler. Yunan Hükümeti bir adım daha atarak Lozan Antlaşması'nın 44. maddesine dayanarak sorunun ele alınması için 11 Şubat 1925'te Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya 1 Mart 1925'te Milletler Cemiyeti'ne söz konusu şikâyet için verdiği cevapta, konunun Türkiye'nin bir iç sorunu olduğunu, Patrikhane ile ilgili hiçbir uluslararası antlaşma ya da konvansiyon maddesi bulunmadığını, Yunanistan'ın Patrikhane'yi uluslararası bir kurum hâline getirmeye çalıştığını öne sürdü. Ayrıca Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmadığı için bu kurumun sorunu ele almaya hakkı olmadığını belirtti (Macar, 2003:128-136). İki taraf arasında yoğun bir diplomatik süreç başladı.

Türkiye metropolitlerin mübadele edilmemesine karşılık Patrik'in istifasını ve Yunanistan'ın şikâyetini geri çekmesini istedi. Yunanistan Nisan 1925'te bu öneriyi kabul etti. Sonuçta 22 Mayıs 1925'te Patrik Konstantinos görevinden istifa etti ve yerine III. Vasilios getirildi. Böylece pazarlıklar sonucu sorun çözüme kavuşturuldu. (Macar, 2003:137-138)

Türk-Yunan ilişkilerini belirleyen iki temel konu nedir?

Türk-Sovyet İlişkileri

Türk Kurtuluş Savaşı sırasında iki ülke ilişkileri karşılıklı çıkar ve iş birliği bağlamında sürdürülmüştü. Ancak Lozan Barış Konferansı'nda, Sovyetlerin Boğazlar konusunda Türkiye'den yeterince destek bulmaması ve Türkiye Komünist Partisi üyelerinin tutuklanması gibi gelişmeler iki hükümet arasında bir mesafenin oluşmasına yol açmıştı.

Sovyetler Birliği, 16 Ekim 1925'te Locarno Antlaşmaları ile İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya arasında bir yakınlaşmanın gerçekleşmesinden endişe duydu. Bunun üzerine komşularıyla işbirliğine gitme, sınırlarını güvence altına alma ve Almanya ile yakınlaşarak Batılı ülkelerin kendisine yönelik izolasyon politikasını zayıflatma stratejisi izledi. Bu bağlamda Türkiye'ye yakınlığı. Aslında Türkiye de dış politikada başta Musul olmak üzere birçok konuda sorunlar yaşadığından dolayı Sovyetler Birliği'nin desteğine muhtaçtı. İki ülkenin birbirine yakınlaşması üzerine Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ile Sovyetler Dışişleri Bakanı Çiçerin arasında 17 Aralık 1925'te Paris'te "Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" imzalandı. Antlaşma'nın 1. maddesinde, "...taflardan birine karşı üçüncü bir ya da birkaç devletçe, bir askerî eylemde bulunulduğunda, öteki bağıtlı taraf birincisine karşı tarafsızlığını sürdürmeyi yükümlenir" denilmişti. Belgenin 2. maddesinde de tarafların birbirlerine karşı "her türlü saldırıdan kaçınmayı yükümlenmesi", taflardan birinin diğerine karşı hiçbir ittifaka ve anlaşmaya katılmaması gibi hükümler vardı (Soysal, 1983:268-269). Bu Antlaşma İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar iki ülke ilişkilerinin merkezinde yer aldı (Tellal, 2001:315-316).

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında seyreden bu olumlu havanın sonucunda iki ülkenin Dışişleri Bakanları Kasım 1926 ve Ocak 1927'de Odessa'da bir araya gelmişlerdir. Taraflar Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunu ele almışlardır. Ardından 11 Mart 1927'de "Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması"nı imzalamışlardır. Bu Antlaşma'yla Türkiye, Sovyetlerin Kars ve Ardahan dışında İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum ve Konya'da Ticaret Temsilciliği şubeleri açmasını kabul etti. Bu faaliyet çerçevesinde de bazı muafiyetlerden yararlanılması olanağını tanıdı. Sovyetler Birliği ise, üçüncü bir devlete gönderilecek malların gümrüğe tabi olmadan taraf devletlerin topraklarından transit geçiş doğrultusundaki Türkiye'nin talebine sıcak yaklaştı. (Sönmezoğlu, 2011:301)

İki ülkenin yakınlaşmalarına bir örnek de Mart 1928'de Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'nin düzenlediği Silahsızlanma Konferansı'na bu ülkenin davetiyle katılmış olmasıdır. Türkiye bu Konferans'ta topyekûn bir silahsızlanmayı savunarak Sovyetler Birliği'nin yanında yer aldı. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin 9 Şubat 1929'da Moskova'da İran, Polonya, Estonya, Letonya, Litvanya ve Romanya ile imzaladığı bir tür çok taraflı saldırmazlık paktına 1 Nisan 1929'da katıldı.

1929 yılı Türk - Sovyet ilişkilerinin ivme kazandığı bir yıldır. Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan, aynı yılın sonlarında Türkiye'ye resmî bir ziyarette bulundu. Taraflar 1925 tarihli antlaşmaya bir ek protokol ekleyerek uzattı (17 Aralık 1929). Antlaşma'nın 1. Maddesinde, iki yıl uzatılma ve taraflardan birinin sürenin bitiminden altı ay önce aksini belirtmedikçe bir yıl daha uzatılmış sayılacağı hükmü getirildi. 2. Madde ile de "Taraflardan her biri, öteki tarafa bildirmeksizin, onun kara ya da denizden doğrudan doğruya komşusu olan devletlerle siyasal bağitlar yapmayı amaçlayan görüşmelere girişmemeyi ve bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu Tarafın onaması ile yapmayı yükümlenir" esası kabul edildi (Sönmezoğlu, 2011: 301-302). Türkiye bu protokol ile Sovyetlere biraz daha yaklaştı. Özellikle komşu devletlerle anlaşma imzalamadan önce bu ülkenin onayına başvurması dikkat çekicidir.

Türk-ABD İlişkileri

Osmanlı Devleti, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'nın katılmasından hemen sonra 20 Nisan 1917'de bu ülkeyle diplomatik ilişkilerini kesmişti. ABD Başkanı Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918'de Kongre'de yaptığı konuşmada savaştan sonra yapılacak barışın esaslarını içeren ilkelerini açıklamıştı. Bu ilkelerin 12. Maddesi Osmanlı Devleti'nin geleceğini ilgilendirmişti. Wilson bu ilkesinde "Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin oturdukları bölgenin bağımsızlığının tanınması ve Osmanlı egemenliği altında bulunan diğer halklara geniş özerklik sağlanması" gerektiğini açıklamıştı. Bu ilke, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra bazı aydınların Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmak için sarıldıkları bir dal olmuştu. Bu sempati zamanla ABD mandacılığını istemeye dönüştü. Aralarında Refik Halit (Karay), Celal Nuri (İleri), Halide Edip (Adivar), Ahmet Emin (Yalman), Yunus Nadi (Abalıoğlu) ve Velit Ebuzyi'a'nın bulunduğu bir grup aydın, 4 Aralık 1918'de Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurarak ABD yardımını gündeme getirdi. Bu proje tutmadı. Türk Kurtuluş Savaşı sırasında ilişkiler farklı bir mecrada gelişti.

Resim 3.4

Georgiy Vasilyevich
Çiçerin

Wilson Prensipleri Cemiyeti kısa bir süre faaliyette bulunacaktır. Cemiyet'in üyelerinin önemli bir kısmı Anadolu'ya geçerek Türk Kurtuluş Savaşı'na katılacaklardır. Ancak Cemiyet'in etkili üyelerinden olan gazeteci Ali Kemal Anadolu hareketine düşmanca bir tutum takındığı için 1922'de halk tarafından linç edilecek Refik Halit (Karay), ise vatandaşlıktan çıkarılarak yurt dışına sürülecektir.

ABD, Lozan Barış Konferansı'na gözlemci göndermekle yetindi. ABD Başdelegesi Richard Child, özellikle Boğazlar'ın bütün ülkelerin ticaret ve savaş gemilerine açık tutulması, din ve eğitim başta olmak üzere kapitülasyonların korunması gibi konularda görüşlerini açıkladı. Lozan Barış Konferansı sona erdikten sonra ABD gözlemci heyeti ile Türk temsilcileri arasında 6 Ağustos 1923'te, tarafların Lozan Barış Antlaşması'nı kabul ettiklerini içeren bir "Genel Antlaşma" imzalandı. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni ABD'nin Konferans'a gözlemci göndermesi ve Antlaşma'yı doğrudan imzalama durumunda olmamasıydı. Bilindiği gibi Lozan Barış Antlaşması, Ermeni taleplerine geçit vermemiş ve kapitülasyonların kaldırılmasını içermişti. Bu iki durum ABD'deki Ermeni lobisinin ve Anadolu'da eğitim ve misyonerlik faaliyeti gösteren kurumların tepkisine neden oldu. Kamuoyunun baskısı altında kalan ABD Kongresi, Antlaşma'nın onaylanması için gerekli olan 3 te 2 çoğunluğu sağlayamadı ve Antlaşma'yı 18 Ocak 1927'de reddetti.

Öte yandan ABD diplomatik çevreleri, ülkelerinin Türkiye olan ticari ilişkilerini hesaba katarak Ankara Hükümeti'yle temaslar kurmaya çalıştı. ABD temsilcisi Yüksek Komiser Amiral Mark L. Bristol, Ankara'ya gelerek Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Bey'le görüştü. İkilinin çalışmaları sonucunda 17 Şubat 1927'de "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İlişkilerin Düzenlenmesine İlişkin Mektup-Nota" adlı belge imzalanarak iki ülke arasındaki diplomatik, siyasi ve ekonomik ilişkilerin düzenli bir şekilde yürütülmesine zemin hazırlandı. Nitekim bu ülke Joseph C. Grew'i Ankara'ya büyükelçi olarak atadı. Elçi 12 Ekim 1927'de güven mektubunu Cumhurbaşkanı Atatürk'e sundu. Türkiye de Ahmet Muhtar Bey'i Washington'a elçi gönderdi. Türk büyükelçisi 5 Aralık 1927'de güven mektubunu ABD Başkanı Calvin Coolidge sunarak görevine başladı.

Kurulan diplomatik ilişkilerin sonucunda iki ülke 1 Ekim 1929'da Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması imzaladı. Bu dönem Türk-ABD ilişkilerinin önemli bir konusu da adını ABD Dışişleri Bakanı Frank Kellogg ile Fransız Dışişleri Bakanı Briand'dan alan Briand-Kellogg Paketi'nin oluşturulmasıdır. Paket, her türlü sorunun savaşa başvurulmadan barışçıl yollarla çözümünü hedeflemişti. Söz konusu antlaşma ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya, Çekoslovakya ve Japonya tarafından 28 Ağustos 1928'de imzalandı ve 1929 yılında yürürlüğe girdi. ABD elçisi Grew'in, Pakte Türkiye'nin kurucu üye olması teklifi ise Washington tarafından kabul edilmedi. Türkiye de Pakte üye olarak ve herhangi bir rezerv koymadan katılabileceğini belirtti. 19 Ocak 1929 tarihinde TBMM de Paketi onayladı. Briand-Kellogg Paketi II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla tarihe karışmıştır. (Bulut, 2010: 29-101.)

Türk-Alman İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın iki müttefiki olan Osmanlı Devleti ile Almanya, savaş sonunda aynı kaderi paylaştı. Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştı. Mütareke'nin 23. maddesi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na birlikte girdiği ve Almanya'nın da içinde bulunduğu İttifak devletleriyle her türlü ilişkisini kesme yükümlülüğü getirmişti. Aynı şekilde Almanya'nın imzalamış olduğu Versailles Antlaşması da bu ülkenin Osmanlı Devleti'yle ilişkisini kesmeye yönelik yükümlülüklerle sahipti. (Özgiray, 1998:5). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kesilen Türk-Alman ilişkileri, Türkiye'nin Lozan'ı imzalamasından sonra tekrar hareketlenmeye başladı. İlk etapta İngiliz ve Fransız tepkisinden çekinen Almanya, kendini geri çekmişse de 3 Mart 1924 tarihinde iki ülke temsilcileri arasında Ankara'da Türk-Alman Dostluk Antlaşması imzalandı.

Almanya, 1920'lerde Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek için özellikle tarım, hayvancılık ve bazı mühendislik alanlarında yardımlarda bulundu.

DİKKAT

3 Mart 1924'te imzalanan antlaşmadan sonra Ankara'da 12 Ocak 1927'de Karşılıklı İkamet Antlaşması imzalandı. Bu Antlaşma, iki ülke vatandaşlarının ilgili devlet topraklarında hangi hukuki şartlar altında ikamet edebileceklerini düzenledi. (Sönmezoğlu, 2011:283-284) Ayrıca iki ülke arasındaki ticari ilişkileri düzenlemeyi hedef aldı.

Türk-Alman ilişkilerine ivme kazandıran gelişmelerden biri de Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras'ın Almanya gezisi olmuştu. Nisan 1929'da gerçekleştirilen bu ziyarette Balkanlar'daki gelişmeler, İtalya ile olan ilişkiler ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyelik konuları görüşüldü. Aras, bu gezide Türkiye'nin dış politikasının yayımlacı bir amacı olmadığını vurgulamıştı. Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Ankara'da 16 Mayıs 1929'da Hakem ve Uzlaşma Antlaşması imzalandı. Böylece taraflar sorunlarını, özel olarak oluşturulacak bir hakem mahkemesine taşımaya veya ikili uzlaşma yoluyla çözebilecekti. Türk-Alman ilişkilerinin olumlu seyri ekonomi alanında da gelişerek devam etti. Nitekim 1920'lerin sonunda Türk-Alman ortaklığıyla kurulan Tayyare ve Motor Anonim Şirketi, Kayseri'de bir uçak fabrikası kurdu. Ayrıca Lufthansa Havayolları ile bir anlaşma yapılarak 1930'da Berlin-İstanbul uçak seferlerinin başlatıldı.

Türkiye'nin Lozan'ı imzalamasından sonra tekrar başlatılan ve sorunsuz bir şekilde ilerletilen Türk-Alman ilişkileri, Hitler'in 1933 yılında iktidar koltuğuna oturmasıyla birlikte farklı bir çerçevede gelişti (Uzgel, 2001:299-300).

Türkiye-Orta Doğu İlişkileri

Türk-İran İlişkileri

Türk Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak Türkiye'nin ve İran'ın benzer hedefleri vardı. Her iki ülkenin siyasi seçkinleri batılılaşmayı ve batılı normları benimsemeyi ve bir ulus-devlet inşa etmeyi hedeflemişti. Ancak her iki ülkenin diplomatik ilişkileri istenilen düzeyde değildi. Sovyetler Birliği, İngiltere'ye karşı Ankara, Kabil ve Tahran'ı içine alacak şekilde ortak bir mücadele platformu oluşturmak istemesine rağmen, TBMM ile Tahran arasında bir dostluk ilişkisi kurulamamıştı. TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) 21 Haziran 1921'de Meclis'te yaptığı konuşmada İran'a yönelik sıcak temaslar kuracaklarını belirtmişti. İran'ı fiilen yöneten Savunma Bakanı Rıza Han, Ankara'ya gayriresmi bir temsilci göndererek önemli bir adım atmıştı. İran Hükümeti bir yıl sonra Haziran 1922'de Eğitim Bakanı Mümtaz-üd Devlet'in başkanlığında bir heyeti, resmî temaslar kurmak için Ankara'ya gönderdi. TBMM Hükümeti de Muhittin Paşa başkanlığında bir heyetle bu ziyarete aynı ay karşılık verdi. Tahran Hükümeti'nin iyi ilişkiler kurma noktasında attığı en önemli adım, 22 Haziran 1922'de TBMM Hükümeti'ni tanıdığını açıklaması ve Mofakhan Eshag'ı büyükelçi olarak atmasıdır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra Muhittin Paşa Tahran'a büyükelçi olarak atandı. Türk Büyükelçisi 7 Şubat 1923'te güven mektubunu sunmuştur. Ancak bu diplomatik heyetlerin gelişgidişleri bir dostluk antlaşmasının imzalanması için gerekli zemini oluşturamadı. Bunun en önemli nedenleri arasında iki toplum arasında yıllarca süren Şii-Sünni çatışmasının yarattığı güvensizlik, Pan-Türkist politikalar, İngiltere'nin Tahran üzerindeki nüfuzundan dolayı sıcak temas kurulmasından

çekinilmesi, sınırın her iki tarafında Kürt aşiretlerinin hareketleri ve Paris Barış Konferansı sırasında İran'ın Türkiye'den toprak talebinde bulunmasının oluşturduğu kaygı gösterilebilir (Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, 2001:204-206).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan uluslararası sistem, İranlı aydınların Türk modernleşme hareketine sıcak bakması ve 1925'te Şah olan Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye dostça yaklaşması, iki ülke arasındaki ilişkileri etkiledi. Nitekim iki ülke Tahran'da 22 Nisan 1926'da "Türkiye - İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması"nı imzaladı. Bu Antlaşma'da; tarafsızlık, saldırmazlık, karşılıklı yardımlaşma, tarafların sınır bölgelerinin güvenliğini sağlama konusunda işbirliğine gitmesi ve aşiretlerin güvenliği bozucu eylemlerinin sona erdirilmesi gibi hususlara yer verilmişti (Sönmezoğlu, 2011:304-305). Türkiye gerçekleştirdiği modernleşme hareketleriyle İran yönetiminin ve aydınlarının dikkatini çekti. Her geçen gün bu ilgi arttı.

Türk-Afgan İlişkileri

Kitabımızın 2. ünitesinde Türk- Afgan ilişkileri başlığı altında anlatıldığı gibi, iki ülke arasında dostluk ilişkisi Türk - Kurtuluş Savaşı yıllarında başlatılmıştı. Moskova'da 1 Mart 1921'de imzalanan antlaşmayla Türkiye'nin bu ülkeye sivil ve askerî nitelikli eğitim yardımında bulunması kararlaştırılmıştı. Ayrıca iki devletin dış politikada beraber hareket etmesi de söz konusu olacaktı.

Resim 3.5

Mustafa Kemal Atatürk ve Amanullah Han (Mayıs 1928)

Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra iki ülkenin dostluk ilişkisi devam etti. Afganistan Kralı Amanullah Han, Mustafa Kemal Atatürk'ün modernleşme projesini kendisine örnek aldı ve benzer devrimleri/reformları yapmaya çalıştı. Afgan Kralı 1928 Mayıs ayında Türkiye'ye ziyarette bulundu. Görüşmeler sonucunda iki ülke arasında 25 Mayıs 1928'de Dostluk ve İşbirliği antlaşması imzalandı. Bu Antlaşma'nın 1. maddesinde iki devlet ve iki ulus arasında "bozulmaz bir barış ile içten ve sonsuza dek dostluk olacağı" belirtilmiştir. 2. ve 3. maddelerinde de tarafsızlık ilkesinin dayanışma ile pekiştirilmesini, 4. ve 5. maddelerinde ise yapılacak işbirliği için özel antlaşmalar hazırlanmasını ve Türk Hükümeti tarafından bu ülkeye uzmanlar gönderilmesini kapsamıştı (Soysal, 1983:329-332). Ne var ki Türkiye'yi örnek alan bu ülkede iktidar mücadelesi yaşandı. Amanullah Han, Türkiye'den döndükten kısa bir süre sonra iktidarı kaybetti. Yeni yönetim Türk uzmanlarını sınır dışı etti. Art arda birkaç "şah" değişikliğinden sonra Nadir Şah ve ardından da 1930'da oğlu Muhammet Zahir Şah iktidarı eline alarak ülkede istikrarı sağladı. Baba-oğul Türkiye'deki modernleşme hareketlerine olan ilgilerini devam ettirdiler. Türk uzmanlarını geri çağırdılar. Özellikle Memduh Şevket'in (Esental) Kabil'e büyükelçi olarak atanması 1930'larda iki ülke arasındaki ilişkilere dinamizm kazandırdı (Akdevelioğlu- Kürkçüoğlu, 2001, 364-365).

1930-1938 YILLARI ARASINDA DIŞ POLİTİKA

1930-1938 yılları arasındaki Türk dış politikasını ve Türkiye'nin diğer devletlerle ilişkilerini açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabilmek.

Türk-İngiliz İlişkileri

1930'larda uluslararası ilişkiler ve gerginlikler arttı. Liderliğini Almanya'nın ve İtalya'nın çektiği revizyonist blok, yayılmacı bir politika izlemeye başladı. Hatırlanacağı gibi Hitler, iktidara gelince Versailles Antlaşması'nı ortadan kaldırmaya yönelik adımlar attı. Ortağı İtalyan lider Mussolini ise 1935'te Habeşistan'ı işgal ederek statükoyu bozmaya çalıştı. Özellikle faşist liderin bir yıl önce 18 Mart 1934'te Anadolu'ya yönelik tehditlerde bulunması ve ardından 12 Ada'yı silahlandırması (1935) Türk yöneticilerini kaygılandırmıştı. Türkiye, İtalyan tehlikesine karşı İngiltere ve Fransa'ya yakınlaştı. Türk dışişlerinin bu iki ülkeye yönelmesinde Yunanistan'la sorunların çözülmesi ve Sovyetler Birliği'nin Londra ve Paris'le işbirliği olanaklarını geliştirmek için hamlelerde bulunması da etkili olmuştu. Bu çerçevede, İngiltere'nin başlangıçta İtalya'nın tehditlerine gösterdiği aldırılmazlık, bir süre sonra yerini endişeye bıraktı. İngiliz diplomatları (bu arada Fransada dâhil) Türkiye'ye daha olumlu bakmaya çalıştı. Muhtemel bir savaş anında Türkiye'nin coğrafi konumundan yararlanmayı planladılar. Diplomatlar, 1930'lu yılların ortalarından itibaren iki ülke arasında daha doğrudan ve somut ilişkiler geliştirdi. Bunlar, ekonomik alanda ve siyasal alanda işbirliği noktalarında yoğunlaştı. Sonu 1939'da bir ittifak antlaşmasıyla pekiştirilecek bir süreç başlatıldı.

Resim 3.6

Mustafa Kemal Atatürk ve İngiltere Kralı VIII. Edward'la İstanbul'u gezerken (4 Eylül 1936)

Türkiye, 1930'larda Almanya'nın dış ticarete artan payını dengelemek amacıyla İngiliz firmalarına kolaylıklar tanıdı. Türk Hükümeti, 1936'da Karabük demir-çelik işletmelerinin yapımına Alman Krupp firması daha iyi şartlar sunmasına rağmen, tesisin inşasını İngiliz Brassert firmasına verdi. Ayrıca İngiltere'yle 1935 yılı Haziran'ında yaptığı ticaret antlaşmasıyla demir yolu hatlarının bakılmasında ve tarımsal alanda sulama tesislerinin yapılmasında İngiliz firmalarına ayrıcalık tanıdığı kabul etti. İngiltere'nin Montreux Boğazlar Konferansı'nda (22 Haziran-20

Temmuz 1936) Türkiye'yi desteklemesi ilişkilere farklı bir ivme kazandırdı. Bu olumlu siyasi atmosfer dâhilinde, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra İngiltere Kralı VIII. Edward, 4 Eylül 1936'da İstanbul'u ziyaret etti. Mustafa Kemal Atatürk tarafından karşılanan Kral'a İstanbul halkı da tezahüratta bulundu. Türkiye, buna Başbakan İsmet İnönü'nün Mayıs 1937'de Londra'daki Kral VI. George'un taç giyme törenine katılarak cevap verdi.

K İ T A P

Hikmet Özdemir, *Atatürk ve İngiltere Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.

Bu süreç boyunca Türkiye, bazı uluslararası konularda İngiltere'nin tezlerine yakın politika izlemeye çalıştı. Örneğin, 1937'de Akdeniz'de güvenliğinin sağlanması ve denizde ticaret gemilerinin korunması amacıyla Nyon'da Eylül 1937'de düzenlenen konferansta İngiltere'yle birlikte hareket etti. Almanya ve İtalya'nın katılmadığı bu konferansa, İngiltere, Fransa, Türkiye, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya katılmıştı. Diğer bir örnek ise Türkiye'nin İspanya İç Savaşı'nda İngiltere ile birlikte "karışmama" politikası izlemesidir. İki ülke ilişkilerinin değerlendirilmesi konusunda vurgulanması gereken diğer bir husus ise İngiltere'nin Türkiye'nin oluşturmaya çalıştığı bölgesel ittifaklara destek vermesidir. Sadabat Paketi sürecinde Irak'ın bu oluşuma katılmasını teşvik etti. Öte yandan Balkan Antantı'nın meydana gelmesine de katkıda bulundu. Bu sürecin göze çarpan unsurlarından biri de Sancak(Hatay) Sorunu'nda ara buluculuğun ötesine geçerek Türkiye'nin politikasına yakın bir çizgi izledi. Türk Hükümeti'ne destek verdi: İktisadi alanda da Alman etkisini azaltmak ve silahlanmayı finanse edebilmek için Mayıs 1938'de 16 milyon Sterlinlik bir kredi açtı. İngiltere'yi Türkiye'ye yakınlaştıran temel faktör, Alman ve İtalyan yayılmacılığının her geçen gün artmasıydı. Hitler'in Münih Konferansı'ndan (1938) sonra Südetlerle yetinmeyip tüm Çekoslovakya'yı ele geçirmesi, İngiltere'nin dış politikasında ciddi değişiklikler yapmasına yol açtı. Bir yıl sonra da İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi, İngiliz strateji uzmanlarının ve politika yapımcılarının geleceğe yönelik projeksiyonlarını gözden geçirmelerini hızlandırdı. Hiç kuşkusuz Türkiye, stratejik konumu nedeniyle ilgi çekti. Öte yandan Türkiye de İngiltere ve Fransa'ya yönelmesini belirginleştirdi ve bu ülkelere karşı taşıdığı rezervleri minimum düzeye indirdi.

D İ K K A T

Türkiye, Almanya ve İtalya'nın yayılmacı siyasetine karşı bir yandan İngiltere ve Fransa'yla öte yandan ise Sovyetler Birliği'yle görüşmeler yaparak güvenliğini sağlamaya çalıştı.

Sovyetler Birliği'nin de İngiltere ve Fransa ile diplomatik görüşmeler sürdürmesi, Ankara'nın işini kolaylaştırmıştı. Bu yönde ilk öneri Fransa tarafından 1938 Eylül'ünde Paris'teki Türk büyükelçisine iletildi. Fransız yetkililer Kasım 1938'de iki ülke arasında işbirliğinin geliştirilmesine yönelik yeni öneriler sundu. Bu gelişmelerden İngilizler de haberdar edilerek üç ülkenin yer alacağı bir platform oluşumuna zemin hazırlandı.

Türkiye, olası bir savaşın Akdeniz ve Balkanlara yayılması durumunda politikasını ve güvenliğini belirlemeye çalıştı. Sovyetler Birliği faktörünü ve 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı göz ardı etmeden İngiltere'ye anlaşma önerisinde bulundu. İngiltere, Fransa ve Türkiye arasındaki görüşmeler Almanya'yı rahatsız etti. Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen, üç ülke arasında ittifak yapılmasını engellemeye çalıştı. Ancak, 12 Mayıs 1939'da Akdeniz

ve Balkanlar'da güvenliğin sağlanmasını içeren, Türk-İngiliz Deklarasyonu imzalandı. Antlaşma'da iki devletin ulusal güvenlikleri yararına, karşılıklı yükümleri gerektirecek uzun süreli bir antlaşma yapmaya karar verdikleri (madde 2), söz konusu Antlaşma'nın hiçbir ülkeye karşı olmadığı, ancak gerekli olduğu ortaya çıktığında Türkiye'ye ve İngiltere'ye karşılıklı bir yardım ve kolaylık sağlamayı amaçladığı (madde 4) belirtilmiştir. Bu Antlaşma'nın 3. Maddesi daha somut bir içeriğe sahipti: "Bu kesin Antlaşma'nın yapılmasına değin, Türkiye Hükümeti ve Büyük Britanya Hükümeti, Akdeniz bölgesinde savaşa yol açacak bir saldırı ortaya çıktığında, edimsel işbirliği yapmaya ve birbirlerine ellerinden gelen tüm yardım ve kolaylığı göstermeğe hazır bulduklarını açıklarlar." Antlaşma'nın Balkanlara yönelik durumu ise 6. madde de formüle edilmişti. Buna göre iki hükümet, Balkanlarda güvenliğin sağlanması gereğini kabul etmekte ve bu amaca en hızlı biçimde ulaşmak için danışma içinde bulunacakları açıklanmıştı (Soysal, 1983: 592-593).

Bu deklarasyona Sovyetler Birliği sıcak yaklaşırken Almanya ve İtalya tarafından tepkiyle karşılandı. Fransa'yla Hatay Sorunu çözüme kavuşturulduktan sonra 23 Haziran 1939'da bu ülkeyle de aynı içerikte deklarasyon imzalandı. II. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yönelik eski tedirginliklerini bir kenara bırakarak uluslararası koşulların dayatmasıyla bu ülkelerle bir araya geldi.

Türk-Fransız İlişkileri

İki ülke arasındaki ilişkiler, 30 Mayıs 1926'da imzalanan "Türk-Fransız Sözleşmesi"nden itibaren ılımlı ve sakin bir seyir izledi. Ancak Fransa, 1930'lu yıllardan itibaren revizyonist devletlerin tehditlerinin artması üzerine Suriye'deki manda rejimini gözden geçirmeye ve mevcut durumunu tahkim etmeye yöneldi. Bu kararın alınmasında Suriye'de yapılan ve karşılığı alınmayan harcamalar da etkili olmuştu. Bu nedenle Suriye'ye bağımsızlık tanıyacağını açıklamaya başladı. 1930'lu yılların ortalarında bu sözün yerine getirilmemesi, Suriyeli milliyetçilerin tepkisine yol açtı. Şam'da bazı şirketlerin çalışanları greve gitti. Halk protesto gösterilerinde bulundu. Bu eylemlilik diğer şehirlere de sıçradı. 1936'da iktidara gelen sol cephe Başbakanı Leon Blum, muhafazakârların ve askerlerin karşı çıkmasına rağmen 9 Eylül 1936'da Suriye ile imzaladığı antlaşmayla manda rejiminin sona erdirildiğini ilkesel olarak kabul ettiğini açıkladı. Antlaşma, tarafların parlamentolarınca onaylandıktan üç yıl sonra ve Suriye'nin Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmasıyla yürürlüğe girecekti. Antlaşma'da Sancak'a (Hatay) yönelik açık bir hüküm olmamasına rağmen, bu bölgede yaşayan Türklerin statüsünün tartışmalı bir hâle gelmesi kuvvetle muhtemeldi.

Türk Hükümeti, Fransa'nın bu hamlesinin Sancak Türklerinin 1921 Ankara Antlaşması ve daha sonraki belgelerde belirlenmiş özerk yapısını ortadan kaldıracığını öne sürerek tepki gösterdi. Özellikle basın etkili bir propaganda yaptı. Bu girişimler Sancak Sorunu'nu "millî bir dava" hâline getirdi. Türk diplomasisinin tezi, Sancak özerk bir statüye sahip olduğundan Fransa, Suriye'yle yaptığı antlaşmanın benzerini Sancak'la da yapmalıydı. Nitekim Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 26 Eylül 1936'da Milletler Cemiyeti Konseyi'nde yaptığı konuşmada bu tezi tekrarladı. Fransa ise Türkiye'nin yeni durumu kabul etmesi hâlinde Sancak Türklerinin haklarının sağlanmasına yardımcı olabileceğini, Türkiye'nin Sancak'ın bağımsızlığında ısrarcı olması hâlinde, konuyu Milletler Cemiyeti'ne götüreceğini savundu. Türkiye bir adım daha atarak 9 Ekim 1936'da Fransız Hükümeti'ne bir nota vererek halkın çoğunluğunun Türk olduğu Sancak'a bağımsızlık verilmesini istedi. Fransa,

10 Kasım 1936 tarihli cevabi notasında Türkiye'nin bu talebinin Suriye'nin parçalanması demek olacağını belirtti ve reddetti. Konuyu Türkiye'nin onayıyla da Milletler Cemiyeti'ne götürdü. Suriye'yle yaptığı antlaşmanın onaylanmasını da erteledi (Sarıay, 2000a:362-364).

Türk diplomasisi, Sancak Sorunu'nda aşamalı bir strateji izledi. İlk basamakta Türkiye'nin garantisi altında bağımsız bir Sancak Devleti'nin kurulması yer aldı. Cumhurbaşkanı Atatürk bu sorunun çözülmesi sürecini tüm detaylarıyla izledi. Nitekim 1 Kasım 1936'da TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada kararlılığını gösterdi: "Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun; Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz. (...) bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler" (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.1, 1981: 392). Ertesi günde Sancak'taki mücadelenin liderlerinden Tayfur Sökmen'e Antakya-İskenderun çevresine "Hatay" adını verdiğini açıkladı. 10 Aralık 1936'da Ankara Palas'ta Fransız Büyükelçisi M. Ponsot'la mesaj yüklü bir konuşma yaptı. Bunlar, Sancak'ın, Türkiye'nin bir numaralı sorunu hâline geldiğini ve Türk-Fransız ilişkilerinin merkezine oturduğunu göstermektedir.

Milletler Cemiyeti, Fransa'nın başvurusu üzerine 14-16 Aralık 1936'da sorunu görüştü ve İsveç'li Rickard Sandler'i raportör olarak görevlendirdi. Sandler'in önerisi üzerine bölgede incelemeler yapmak üzere üç kişilik bir gözlemci heyeti oluşturuldu. Bölgede etnik ve dinî unsurlar arasında sert mücadeleler yaşandı. Zaman zaman sonu ölümle sonuçlanan protestolara başvuruldu.

Türkiye ve Fransa arasında 21-26 Ocak 1937'de Cenevre'de yapılan görüşmelerde Sancak'ın içişlerinde bağımsız ayrı bir varlık olması ilkesel olarak kabul edildi. Tam bu sırada Sandler, 27 Ocak'ta raporunu Milletler Cemiyeti'ne sundu. Bu raporda şu maddeler vardır:

- Sancak'ın içişlerinde bağımsız olması
- Resmî dilin Türkçe olması
- Ordunun bulunmaması
- Yerel bir polis örgütünün kurulması
- Toprak bütünlüğünün Fransa ve Türkiye arasında yapılacak bir antlaşmayla belirlenmesi
- Milletler Cemiyeti'nin denetiminin sağlanması
- Sancak'ın ayrı bir statü ve Anayasa ile yönetilmesi

Böylece Sancak, ayrı bir siyasi varlık olarak yeniden yapılandırılacaktı. Gelinek nokta Türk diplomasisi için büyük bir başarıydı. Öte yandan Suriyeli Arap milliyetçiler ise büyük tepki gösterdi, Fransa'yı ihanetle suçladı. (Ada, 2005: 104-130)

Gerilimin düşürülerek sorunun çözülmesi noktasında, Milletler Cemiyeti ve bu kurumun görevlendirdiği uzmanlardan oluşturulan heyet, çalışmalarını sürdürdü. Öte yandan Türkiye ile Fransa arasında görüşmelere ara verilmedi. 20 Şubat 1937'de Milletler Cemiyeti'nin görevlendirdiği uzman ve gözlemciler, sınırları ve statüsü belirlenmiş Sancak bölgesi için bir anayasa taslağı hazırlayarak etnik ve dinî grupların seçimlere nasıl katılacağını düzenledi. Türkiye ve Fransa, bu metinlerin Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmasından sonra 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de Sancak'ın statüsünü garantiye alan ve Suriye-Türkiye sınırını belirleyen iki antlaşma imzaladı. Böylece Hatay Sancağı ayrı bir siyasi varlık şeklini aldı. Öngörülen seçim gidilirken Türkiye, 15 ve 24 Aralık 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi'ne gönderdiği iki telgrafla İngiliz yetkili Thomas Reid başkanlığındaki seçim komitesinin,

seçim düzenlemelerini kendisine danışılmadan hazırlandığı gerekçesiyle tanımadığını ilan etti. Bu konudaki en temel sorun, seçmenlerin ne şekilde kaydedileceğiydi. Çünkü bölgedeki hangi etnik-dinî grubun kaç milletvekili ile temsil edileceği bu listelere göre düzenlenecekti. Yapılan görüşmelerin ardından Türk tezi olan, grup aidiyeti konusunun beyana tabi olarak serbestçe belirlenmesi görüşü kabul gördü (Sönmezoglu, 2011: 388).

Atatürk, seçim konusundaki tartışmalar sürerken ilerleyen hastalığına ve doktorların istirahat etmesi önerilerini hiçe sayarak 20-24 Mayıs 1938'de Adana-Mersin'deki askerî birlikleri denetlemeye gitti. Atatürk'ün bu davranışı Hatay Sorunu'nun Türkiye tarafından ilk günkü kadar önemsedğini göstermişti. Türkiye'nin Hatay Sorunu'nu oldukça önemsedığının bir başka göstergesi de bu dönemde Suriye sınırına 30 bin kişilik bir askerî güç yığılmış olmasıydı.

Bu koşullar etrafında Türkiye'nin kararlı tutumu Fransa'nın bu soruna yaklaşımını da yumuşattı. Nitekim, 4 Temmuz 1938'de Türkiye ve Fransa arasında askerî yönü ağır basan bir antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre bölgedeki güvenliği 6000 kişilik kuvvet sağlayacaktı. Bu kuvvetlerin 1000'i Sancak'tan geri kalan kısmı da eşit bir şekilde Türkiye ve Fransa tarafından sağlanacaktı (Sarıay, 2000b:423).

Sonuç olarak 1 Ağustos 1938'de tamamlanan hazırlıklar ve yapılan seçimlerin ardından 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 18 Sünni Arap, 20 Rum Ortodoks ikinci derece seçmen seçildi. Bunların katılımıyla 24 Ağustos'ta yapılan ikinci seçimlerde 40 sandalyeli mecliste Türkler 22, Aleviler 9, Ermeniler 5, Rum Ortodoks 2, Sünni Araplar da 2 milletvekili çıkardı.

2 Eylül 1938 tarihinde toplanan Meclis; Tayfur Sökmen'i Cumhurbaşkanı seçti ve devletin adını da "Hatay" olarak değiştirdi. Fransa en başından beri Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına karşıydı. Ancak uluslararası koşullar, Almanya ve İtalya faktörü bu ülkenin Türkiye'ye olan ihtiyacını arttırmıştı. Dolayısıyla yumuşamak zorunda kaldı. Aynı doğrultuda Hatay'ın da Türkiye'ye yakınlığı gittikçe artmıştı. 7 Nisan 1939 tarihinde İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, İngiltere gibi Fransa'nın da Türkiye ile ittifak yapmasını bir bakıma zorunlu kılmıştı. Türkiye ve İngiltere arasında başlayan İttifak görüşmelerine Fransa'nın da katılması, bu ülkenin Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasına

rıza göstermesine olanak sağladı. Fransa 23 Haziran 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti. Hatay Meclisi de aynı tarihte Türkiye'ye katılma kararı aldı. TBMM ise 7 Temmuz 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını onayladı. Fransız askerleri de 23 Temmuz'da Hatay'dan çekilerek sorunun tümüyle Türkiye lehine çözülmesini pekiştirdi.(Sönmezoglu, 2011: 387-391) Türkiye, Hatay Sorunu'nu diplomasiyi etkin bir şekilde kullanarak çözdü. Bunun yanında Atatürk'ün ve diplomatların kararlı tutum takınması, basın ve propaganda yoluyla kamuoyu oluşturulması ve uluslararası koşulların iyi kullanılması faktörleri de sorunun çözümünde etkili oldu.

Resim 3.7

Hatay Devleti'nin Bastığı Bir Pul

Türk-İtalyan İlişkileri

İtalya'da Faşist Parti'nin ve Mussolini'nin iktidara gelmesinden sonra bu ülkenin Doğu Akdeniz'e göz dikmesi, Türkiye'yi tedirgin etmişti. Ancak iki ülke diplomatik ilişkileri sürdürmekten de geri kalmadı. 1930'ların başında iki ülke ilişkileri nispeten sakindi. Türk - İtalyan ilişkilerinin bu döneminde 4 Kasım 1932'de Ankara'da imzalanan antlaşma gereği Bodrum dolaylarındaki Kara Ada ve çevresindeki bazı kayalıklar Türkiye'ye, Meis Adası ile etrafındaki bazı adalar ise İtalya'ya bırakılarak bölgedeki karasuların sınırı çizilmişti.

Bu koşullar çerçevesinde İtalya'nın Balkan bölgesine yönelik emelleri ve bölgede Fransızları etkisiz bırakma isteği, bu ülkenin Yunanistan ve Türkiye'ye yaklaşması gereğini ortaya çıkarmıştı. Ancak İtalya ile Türkiye arasında ciddi bir strateji farkı bulunmaktaydı. Türkiye her şeyden önce Lozan'da sağladığı hakları korumak arzusundayken İtalya yayılma siyaseti gütmekteydi ve üstelik genişleme alanı olarak gördüğü bölgelerin bir kısmı da Türkiye'nin egemenlik alanı içerisindeydi. İtalya'nın genişleme siyaseti Türkiye ile yakından ilgili olduğu için Türk Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinden de rahatsızlık duymuştu. Mussolini, Hitler'in 1933'te iktidara geçmesinden de cesaret alarak yayılma siyasetini açıkça deklare etmeye başlamıştı. Nitekim Mussolini, 19 Mart 1934'te Roma'da yapılan Faşist Kongresi'nde Anadolu topraklarının kendileri için bir genişleme alanı olduğunu ilan etmişti.

İtalya'nın On İki adayı silahlandırmaya başlaması, 1935 yılında Habeşistan'ı işgal etmesi, Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya yönelik yaptığı ambargoya katılması ve Habeşistan'a Kızılay vasıtasıyla yardım etmesi Türk-İtalyan ilişkilerinin belirgin bir şekilde gerilmesine yol açmıştı. İtalya da tepki olarak Montreux Boğazlar Sözleşmesi görüşmelerine katılmayarak ortaya çıkan belgeyi ilk etapta imzalamamıştı. Ancak kısa bir süre sonra 1937'de iki ülke ilişkileri arasında kısmi bir yumuşama yaşandı. Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve meslektaşı Kont Ciano, 2-3 Şubat 1937'de Milano'da ortak bir bildiri yayımladı ve taraflar arasında bir sorun olmadığını vurguladılar. İtalya, 1938'de Türkiye'nin Habeşistan'daki haklarını tanıması hâlinde Montreux'u imzalayabileceğini belirtmesinin ardından 2 Mayıs 1938 tarihinde Montreux'u imzaladı (Sönmezoğlu, 2011:310-315).

İtalya'nın 1939 yılında Arnavutluk'u işgal etmesi, Türkiye'yi oldukça endişelendirdi. Zira Türkiye kendi güvenliği noktasında Balkanlardaki statükonun korunmasını oldukça önemsemişti. Türkiye bu işgal karşısında İngiltere ve Fransa'ya daha fazla yakınlaştı (Uzgel, 2001b:297).

Türk-Sovyet İlişkileri

Türk-Sovyet ilişkileri, Kurtuluş Savaşı yıllarından başlayarak işbirliği ve dostluk eksenli sürdürülmüştü. 1930'lu yıllara gelindiğinde bu süreç niteliğinden bir şey kaybetmemişti. Aynı hızla devam ettirildi. Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Eylül 1930'da Moskova'yı ziyaret etti. Bu gezinin tamamlanmasından kısa bir süre sonra, iki ülke arasında 17 Mart 1931 de "Karadeniz ve O'na Bitişik Denizlerde Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol" ve 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın beş yıl uzatılmasına yönelik bir başka protokol yapıldı. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov'un 30 Ekim 1931'de Türkiye'yi ziyareti sırasında bu protokoller onaylandı.

Başbakan İsmet İnönü'nün 25 Nisan - 10 Mayıs 1932 tarihleri arasında bu ülkeye yaptığı resmî ziyaret, iki ülke ilişkilerinin her alanda geliştirilmesine zemin ha-

zırladı. İsmet İnönü, Sovyet lideri Stalin'de başta olmak üzere birçok yetkiliyle görüştü. Bu görüşmelerde; kültürel işbirliğinin geliştirilmesi, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin Sovyetler tarafından desteklenmesi, iki ülke rejimlerinin dostane ilişkilerin gelişimine engel olmamasının kabul edilmesi ve Sovyetlerin Türkiye'nin ekonomik kalkınması için para, teknoloji ve uzman yardımında bulunması konuları ele alındı. Nitekim 21 Ocak 1934'te Ankara'da, Sovyetler Birliği'nin 8 milyon dolarlık faizsiz ve 20 yıl içerisinde tarım ürünleriyle geri ödemeli bir kredi vermesi, teknoloji ve uzman yardımında bulunmasını içeren bir antlaşma imzalandı. 1934'te Kayseri'de, 1935'te de Nazilli'de dokuma fabrikalarının açılması bu yardım çerçevesinde gerçekleştirildi. Buna ek olarak, Türkiye'nin sanayileşmesinin temelini oluşturan ve ekonomik kalkınmasında büyük bir paya sahip olan "Birinci Beş Yıllık Plan" Sovyet uzmanlarının yardımıyla hazırlandı.

1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren Türk-Sovyet ilişkilerinde tarafların birbirlerine karşı mesafeli ve soğuk davranmaya başladıkları görülmektedir. Bunun temel nedeni Türk diplomatlarının revizyonist devletlerin (özellikle İtalya'nın) tehdidine karşı İngiltere ve Fransa ile ilişkilerin geliştirilmesini istemeleri ve Lozan'da belirlenen Boğazlar'ın statüsünün gözden geçirilmesini savunmaya başlamalarıdır.

Türkiye, 11 Nisan 1936'da Boğazlar konusunda taraf devletlere bir nota vererek, onları toplantıya çağırdı. Kitabımızın bu ünitesinde "Montreux Boğazlar Sözleşmesi" başlığında yazıldığı gibi Türkiye'nin çağrısı olumlu karşılandı ve düzenlenen konferansın sonucunda 22 Temmuz 1936'da Boğazlar rejimini değiştiren sözleşme imzalandı. Sovyetler Birliği, konferansta tezlerini kabul ettiremedi. Sözleşme sonrasında da Boğazlar konusunda Türkiye'ye ikili antlaşmalar önerdi ancak Türk Dışişleri Sovyetlerin bu yaklaşımına da sıcak yaklaşmadı. İki devlet arasında ilişkiler gerginleşti. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 12-19 Temmuz 1937 tarihleri arasında Moskova'ya yaptığı ziyaret gerginliği su yüzüne çıkardı. Zira, Tevfik Rüştü Aras iyi karşılanmamış ve Stalin tarafından kabul edilmemişti (Tellal, 2001: 319-322). Türkiye, savaş öncesinde İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşırken istemediği hâlde Sovyetlerle de mesafeli bir ilişki sürdürmek zorunda kaldı.

Türk-Yunan İlişkileri

İki ülke arasındaki nüfus mübadelesinden kaynaklanan sorunlar, 10 Haziran 1930 tarihli Ankara Sözleşmesi'yle çözüldükten sonra hissedilir ölçüde bir yumuşama sürecine girildi. Yunanistan Başbakanı Elefteriyos Venizelos ve Dışişleri Bakanı Andreas Mikhalakopoulos, İsmet İnönü'nün davetlisi olarak Cumhuriyet Bayramı törenlerine katılmak üzere 27-31 Ekim 1930'da Ankara'ya geldiler. Bu yumuşama ortamında Türkiye ve Yunanistan 30 Ekim'de "Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması'nı" imzaladılar. Bu Antlaşma'nın 1. maddesinde "Bağıtlı yüksek taraflar içlerinden birine karşı yöneltilmiş hiçbir siyasal ya da ekonomik antlaşmaya ya da tertibe katılmamağı karşılıklı olarak yükümlenirler" hükmünü içermiştir. 2. maddesinde de "Bağıtlı yüksek taraflardan biri, barışçı tutumuna karşın, bir ya da birkaç devlet tarafından bir saldırıya uğrarsa öteki taraf, uyuşmazlığın tüm süresi boyunca, tarafsızlık" politikası izleyeceği anlayışı getirilmiştir. Ayrıca iki ülke arasında çıkacak anlaşmazlıkların nasıl çözüleceği ve hangi mekanizmaların işletileceği gibi ayrıntılara da yer verilmiştir (Soysal, 1983:393-396).

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız antlaşmanın yanı sıra aynı gün, taraflar arasında İkamet, Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması ile Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına ilişkin protokol adıyla iki belge daha imzalandı. Bunlar tamamen ekonomik gerekçelerle düzenlenmiştir.

Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, 5 Ekim 1931'de iadei ziyarette bulunmak amacıyla Atina'ya resmî bir gezi düzenledi. Ardından 1932'de Venizelos başbakanlıktan ayrılmış olmasına rağmen, yeni Yunan Başbakanı P. Çaldaris ve Dışişleri Bakanı D. Maksimos da iki ülke arasındaki samimi ilişkileri sürdürdü. Nitekim 14 Eylül 1933'te yeni Yunan yönetimiyle "Türkiye ile Yunanistan Arasında Samimi Anlaşma" belgesi imzalandı. Bu belgenin en önemli özelliği, revizyonist Bulgaristan'a karşı iki ülkenin ortak sınırlarını karşılıklı olarak saldırıdan korumayı amaçlaması ve güvence altına almasıdır (Soysal, 1983:435-436). Böylece iki ülke arasında ilişkiler doruk noktasına çıkarıldı. Nitekim, 22 Aralık 1933 ve 10 Kasım 1934 tarihlerinde imzalanan iki Takas Antlaşması ile de iyi giden ilişkiler, ekonomi ve ticaret alanlarına da sirayet ettirildi. Mayıs 1934 yılında İstanbul'da Türk-Yunan Ticaret Bürosu kuruldu. Aynı yıl Venizelos, Atatürk'ü Nobel Barış ödülüne aday gösterdi. Yine bu yıl imzalanan Balkan Antantı ile Türk-Yunan yakınlaşması bölgesel bir içerik de kazandı (Fırat, 2001: 349-350).

Türk-ABD İlişkileri

İki devlet arasında 1920'li yıllar boyunca sürdürülen ekonomi nitelikli ilişkiler önemli bir yer tutmuştu. 1920'lerin ortalarında Amerikan yatırımlarının değeri tahminen 10-15 milyon dolar civarındaydı. 1930'a adım atıldığında taraflar arasında gerilime yol açan en önemli sorun afyon ekimi ve kaçakçılığı konusuydu.

ABD, Türkiye'yi afyon kaçakçılığı alanında gerekli önlemleri almamak ve bu maddenin merkezi olmakla eleştirdi. Büyükelçi Joseph C. Grew, 1931'de Türk Hükümeti üzerinde bazı girişimlerde bulunarak bu sorunun çözümü konusunda önlemler alınmasını istedi. Nitekim Türk Hükümeti, 1931'de afyon işletme fabrikalarını kapatarak gerilimi azalttı.

ABD Genelkurmay Başkanı General Mac Arthur, 25-28 Eylül 1932 Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu. Bu ABD'li bir devlet adamının o tarihe kadar Türkiye'ye yaptığı en üst düzeyde ziyaretti. ABD Genelkurmay Başkanı, Atatürk ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'la görüştü. Askerî birliklerin geçit törenini izledi. Aynı tarihlerde Türk hükümeti, Amerikan iş çevreleriyle görüşmek, bankacılıkta kullanılmak üzere kredi sağlamak ve pamuk işleme tesisleri kurmak için uzman bulmak amacıyla eski Maliye Bakanlarından Şükrü Saraçoğlu'nu New York'a gönderdi. Nitekim 1932'de çeşitli alanlarda rapor hazırlamak için ABD'li uzmanlar, Türkiye'ye davet edildi (Bulut, 2010: 135-138).

1933'te göreve başlayan Franklin D. Roosevelt döneminde de iki devlet arasında ilişkiler samimi bir hava içinde sürdürüldü. Atatürk, 1933'te Los Angeles depremi ve Akron adlı zeplininin düşmesi üzerine geçmiş olsun mesajları gönderdi ve mesajlarında Amerika'dan "dost ve büyük millet" diye söz etti. Roosevelt cevabında "en kıymet şinase" sözcüklerini kullandı. ABD yönetimi, 1930'larda Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde ağırlığının artmasını ve modernleşme atılımlarında büyük bir dikkatle izledi. 1936-1941 yılları arasında görev yapan Büyükelçi John Van A. Mac. Murray, 1937'den itibaren sürekli olarak Ankara'da oturmaya başladı. Bu gelişme ABD'nin Lozan'dan sonra Türkiye'ye yönelik koyduğu rezervleri kaldırmaya başladığını göstermektedir.

Türk-Alman İlişkileri

Hitler'in 1933'te iktidara gelmesi, Almanya'nın iç ve dış politikasında ciddi değişikliklerin yaşanmasına yol açtı. Bu süreç boyunca Türk-Alman ilişkilerinde ticari alanda büyük ilerlemeler sağlanırken dış politikada aynı oranda iş birliği mevcut

değildi. Türkiye, bir yandan bu ülkenin revizyonist girişimlerine karşı endişeli bir tavır takınırken öte yandan Milletler Cemiyeti'nde bu ülkeye karşı gösterilen tepkilere etkin bir destek vermedi. Aslında Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenilen devletlere dayatılan düzenlemelere (antlaşmalara) karşı olmakla birlikte, Almanya'nın statükoyu zorla değiştirme isteğine karşı çıktı. Fakat her şeye rağmen siyasal ilişkiler yürütüldü. Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, 13 Temmuz 1933'te Almanya'nın Roma Büyükelçisi Hassel ile yaptığı görüşmede, yeni rejime karşı anlayış gösterdiklerini açıkladı. Bu temastan iki gün sonra Hitler, Berlin'de Türk Parlamento Heyeti'ni ve Dışişleri Komisyonu Başkanı Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) Bey'i kabul etti. Bu görüşmede Hitler, Türkiye'ye dostça yaklaştıklarını ve ortak noktaların artırılmasına çalıştıklarını belirtti (Koçak, 1991: 101-102). Ne var ki Almanya ve Türkiye arasında siyasal ilişkilerde istenilen düzeyde yakınlaşma sağlanamadı. Bunun temel nedeni, Almanya'nın revizyonist politikasının yanı sıra, bu ülkenin Balkan Pakti'na ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne olumsuz yaklaşmasıdır. Almanya, Balkan coğrafyasını genişleme alanı olarak gördüğünden, Türkiye'nin Balkan Pakti aracılığıyla bu bölgede etkin olmasından rahatsızlık duydu. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması sürecinden de hoşnut kalmadı. Şöyle ki Boğazlar konusunun Türkiye ile İngiltere'yi birbirine yakınlaştıracaklarını varsaydı. Bundan memnun değildi ve üstelik Boğazlara yönelik Türkiye ile bir antlaşma yapma niyetinde olduğunu açıklamalarına rağmen, bu teklif reddedilmişti. Bu faktörler iki ülke ilişkilerinin soğumasının başlıca nedenleriydi. Bununla birlikte Türk siyasal seçkinleri Almanya'ya daha da gerginleştirecek, Türkiye'ye hasmane bir tutum takınmasına yol açacak hareketlerden kaçındılar (Koçak, 1991: 106-124). Fakat Almanya, ticaret hacmi konusunda Türkiye üzerinde belirgin bir ağırlığa sahipti. 1936 yılında Almanya'nın genel ithalatı içindeki payı %45 ve ihracatı içindeki payı ise %51'e ulaşmıştı. Birçok fabrikanın inşa edilmesi sırasında kullanılan malzeme bu ülkeden sağlandı. Ticaret ve kültürel alanlarda birçok uzman Türkiye'ye getirildi. Bu durum Türk Hükümeti'nin de dikkatini çekmiş ve tek başına Alman pazarına bağlı kalınmaması için önlemler almaya çalıştı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Almanya, Türkiye'yi kendi safına çekmek için bir hamlede daha bulundu. Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop, 1938 yılının Temmuz ayı başlarında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile görüşerek Türkiye'yi revizyonist devletler grubuna davet etti. Ayrıca bir de tarafsızlık antlaşması yapmayı önerdi. Fakat Numan Menemencioğlu, Türkiye'nin bu nitelikteki antlaşmayı komşularıyla yaptığını dile getirerek öneriyi geri çevirdi. Fakat Almanya'nın aleyhine bir sorumluluk altına girilmeyeceği yönünde sözlü güvence verdi. Almanya II. Dünya Savaşı'na yaklaşılırken Türkiye'nin İngiltere ile birlikte olmaması için yoğun çaba gösterdi. Bu ülke 1939 yılının bahar aylarında Türk - İngiliz yakınlaşması üzerine her türlü askerî araç ve gereç göndermeyi durdurdu. Fakat Türkiye'ye önemli döviz girdisi sağlayan krom alımını sürdürdü.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Olması

Türkiye 1930'lu yılların ortalarına kadar ittifaklara katılmama politikası yürüttü. Bu politikanın yürütülmesinde Milletler Cemiyeti'nin İngiltere'nin etkisinde kalarak Musul konusunda Türkiye aleyhinde bir tutum takınması ve Sovyetler Birliği faktörü önemli bir rol oynadı. Ancak Türkiye, Briand-Kellogg Pakti'nı 1929'da imzaladı ve Silahsızlanma Konferansı'na katılarak sorunların barışçıl yollardan çözümünü arzu ettiğini gösterdi. Türkiye 1930'ların başından itibaren Milletler Cemiyeti'ne

üye olmama kararını gözden geçirerek bu kuruma karşı daha ılımlı yaklaşıma başladı. Uluslararası barış ve güvenliğin tehditlerle karşılaşması bunda etkili oldu. Sovyetler Birliği'ne 1929 Protokolü uyarınca bir nota vererek bu ülkenin hem onayını aldı hem de güvence verdi.

Mustafa Kemal Atatürk, üyeliğin Türkiye'nin başvurusu ile değil, bu örgütün davetiyle gerçekleşmesini arzu etti. Nitekim Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 6 Temmuz 1932'de yaptığı olağanüstü toplantıda İspanya'nın önerisiyle Türkiye'yi üyeliğe davet kararı aldı. Sonuçta Türkiye 9 Temmuz'da daveti kabul ettiğini örgüte bildirdi. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 18 Temmuz'da oy birliğiyle üyelik işlemini gerçekleştirdi. Bu tarihten sonra Türkiye bu örgütte aktif bir oynadı.

Balkan Paktı

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra barışın korunması amacıyla Milletler Cemiyeti kurulmuştu. Ancak tasavvur edilen ortak güvenlik sisteminin başarılı olamayacağı kısa sürede anlaşılmıştı. Nitekim Avrupa'da revizyonist devletler olarak adlandırılan Almanya ve İtalya, genişleme söylemlerini yoğunlaştırmışlardı. Bulgaristan da huzursuzdu ve kaybettiği toprakları elde etme niyetini açığa vurmuştu. Bu uluslararası hava özellikle Türkiye ve Yunanistan'da endişe kaynağı olmuştu. Balkan coğrafyasında barış ve ortak güvenliğin korunması amacıyla devletler arasında işbirliği yapılması zorunluluğu dillendirildi. Bu yönde ilk adımı Yunanistan eski başbakanlarından Papanastasiu, 6-10 Ekim 1929'da Atina'da düzenlenen Evrensel Barış Kongresi'nde attı. Bu deneyimli siyasetçi Balkan devletleri arasında ortak sorunların ve çıkarların ele alınacağı bir Balkan Birliği Enstitüsü kurulması önerisini gündeme getirdi. Öneriyi olumlu karşılayan diplomatlar gayri resmî toplantılar yapmasını hükme bağladılar. Nitekim Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımıyla çeşitli tarihlerde konferanslar düzenlendi.

Türkiye ve Yunanistan'ın öncülüğünü yaptığı bu konferansların tarihi ve toplantı yeri şöyledir:

- Birinci Balkan Konferansı, 5 Ekim 1930'da, Atina'da,
- İkinci Balkan Konferansı, 20-26 Ekim 1931'de, İstanbul'da,
- Üçüncü Balkan Konferansı, 23-26 Ekim 1932'de, Bükreş'te,
- Dördüncü Balkan Konferansı, 5-11 Ekim 1933'te, Selanik'te toplandı.

Taraflar, Üçüncü Balkan Konferansı'nda bölgede mevcut durumu korumak amacıyla bir Balkan Paktı'nın kurulmasını kararlaştırdılar. Ne var ki Bulgaristan, azınlıkların korunması konusunda gerekli önlemlerin alınmadığını gerekçe göstererek Konferans'tan çekildi. Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen Pakt'ı imzalamaya yanaşmadı. Öte yandan İtalya da Balkanlı devletlerin aralarındaki işbirliğinden oldukça rahatsız oldu.

Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya dışişleri bakanları diplomatik çalışmaların tamamlanmasından sonra hazırladıkları Balkan Paktı'nı 9 Şubat 1934'te Atina'da imzaladı. Bu belge, giriş ve üç maddeden ibarettir. İlgili devletleri tarafından Balkan coğrafyasında toprak düzeninin sürdürülmesi ve güvence altına alınması konusunda kararlı oldukları vurgusu yapıldı. Ayrıca "Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya kendilerinin tüm Balkan sınırlarının güvenliğini, karşılıklı olarak güvence altına alırlar" (madde 1) denilerek bir savunma ittifakı, bölgesel bir yardımlaşma mekanizması oluşturuldu. Bununla birlikte, antlaşmada gösterilmiş çıkarların bozulması hâlinde tarafların alınacak önlemler konusunda görüşmeler yapmayı yükümlenecekleri belirtildi. Buna ek olarak Pakt'ı imzalamamış olan herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı, birbirine önceden haber vermeksiz-

zin hiçbir siyasal eylemde bulunulmayacağı ve siyasal hiçbir sorumluluk üstlenilmeyeceği belirtildi. Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilgili bazı çekinceler koydu. Aynı şekilde Yunanistan'da İtalya'ya yönelik olarak çekinceleri olduğunu belirtti. Pakt'a ek olarak konulan protokolde de savunma ittifakı ve bölgesel yardımlaşma detaylandırıldı (Sosyal, 1983:454-458).

Taraflar, 2 Kasım 1934'te Balkan Paktı Örgütü Statüsü adlı bir antlaşma imzalayarak karar alma sürecini belirlediler. Balkan Paktı'na üye olan ülkeler kısa bir süre uluslararası gelişmelerde birlikte hareket ettiler. Ancak II. Dünya Savaşı tehlikesinin gittikçe arttığı bir ortamda ilgili devletler, ikili antlaşmalar yaparak endişelerini ortadan kaldırmaya çalıştılar. Pakt Bakanlar Konseyi son toplantısını 2-4 Şubat 1940'ta Belgrad'ta yaptı. Bu tarihten sonra kâğıt üzerinde bir pakt oldu.

Balkan Paktı'nın kurulmasının en temel nedeni nedir?

Türkiye-Orta Doğu İlişkileri

Türk-İran İlişkileri

1920'lerde iki ülke sınırında isyancı bazı Kürtlerin hareketleri gerilime neden olmuştu. Özellikle 1926-1930 yılları arasındaki Ağrı İsyanlarında Türk güvenlik güçleriyle çatışan isyancı Kürtlerin, zorda kalınca sınırı aşarak İran'a sığınması krize yol açmıştı. Türkiye tepki göstermekle birlikte etkin önlem alamadı. Sonunda Türk güvenlik güçleri Eylül 1930'da sınır ötesi bir harekâta bulunarak İran topraklarındaki Küçük Ağrı'ya sığınmış isyancı grupları tasfiye etti. Türkiye, sınırda güvenliği sağlamak için İran'a işgal ettiği dağlık araziye karşılık, bir miktar tarımsal arazi vermeyi önerdi. İran, bu öneriyi geri çevirdi (Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu, 2001:362).

Resim 3.8

İran Şahı Rıza Pehlevi Omuruna Çankaya Köşkü'nde verilen Yemek (16 Haziran 1934)

1930'da Tahran Büyükelçiliğine Memduh Şevket (Esendal) Bey'in yerine "şahin"liğiyle tanınan Hüsrev (Gerede) Bey atandı. İran, Büyükelçi Hüsrev Bey'in ve Dışişleri Bakanı Tefrik Rüştü(Aras) Bey'in kararlı tutumları sonucu, toprak değişimi talebini kabul etmek zorunda kaldı. Taraflar arasındaki görüşmelerin sonucunda Tahran'da 23 Ocak 1932'de "Türkiye-İran Sınır Antlaşması" imzalanarak sınıra yeni bir düzenleme getirildi. Aynı yıl 5 Kasım 1932'de, "Türkiye- İran Dostluk Antlaşması" ve "Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması" adıyla iki belgenin daha altına imza konularak ilişkilere yeni bir boyut kazandırıldı (Sosyal,

1983:420-423). Özellikle İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Atatürk'e ve Türkiye'deki modernleşme hareketlerine karşı olan hayranlığı, iki ülke ilişkilerini gözle görülür samimi bir havaya sokmuştu. Şah'ın Karadeniz yolculuğuna Yavuz adlı savaş gemisinin tahsis edilmesi, Ankara'da O'nun onuruna "Özsoy" adlı operanın sahnelenmesi derin izler bıraktı.

İki ülkenin modernleşme serüvenini tahlil etmek için şu kaynak yararlı olabilir. Erik Jan Zürcher-Touraj Atabaki, *Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme. Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

Bu olumlu hava İran'ın uluslararası platformlarda Türkiye'yi desteklemesi şeklinde de devam etti. Örneğin; 1934'te Milletler Cemiyeti Konseyi üyeliğine aday olan İran, Türkiye lehine adaylıktan çekildi. Atatürk'ün ölümünden sonra İran'da sarayda bir ay yas ilan edilmesi, Şah'ın Atatürk'e hayranlığının somut bir göstergesiydi (Akdevelioğlu-Kürkçüoğlu: 2001: 358-359).

Türk-Afgan İlişkileri

Türk Afgan ilişkileri, 1920'lerde olduğu gibi 1930'larda da samimi bir hava içinde sürdürüldü. Bu ülke Türkiye'deki modernleşme hareketlerini büyük dikkatle izledi. Türk Hükümeti eğitim, sağlık, hukuk ve askerî alanlarda teknik araç ve uzman yardımında bulundu. Ayrıca Afgan temsilcilerinin bulunmadığı ortamlarda bu ülkenin çıkarlarını korudu. Afganistan'ın İran'la yaşadığı sınır sorunlarının çözülmesinde aracı oldu. İki ülkenin hakem isteğini olumlu karşıladı. Nitekim 1934'te Fahrettin (Altay) Paşa başkanlığında oluşturulan heyetin hakemliğinde sınır sorunu çözüme kavuşturuldu. Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler, 1937'de Sadabat Paktı'nın kurulmasıyla en üst düzeyine çıktı.

Sadabat Paktı

Türkiye, 1930'larda komşularıyla sorunlarını büyük ölçüde çözerek ortak güvenlik ve savunma sistemleri kurma yoluna gitmişti. Batı'da Balkan Paktı'nın kuruluşuna öncülük ettikten sonra aynı şeyi Doğu'da da yapmaya çalıştı.

Resim 3.9

Mustafa Kemal Atatürk ve Irak Kralı Faysal

Irak, 30 Haziran 1930'da İngiltere ile yaptığı anlaşma uyarınca iki yıl sonra bağımsızlığını kazanacaktı. Bu süreçte, Irak Kralı Faysal, Başbakan Nuri Sait Paşa ile birlikte 6-8 Temmuz 1931'de Türkiye'yi ziyaret etti. Irak Heyeti, görüşmelerde ülkesinin kuzeyindeki Kürt aşiretlerinin hareketlerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Ayrıca İran'la yaşadığı sınır anlaşmazlığının çözümü için Türkiye'nin aracı olmasını istedi. Bu ziyarete Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordularına karşı savaşan Faysal'ın barışma arzusu damgasını vurdu. Kral olabildiğince İngiltere'nin etkisinden kurtularak egemenliğini kanıtlama ve Türkiye'ye yakınlaşmak niyetindeydi. Irak, 1932'de bağımsızlığını kazandıktan bir yıl sonra, Türkiye ve İran'la birlikte üçlü bir saldırmazlık antlaşması yapmak için girişimde bulundu. Türkiye, bu girişime İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin de katılması gerektiğini açıkladı. Çünkü İngiltere, Irak'ın dış politikasını denetim altında tutma olanağına sahipti. Öte yandan Türkiye, 1929'da Sovyetler Birliği'yle imzaladığı protokole göre bu ülkeye danışmadan böyle bir antlaşma yapması zordu. Girişim başarısızlıkla sonuçlanmakla birlikte ortak güvenlik arayışı sürdürüldü. Nitekim İran, Irak ve Türkiye, 2 Ekim 1935'te Cenevre'de bir antlaşma parafte ettiler. Bir ay sonra Afganistan'da bu oluşuma katıldı. Irak'ın katılmalarını istediği Suudi Arabistan ve Yemen kararsız kaldılar. Pakt'ın imzalanmasını geciktiren temel unsur; İran-Afganistan, İran-İrak arasındaki bazı sınır ihtilaflarının mevcut olması ile Türkiye-İran arasında bazı sorunların henüz çözülmemiş bulunmasıydı. İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması, Orta Doğu'da tedirginlik yarattığından dört ülke çalışmalarına hız verdi. Türkiye'nin teşvikiyle ülkeler arasındaki sınır sorunlarının çözümü için antlaşmalar yapıldı. Dört ülke arasında pürüzler giderildikten sonra 8 Temmuz 1937'de Sadabat Paktı imzalandı. Pakt'ta tarafların birbirlerinin içişlerine karışmamaları, ortak sınırların dokunulmazlığına saygı göstermeleri, tarafların uluslararası nitelikteki her türlü uyuşmazlıklarda birbirlerine danışmaları, birbirlerine karşı saldırı hareketinde bulunmaması, taraflardan birinin üçüncü bir devlete karşı saldırıya geçmesi hâlinde, Pakt'a dahil diğer devletlerin bir ön bildirimde bulunmaksızın Pakt'ı saldıran tarafla ilgili olarak son vermeleri, tarafların birbirlerine karşı kışkırtma nitelikli ve gizli örgüt kurmamaları, Briand-Kellogg Paktı'na uymaları gibi hükümler vardı. Ayrıca Pakt'ın beş yıl süreli olması ve imzacı devletlerin biri tarafından bu sürenin sona ermesinden altı ay önce Pakt'ın feshi ihbarında bulunulmaması hâlinde antlaşmanın beş yıl daha uzatılmış sayılacağı hususu taraflarca kabul edilmişti (Soysal, 1983:584-587).

Doğu'da bölgesel barışı amaçlayan bu Pakt, tarafların onay işlemlerinden sonra 25 Haziran 1938'de yürürlüğe girdi. Ne var ki II. Dünya Savaşı'nda İran'ın Sovyet ve İngiliz işgaline uğraması sonucu işlevsiz kaldı.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Barış Antlaşması'na ekli "Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme" Türkiye'nin bazı egemenlik haklarını sınırlandırmakla birlikte, 1930'lu yılların ortalarına kadar fazla bir gerilim yaşanmadan uygulandı. Türkiye'nin Lozan'da Boğazlar Sözleşmesi'ni kabul etmesinin nedeni, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan uluslararası sistemde silahlanmanın azaltılacağı ve savaş tehlikesinin uluslararası kontrole önleneceğine ilişkin iyimser bir düşünce içinde bulunmasıdır. Ne var ki bu öngörü çıkmadı. Milletler Cemiyeti'nin kolektif güvenlik sistemi saldırganlara karşı başarılı olamadı. 1930'lu yılların ortalarına yaklaşırken revizyonist devletlerin tehditlerini açığa vurmaları Türkiye'yi harekete geçirdi. Boğazların rejimini değiştirmek ve güvenliğini sağlamak üzere diplomatik girişimlerde bulundu. İlk defa Londra'da toplanan "Silahların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı" devam ederken 24

Mart 1933'te bu talebini gündeme getirdi. Boğazlar Sözleşmesi'nde yer alan, Marmara denizindeki adaların (İmralı hariç) askerden ve silahtan arındırılması hükmünün kaldırılmasını istedi. Ancak bu girişim başarıya ulaşmadı.

İki yıl sonra Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras), 17 Nisan 1935'te Milletler Cemiyeti Konseyi'nde talepleri tekrarladı. Tevfik Rüştü Bey, gerekçe olarak ülkenin güvenliğini sağlama zorunluluğunu ve barışı korumada hassasiyet gösteren Türkiye'ye eşit davranılmasını gösterdi. Ayrıca, uluslararası alanda meydana gelecek her değişikliğin Boğazların statüsünü değiştirmeyi gerekli kılacağını belirtti. Türk Dışişleri Bakanı, Eylül 1935'te Boğazları Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'na tekrar taşıdı. Ancak her defasında reddedildi. Türkiye, Milletler Cemiyeti'nde Habeşistan'a saldıran İtalya'ya karşı alınacak önlemlerin tartışılması sırasında (Kasım 1935) direnişi kırmayı başardı. Boğazların statüsünün değiştirilmesi gerektiğini ilgili taraflara benimsettirdi.

Uluslararası koşulların değişmesi üzerine Türkiye, 10 Nisan 1936'da, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde imzası bulunan devletlere bir nota göndererek yeni bir statünün saptanması için uluslararası bir konferans toplanması çağrısında bulundu. Türkiye notasında; deniz ve hava kuvvetlerinde silahlanmanın arttığını, kolektif güvenlik sisteminin işlemez hâle geldiğini, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde "pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidine" yönelik bir hüküm bulunmadığını ve ortaya çıkan koşulların sözleşme hükümlerini çalışamaz hâle soktuğunu belirtti.

Türkiye'nin çağrısı, İngiltere başta olmak üzere, ilgili devletler tarafından olumlu karşılandı. Sovyetler Birliği kendi lehine değişiklikler yapabileceğini düşündü. Bulgaristan yeni düzenlemenin 1919 Neully Antlaşması'nda var olan silahtan arındırmaya ilişkin hükümlerin de değiştirilmesine zemin hazırlayabileceğini umdu. Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya, Balkan Paktı'ndan kaynaklanan dayanışma nedeniyle itiraz etmediler. Fransa ise Sovyetler Birliği ile yakınlaşmanın sonucu olarak pasif destek verdi. Avrupa'da yalnızca İtalya, Milletler Cemiyeti'nin Habeşistan'ın işgaline karşı aldığı önlemlere Türkiye'nin de destek vermesi nedeniyle konferans çağrısına olumsuz cevap verdi.

Montreux Boğazlar Konferansı 22 Haziran 1936'da başladı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığındaki Türk Heyeti, değişikliklere ilişkin 13 maddelik bir öneri sundu. Türk Heyeti, ticaret gemilerinin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ndeki geçişine benzer bir düzenlemeyi isterken öte yandan savaş gemilerinin geçişinde Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler lehine tonaj ve bu denizde kalış süresinde bazı sınırlandırıcı hükümler konulmasını savundu. Aslında Türkiye'nin arzuladığı en önemli husus "pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi" karşısında savaş gemileri konusunda tam kontrol sağlamak yönündeydi. Türkiye önerilerde dile getirmemekle birlikte, Boğazlar bölgesinin askerden arındırılma ve Boğazlar Komisyonu hükümlerini kaldırma niyetindeydi.

Konferansın etkili devletlerinden biri olan İngiltere ise Boğazların askerden arındırılma hükmünün kaldırılmasını benimsemekle birlikte, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasına karşı çıktı. Ancak Türkiye'nin büyük hassasiyetle üzerinde durduğu "pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi" ile karşılaştığında savaş gemilerinin geçişinin düzenlenmesi isteğini, bazı şartlarla kabul ettiğini açıkladı. Fakat Milletler Cemiyeti'nin bu kararı uygun bulmaması durumunda alınacak önlemlerin kaldırılmasının gerekliliği üzerinde durdu.

Sovyetler Birliği ise Türk görüşüne yakın bir pozisyon aldı. Ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçiş ilkesine itiraz etmedi. Karadeniz'e kıyısı olmayan dev-

letlerinin savaş gemilerinin bu denize çıkışlarının sınırlandırılmasını ve Boğazların askerleştirilmesini belirtti. Ancak Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin sınırlamalara tabi olmadan geçişini savundu.

Konferans'ta İngiltere ve Sovyetler Birliği karşı karşıya geldi. Her iki devlette Boğazlar rejimini kendi lehlerine değiştirmek istedi. Sonuçta, savaş gemilerinin geçişi İngiliz tezine yakın bir şekilde belirlendi. Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması, Boğazların askerleştirilmesi ve "pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidinin" ortaya çıkması durumunda sahip olunacak yetkiler açısından da Türkiye'nin tezleri kabul gördü (Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar Belgeler, 1976: 15 vd; Sönmezoglu, 2011:366-375).

Konferans'ın sonunda 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. Belge, 29 madde, 4 "ek" ve 1 protokolden meydana gelmişti. 1. maddede, tarafların "Boğazlar'da denizden geçiş ve gidiş-geliş özgürlüğü ilkesini kabul ederler ve doğrularlar" ilkesini kabul ettikleri vurgulanmıştı. Geçiş rejiminde temel ilkenin serbestlik olduğu taraflarca benimsenmişti. Bu serbestlik ilkesinin, (geçiş ve gidiş-geliş özgürlüğü ilkesinin sonsuz bir süresi olacağı) eklenmişti (madde 28/2).

Resim 3.10

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin İmza Töreni 20 Temmuz 1936

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde ticaret gemilerinin, savaş gemilerinin ve uçakların barış ile savaş zamanlarındaki geçişleri ayrı ayrı belirlenmişti.

Barış zamanında ticaret gemileri geçişi şöyle olacaktı: <<Barış zamanında ticaret gemileri, gündüz ve gece, bayrak ve yük ne olursa olsun... Boğazlardan geçiş ve gidiş-geliş tam özgürlüğünden yararlanacaklardı>> (madde 2). Tek istisna uluslararası sağlık kuralları çerçevesinde Türk yasalarıyla konulmuş sağlık denetimidir. Ayrıca ticaret gemileri transit geçerlerken Türk makamlarınca alınması öngörülen (sağlık denetimi, fenerler ve şamandıralar ile kurtarma hizmetleri) vergilerden ve harçlardan başka bu gemilerden hiçbir vergi ya da harç alınmayacaktı.

Savaş zamanında ticaret gemilerinin geçişi ise şöyle olacaktı: Savaş zamanında Türkiye savaşan değilse ticaret gemileri barış döneminde olduğu gibi geçecekti (madde 4). Türkiye savaşan ise Türkiye ile savaşta olan bir ülkeye bağlı olmayan ticaret gemileri, düşmana hiçbir biçimde yardım etmemek koşuluyla geçiş özgürlüğüne sahip olacaktı. Bu gemiler, Boğazlara gündüz gireceklerdi ve geçişi Türkiye'nin göstereceği yoldan yapacaklardı (madde 5). Türkiye kendisini çok yakın bir

savaş tehlikesi tehdidi altında hissederse ticaret gemileri barış dönemi kuralları içerisinde geçeceklerdi ancak Boğazlara gündüz girmeleri ve Türk makamlarının göstereceği güzergâhtan yapmaları zorunlu olacaktı.

Barış zamanında savaş gemilerinin geçişi şöyle düzenlenmişti: Savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi için, Türk Hükümeti'ne diplomasi yoluyla bir ön bildirimde bulunmaları gerekecekti. Bu ön bildirim olağan süresi sekiz gün olacaktı; ancak Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler için bu sürenin on beş güne çıkartılması söz konusu olabilirdi. Bu ön bildirimde gemilerin gidecekleri yer, adı, tipi, sayısı ile gidiş için ve olacaksa dönüş için geçiş tarihleri bildirilecekti (madde 13). Karadeniz'e kıyısı olan devletler, 15 bin tondan yüksek tonajdaki savaş gemileri ile denizaltılarını Türkiye'ye önceden haber vermek ve diğer bazı koşullarla Boğazlardan geçebileceklerdi (madde 11). Ayrıca, " hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler, ister Karadeniz'e kıyısı olsun, ister olmayan devletlere bağlı bulunsunlar, bayrakları ne olursa olsun, (...) hiçbir vergi ya da harç ödemeksizin, Boğazlardan geçiş özgürlüğünden yararlanacaklardır" hükmü de vardı. Söz konusu koşullar, ön bildirim yapılmış olması ve yabancı savaş gemisi sayısının 9 gemiyi ya da 15 bin tonu aşmaması doğrultusunda idi (madde 10). Türk Hükümeti'nin çağrısı üzerine gelen savaş gemileri bu koşulların dışında kalacaktı (madde 17). Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin barış zamanında bulundurabilecekleri toplam tonaj 30 bin tonu aşmayacaktı ancak belli koşullarda 45 bin tona çıkartılabilecekti (madde 18). Boğazlar'da transit olarak bulunan savaş gemileri, taşımakta bulunabilecekleri hava ulaşım araçlarını hiçbir durumda kullanmaları mümkün olmayacaktı (madde 15).

Savaş zamanında savaş gemilerinin geçişi Türkiye'nin tarafsız ve savaştan durumdaki bulunması şekline göre ayrı ayrı belirlenmişti. Türkiye tarafsız ise tarafsız devletlerin savaş gemileri barış zamanındaki koşullara bağlı olarak geçebileceklerdi. Ama savaştan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi ilke olarak yasaktı. Türkiye savaştan ise veya kendisini yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayarsa Türk Hükümeti dilediği gibi davranabilecekti (madde 19,20,21).

Uçakların geçişi ise Sözleşme'nin 23. maddesinde düzenlenmişti. Sivil uçakların Akdeniz ile Karadeniz arasındaki geçişi Türk Hükümeti'nin göstereceği rotada yapılacaktı.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması ve Boğazların yeniden askerileştirilmesi olanağı elde edildi. Sözleşmenin süresi 20 yıl olacaktı. Fakat herhangi bir nedenle bu sözleşmenin sona ermesi ve mevcut rejimin yerine başka bir rejim getirilememesi durumunda Boğazlar rejimi ilke olarak sürecekti (Soysal, 1983:501-518).

Türkiye bu Sözleşme'yle Boğazlar üzerinde egemenliğini kurma olanağına kavuştu. 1930'ların uluslararası koşulları ve dengelerinden yararlanarak kısıtlamaları ortadan kaldırdı.

Özet

1923-1938 yılları arasındaki uluslararası ve ulusal ortam hakkında bilgi sahibi olabilmek.

1923-1938 arası dönem uluslararası ortamın oldukça karmaşık olduğu ve II. Dünya Savaşı'nın çıkmasını sağlayacak koşulların yaratıldığı bir dönem olmuştur. 1922'de İtalya'da faşizm, 1929 yılında tüm dünyada etkili olan ekonomik bunalım, 1933 yılında Hitler'in Almanya'da yönetime geçmesi, revizyonist ülkeler ile statükocu devletler arasındaki kutuplaşmanın belirginleşmesi bu dönemin karmaşıklaşmasının en önemli etkenleri arasında sayılmıştır.

1923-1938 yılları arasındaki ulusal ortamı ise Türkiye'nin modernleşme çabaları belirlemiştir. Bu dönem, eğitimden ekonomiye siyasetten kadın haklarına kadar çok geniş alanlarda yeni atılımların yapıldığı, ülkede köklü dönüşümlerin yaşandığı bir süreçtir. Türkiye, bir yandan devrimleri kökleştirirken öte yandan da dış politikada Lozan'da çözülemeyen meseleler ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Ancak Atatürk önderliğindeki Türkiye içeride ve dışarıda saygın bir konuma gelmiştir. Lozan'daki sistemi korumaya çalıştı. Bunu yaparken de barışçıl politikalarından uzaklaşmadı. Türkiye 1938'e geldiğinde izlediği dış politika ile saygın ve güvenilir bir ülke özelliğini kazanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sürdürdüğü dış politikanın temel niteliklerini sıralayabilmek.

Atatürk ve arkadaşları Türk Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştırarak çağdaş bir ulus-devlet kurma yoluna gitmişlerdir. Yeni dönemde ulus-devleti koruma, saygınlığını artırma ve uluslararası alanda sözün dinlenir bir duruma getirmek amacıyla diplomaside zorlu bir mücadele verdiler. Bu bakımdan genç Cumhuriyet'in yöneticileri, dış politika alanında ülkenin çıkarlarını korumayı hedef aldılar ve bunu gerçekleştirirken de maceraperest politikalarından uzak durarak akılcı bir diplomasi izledi. Türk dış politikasını şu ilkelere göre yürüttü: 1) Egemenlik ve eşitlik ilkesi, 2) Antlaşma ve hukuka saygı, 3) Uluslararası uyumsuzlukların barışçıl yollarla çözülmesi, 4) İttifaklara katılmama, 5) Uluslararası örgütlere karşı çekimser politika, 6) Mevcut dengeleri koruma, 7) Batılılaşma ve demokratikleşme.

1923-1930 yılları arasındaki Türk dış politikasını ve Türkiye'nin diğer devletlerle ilişkilerini açıklayabilmek.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1930 döneminde, güvenilirliğini arttırdığı, güçlendiği, içeride ve dışarıdaki pek çok sorununu çözdüğü bir dönemdir. Bu dönemde İngiltere ile Musul, Yunanistan ile Mübadele ve Patrikhane sorunlarına çözüm bulunmuştur. Yine bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkiler kurulmuş, Orta Doğu'da İran ve Afganistan ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış, Fransa, İtalya, Almanya ile barışçıl ve mevcut dengeleri gözetken ilişkiler sürdürülmeye çaba gösterilmiştir. Aynı doğrultuda Sovyetler Birliği ile ekonomik, siyasi ilişkiler önemli seviyeye getirilmiştir. Türkiye bu dönemde aktif bir dış politika izleyerek uluslararası zeminde saygın ve güvenilir bir ülke konumuna yükselmiştir.

1930-1938 yılları arasındaki Türk dış politikasını ve Türkiye'nin diğer devletlerle ilişkilerini açıklayabilmek.

Bu yıllarda Türkiye daha önce olduğu gibi dış politikasını mevcut dengeleri koruyarak ilerletmeye çalışmıştır. 18 Temmuz 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş, Balkanlar'da Balkan Pakti'na girmiş, Orta Doğu'da Afganistan, İran ve Irak ile Sadabat Pakti'nı oluşturmuş ve 1936'da ise Boğazlardaki egemenliğini pekiştiren Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamıştır. Ayrıca Hatay Sorunu'nu lehine çözüme kavuşturmuştur. İngiltere, Fransa ve ABD ile iyi ilişkiler geliştirmiş ve özellikle Almanya ile İtalya'nın tehdidine karşılık önlemler almaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği ile dostluğunu pekiştirmeye özen göstermiştir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Atatürk'ün dış politikada izlediği temel ilkelerden biri **değildir**?
  - a. Güvenilirlik
  - b. Turancılık
  - c. Gerçekçilik
  - d. Diyaloga açık olmak
  - e. Aktif bir dış politika izlemek
2. 1923-1930 yılları arasında Türkiye'nin dış politikada Yunanistan'la yaşadığı önemli iki sorun aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Musul Sorunu - Mübadele Sorunu
  - b. Sancak(Hatay) Sorunu- Musul Sorunu
  - c. Mübadele Sorunu- Patrikhane Sorunu
  - d. Osmanlı Borçları - Patrikhane Sorunu
  - e. Sancak(Hatay) Sorunu - Mübadele Sorunu
3. Aşağıdakilerden hangisi İtalya'nın 1930'larda işgal ettiği iki devlet doğru olarak verilmiştir?
  - a. Habeşistan-Bulgaristan
  - b. Arnavutluk-Habeşistan
  - c. Yunanistan-Arnavutluk
  - d. Libya-Arnavutluk
  - e. Libya-Habeşistan
4. Türkiye'nin 1923-1926 arası dönemde İngiltere ile yaşadığı en önemli sorun aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Kapitülasyonlar
  - b. Sancak(Hatay) Sorunu
  - c. Boğazlar Sorunu
  - d. Mübadele Sorunu
  - e. Musul Sorunu
5. Ankara'da 1937 yılından itibaren oturmaya başlayan John Van A. Mac. Murray, hangi ülkenin büyükelçisidir?
  - a. Fransa
  - b. İngiltere
  - c. Almanya
  - d. ABD
  - e. İtalya
6. Aşağıdakilerden hangisi Sadabat Paktı'nın üyelerinden biri **değildir**?
  - a. Yemen
  - b. Irak
  - c. Türkiye
  - d. İran
  - e. Afganistan
7. Atatürk'ün ölümü nedeniyle bir ay yas ilan eden ülke aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Afganistan
  - b. Yunanistan
  - c. ABD
  - d. Almanya
  - e. İran
8. Briand-Kellogg Paktı adını hangi iki ülke dışişleri bakanından almıştır?
  - a. İngiltere-Fransa
  - b. ABD- Almanya
  - c. İngiltere- ABD
  - d. Almanya-Fransa
  - e. ABD-Fransa
9. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'nin dış politikasının temel niteliklerinden biri **değildir**?
  - a. İttifaklara katılmama
  - b. Antlaşmalara ve hukuka saygı
  - c. Genişleme siyaseti
  - d. Egemenlik ve eşitlik ilkesine dayalı ilişkiler
  - e. Mevcut dengeleri koruma
10. Aşağıdakilerden hangisi Balkan Paktı'nın üyelerinden biridir?
  - a. Romanya
  - b. Bulgaristan
  - c. İtalya
  - d. Sovyetler Birliği
  - e. Almanya

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Dış Politikasının Temel Nitelikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise “1923-1930 Yılları Arasında Dış Politika” bölümünün “Türk - Yunan İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise “1930-1938 Yılları Arasında Dış Politika” bölümünün “Türk-İtalyan İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “1923-1930 Yılları Arasında Dış Politika” bölümünün “Türk - İngiliz İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise “1930-1938 Yılları Arasında Dış Politika” bölümünün “Türkiye - ABD İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “1930-1938 Yılları Arasında Dış Politika” bölümünün “Sadabat Paktı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e Yanıtınız yanlış ise “1930-1938 Yılları Arasında Dış Politika” bölümünün “Türk - İran İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlış ise “1923-1930 Yılları Arasında Dış Politika” bölümünün “Türk - ABD İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Dış Politikasının Temel Nitelikleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “1930-1938 Yılları Arasında Dış Politika” bölümünün “Balkan Paktı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Almanya Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra imzaladığı Versailles Antlaşması’yla özellikle ekonomik ve askerî pek çok açıdan ağır yükümlülükler altına girdi. 1929 yılında tüm dünyayı etkileyen ekonomik bunalım zaten kötü olan Alman ekonomisini daha da kötüleştirdi. Versailles Antlaşması’nın yarattığı hoşnutsuzluk 1933 yılında Hitler’in iktidara gelmesine yol açan en önemli faktörlerden biri oldu. Hitler iktidara gelir gelmez Versailles Antlaşması’nın öngördüğü düzeni yıkmak için silahlanmaya ağırlık verdi. Hitler’in genişleme siyaseti, Almanya’nın revizyonist kampta yer almasının en önemli nedenleri arasındadır.

Sıra Sizde 2

Atatürk’ün dış politikada öne sürdüğü öğeler şunlardır: Gerçekçi stratejiler izlenmesi, taktikler geliştirilmesi, diyaloga açık olunması, geçmişten gerekli derslerin çıkarılarak geleceğe yön verilmesi, serüvencilikten uzak dış politika izlenmesi, irredentist olunmaması, ırkçılığın reddedilmesi, yurttan barış dünyada barış ve kendi gücüne dayanma gibi.

Sıra Sizde 3

Türkiye ile İngiltere arasında yaşanan en önemli sorun Musul’du. Lozan’da çözülemeyen bu konu, İngiltere ve Türkiye arasında sürdürülen bir diplomasi sonucunda çözüme kavuşturuldu. Konuyla ilgili olarak yapılan Ha- liç diğer adıyla İstanbul Konferansı’nda bir başarı sağlanmadığından sorun, Milletler Cemiyeti’nin gündemine taşındı. Milletler Cemiyeti’nin yanlı tutumu sonucu sorun ancak 5 Haziran 1926 tarihli “Türk-İrak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması”nın imzalanmasıyla nihai sonuca ulaştırıldı. Musul Irak’a bırakılmak zorunda kalındı. Türkiye bu antlaşmayla, Irak bölgesindeki petrol gelirlerinin yüzde 10’unu 25 yıl süreyle almıştır. Antlaşma, 14 Haziran 1926 tarihinde Irak Meclisi, 18 Haziran 1926’da ise İngiliz Avam Kamarası’nca onaylanarak yürürlüğe girdi.

Türkiye ve İngiltere arasında belirli bir süre gerginliğe neden olan Musul, Türkiye açısından istenmeyen bir şekilde sonuçlanmıştı.

Sıra Sizde 4

Lozan Barış Konferansı sonunda imzalanan Yunan-Türk Halkları Mübadele Sözleşmesi’nin gereği olarak Muhtelit Mübadele Komisyonu oluşturuldu. Ancak sözleşmenin 2. maddesinde kimlerin mübadele dışı bırakılacağı hususu tarafları anlaşmazlığa düşürdü. İki ülkenin yorum farkından kaynaklanan anlaşmazlığı, etabli (yerleşik) konusunda düğümlenmişti. Bu sorun Türkiye ve Yunanistan’ı savaşın eşiğine kadar getirmişti. Türkiye ve Yunanistan arasındaki anlaşmazlıklar yapılan görüşmelere rağmen giderilemeyince konu önce Milletler Cemiyeti’ne, ardından da La Haye Daimi Adalet Divanı’na götürüldü. Bu iki merciden de çözüme yönelik bir sonuç çıkmayınca Türk-Yunan ilişkilerinde gerilim tırmandı. Ancak uluslararası ortamın gittikçe karmaşıklaşması ve Yunanistan’da Venizelos’un tekrar iktidara gelmesi mübadele konusunun çözümünü kolaylaştırdı. Sonuç olarak yapılan pek çok görüşmenin ardından 10

Haziran 1930'da Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ile Yunanistan Ankara Büyükelçisi Sıpiridon Polihroniadis arasında Ankara Sözleşmesi imzalandı. Sorunu çözüme kavuşturan bu antlaşmanın 10.maddesi ile İstanbul'daki Rum-Ortodoks kökenli Türk vatandaşları, 14.madde ile de Batı Trakya'da yaşayan Müslüman-Türk kökenli Yunan vatandaşları yerleşik statüsüne bakılmaksızın mübadele dışı bırakıldı.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki bir diğer önemli konu ise Patrikhane Sorunu'ydu. Türkiye, Lozan'da Patrikhane'nin sınırlarının dışına çıkarılmasını istemekteydi. Bu istek İtilaf devletleri ve Yunanistan tarafından kabul edilmedi. Buna karşılık Türkiye de Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasını ancak siyaset dışı bir kurum olarak ve sadece dinî işlerle ilgilenmesi şartıyla kabul etti.

Sıra Sizde 5

Fransa'nın manda rejimini kaldırarak Suriye'ye bağımsızlık sözü vermesi, Sancak Sorunu'nun alevlenmesine yol açtı. Suriyeli milliyetçilerin, Fransa'nın bu sözünü yerine getirmede yavaş davranmasının sonucunda protestolarda bulunması, bu ülkenin buradaki manda rejimini zorlamaya başladı. Bu nedenle Fransa, Suriye ile buradaki manda rejimini kaldıran bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma da tarafların, Türklerin çoğunlukta olduğu Sancak ile ilgili bir hükme yer vermemesi Türkiye'yi harekete geçirdi. Politik çevreler ve basın, Hatay'a dört elle sarıldı. Türkiye'nin bu meseleyi ulusal bir dava olarak ele alması ve bu konuda taviz vermemesi, Fransa'nın da uluslararası arenada Türkiye'yi karşısına almak istemeyişi bu ülkenin tavizkâr bir tutum almasına neden oldu.

Türkiye ve Fransa, 29 Mayıs 1937 tarihinde Cenevre'de Sancak'ın statüsünü garantiye alan ve Suriye-Türkiye sınırını belirleyen iki antlaşma imzaladı. Böylece Hatay Sancağı ayrı bir siyasi varlık şekli aldı. Sonuç olarak Fransa 23 Haziran 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti. Hatay Meclisi'de aynı tarihte Türkiye'ye katılma kararı aldı.

Sıra Sizde 6

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan uluslararası güvenlik sistemi başarılı olamadı. Almanya ve İtalya genişleme istek ve arzularını açığa vurmuşlardı. Dünya Savaşı'ndan sonra bir hayli toprak kaybeden Bulgaristan da huzursuzdu ve kaybettiklerini tekrar elde etme arayışını girmişti. Bu durumdan en fazla rahatsız olan devletlerin başında Türkiye ve Yunanistan gelmekteydi. Balkanlarda barış ve ortak güvenliği sağlamak üze-

re bir Balkan Birliği Enstitüsü fikri ortaya atıldı. Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya devletleri arasında bir dizi konferanslar düzenlendikten sonra Balkan Pakt'ı 9 Şubat 1934'te kuruldu. Bulgaristan bu oluşuma girmedi.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

Ada, Serhan. (2005). **Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akdevelioğlu, Atay- Kürkçüoğlu, Ömer, "Orta Doğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), Cilt 1.**, (Editör: Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları, s.357-369.

Akşin, Aptülahat. (1991). **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arı, Kemal. (1995). **Büyük Mübadele. Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Armaoğlu, Fahir. (2000). "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, (Yay. Haz: Berna Türkdoğan), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s.281-295.

Armaoğlu, Fahir. (1988), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938). C.1-3. (1981). Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Bıyıklı, Mustafa. (2006). **Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları- Atatürk Dönemi**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınevi.

Bulut, Semih. (2010). **Atatürk Dönemi Türkiye- ABD İlişkileri (1923-1938)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Fırat, Melek. (2001). "Yunanistan'la İlişkiler", **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), Cilt 1.**, (Editör: Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları, s.325-356.

Gönlübol, Mehmet-Kürkçüoğlu, Ömer. (2000). "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, (Yay. Haz: Berna Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi, s.3-27.

- Gönlübol, Mehmet- vd. (1987). **Olaylarla Türk Dış Politikası**, C. 1-2, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Hatipoğlu, M. Murat. (1997). **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954)**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kaymaz, Ş. İhsan. (2003). **Musul Sorunu**, İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Keskin, Funda. (2003). "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi", **Yaşayan Lozan**, (Editör: Çağrı Erhan), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.765-806.
- Koçak, Cemil. (1991). **Türk - Alman İlişkileri (1923-1939)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kodal, Tahir. (2005). **Paylaşılmayan Toprak. Türk Basınına Göre Musul Meselesi, (1923-1926)**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kolesnikov, Aleksandr. (2010). Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, (Çev: İlyas Kamalov), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kürkcüoğlu, Ömer. (2003). "Türkiye-İrak Sınırı ve Musul Sorunu", **Yaşayan Lozan**, (Editör: Çağrı Erhan), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.140-166.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler.** (1993), (Çev: Seha L. Meray), İstanbul: YKY.
- Macar, Elçin. (2003). **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar, Belgeler.** (1976). (Çev: Seha L. Meray-Osman Olcay), Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Oran, Baskın. (2001). "Dönemin Bilançosu", **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), Cilt 1.**, (Editör: Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları, s.241-250.
- Özgiray, Ahmet. (1998). "Türkiye-Almanya İlişkileri (1923-1939). **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, No:XIII, s.5-23.
- Sarıнай, Yusuf. (2000a). "Atatürk'ün Hatay Politikası I. (1936-1938), **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, (Yay. Haz: Berna Türkdöğan), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s.355-417.
- Sarıнай, Yusuf. (2000b). "Atatürk'ün Hatay Politikası II. (1938-1939), **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, (Yay. Haz: Berna Türkdöğan), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s.419-470.
- Soysal, İsmail. (1983). **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**. C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmezoglu, Faruk. (2011). **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, İstanbul: Der Yayınları.
- Tanör, Bülent. (1992). **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Tellal, Erel. (2001). "SSCB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), Cilt: 1.**, (Editör: Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları,, s.314-324.
- Uzgel, İlhan - Kürkcüoğlu, Ömer. (2001). "Batı Avrupa'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), Cilt:1.**, (Editör: Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları, s.258-277.
- Uzgel, İlhan. (2001a). "Fransa'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), Cilt:1.**, (Editör: Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları, s.277-279.
- Uzgel, İlhan. (2001b). "İtalya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), Cilt:1.**, (Editör: Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları, s.292-297.
- Uzgel, İlhan. (2001c). "Almanya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980), Cilt:1.**, (Editör: Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları,, s.297-313.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- II. Dünya Savaşı'na doğru dünya ve Türkiye'deki durumu açıklayabilecek,
- Savaş döneminde savaşan tarafların Türkiye üzerindeki baskıları ve Türkiye'den isteklerini açıklayabilecek,
- Savaşın nasıl geliştiği ve savaşan tarafların savaş süresince nasıl bir taktik izlediğini betimleyecek,
- Savaş süresince Türk dış politikasının nasıl bir seyir izlediğini ve ne gibi dönüşümler geçirdiğini açıklayabilecek,
- Savaşın nasıl sonuçlandığını ve savaş sonuna doğru uluslararası dengelerin nasıl şekillendiğini ve Türkiye'nin bu dengeler karşısındaki durumunu değerlendirebilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- II. Dünya Savaşı
- Müttefik Devletler
- Mihver Devletleri
- Naziler
- Hitler
- Üçlü İttifak
- Denge Politikası
- Saldırmazlık Anlaşmaları
- Alman-Sovyet Savaşı
- Stalingrad Savunması
- Normandiya Çıkarması
- Atom Bombası

İçindekiler

Türk Dış Politikası-I

II. Dünya Savaşı
Dönemi Türk Dış
Politikası: 1939-1945

- II. DÜNYA SAVAŞINA DOĞRU DÜNYA VE TÜRKİYE'DE DURUM
- II. DÜNYA SAVAŞI
- SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI
- SAVAŞIN SON DÖNEMİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE BASKILAR
- II. DÜNYA SAVAŞI'NIN TÜRKİYE İÇİN SONUÇLARI

II. Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası: 1939-1945

II. DÜNYA SAVAŞI'NA DOĞRU DÜNYA VE TÜRKİYE'DE DURUM

II. Dünya Savaşı'na doğru dünya ve Türkiye'deki durumu açıklayabilecek.

Savaşa Giden Süreçte Dünya

I. Dünya Savaşı'nın ardından değişen güç dengeleri 1930'lara gelindiğinde artık varlığını sürdüremeyecek duruma gelmişti. Savaş sonrası yapılan barış görüşmeleri mağlup devletler aleyhine ağır koşullar içeren antlaşmalarla noktalandı. I. Dünya Savaşı'nın galipleri (İngiltere, Fransa, İtalya ve diğerleri) ile mağlup Almanya arasında Paris yakınlarındaki Versailles'da (Versay) 28 Haziran 1919'da yapılan Antlaşma, Almanya açısından, toprak ve sömürge kaybı da dahil olmak üzere, askerî ve ekonomik konularda oldukça ağır şartlar içermektedir. Nitekim Almanya, daha 1923'te, savaş tazminatı ödeyemeyecek duruma gelmiş ve bunu açıkça ilan etmişti. Fransa, Almanya'nın en önemli sanayi bölgesi olan Ruhr'u işgal ederek savaş tazminatından doğan alacaklarını bu yöntemle tahsili yoluna gidince, önemli bir kriz ortaya çıktı. Bunun üzerine Müttefikler duruma el koydu ve kriz, 1924'te Dawes Planı ve 1925 yılında Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Belçika arasında imzalanan Locarno Antlaşması ile kısmen aşıldı. Ancak Almanya'nın antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirme konusundaki sıkıntıları ve bundan kurtulma çabası devam edecekti.

Amerika'da başlayan ve Avrupa'yı da içine alan 1929 Ekonomik Bunalımı, 1930'lu yıllar boyunca etkisini sürdürmüştür. Ekonomik kriz, ülkelerin ulusal ekonomilerini korumak amacıyla gümrük uygulamalarını yükseltilmesine, bu da rekabet ve gerginliklerin artmasına neden oldu. Durgunluğa ve işsizliğe yol açarak toplumsal yapıyı altüst eden bunalımın Avrupa'daki siyasi etkisi ise işçi hareketine karşı faşist ve totaliter par-

Resim 4.1

*Adolf Hitler
(1889-1945)*

ti ve liderlerin güçlenmesi oldu. Hiç kuşku yok ki bu tür partilerin iktidara gelmesinde Versay Anlaşmasının sebep olduğu onur kırıklığı da önemli rol oynadı. Almanya'da Adolf Hitler'in liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi Partisi) 1933 yılında iktidara geldi. İtalya'da zaten iktidarda olan Nasyonal Faşist Parti ve lideri Benito Mussolini 1930'larda diktatörlüğünü iyice pekiştirmiş ve saldırgan bir politika izlemeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı sonunda kendini mağdur durumda gören ve yayılcı politika izleyen İtalya ile Almanya 1936 yılında "Roma-Berlin Mihveri" adıyla bir ittifak kurdular. Daha sonra bu ittifaka Uzakdoğu'da yayılcı ve saldırgan bir politika izleyen Japonya da katıldı. Bu devletler II. Dünya Savaşı'nda "Mihver Devletleri" olarak anılacaktır.

SIRA SIZDE

Hitler'in temel hedefleri nelerdi ve bunlara ulaşmak için II. Dünya Savaşı başlamadan önce nasıl bir politika izledi?

I. Dünya Savaşı'ndan ağır darbeler alarak yenik ayrılan, toprak ve hammadde sıkıntısı çeken Japonya, 1931 yılında ülkedeki iç savaştan da yararlanarak Çin'e saldırdı. Milletler Cemiyeti'nin (MC) saldırıyı durduracak etkin tedbirler almaması Japonya'yı cesaretlendirmiş ve saldırı Çin'i işgale dönüşmüştü. MC'nin buna tepkisi Lytton Raporu ile olmuş ama Japonya saldırı ve işgal hakkında kendisini suçlayan bu raporu reddederek 1933 yılında MC üyeliğinden ayrılmıştı.

Japonya'nın cezasız kalan açık saldırganlığı Avrupa diktatörlerinin gözünden kaçmadı, hatta onlara cesaret verdi. İç politikadaki sorunlarından Afrika'daki fetihlerle kurtulmayı planlayan Mussolini ve artık ülke içinde tam kontrolü ele almış, Doğu Avrupa'yı dönemin büyük devletleriyle savaşmadan denetlemeyi arzulayan Hitler açısından bu durum özellikle ilgi çekiciydi. Nitekim Japonya'nın ardından Almanya da Ekim 1933'te MC üyeliğinden ayrılarak saldırgan niyetlerini açığa vurdu. (Oran, 2004: 405)

Alman-Fransız sınırındaki kömür zengini Saar bölgesinin Versay Antlaşması'na göre 1935 yılında yapılan plebisit sonucunda Almanya'ya bağlanması, Almanya'nın silahlanmasını kolaylaştıran bir etken olmuştur. Hitler 16 Mart 1935'te Versay'a aykırı olarak zorunlu askerlik sistemine geçildiğini ve bir hava gücüyle donanmanın kurulmaya başlanacağını ilan etti. Büyük devletlerin buna yeterli tepkiyi göstermemesi, hatta Sovyetler'e karşı Almanya'nın askerî bakımdan güçlenmesine zımnî destek vermesi, Almanya'nın silahlanma ve saldırganlık politikasını güçlendirmiştir.

İtalya, 5 Ekim 1935'te Habeşistan'a (Etiyopya) saldırdı. MC bu saldırı karşısında da etkisiz kaldı. İtalya da 1937 yılında MC üyeliğinden ayrıldığını açıkladı. ABD zaten MC'ye katılmamıştı. I. Dünya Savaşı sonrasında savaşın önlenmesi ve ülkeler arasında yaşanabilecek sorunları barışçı yollarla çözmek amacıyla 1920 yılında kurulan MC, bu işlevini yerine getirmekte başarısız olmuş ve II. Dünya Savaşı arifesinde bütün etkisini yitirmiş durumdadır.

Bu ortamda Hitler, Versay Antlaşması'na göre silahsızlandırılan Ren bölgesine (Rhineland, Ren Irmağı'nın batısında kalan topraklar) askerî birliklerini göndererek Versay'ı bir kez daha ihlal etti, ancak bir tepki de almadı. Böylece Hitler ilk amacına (Versay zincirlerinin kırılması) ulaşmış oldu.

İtalya ve Almanya, Avrupa'daki etki alanlarını artırmak için İspanya'daki iç savaşta Cumhuriyetçi yönetime karşı ayaklanan faşist General Francisco Franco'yu askerî yönden destekleyerek yeni silah ve uçakları ile savaş taktikleri denediler.

1938 yılında Almanya, Avusturya'ya askerî müdahalede bulunarak bu ülkeyi Almanya ile birleştirdi (Anschluss: Birleşme). Versay'ın açık bir ihlali olan Anschluss'a çeşitli ülkelerden bazı zayıf tepkiler geldiyse de büyük çoğunluk Hitler'in

Avrupa'da başka toprak talebi olmayacağı sözüne güvenmeyi tercih ederek bu açık güç kullanımına göz yumuldu (Aydın, 2004: 407).

Büyük devletlerin (İngiltere, Fransa, ABD), Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumlarına karşı yaptırım uygulamamaları ve tepkisiz kalmalarının arkasında 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında gelişen SSCB merkezli "komünizm tehlikesi" ve bu ülkelerin saldırgan tutumunu SSCB'ye karşı kullanma düşüncesi yatmaktaydı.

Almanya dışında yaşayan tüm Almanların Alman sınırları içine alınmasını amaçlayan Hitler'in bu tutumu, ABD'nin tarafsızlık ve İngiltere'nin yatıştırma politikası nedeniyle makul görüldü ve Eylül 1938'de düzenlenen Münih Konferansı'yla Çekoslovakya'da Almanların yaşadığı Südetler bölgesi Almanya'ya verildi. Ancak Almanya bununla yetinmedi ve Alman halkına yaşam alanı (*Lebensraum*) açmak amacıyla Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etti, ardından da Litvanya'ya asker çıkarttı. Almanya'nın izinden giden İtalya da Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etti.

Almanya, Polonya sınırlarına dayanmıştı. Polonya sınırları içerisinde yer alan ancak dil ve gelenek bakımından Alman olan Danzig bölgesindeki halkın Polonya'nın baskısı altında kaldığını bahane eden Hitler, Polonya'ya saldırıyı planlıyordu. Ancak doğu sınırı SSCB'ye dayanan Polonya'ya saldırı, SSCB ile de karşı karşıya gelmek demektir. Almanya, Polonya'ya girmesi durumunda Fransa ve İngiltere'nin karşı koyacağı, diğer taraftan SSCB ile savaş durumuna geleceği endişesinden hareketle SSCB ile anlaşmayı tercih etti. SSCB'nin de Doğu Avrupa'da bir güvenlik kuşağı oluşturma isteği anlaşmayı kolaylaştırdı ve 23 Ağustos 1939'da Almanya-SSCB Saldırmazlık Paktı imzalandı. Paktın gizli bir maddesi ile Almanya ve SSCB, Polonya'yı kendi aralarında paylaşmışlardı.

Önündeki SSCB engelini de aşan Almanya, 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırdı. Bu işgale kadar Almanya'ya çeşitli nedenlerle sabır gösteren İngiltere ve Fransa ise 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etti. Böylece II. Dünya Savaşı başlamış oldu.

Savaş Öncesi Türkiye

Türkiye, Lozan'dan sonra yeni kurulan ve gerek askerî, gerekse ekonomik anlamda zayıf durumda olan Cumhuriyet'i korumak ve geliştirmek için uluslararası politikasını barışçı bir doğrultuda ve büyük devletler arasında bir "denge stratejisi" izlemek şeklinde kurgulamış ve hayata geçirmiştir. Türkiye'nin izlediği çok yanlı dış politikasının önemli bir göstergesi Lozan'dan hemen sonraki dönemde Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmasıdır.

Bu ilkeler çerçevesinde Türkiye, Lozan'dan II. Dünya Savaşına kadar ki süreçte uluslararası alanda aşağıdaki antlaşmalara imza atmıştır:

- Savaşı uluslararası politikanın aracı olmaktan çıkararak 1928 Briand-Kellogg Paktı. 1928'de tamamlanıp daha sonra hemen hemen bütün ülkelerce imzalanmıştır. Resmî adı "Savaşın Terk Edilmesi İçin Genel Antlaşma"dır. Paris Paktı olarak da bilinir.
- SSCB ile 1925'te imzalanan Dostluk ve İşbirliği (Saldırmazlık) Antlaşması ve uzatma protokolleriyle üstlenilen tarafsızlık ve saldırmazlık taahhütleri.
- 25 Mayıs 1928'de Afganistan'la imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması. Antlaşma ile iki ülke birbirleri aleyhine bir pakta dahil olmamayı da taahhüt etmişlerdir.
- 30 Mayıs 1928'de İtalya'yla imzalanan Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması. Antlaşma ile iki ülke "içlerinden birine karşı yöneltilmiş hiçbir siyasal ya da ekonomik anlaşmaya ve hiçbir tertibe katılmama yükümlülüğü ve saldırıya uğrama durumunda tarafsız kalma" taahhüdü vermişlerdir.

- 17 Aralık 1929'da Sovyetlerle imzalanan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması'nın uzatılmasına ilişkin protokolle "...öteki Tarafa bildirmeksizin, onun kara ya da denizden doğrudan komşusu olan devletlerle siyasi anlaşmalar yapmayı amaçlayan görüşmelere girmeme ve bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu Tarafın mutabık kalmasıyla" yapma taahhüdü karşılıklı olarak verilmiştir.
- 5 Aralık 1932'de İran'la imzalanan Dostluk Antlaşması ile Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması çerçevesinde saldırmazlık ve tarafsızlık taahhüdü (Aydın, 2004, 399-400).

1930'larda Almanya ve İtalya'nın yayılcı bir siyaset izlemesi ve Türkiye ile Balkanların da bu tehdit altına girmesi üzerine, 1934 yılında Türkiye ile Yunanistan'ın önderliğinde bir savunma iş birliği anlaşması olan **Balkan Antantı** kurulmuştur. Balkan Antantı'nın kurulması Türk-Yunan ilişkilerinin düzelmesi zemin hazırlamış, bu Antanta Romanya ve Yugoslavya da katılmıştır. Bulgaristan, diğer Balkan devletleriyle olan sorunları nedeniyle bu pakta katılmamıştır. Balkanlara yönelik herhangi bir saldırı karşısında ortak savunmayı amaçlayan bu pakt, Türkiye'nin bölgedeki önemini iyice artırmış, Türkiye bu anlaşma ile Batı sınırlarını güvence altına almıştır. Balkan Antantı, II. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine dağılmıştır.

1936'da İtalya'nın Habeşistan'a (Etiyopya) saldırısı ve Habeşistan'ı işgali ile Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan İtalyan tehlikesi Türkiye'yi bir yandan İngiltere'ye yakınlaşmaya, öte yandan Orta Doğu Devletleriyle de birtakım savunma tedbirleri almaya götürmüştür. 9 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak, Afganistan arasında **Sadabad Paktı**'nın imzalanması bununla ilgilidir. Beş yıl için imzalanan bu dörtlü antlaşma ile taraflar, aralarındaki dostluk münasebetlerini devam ettirmeyi, Milletler Cemiyeti ve Kellogg Paktı'na bağlı kalmayı, birbirlerinin iç işlerine karışmama, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren meselelerde birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı hareketine girişmemeyi ve saldırma amacını güden hiçbir siyasal pakta katılmamayı taahhüt ediyorlardı.

Böylece Türkiye, Balkan Antantı ve Sadabad Paktı ile batıda ve doğuda bir güvenlik sistemi kurmuş ve kendisi için önemli olan bu iki bölgede barış politikasını kuvvetlendirmiş oluyordu. Ancak İtalya'nın, Habeşistan'ı işgali ile birlikte Doğu Akdeniz'in güvenliğinin Türkiye açısından tehlikeye girmesi bu ülkenin Afrika ve Asya üzerindeki sömürgeci emellerini açıkça dile getirmesi karşısında Türkiye etkin deniz gücüne sahip güçlü müttefikler arayışına girmiştir. Bunun sonucunda, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ve 23 Haziran 1939'da Fransa ile imzalanan bildirgeler ile Akdeniz'de bir savaş çıkarsa yardımlaşma taahhüdü ve bu maksatla bir antlaşma yapma konusunda niyet beyan etmişlerdir.

SIRA SİZDE

2

II. Dünya Savaşına giderken Türkiye'nin ne gibi uluslararası yükümlülükleri bulunmaktaydı?

K İ T A P

II. Dünya Savaşı öncesindeki Türk dış politikasının iki tane Amerikan belgesi üzerinden açıklamasını merak edenler şu kaynağa bakabilirler: Hasan Köni, "II. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 1, Ankara: 1988.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/791/10145.pdf>

II. DÜNYA SAVAŞI

Savaşın nasıl geliştiğini ve savaşın taraflarının savaş süresince nasıl bir taktik izlediğini betimleyecek.

1939-1941 Dönemi: Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması ve Almanya'nın Üstünlüğü Dönemi

Almanya ile SSCB 23 Ağustos 1939'da imzaladıkları Saldırmazlık Paktı ile Polonya'yı kendi aralarında paylaşmış, böylece önündeki SSCB engelini de aşan Almanya, 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmıştır. İngiltere ve Fransa da 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmiştir.

Almanya'nın Polonya'ya saldırısının hemen ertesinde 17 Eylül'de Sovyetler Polonya'ya doğudan saldırmışlar ve iki güçlü ordunun saldırısına karşı koyamayan Polonya, 28 Eylül'de Almanya ile Sovyetler arasındaki Saldırmazlık Antlaşması'nın gizli maddesinde belirtildiği şekilde fiilen paylaşmış oldu. Sovyetler Polonya'dan sonra Ekim ayında Letonya, Litvanya ve Estonya'yı işgal etti. Devamında ise Finlandiya'yı dört aylık bir direnişten sonra işgal etti.

Savaşın batı cephesinde ise ilk altı aylık dönemde bir çatışma yaşanmamıştır. Ancak Nisan 1940'ta Almanlar Danimarka'ya ve Norveç'e saldırdılar. Danimarka bir günde teslim alındı. Norveç ise yardıma gelen İngiliz güçlerinin püskürtülmesi sonrasında Haziran'da ele geçirildi.

10 Mayıs 1940'ta Almanlar Fransa, Belçika ve Hollanda'ya aynı anda saldırı düzenlediler. Hollanda 14 Mayıs'ta teslim oldu. Belçika yardıma gelen Müttefik güçleri ile bir direniş sergilediyse de bu çok uzun sürmedi. Belçika ve Müttefik orduları İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldılar. Almanlar bu arada Fransızlar'ın I. Dünya Savaşı'ndan kalma ve "geçilmez" olarak bilinen ünlü Maginot Hattı'na saldırılar düzenleyerek bu hattı geçmeyi başardılar. Kısa sürede Paris'e kadar ilerleyerek bu kenti de 14 Haziran'da teslim aldılar ve Fransa'nın güneyine ilerlemeye başladılar. Almanya ile 22 Haziran'da imzalanan ateşkes antlaşması uyarınca Fransa'nın kuzeyi ve batı kıyıları işgal bölgesi ilan edildi ve Fransız silahlı kuvvetleri etkisiz hâle getirildi. Fransa'nın güneyindeki Vichy kentinde Nazi yanlısı "kukla" bir Fransız Hükûmeti kuruldu. Fransız Hükûmetinin Paris'ten ayrıldığı 10 Haziran'da İtalya, İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etti (Aydın, 2004: 409-410).

Fransa'nın tesliminden sonra Almanların önünde kalan tek güç İngiltere idi. Hitler, İngiltere'yi işgali amaçlayan harekât için gerekli koşulları sağlamak üzere Temmuz 1940'da İngiltere üzerine yoğun bir hava harekâtı başlattı. Nisan 1941'e kadar süren bu saldırılarda İngiltere ciddi bir direniş ortaya koydu ve Alman Hava Kuvvetleri (Luftwaffe) ağır kayıplar verdi.

Batı cephesinde İngiltere hariç hemen tüm cephelerde başarıya ulaşan Almanya, yönünü yeniden doğuya çevirdi. 1940-1941 kışını SSCB'ye saldırı hazırlıklarını tamamlamakla geçirdi. SSCB ile 1939'da yaptığı Saldırmazlık Antlaşması'nı, İngiltere ve Fransa ile savaşırken doğu cephesini garanti altına alma düşüncesi ile yapan ve iki yılda önemli bir alanda başarılı olan Hitler için şimdiki düşman SSCB'ydi. SSCB'ye saldırı hazırlıklarında ilk önce güney hattını yani Balkanları kontrol altına almayı hedefleyen Almanya, diplomatik girişimler ve savaşa varmayan yoğun baskılar sonucunda Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ı ele geçirildi. Bu arada Almanların müttefiki İtalyanlar da Yunanistan'a saldırdı. Yaşanan askerî çatışmalar sonunda Mart-Nisan 1941'de Yugoslavya'nın büyük kısmı ile Yunanistan da Mihver kuvvetlerin eline geçti.

Bu sırada savaş Afrika'da devam etmekte ve Ortadoğu'ya doğru yayılmaktaydı. Avrupa'daki bütün kara çarpışmalarında yenilgiye uğrayan İngilizler, Kuzey Afrika'da İtalyanlara karşı önemli bir üstünlük sağladı ve İtalyanların Etiyopya'daki işgalini sona erdirdi. Irak'ta Alman yanlısı bir yönetimin başa geçmesi üzerine güneydeki Basra üzerinden bir çıkarma harekâtı yapan İngilizler, Mayıs 1941'de Irak'ı işgal ederek bu yönetime son verdiler. Suriye ve Lübnan yönetimleri de Fransızların eline geçti.

1941-1943 Dönemi: Almanya'nın SSCB'ye Saldırması ve Savaşta Yeni Cephelerin Açılması

Balkanlardaki zaferin ardından gözünü SSCB'ye çeviren Almanya 22 Haziran 1941'de bu ülkeye karşı üç koldan saldırıya geçti. Alman kuvvetleri kısa sürede SSCB içlerine kadar ilerlediler. Yoğun çatışmalarla geçen Alman-Sovyet Savaşı, karşılıklı kayıp ve kazanımlarla II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etti. Ancak Alman saldırısı karşısında Sovyetlerin Stalingrad'da yarattığı direniş, Almanya'nın bütün hesaplarını bozmuş, bu hat geçilemeyince Sovyetlerin teslim alınması hayali de suya düşmüş oluyordu. Stalingrad savunmasından sonra 1942'nin sonlarına doğru Almanlar artık geri çekilmeye başlamış, Sovyetler ise saldırı konumuna geçmişlerdir.

Pearl Harbor Baskını ve ABD'nin Savaşa Dahil Olması

Çin'deki işgali sürdürmekte olan Japonya, müttefiklerin Almanya ile uğraşmasından yararlanarak Çinhindi'ne de saldırmış, Pasifik'teki ada devletleri üzerine baskınlar düzenlemiştir. Japonya Pasifik'teki etkinliğini artırmak ve olası ABD müdahalesini daha başından engellemek için, 7 Aralık 1941'de ABD'nin Pasifik Donanmasının merkez üssü olan Pearl Harbor'a (Hawai adaları) ani bir hava baskını düzenledi. ABD donanmasının çok büyük darbe aldığı Japonya'nın bu saldırısı ABD'yi de savaşa çekmiş ve bir Avrupa savaşı olarak başlayan çatışmaların "dünya savaşına" dönüşmesine neden olmuştur. Almanya'nın da ABD'ye savaş ilan etmesi ile o zamana kadar Müttefiklere yakın bir tarafsızlık politikası izleyen ABD, resmen Müttefiklerin yanında savaşa katılmış ve bu da savaşın kaderini değiştirmiştir. ABD'nin de çıkarma yapmasıyla Kuzey Afrika'da Mihver kuvvetler yenilgiye uğramaya başlamış ve hatta bölgedeki Alman birlikleri Mayıs 1943'te tamamen teslim olmuşlardır.

SIRA SİZDE

3

ABD savaşa neden katılmıştır ve savaşa katılmasının savaşın gelişiminde ne gibi bir etkisi olmuştur?

1943-1945 Dönemi: Müttefiklerin Zaferine Doğru

Sovyetlerde Almanların geri püskürtülmeye başlanması ve Kuzey Afrika'daki zaferler Müttefiklerin moral gücünü yükseltmiş, Temmuz 1943'te Kuzey Afrika'daki birlikler Sicilya'ya yönlendirilerek burası işgal edilmiş ve Müttefik kuvvetler (Amerikan ve İngiliz kuvvetleri) Avrupa'ya giriş yapmıştır. Bunu takiben savaşın yarattığı bunalımdan kaynaklı olarak İtalya'daki iç direniş sonucu Mussolini devrilmiş ve İtalya Eylül 1943'te Müttefiklerle ateşkes imzalayarak savaştan çekilmiştir. Ancak İtalya'daki Alman direnişi Nisan 1945'e kadar devam edecektir.

Sovyetler 1943 ve 1944 boyunca ağır bir şekilde de olsa Alman ordularını geri püskürtmeye devam ettiler. Sovyet lideri Stalin, SSCB üzerindeki baskının azaltılabilmesi için batılı Müttefiklere sürekli olarak Almanlara karşı batı cephesinden bir

çıkarma yapmaları konusunda baskı uygulamış ancak bu baskılar uzun süre sonuç vermemiştir. İngiliz ve Amerikalılar güçlerinin dağınıklığını ve yetersizliğini bahane göstereseler de bu konuyu geciktirmelerinin arka planında, Almanlar karşısında SSCB'nin biraz daha yıpranması ve zayıflaması istekleri yatmaktadır. Sonuçta Sovyetler Almanları kendi sınırlarının dışına itip doğudan Avrupa'nın içlerine doğru hareket etmeye başladıklarında, Batılı Müttefikler de 6 Haziran 1944'te Fransa'nın kuzeyinde yer alan Normandiya kıyılarına çıkarma yaptılar. Müttefikler Fransa'yı işgalden kurtararak Eylül 1944'te Almanya'ya girdiler. Sovyetler ise Ocak 1945'te Almanya'nın doğu sınırlarından içeri girmeye başladı. Nisanda İtalya'daki Alman ordusu yenilgiye uğratıldı. 30 Nisan 1945'te Hitler Berlin'de aylardır yaşamakta olduğu sığınağında intihar etti. 7 Mayıs 1945'te Almanya resmen teslim oldu.

Uzakdoğu ve Pasifik adalarında devam eden Japonya hâkimiyeti ise ABD'nin yaptığı çıkarmalarla geriletildi. ABD'nin toplamda 400.000'i aşkın insanın ölümüyle sonuçlanan, 6 Ağustos 1945'te Japonya'nın Hiroşima kentine, 9 Ağustos'ta ise Nagasaki kentine attığı atom bombaları sonucunda Japonya'nın 2 Eylül 1945'te koşulsuz şartsız teslim olması ile II. Dünya Savaşı sona erdi.

SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Savaş sürecinde Türk dış politikasının nasıl bir seyir izlediğini ve ne gibi dönüşümler geçirdiğini açıklayabilmek.

Savaş Dönemi Türk Dış Politikasını Yönlendiren Kadro

II. Dünya Savaşı dönemindeki Türk dış politikasını değerlendirmek için önce dönemin politikasını yönlendiren kadroyu anlamak gerekir. Dönemin yönetici kadrosu aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Cumhurbaşkanı	Hükümetler (Başbakanlar)	Dış İşleri Bakanları	Dış İşleri Genel Sekreteri
M. İsmet İnönü (11 Kasım 1938 - 22 Mayıs 1950)	İkinci Refik Saydam Hükümeti - CHP (3 Nisan 1939 - 9 Temmuz 1942)	Şükrü Saracoğlu (11 Kasım 1938 - 13 Ağustos 1943)	Numan F. Menemencioğlu (1 Temmuz 1929- 16 Ağustos 1943)
	I. Şükrü Saracoğlu Hükümeti-CHP (9 Temmuz 1942 - 9 Mart 1943)	Numan F. Menemencioğlu (13 Ağustos 1943 - 25 Haziran 1944)	Cevat Açıkalın (19 Ağustos 1943 - 15 Ekim 1945)
	İkinci Şükrü Saracoğlu Hükümeti-CHP (9 Mart 1943 - 7 Ağustos 1946)	Hasan Saka (13 Eylül 1944 - 10 Ekim 1947)	

Tablo 4.1
Dönemin Yönetimi

Kaynak: Atay
Akevelioğlu,
"Dönemin Yönetimi
Kutusu", Oran (ed.),
2004: 387

I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluş dönemi gibi yakın tarihin en önemli evrelerini yaşamış olan bu kadrolar, yeni Türkiye Cumhuriyeti için son derece hassas bir dönemin yönetimini üstlenmişti. Bu dönemde anılan kadro için birinci derecede önemli hususun Türkiye'nin bu savaşın dışında tutulması olduğu söylenebilir. (Deringil, 2003: 57).

II. Dünya Savaşı'ndaki Türk dış politikası doğrudan savaşla ilgili tutum çerçevesinde gelişmiştir. Bu konuda sıkça Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda "tarafsız" kaldığına dair görüşlere rağmen, gerçekte Türkiye'nin "tarafsız" kalmadığı, ama "savaş dışında kalma" yönünde bir tutum izlediği açıktır. Türkiye'nin o dönemdeki dış politikası da "savaşa girmeme" şeklinde tezahür etmiştir (Oran, 2004: 393).

Türkiye'nin "savaş dışı kalma" tutumu, çoğunlukla İngiltere'nin merkezini oluşturduğu Müttefiklerden yana bir tutum olarak algılansa da zaman zaman İngiltere'nin Türkiye üzerinde baskı kurarak savaşa çekmek için çaba gösterdiği de bilinmektedir.

Üçlü İttifak (Ankara Paktı)

Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı, bir ay sonra da İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi, Türkiye'yi Mihver Devletlerin saldırganlığına karşı güvenlik arayışına yöneltmiş ve İngiltere ile 12 Mayıs 1939'da bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyona göre iki taraf kendi millî güvenlikleri için bir ittifak antlaşması imzalayacaklardı. Bu antlaşma imzalanıncaya kadar taraflar Akdeniz bölgesinde savaşa yol açabilecek bir saldırı hâlinde iş birliği yaparak birbirlerine her türlü yardımda bulunmaya hazırlanacaklardı. Ancak bu antlaşma ile deklarasyon hiçbir devlete karşı olmayacaktı. Hatay sorununun çözülmesinden sonra Fransa ile de aynı şekilde bir deklarasyon 23 Haziran 1939 tarihinde yapılmıştır. İmzalanan bu bildirgeler ile taraflar, Akdeniz'de bir savaş çıkarsa yardımlaşma taahhüdü ve bu maksatla bir antlaşma yapma konusunda niyet beyan etmişlerdir.

Doğu Akdeniz ve Balkanlarda saldırıyı durdurabilmek amacıyla Türkiye, Sovyetler Birliği ile de bir anlaşma imzalamak için girişimde bulundu. Görüşmeler sürerken SSCB ansızın 23 Ağustos 1939'da Almanya ile anlaşmasını bildirerek müzakerelerden çekildi. Sovyetler ile Almanlar arasında imzalanan saldırmazlık paktı, Türkiye'yi zor durumda bırakmış, hatta bu durum Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana dostane ilişkiler geliştirilen SSCB hakkındaki kuşkuları derinleştirmişti. Şimdi ya Sovyetlerden uzaklaşarak İngiltere'ye yaklaşmak ya da zor da olsa İngiliz ve Sovyet dostluklarını bağdaştırmaya çalışmak gerekmekteydi. İkinci yolu seçen Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzalamak üzere olduğu ittifak antlaşmasını Sovyetler Birliği'ne bildirmiş ve bu devletin onayını almak istemiştir (Özçelik, 2010: 256-257). Savaşın başlamasından hemen sonra SSCB'nin daveti üzerine 25 Eylül 1939'da Dış İşleri Bakanı Şükrü Saracoğlu Moskova'ya gitmiştir. 23 gün süren görüşmeler, Sovyetlerin Boğazlar konusunda Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik yapma tekliflerindeki ısrarlı tutumları, İngiltere ve Fransa ile yapılması planlanan üçlü ittifakta değişiklik yapılması önerileri nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.

Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasıyla resmen başlayan II. Dünya Savaşı'nın hemen başında, SSCB ile ilişkilerin de değişmesi ve olumsuz yönde gelişmeler göstermesi üzerine, Türkiye, İngiltere ve Fransa ile daha önce başlamış olan görüşmeleri hızlandırdı ve sonuçlandırdı. İmzalanan bildirgeler doğrultusunda daha önce hazırlanmış olan Türk-İngiliz-Fransız İttifakı (**Ankara Paktı**) 19 Ekim 1939'da Ankara'da imzalandı. "**Üçlü İttifak**" olarak bilinen ve resmi adı "Türkiye, İngiltere ve Fransa Arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması" olan bu pakt, Doğu Akdeniz'i ve Balkanları bir saldırıya karşı korumak maksadıyla yapılmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesi ile savaşın başlayıp geliştiği ilk iki ay içerisinde Türkiye'nin dış siyasetinde meydana gelen bu gelişmeler, onun kuruluşundan itibaren izlediği, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerini esas alan dış siyaset çizgisinde önemli değişikliklere yol açtı. Bu da Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle karşılandı. Nitekim Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939 tarihli ittifakı imzalaması üzerine, buna bir tepki olmak üzere Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yapmakta olduğu petrol sevkiyatını durdurdu.

Üçlü İttifak (Ankara Paktı):
Tamamı 9 madde, biri gizli 3 Protokol ile gizli bir "Askerî Sözleşme" ve yine gizli bir "Özel Anlaşma"dan oluşan bu Antlaşma'ya göre:

- 1- Türkiye, herhangi bir Avrupa devletinin tecavüzüne uğrarsa İngiltere ve Fransa ona yardım edecektir.
- 2- Akdeniz'de Türkiye'nin girdiği bir savaş olursa İngiltere ve Fransa ona yardım edeceklerdir.
- 3- Romanya ve Yunanistan'a vermiş oldukları garanti icabı, İngiltere ve Fransa bir savaşa girişirlerse Türkiye kendilerine elinden gelen her yardımı yapacaktır.
- 4- Akdeniz'de, İngiltere ve Fransa'nın giriştiği bir savaş olursa Türkiye onlara yardım yapacaktır.
- 5- Avrupa'da başlayan herhangi bir savaşın Akdeniz'e sirayeti hâlinde her iki tarafın birbirlerine yardım taahhüdü mevcuttur.

Bunların yanı sıra, 2 numaralı Protokol şöyle düzenlenmişti: "... Yukarıda adı geçen Antlaşma uyarınca Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, bu ülkenin Sovyetler Birliği ile silahlı bir anlaşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme onu zorlamayacaktır." Böylece Türkiye, bu ittifak antlaşmasıyla İngiltere ve Fransa'nın yardım ve desteğini sağlamış, aynı zamanda Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklenmek istemediğini göstermiş olmakla beraber, Batılı devletlere yaklaşmış oldu.

Savaşın Başlarında Üçlü İttifaka (Ankara Paktı) Dayanılarak Yürütülen “Denge” Politikası

Türkiye, savaşın başlarında dış siyasetindeki bu gelişmelere ve daha sonra savaşın Balkanlar ile Akdeniz’e yayılmasına rağmen, Üçlü İttifakın yukarıda belirtilen 2 numaralı Protokolüne dayanarak savaşa katılmadı ve tarafsızlığını sürdürdü.

1940 yılı Mayıs’ında Almanya’nın Fransa’ya saldırısı ve İtalya’nın Almanya yanında yer alması ile savaş Akdeniz’e sıçramış ve Türkiye’den ittifak antlaşması gereği savaşa girmesi istenmiştir. Türkiye ise Üçlü İttifakın “Sovyet Çekincesi” olarak bilinen 2 numaralı protokolünü ileri sürerek İngiltere ve Fransa’nın isteklerini geri çevirmiştir. İngilizleri ikna etmek için ileri sürülen savlar, Türkiye’ye müttefiklerce vaat edilen savaş malzemesinin verilmemesi ve Akdeniz’de İtalya’ya savaş açan zayıf bir Türkiye’nin Fransa’nın teslim olmasıyla birlikte yalnız kalan İngiltere’nin yükünü daha da arttıracakı doğrultusunda idi.

Fransa’nın kısa sürede çökeceğini kestiremeyen Türkiye, Fransa’nın kesin yenilgisi ile savaş dışında kalma konusundaki politikasını daha da belirgin hâle getirmiştir. Çünkü kendisi yenilen ve savaştan çekilen bir ülkenin Türkiye’yi savaşa sokma yönünde baskı yapması beklenemezdi. İngiltere ise Türkiye’yi savaşa sokma konusundaki isteği yerine gelmeyince fazla ısrarın Türkiye’yi Mihver Devletler safına itebileceği endişesinden dolayı Türkiye’nin savaş dışı hâlinin de kendi yararlarına olacağını düşünmüştür.

Ancak bu süreçte Batılılar, Türkiye’nin 2 nolu protokolü ileri sürerek savaşa girmemesini “bahane” olarak nitelendirmekteydi. Türkiye ise kendisine doğrudan yardım yapılmadıkça ve Batı’nın Almanya karşısında üstünlüğünün Türkler tarafından görülmesi gerçekleşmedikçe Türkiye’nin savaşa girmeyeceğini belirtmiştir. Türkiye’nin “Sovyet Çekincesi” olarak ileri sürdüğü mazeret, Türkiye’nin savaş sırasında Batı ile yaptığı ittifaktaki yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir ülke olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.

Dönemin Türk dış politikasını yürütenler özellikle İngiltere’ye onların haklı davalarını desteklediklerini ama gerçek anlamda savaşa girmeyerek onların çıkarlarına hizmet ettiklerini anlatarak ikna ederken aynı ikna metodunu Sovyetler ve Almanlara karşı da kullanmışlardır. Türkiye sürekli savaş dışında kalmayı İngiltere, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında bir “denge” politikası yürüterek gerçekleştirmiştir.

Türkiye’nin savaş boyunca yürüttüğü denge politikasının işleyişini açıklayınız?

1941-1943 Dönemi: Almanya ve SSCB’nin Türkiye’den Talepleri

Almanya’nın 22 Haziran 1941’de Sovyetlere saldırmasıyla başlayan savaşın ikinci dönemi, Türkiye’nin yürütmeye çalıştığı “savaşa girmeme” ve bu çerçevede “denge politikası” bakımından çok daha zor bir dönem olmuştur. Bu dönemde savaşan taraflarca Türkiye’ye savaş dışı tutumunu terk etmesi için sürekli ve yoğun bir baskı yapılmıştır. Önceleri Rusya ve Kafkasya cephelerinde başarıları sürdüğü müddetçe Almanya, Türkiye’nin Sovyetlere saldırması için yoğun çaba sarf etmiş, 1942 yılının sonlarına doğru savaşın kaderi Almanya’nın aleyhine dönmeye başladıktan sonra da gerek SSCB gerekse İngiltere sürekli Türkiye’nin Almanya’ya savaş ilan etmesini talep etmişlerdir. (Özdoğan, 2004, s. 135)

Almanya’nın Balkanlarda ilerleyerek Türk sınırına yaklaşması ve İtalya’nın da Yunanistan’a saldırması Türkiye’nin kaygılarını arttırmıştır. Öte yandan İngilte-

re'nin Türkiye'yi müttefikler yanında savaşa sokmak için pompaladığı **“Polonya Sendromu”** propagandası, Türkiye'de de karşılığını buluyor ve “Almanya ile SSCB tarafından aynı anda işgale uğrama korkusu” olarak adlandırılan bu sendrom, Türk yetkilileri ciddi anlamda kaygılandırıyor.

1940 yılı Ekim ayında İtalya'nın Yunanistan'a saldırması ve aynı yıl içinde Almanya'nın, Macaristan ve Romanya'yı işgal etmesi ile 1941 yılının ilk yarısında bütün Balkanlar doğrudan veya dolaylı olarak Alman etkisi altına girdi. Bu arada, Bulgarların isteğiyle 17 Şubat 1941'de bir Türk-Bulgar Deklarasyonu (Saldırmazlık Bildirisi) imzalandı. İki devlet arasında karşılıklı iyi ilişkileri öngören bu deklarasyon, Balkanların savaştan korunabileceği izlenimini doğurdu. Fakat bu olumlu hava kısa sürdü. Bulgaristan sadece 12 gün sonra, 1 Mart 1941'de Mihver'e katıldı. Nisan 1941'de de Almanlar Yunanistan'ı ve Ege Adalarını işgal etmeye başladılar.

Böylece 1941 yılının ilk yarısında, Mihver Devletleri, Bulgaristan ve Yunanistan'ı işgal etmekle, Türkiye'nin batı sınırlarına ve Ege adalarından da Batı Anadolu kıyılarına gelip dayandılar. Aynı tarihlerde Suriye'de İngiliz ve Fransız askerleri çarpışmakta, Irak'ta İngilizler aleyhine başlamış olan hareket sürmekte İran ise henüz savaşa girmemiş bulunmaktaydı.

Türk-Sovyet Saldırmazlık Bildirisi

Savaşın gittikçe yayıldığı ve şiddetlendiği bu dönemde, Almanya'nın Balkanlarda giriştiği hareketler, Türkiye ve İngiltere'yi olduğu kadar, Sovyet Rusya'yı da endişeye düşürdü. Bu sıralarda bozulmaya başlayan Sovyet-Alman ilişkileri ile Sovyetlerin Balkan ülkelerindeki politikasının tutmaması, Sovyetleri Türkiye'ye doğru yeniden yaklaştırmaya başladı. İngilizlerin de etkisiyle gelişen bu yakınlaşma sonucunda Türkiye ile Sovyetler Birliği, 25 Mart 1941'de bir “Saldırmazlık Bildirisi” yayımlayarak 19 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nın yürürlükte bulunduğunu beyan etmişlerdir. Buna göre, iki devletten biri saldırıya uğrar ve savaşa girerse diğeri onun “tam anlayış ve tarafsızlığına güvenebilecekti.” Böylece savaş başlarken bozulan Türk-Sovyet ilişkileri bir nebze düzelme kaydetmiş oldu.

Türk-Alman Saldırmazlık Paktı

Türkiye-Fransa-İngiltere Üçlü İttifakının imzalanmasıyla 1939 yılında Türk-Alman ilişkilerinde yaşanan gerginlik, 1939-1940 yıllarında Almanya'nın kazandığı askeri başarılar ve iki ülkenin ekonomik ihtiyaçları nedeniyle bir süre sonra gevşemeye başladı. Türkiye'nin İngiltere'nin tüm baskılarına rağmen Balkanlar'da Mihver Devletlere karşı saldırıya geçmeyi reddetmesi de Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesinde etkili olmuştu. Bunun sonucu olarak 12 Haziran 1940'ta, iki ülke arasında 21 milyon Türk lirası (42 milyon mark) değerinde mal alışverişi yapılması kararlaştırıldı ve arkasından da 25 Temmuz 1940'ta Türk-Alman Ticaret Antlaşması imzalandı. Böylece Türk-Alman ekonomik ilişkileri yeniden normalleşme yoluna girmiş oldu. Ancak, savaş sanayii için son derece önemli olan krom ve savaş malzemesi satışı bu gelişmenin dışında tutuldu. Bu da iki ülkenin birbirlerine karşı güveninin tam olmadığını bir göstergesi olarak kaydedilebilir.

Bu tarihlerde, Türkiye'de Almanların Balkanlardaki girişimlerinden ve yayılmasından duyulan endişeler sürüyordu. Öte yandan Türkiye'nin savaşa girmesi için Müttefiklerin baskısı da çoğalıyordu. Hitler, bu durum karşısında Türkiye'nin endişelerini gidermek ve aynı zamanda Müttefikler yanında savaşa girmesini önlemek üzere, 28 Şubat 1941'de İsmet İnönü'ye bir mektup gönderdi. Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen'in İnönü'ye iletmiş mektupta Hitler, Alman birlik-

lerinin Bulgaristan'da İngiltere'ye karşı bazı önlemler alacağını, bu harekâtın Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı aleyhine asla bir saldırı niyeti taşımadığını, Almanya'nın bu bölgede hiçbir toprak isteği bulunmadığını ve Alman birliklerinin de Türk sınırından belli bir uzaklıkta duracağını resmen bildirdi.

Kendilerine karşı bir Türk-Sovyet yakınlaşmasından çekinen Alman Dışişleri, Türkiye ile bir saldırmazlık paktı imzalanmasının zeminini yoklamaya başladı. Bu bağlamda Almanya 12 Mart 1941'de Büyükelçisi von Papen aracılığıyla verilen güvencelere ek olarak Ankara Hükûmeti'ne "Edirne ve civarındaki toprakların ve kıyılara yakın adaların Türkiye'ye bırakılacağını" bildirdi. Yani, Almanya Türkiye'ye Batı Trakya'dan toprak ve Ege Denizi'nden bazı adaları vaat ediyordu. Ancak bu sıralarda, Türkiye için önemli olan, bir Alman askerî harekâtının topraklarında olmaması ve Almanya'dan kendine saldırmayacağına dair bir güvence almak; Almanya için ise önemli olan, bir türlü güdümüne alamadığı Türkiye'nin hiç olmazsa bundan sonra da tarafsız kalmasını sağlamak, böylece girişeceği Rusya harekâtında güneyini güvence altına almaktı.

Sonuçta iki devlet arasında, Türkiye'nin istekleri doğrultusunda, 18 Haziran 1941'de Ankara'da "Türk-Alman Dostluk Antlaşması" imzalandı. Tamamı üç madde ve on yıl süreli olan bu Antlaşma ile Türkiye, Almanya'dan kendine saldırmayacağına ait güvenceyi resmen almış, Almanya da Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürmesini sağlamış oldu.

Resmî adı Türkiye Cumhuriyeti ile Alman Reich'i Arasında Dostluk Antlaşması olan belgenin giriş bölümünde yer alan "mevcut yükümlülükler saklı kalmak" kaydı Türkiye açısından yeni antlaşmanın Türkiye'yi 1939 Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakı ve 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması hükümlerine aykırı davranmaya zorlayamayacağı anlamına geliyordu. Böylece Türkiye iki blokla da uyumlu ilişkiler kurmuş ve tarafsızlığını sürdürmüştür. Bu ise Türkiye'ye savaşa girmeden zaman kazanma olanağını vermiştir.

Bu antlaşma ile güney kanadını da sağlama alan Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla savaş yeni bir boyut kazandı. İtalya ve Japonya hariç, savaşın tüm taraflarla ittifak ya da saldırmazlık anlaşmaları olan Türkiye artık kendisini daha güvende hissetmekteydi ve savaş dışı kalma konusunda hâlâ başarılıydı. Almanların Sovyetlere saldırmasıyla da en önemli korkusu olan "Polonya Sendromu"ndan kurtulmuştu. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması hem Almanya hem de Sovyetler Birliği tarafından tehdit edilen Türkiye'yi rahatlatmış ve Türkiye her iki ülkeye karşı tarafsızlığını ilan etmiştir.

Ancak bu rahatlama kısa sürecektir. Daha önce Almanya ve SSCB tarafından Boğazların müttefiklere açılmaması için yoğun bir baskıya maruz kalan Türkiye, Alman-Sovyet savaşı başladıktan sonra ise bunun tersi yönde bu kez Almanlara karşı Boğazları Müttefiklere açma yönünde İngiliz ve Sovyetlerin baskısına maruz kaldı.

Almanların saldırısı sonrası SSCB ile İngiltere aralarında bir ittifak anlaşması olmamasına rağmen yan yana gelmiş bulundular ve saldırı sonrasında yoğun bir görüşme trafiği başlattılar. Türkiye ise bu yakınlaşmadan kaygı duyuyordu çünkü Türkiye, İngiltere'nin, I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Rusya'ya Türk Boğazları ve toprakları üzerinde taviz verebileceği endişesi içindeydi. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, 10 Ağustos'ta İngiltere'yle birlikte Türkiye'ye ortak bir nota vererek Montreux Sözleşmesi'ne ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini ve Türkiye bir saldırıya uğrarsa elinden geleni yapacağı teminatını verdi. Bu dönemde, Sovyetler Birliği ile İngiltere, Türkiye'nin savaş dışı kalmasını ve Almanya'nın Bo-

gazlardan geçerek Ortadoğu'ya inişini engelleyen bir unsur olarak varlığını korumasını yeterli görüyorlardı.

Bu arada, müttefiklerin Sovyetler'e yardım ulaştırarak bütün yolların kapalı olması, İran yolunun kullanılmasını gündeme getirdi ve İran Ağustos 1941'de Sovyetler ve İngiltere tarafından işgal edildi.

Bu arada Türkiye'nin Almanya ile saldırmazlık anlaşması imzalaması, Türk-Amerikan ilişkilerinde soruna yol açmış ve ABD, Türkiye'ye olan yardımını durdurmuştur. Bu durum Pearl Harbor baskınından sonra ABD'nin savaşa girmesi ile değişmiş ve Japonya'nın Almanya'nın yanında savaşa katılmasının Türkiye üzerinde etki yaratmasından çekinen ABD bu tavrını değiştirmiş, 1942'den itibaren Türkiye'ye yardımlar yeniden başlatılmıştır.

Alman saldırısı sonrası Sovyetlerin de müttefiklerin yanında yer alması ile birlikte bu dönemde Almanya, Balkanlarda kendisine karşı açılacak bir cephe tehlikesine karşı Türkiye üzerinde baskı uygulamaya başladı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 27 Ağustos 1942 günü Alman Büyükelçisi Von Papen ile yaptığı bir görüşmede, bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, fakat bir başbakan olarak ve Türkiye'nin menfaatleri bakımından, Türkiye'nin kesin tarafsızlık izlemesinin zorunlu olduğuna inandığını belirtmiştir. Türkiye'nin mukavemetini kıramayan Almanya, 1942 yılı sonunda, Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesi yönündeki çabalarından vazgeçti.

SIRA SİZDE

5

Savaşın başlangıcından 1943 yılına kadarki dönemde Türk-Alman ilişkileri ana hatları ile nasıl gelişmiştir?

SAVAŞIN SON DÖNEMİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE BASKILAR

Savaş döneminde savaşan tarafların Türkiye üzerindeki baskıları ve Türkiye'den isteklerini açıklamak.

1943-1945 Dönemi: Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları

1942'nin sonlarında Türkiye üzerinde Almanya'nın baskısı azalırken bunun yerini Müttefiklerin baskısı alacaktır. Özellikle 1942 Kasım'ında Almanların Stalingrad'da sert bir Sovyet direnişi ile karşılaşması ve bu hattı geçemeyerek gerilemeye başlamaları üzerine Müttefikler Almanya'ya kesin darbeyi vurmak için bu konudaki stratejik öneminden kaynaklı olarak savaşa girme yönünde Türkiye üzerindeki baskılarını arttırmaya başladılar.

1943 yılı Şubat ayında Almanya'nın Stalingrad muharebesini kaybetmesi, bütün doğu cephesinde genel bir gerilemenin başlangıcını teşkil ederken, Mayıs ayında Kuzey Afrika'nın müttefiklerin eline geçmesi de İtalya'nın çöküşünü çabuklaştırmış ve bu olayın sonunda da Alman işgali altındaki ülkelerde ulusal direnişler başlamıştır.

Savaşın genel durumu 1943 yılından itibaren lehlerine dönen müttefikler savaş sırasında, savaşın yürütülmesini sağlamak ve zafere ulaşabilmek için alınacak önlemleri tespit etmek, aynı zamanda savaş sonrası düzeni belirlemek üzere aralarında çeşitli toplantılar yapmışlardır.

Casablanca Konferansı

Savaşın gidişatı hakkında görüşmek üzere ABD Başkanı Roosevelt ile İngiliz Başbakanı Churchill 14 Ocak 1943'te Casablanca'da (Fas) bir araya geldiler. Konferans'ta savaşın, düşmanın kayıtsız şartsız teslim alınana kadar sürdürülmesi kararı alınmıştır. Görüşmede ayrıca Türkiye'nin durumu da tartışılmış ve Türkiye'nin savaşa katılması konusunda bir mutabakat sağlanarak, durumun Türkiye'ye bildirilmesine, Türkiye ile görüşmeleri ise Churchill'in yürütmesine karar verilmiştir.

Adana Konferansı (İnönü-Churchill Görüşmeleri)

Casablanca görüşmelerinde alınan karar gereği yapılan çağrının Cumhurbaşkanı İnönü tarafından kabul edilmesi üzerine 30 Ocak-1 Şubat 1943'te Adana'da İnönü ile Churchill görüşmesi yapıldı. Türk heyetinde İnönü'nün yanı sıra Başbakan Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da yer alıyordu.

Churchill 1943 yılı sona ermeden Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini ifade ederken, Türk yetkililer şu iki nokta üzerinde özellikle durdular: 1) Türkiye, Sovyet Rusya'dan emin değildir ve ondan çekinmektedir. Almanya'nın yenilmesiyle Sovyet Rusya Avrupa'ya egemen duruma gelecektir. 2) Türkiye'nin savaşa katılması için Türk ordusunun malzeme bakımından geniş ölçüde takviyesi gerekir. Churchill, birinci noktaya verdiği cevapta, komünizmin artık belirli bir ölçüde değişmiş olduğunu, savaş sonrasında Rusya Türkiye'ye saldırırsa bile kurulacak milletlerarası teşkilatın (yani Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın) gereken tedbirleri alacağını bildirdi. Türkiye'nin yardım talebi konusunda ise İngiltere ve Amerika'nın istenen yardımı yapacağı sözü verilmiştir. Saraçoğlu ise Churchill'e, Türkiye'nin fiili garantiye sahip olmak istediğini, Avrupa'nın Slavlar ve komünistlerle dolu olduğunu, Almanya yıkıldığı takdirde, bütün yenilen memleketlerin Bolşevikleşecekleri endişesinde olduklarını ifade edecekti.

Quebec Konferansı

1943 yılında savaşın gidişatında Mihver Devletler aleyhine değişiklikler meydana gelmiştir. Stalingrad'da Almanların yenilgiye uğrayıp geri püskürtülmeye başlaması, Kuzey Afrika'da ABD'nin de katılımıyla müttefiklerin zafer kazanmaya başlaması ve Sicilya'ya çıkarma yapmaları, savaşı müttefikler lehine çevirmeye başlamıştı. Sicilya'nın işgali sonrası İtalya'nın saf dışı olmasının gündeme gelmesi, bu ülke hakkında Akdeniz üzerinden endişeleri bulunan Türkiye'nin bu kaygılarının artık yersiz olduğu anlaşılmış ve savaşa dahil olması gerektiği yönündeki müttefik baskısının da artmasına neden olmuştur.

Kuzey Afrika cephesinin tasfiyesi üzerine alınacak yeni tedbirleri görüşmek üzere 12-16 Mayıs 1943'te Washington'da bir araya gelen Churchill ve Roosevelt, Almanlara karşı ikinci cephenin (birinci cephe SSCB'dir) açılması konusunda anlaşmakla birlikte Churchill bunun Balkanlarda, Roosevelt ise Manş'ta açılması yönünde görüş ayrılığına düştüler. Anlaştıkları nokta, Almanya'nın kullanımındaki Romanya'daki petrol tesislerine Türkiye üzerinden bir hava saldırısı düzenlemek konusunda Türkiye'ye baskı yapılması gerektiği idi.

11-24 Ağustos 1943'te Quebec'te (Kanada) toplanan konferansta asıl olarak ikinci cephenin Balkanlar ve Türkiye yerine Fransa'da Normandiya kıyılarında açılmasına ve cephenin hazırlanması sorumluluğunun da ABD'ye verilmesine karar verilmeyle birlikte, Türkiye konusu da gündeme gelmiştir. Türkiye'nin Müttefikle-

rin yanında savaşa dahil olması için henüz erken olduğuna ancak Romanya'nın petrol tesislerine yapılacak hava saldırısı için Türk havaalanlarının derhal müttefiklerin kullanımına açılmasının istenmesine karar verildi. Bunun dışında Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracının durdurulması ve Boğazlardan geçen Alman gemilerinin engellenmesi konusunda da Türkiye'ye uygulanan baskının artırılması kararlaştırıldı.

Moskova Konferansı

Bu dönemde Sovyetler, Türkiye'ye karşı hoşnutsuzluklarını sıklıkla ifade etmeye başladılar. Sovyetler, Türkiye'nin tarafsızlığının, Müttefiklerin değil, Almanya'nın işine yaradığını iddia ediyordu. 1943 Ekim'inde İngiliz, ABD ve Sovyet Dışişleri Bakanlarının katıldığı Moskova Konferansı'nda da Ruslar, Türkiye'nin savaşa sokulmasında ısrar etmişlerdir. Konferans'ta Türkiye'nin 1943 yılı bitmeden savaşa dahil olması gerektiği ve bu konuda Türkiye'yle görüşülerek bu işin bir an önce sonuçlandırılması gerektiği kararlaştırıldı. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'a göre, Türkiye'den savaşa girmesinin istenmesi bir "telkin" şeklinde değil, bir "emir" şeklinde olmalıydı. Amerikalılara ve İngilizlere göre, Türkiye'ye böyle bir emir verildiği takdirde, kendisine silah yardımı yapmak zorunluydu ki, o zaman bu yardım ikinci cephenin açılmasını geciktirebilirdi. Bunun için, 1943 yılı sona ermeden Türkiye'nin savaşa katılmasının istenmesine karar verildi.

Konferans'ın savaş açısından en önemli sonucu ise ikinci cephenin Fransa'ya yapılacak bir çıkarma ile açılması konusunun netleştirilmesi oldu.

I. Kahire Konferansı (Eden-Menemencioğlu Görüşmesi)

Moskova Konferansı'nda alınan kararların Türkiye'ye iletilmesi için İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ile Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu 5-6 Kasım 1943'te Kahire'de bir araya geldi. Eden, müttefiklerin üs talebi ile Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa girmesi taleplerini ilettili. Türk Dışişleri ise Eden'a verdiği cevapta, üs talebinin Türkiye'nin doğrudan savaşa girmesi anlamına geleceği gerekçesi ile reddetti. Savaşa girme konusunda ise yeteri kadar yardım yapılmadıkça, Türkiye'nin savaşa katılamayacağı belirtildi. Eden, Türkiye'nin olumsuz cevabının Türk-İngiliz münasebetlerini gerginleştireceğini söylediye de Türkiye savaşa katılmayı reddetti.

Türkiye görüşmede Sovyet yayımlığından duyduğu endişeyi dile getirdi. Buna karşılık Eden, Sovyetlerin böyle bir politikasının olmadığı, ayrıca böyle bir niyetlerinin olsa bile Türkiye'nin savaş dışı kalarak bunu değiştirmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.

Moskova Konferansı ve Kahire görüşmeleri, Müttefiklerin özellikle de İngilizler ile Sovyetlerin Türkiye'nin savaşa girmeleri konusundaki ısrarlı tavırlarını ortaya koymuştur. Bu istekteki temel amaç Almanya'nın bir an önce yenilgiye uğratılması olsa da Müttefiklerin bu isteğinin arkasında yatan nedenler farklı idi. Sovyetler, Balkanlarda oluşacak bir İngiliz egemenliğini önlemek için, İngilizler ise Ege ve Akdeniz'in Almanlardan temizlenmesi ve sömürgelerine giden yolun açılması için Türkiye'nin savaşa katılmasını istiyorlardı. ABD ise batıda açılacak yeni cepheye ağırlık verilmesini belirtiyor, Balkanlarda cephe açılmasının yanlış olduğunu savunuyordu.

Türkiye ise kural olarak savaşa girmeye karşı çıkmıyor ancak bunu hem savaş sırasında, hem de savaş sonrası oluşacak durumun güvenceye alınması şartlarına bağlı kılıyordu. Savaş sırasındaki koşul, Türkiye'nin askerî ve ekonomik açıdan güçlendirilmesi ve savaşa hazır hâle gelmesi, savaş sonrası içinse endişelerinin gi-

derilerek ülke güvenliğinin ve bütünlüğünün garanti altına alınmasını istiyordu. Menemencioglu'nun Kahire'den ayrılmadan önce Eden'a söylediği şu sözler Türkiye'nin bu tutumunun nedenini ve dış politikasını neden böyle şekillendirdiğini göstermesi açısından önemlidir (Aydın, 2004: 459-460):

“Siz bize üç defa yanlış telkinde bulundunuz. Bunlardan herhangi birini kabul etmiş olsaydık, sonuçta siz büyük zarar görürdünüz. 1940'ta İtalya savaşa girince siz de savaş ilan edin dediniz. Ya kendimizi kabule mecbur hissetseydik, işin encamı ne olurdu? 1941'de Yugoslavya için aynı şeyi yaptınız. Nihayet Almanları Ruslardan evvel bize hücum edecek mecburiyete sokmamızı istediniz. Türkiye'yi bu suretle harcamak size çok pahalıya mal olacaktı. Sıkışan bir fırka kumandanının şaşkınlıkla kuvvetleri sağa sola dağıtarak delik tıkamaya uğraşması türünden olan bu hareketler o zamanki müşkül durumunuzda belki sizin için kaçınılmayacak birer bata olabilirdi. Bugün ise üstün durumda ve kuvvette iken aynı bayatı tekrar ediyorsunuz. Teklifiniz Türkiye'yi harcamaktır. Hem sırf Rusları memnun etmek için lüzumsuz ve faydasız harcamaktır. Ordumuzun taarruz kabiliyeti olmadığını ve buna sebep de Adana vaatlerinin yerine getirilmemiş olduğu aşikar iken üzerimize Alman kuvvetlerini çekmek ancak intihar olur. Çatalca hattımız dayanmaz ve Almanlar İstanbul'u, Boğazları ve hinterlandını ele geçirirlerse bunun size ne faydası olabilir? Ruslar Almanları dövsün İstanbul'u kurtarsın diye mi ümide düşeceğiz? O zaman Ruslar İstanbul'u benim için mi kurtarır? Bütün bunlar meydana iken savaşa girmezseniz size malzeme vermek güç, adeta imkânsız olur sözleriyle fasit bir daire içine girdiğinizi anlamıyor musunuz? Siz malzeme vermedikçe bizim savaş yeteneğimiz oluşamaz dolayısıyla savaşa giremeyiz. Savaşa girmedikçe de siz malzeme vermezsiniz. Ne akıllıca hareket, değil mi?”

Tahran Konferansı

Tahran Konferansı, Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılımıyla 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında yapıldı. Tahran Konferansı'nda Ruslar ikinci cephenin açılmasında yine ısrar etmişler ve bu ısrarın sonucu olarak bu cephenin açılması tarihi 1 Mayıs 1944 olarak tespit edilmiştir. Sovyetlerin Balkanlara girip bir daha çıkmamalarından endişe eden Churchill ise ikinci cephenin Balkanlarda açılmasında ısrar etmiştir. Ancak Churchill, ikinci cephenin Balkanlarda açılması fikrini Stalin'e kabul ettirememiştir. Bu arada üç lider, Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa katılmasına karar vermiştir. Savaş sonrası barış düzeninin korunması için bir milletlerarası teşkilat kurulması fikri bütün taraflarca kabul edilmekle beraber Ruslar, dört büyük devlet arasına Çin'in de katılmasına yine itiraz etmiş, fakat buna da diğer ülkeler izin vermiştir. Tahran Konferansı'nın önemli sonucu zafere doğru yaklaşıldıkça müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarının da belirmeye başlamasıydı. Bu durum yeni bir paylaşım döneminin de başladığına işaret ediyordu.

İkinci Kahire Konferansı

ABD ve İngiltere liderlerinin daveti üzerine 4-8 Aralık 1943'te Kahire'de İnönü, Churchill ve Roosevelt görüşmesi gerçekleşti. Görüşmede Churchill Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda fazlasıyla ısrarcı bir tavır takındı. Türkiye'nin savaşa katılması hâlinde galip devletler yanında yer alarak barış görüşmelerinde elinin güçlü olacağını, aksi takdirde savaş sonrası gelişmelere seyirci kalacağını belirtti.

Müttefiklerin ağır baskısı karşısında İnönü, “prensip olarak” savaşa katılmayı kabul etti fakat Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan silah ve teçhizatın sağ-

lanması ve ortak hareket planının belirlenmesini ön koşul olarak öne sürdü. Görüşmeler kesin bir karar alınmadan sona erdi. Churchill İnönü'ye bir plan vererek bunun en kısa sürede cevaplanmasını talep etti. Ancak İnönü yine ön koşulların gerçekleşmesi şartını öne sürerek Tahran'da alınan ve Türkiye'nin belli bir süreye kadar savaşa sokulması yönündeki kararlara karşı direnerek zaman kazanmış oluyordu.

Stalin'in Kahire görüşmelerine katılmaması ve gönderilen temsilcinin de bizzat görüşmelerde yer almaması, Sovyetlerin Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda umutları ve istekleri olmadığının bir işareti olarak algılanabilir. Bunda, artık Alman birliklerini geriletmeye başlayan Sovyetlerin, savaşı kazanacağından emin olmaya başlaması ve Türkiye'nin savaş sonrasında pazarlık masasında görmek istememesinin de etkisi vardır.

Kahire Konferansı'nda Churchill'in İnönü'ye verdiği plana göre, 15 Şubat'a kadar hazırlıklar yapılarak 15 Şubat'ta İngiliz uçakları Türkiye'ye gelmek için izin isteyeceklerdi. Ancak Türkiye bu planı gerekli hazırlıkların o zamana kadar tamam-

lanamayacağı ve Türkiye üzerinden yapılacak bir hava hareketinin ülkeyi savaşa sokmak anlamına geleceği ülkenin buna hazır olmadığı gerekçesi ile itiraz etti ve bunu 12 Aralık 1943'te bir nota ile İngiliz Büyükelçiliğine bildirdi. İngiltere ise konunun teknik yönlerinin görüşülmesi için bir askerî heyetin Türkiye'ye gönderileceğini bildirdi.

Ocak-Şubat 1944'te Ankara'da Türk ve İngiliz askerî heyetleri arasında bu konuda görüşmeler yapıldı. Görüşmeler

Şubat başında kesildi. İngilizlere göre Türkler çok fazla şey istemişlerdi. Silah ve malzeme verilecek olursa, bunun sevkiyatı savaş sonuna kadar devam edecek ve bu arada Türkiye de savaş dışında kalmış olacaktı. askerî görüşmelerin kesilmesi Türkiye ile İngiltere ve Amerika'nın ilişkilerini gerginleştirdi. Churchill, barış konferansında Türkiye'nin sağlam bir mevkiye sahip olamayacağını belirtti. 2 Mart'ta İngiltere, 1 Nisan 1944'te ise ABD Türkiye'ye yaptıkları silah ve malzeme yardımını durdurdular. Böylece Türkiye ile müttefikler arasındaki ilişkiler en alt düzeye indirilmiş oldu.

Almanya ile İlişkilerin Kesilmesi

Müttefik Devletlerin Türkiye'ye, Almanya ile olan ticari ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi yolundaki baskılarının artması üzerine Türkiye, 20 Nisan 1944'te Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını durdurduğunu açıklamıştır. 5 Haziran 1944'te Boğazlardan Karadeniz'e bazı Alman savaş gemilerinin geçmesi, Türkiye ile Müttefiklerin arasının daha da açılması sonucunu doğurmuştur. Bu olayın Müttefiklerden büyük tepki görmesi üzerine Dış İşleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etmek zorunda kalmıştır. 1944 yazında Almanya'nın askerî durumu artık iyice kötüye gitmeye başladığından yine Müttefiklerin baskısı sonucunda Türkiye 2 Ağustos 1944'te TBMM'nin aldığı kararla Almanya ile tüm ilişkilerini kesmiştir. Bu kararlar, bozulan Türkiye-Müttefikler ilişkisini yeniden canlandırmaya başlamıştır.

Resim 4.2

İkinci Kahire Konferansı 4-8 Aralık 1943'te Kahire'de Roosevelt, İnönü ve Churchill görüşmesi. Roosevelt ile İnönü arasındaki Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'dur.

Savaş Boyunca Almanya'nın Türkiye'deki Pan-Türkist Politikaları ve Bunun Türkiye'deki Yansıması

Savaş boyunca Almanya'nın uyguladığı Türkiye politikasının ana çizgisi önce Türkiye'nin Batı ittifakından ayrılmasını, en azından ittifaka mesafeli durmasını; Sovyetlerle savaşının gündeme geldiği zamandan itibaren de Sovyetlere karşı Türkiye'nin savaş ilan etmesini sağlamaya çalışmak olmuştur (Özdoğan, 2004: 140).

Alman dış işleri ve von Papen Türkiye'yi Sovyetlere karşı harekete geçirebilmek için Türkiye kamuoyunda sistemli bir şekilde bir anti-Sovyet ve anti-komünist propagandanın eşliğinde Turancı, ırkçı ve Pan-Türkist eğilimleri destekleyen bir politika izlemiştir. Hatta bu konuda sonradan ortaya çıkarılan Alman gizli belgelerine göre Türkiye'ye gizli şekilde mali destekte de bulunulmuştur. Alman Dış işleri Bakanı Ribbentrop'un ifadesiyle "mali durumları bozuk olan Türkiye'deki dostlarımızı desteklemek için" von Papen'e 5 milyon altın Mark yollanmıştır (Aydın, 2004: 449).

Gerek Almanya'nın yarattığı ve desteklediği politikanın ve dünya konjonktürünün gerekse de Türkiye'deki iktidarların açık/gizli desteği veya göz yummasıyla II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye'deki Turancı eğilim güç kazanmıştır. Ancak bu durum Almanların Sovyetler karşısında gerilemeye başlamasıyla değişecek ve Turancı hareketin temsilcileri 1944 yılında tutuklanmaya başlanacak, bu konuda yayın yapan basın organları da bu tür yayınlarına son vereceklerdir.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Turancı ve Pan-Türkist eğilimleri ve bu konudaki Alman politikasının daha ayrıntılı bir analizi için; Günay G. ÖZDOĞAN (2004), "II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm", Faruk Sönmezoglu (Der.), Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul: Der Yayınları.

K İ T A P

SAVAŞIN SON DÖNEMİ VE TÜRKİYE

Savaşın nasıl sonuçlandığını ve savaş sonuna doğru uluslararası dengelerin nasıl şekillendiğini ve Türkiye'nin bu dengeler karşısındaki durumunu değerlendirebilecek bilgi ve becerilere sahip olmak.

6 Haziran 1944'te Normandiya Çıkarması ile açılan ikinci cephe sonrasında Almanların artık iyice sıkışmaya başlaması savaşın tüm dengesini müttefikler lehine döndürmeye başlamıştır. Türkiye bu arada müttefiklerle Nisan başında bozulan ilişkilerini bir bakıma dengelemek için Sovyetlerle temasa geçmiştir. 1944 Mayıs ve Haziran aylarında Sovyetlerle yakınlaşmaya teşebbüs etmek istediye de Sovyetler bu yakınlaşma için Türkiye'nin savaşa katılmasını şart koştu. Almanya ile tüm ilişkilerin kesilmesi sonrasında İngiltere ve ABD ile kısmen ilişkiler yumuşamış ancak Türk-Sovyet ilişkileri iyice soğumuştur. Sovyetler Türkiye'nin girişimlerini soğuk karşılamışlar ve bu aşamada Türkiye'nin savaşa girmesinin artık kendileri için bir önemi kalmadığını beyan etmeye başlamışlardır. Aynı beyan İngiliz Büyükelçisi tarafından da iletince Türkiye iyiden iyiye endişelenmeye başlamıştır. Bu nedenle Sovyetlerin 1944 yazında Romanya ve Bulgaristan'a girmesi Türkiye'nin endişesini arttırırken sonbaharda İngiltere'nin Yunanistan'a asker çıkarması bu durumu dengelemesi açısından memnuniyetle karşılanmıştır. Bunun sonucunda, Balkanlarda Yunanistan'la yeniden bir iş birliği sağlamak için de Türkiye, Kasım 1944'te Yunan Hükümeti'ne Oniki Ada üzerinde hiçbir talep ve iddiası olmadığını bildirmiştir. 1945 yılına girerken Türkiye'nin başlıca endişesi Sovyet tehlikesiydi. Çünkü bü-

tün Orta Avrupa ve Balkanlar Sovyetlerin askerî işgali altına girmişti. Saraçoğlu'nun Adana'da Churchill'e söyledikleri bir anlamda doğru çıkmıştı.

Churchill ile Stalin arasında 9 Ekim 1944'te yapılan Moskova Görüşmesi Türkiye'nin endişelerini daha da arttırdı. Görüşmede, savaş sonrası nüfuz bölgeleri belirlenmiş ve İngiltere SSCB'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde ayrıntıları daha sonra görüşülecek olan değişiklik teklifini prensip olarak kabul etmiştir.

Churchill-Stalin Görüşmesi ve Yüzdeler Anlaşması

Yüzdeler Anlaşması ya da Churchill-Stalin Oranlar Uzlaşısı olarak adlandırılan ve II. Dünya Savaşı devam ederken savaş sonrasında Güneydoğu Avrupa'nın nüfuz bölgelerine göre nasıl pay edileceğini belirleyen antlaşmadır.

9 Ekim 1944'de iki lider Moskova'da bir araya gelir ve Winston Churchill, Romanya'nın % 90'ı ve Bulgaristan'ın %75'ini Sovyetlere vermeyi; Yunanistan'ın %90'ını Birleşik Krallık'a almayı ve Yugoslavya ile Macaristan'ı yarı yarıya paylaşmayı önerir. Önerisi Joseph Stalin'e tercüme edilirken bir kâğıda paylaşım oranlarını yazar. Stalin'in kâğıda onay işareti koymasından sonra Churchill: "Milyonların kaderini belirleyecek bu tür konuları ayak üstü fasletmemiz gelecekte ziyadesiyle menfi karşılanmaz mı, kâğıdı yakalım" der ama Stalin "Hayır, sende kalsın." diyerek cevap verir.

İki ülkenin dış işleri bakanları 10 ve 11 Ekim'de paylaşım üzerinde karara varır. Buna göre Sovyetlerin Bulgaristan ve Macaristan'daki oranı %80 olarak değiştirilirken diğer ülkelere dokunulmaz.

Stalin, Yunanistan için verdiği sözde durarak, iç savaş hâlindeki Yunan komünistlerine destek çıkmazken Britanya ve Amerika devletlerinin yardımını temin eden Yunan Hükûmeti iç savaştan galip ayrılır.

Yalta Konferansı

1945'e gelindiğinde artık savaşın sonu görülmekteydi. Geriye sadece Mihver Devletlere son darbelerin indirilmesi ve koşulsuz teslim olmalarının sağlanması kalmıştı. Bu ortamda savaş sonrası oluşacak durumun belirlenmesi amacıyla 4-11 Şubat 1945'te Yalta'da (Kırım-SSCB) Churchill, Stalin ve Roosevelt bir araya geldiler.

Yalta'da diğer konuların yanı sıra Türkiye'yi ilgilendiren konular da ele alındı. Bunların arasında en önemlisi Stalin'in gündeme getirdiği Boğazlar ve Montreux olmuştur. Boğazlar konusunda Stalin, Montreux Sözleşmesi'nin artık eskimiş olduğunu, değişmesi gerektiğini, bu sözleşmeye göre Japon İmparatoru'nun Boğazlarda Sovyetlerden daha büyük bir role sahip bulunduğunu, Montreux Sözleşmesinin İngiliz-Sovyet münasebetlerinin iyi olmadığı bir zamanda yapılmış olduğunu, herhâlde şimdi İngiltere'nin Japonya ile birleşerek Sovyetleri boğma niyetinde olduğunu ve Türkiye'nin Boğazlar vasıtasıyla Sovyetlerin girtlağına sarılmasına artık Sovyetlerin tahammül edemeyeceğini söylemiştir. Amerika ve İngiltere Boğazlarda SSCB'ye daha geniş bir geçiş serbestisi tanınmasını kabul ettiler ancak güç dengelerinin yeniden yapıldığı bu süreçte ABD, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini ihlal edecek bir statüye taraftar değildi. İngiltere de, bağımsızlığı konusunda Türkiye'ye garanti verilmesi gerektiğini belirtti. Konferans, Boğazlar meselesinin Dış işleri Bakanları tarafından ele alınmasına ve durumdan Türkiye'nin de haberdar edilmesine karar verdi.

Yalta'da alınan diğer önemli karar ise Nisan sonunda San Francisco'da toplanacak BM Konferansı'na sadece 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'yla savaş durumunda olan devletlerin kurucu üye olarak katılabileceği kararı idi. Bu-

nun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Böylece Türkiye II. Dünya Savaşı boyunca yapılan bütün baskılara rağmen reddettiği savaş ilanını, savaş sona ererken gerçekleştirmiş oluyordu. Bütün dünyada 25 milyon asker, 40 milyonun üzerinde sivilin hayatını kaybettiği II. Dünya Savaşı 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın teslim olmasının ardından Avrupa'da neredeyse sona ermiş, 14 Ağustos'ta ise Japonların teslim olması ile fiilen 15 Ağustos'ta, hukuken ise 2 Eylül 1945'te sona ermiştir. Türkiye'nin bu "göstermelik" savaş ilanı kararı BM Konferansı'na kurucu üye olarak katılma amacı dışında bir anlam ifade etmiyordu.

Savaşın Sonunda Türk-Sovyet İlişkilerindeki Gerilim

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın başında İngiltere ve Fransa ile ittifak yaparak tercihinin Batı dünyası olduğunu göstermişti. Fakat Türkiye'nin savaş sırasında izlediği dış politika savaşın sonlarında Türkiye'yi büyük bir yalnızlık içerisinde iterek Sovyet tehdidi ve istekleri ile karşı karşıya bırakmıştı. Türkiye bu tehdit karşısında Batı dünyasına yaklaşmaya ve destek bulmaya çalışmıştır.

Yalta Konferansı'nın ardından SSCB, 19 Mart 1945'te, 1925 tarihli Türk-Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık paktını feshetme talebiyle Türkiye'ye bir nota verdi. Notada *"özellikle II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan esash değişmeler sebebiyle bu antlaşma artık yeni şartlara uymamakta ve ciddi değişikliklere ihtiyacı göstermektedir"* deniyordu. Türkiye bakımından bu olayın önemi, feshedilen antlaşmanın bir "saldırmazlık" antlaşması olmasıydı ve fesih ile Sovyetlerin böyle bir taahhütten yakalarını kurtarıp serbest kalmalarıydı. Türk Hükûmeti 4 Nisan 1945'te verdiği cevabi notasında antlaşmanın yenilenmesi için yapılacak teklifleri *"dikkat ve bayırbahlıkla tetkike hazır olduğunu"* bildirdi. Fakat Sovyetler, Haziran 1945'de Türk Hükûmeti'ne verdikleri notada, bu ittifakın şartı olarak Kars ve Ardahan bölgelerinin SSCB'ye terki ile Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesini ileri sürdüler.

Almanya'nın yenilmesi ile Avrupa dengesinde meydana gelen boşluktan yararlanan Sovyetler, Avrupa'da olduğu gibi, Türkiye'ye karşı da yayılmacı emellerini açığa vurmaktan çekinmiyordu. Sovyet Dış İşleri Komiseri Molotov notayı verirken Türk Büyükelçisi'ne *"Bu toprakları size 1921 de terk ettiğimiz zaman Sovyetler Birliği zayıftı"* demiştir. Artık Türk-Sovyet münasebetleri kritik bir devreye girmişti ve bu durum savaş sonrasında da devam edecek ve Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin ABD'ye yaklaşmasının da bir nedeni olacaktı.

ABD ile İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile savaş sonrası iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları denemelerden biri olan Potsdam Konferansı'nda Sovyetlerin Türkiye'den toprak talepleri sorununun iki ülke arasında halledilmesi gerektiğini, bunun iki ülkeyi ilgilendirdiğini söylemişlerse de Boğazlar meselesinin tüm dünyayı ilgilendirdiği belirtilmiştir. ABD'de başkanlık makamına Roosevelt'in yerine Truman'ın geçmesi ile Sovyetlere karşı bir tavır değişikliği olmasına rağmen Sovyetlerin Türkiye'yi açıktan tehdit edebilecek bir tavır almadıkları düşünülüyordu.

Sovyet istekleri 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Müttefiklerin Potsdam Konferansı'nda bir kez daha gündeme geldi. Sovyetler Türkiye'ye verdiği notaları da bu konferansa dayandırmıştır. Sovyetlerin isteklerine ulaşmak için baskı ve tehdit yöntemini kullanması ise Türkiye'yi Batı'ya yakınlaştırmıştır.

Potsdam Konferansı'ndan sonra Türkiye'nin yüz yüze kaldığı gerçek; savaşa girilmemesi üzerine kurulu dış politikanın sonuna gelindiği ve bu sonda ise İngiltere ve ABD'nin Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik isteklerine karşı takındıkları tavırda yalnız kaldığı idi. Sovyetler verdikleri notalarla Türkiye üzerindeki baskılarını artırırken Türkiye ise içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak, İngiltere ve ABD'nin desteğini kazanmak için gayret göstermeye başlamıştır.

7 Mayıs 1945'te Almanya, 14 Ağustos 1945'te ise Japonya'nın teslim olmasıyla II. Dünya Savaşı fiilen sona erdiğinde, Türkiye dünyanın birçok yerini ve özellikle de kendi bölgesini etkileyen, 70 milyonun üzerinde asker ve sivilin öldüğü bu büyük yıkımdan, savaş dışı kalarak ve tek bir kurşun atmadan kurtulmuş oluyordu. Fakat bundan sonra oluşacak olan yeni Avrupa ve dünya dengesinde bir var olma mücadelesi ile karşı karşıya kalacaktır. Türkiye savaşa katılmamanın, insan kaybetmeme ve yıkıma uğramama anlamında olumlu etkisini yaşamakla birlikte, bu "savaş dışı" kalmanın bedelini de değişen dünya dengelerinde yürüteceği şartları ağır bir "varlık mücadelesi" ile ödeyecektir.

Her ne pahasına olursa olsun "savaşa girmeme" ve "savaş dışı kalma" temel hedefi ile yürütülen II. Dünya Savaşı Türk Dış Politikası, bu konuda başarılı olmuştur. Ancak savaşın gidişatına göre, özellikle de son iki yılda bu politikayı yürütmekte karşılaştığı sorunlar ve yaşanan gerilimler çok sıkıntılı bir süreci de beraberinde getirmiştir.

Türkiye "*savaş dışı kalma*" temel hedefini gerçekleştirmek için savaşın ana bileşenleri olan İngiltere, Almanya ve SSCB arasında bir "*denge politikası*" izlemiştir. Bulunduğu stratejik konum nedeniyle savaşın gidişine göre tarafların Türkiye'yi savaşa sokma çaba ve baskılarına karşı sürekli olarak askerî ve ekonomik zayıflığını gerekçe olarak göstermiş, savaşa katılmak için bu konularda ağır ve uzun vadeli yardım şartları öne sürerek oyalama taktikleri izlemiştir. Bunun yanında İngiltere'ye karşı Almanya ve Sovyetlerle olan saldırmazlık anlaşmalarını, Almanya'ya karşı üçlü ittifak ve Sovyetlerle olan saldırmazlık anlaşmasını, Sovyetlere karşı ise Almanlarla olan saldırmazlık anlaşması ile üçlü ittifakı öne sürerek bir savaşa taraf olamayacağını belirtmiştir.

Bütün bu denge politikasına rağmen Türkiye'nin savaşın ilk yıllarında duyduğu Almanya ve SSCB tarafından aynı anda işgale uğrama korkusu (Polonya Sendromu), sonrasında ise sürekli olarak SSCB tarafından savaş sırasında işgale uğrama veya savaş sonrası kurtarılan bir ülke olarak işgale uğrama korkusu nedeniyle Türkiye'nin dış politikasındaki "*tarafsızlık*", aslında genel olarak İngiltere'nin yanında yer alma konusunda gösterilen bir "*aktif tarafsızlık*" tutumu olarak nitelenebilir.

Sonuç olarak yeni kurulmuş ve hem askerî hem de ekonomik açıdan oldukça zayıf durumda bir ülke olan Türkiye, yürüttüğü usta ve incelikli bir dış politika ve diplomasi ile savaşın dışında kalmayı başarabilmiştir. Savaşa girmeme konusundaki tavır uzunca bir süre Almanya'nın lehine çalışmıştır. Hatta Türkiye son bir yıla kadar Almanya'nın savaş makinası için önemli bir unsur olan krom ihracını da kesmemiştir. Bu durum Müttefiklerden büyük tepki alsın ve savaşın sonunda bunun bedelini yalnız kalmakla ödese bile Türkiye, büyük bir yıkımdan insanını cephelerde yitirmeden ve tahribata uğramadan çıkmayı başarabilmiştir. Bu süreçte belki de etkileri uzun süre devam edecek olan dış politik tercihle ilişkili en vahim iç politik sonuç, Almanya etkisindeki Türkiye'nin otoriteryenliğe verdiği destek ve demokrasiden uzaklaşması olmuştur.

Özet

II. Dünya Savaşı'na doğru dünya ve Türkiye'deki durumu açıklayabilmek.

I. Dünya Savaşı'nın ardından değişen güç dengeleri 1930'lara gelindiğinde artık varlığını sürdürmeyecek duruma gelmişti. Savaş sonrası yapılan barış görüşmeleri yenik devletler aleyhine ağır koşullar içeren antlaşmalarla noktalandı. I. Dünya Savaşı'nın galipleri (İngiltere, Fransa ve Rusya) ile mağlup Almanya arasında 28 Haziran 1919'da yapılan Versay Antlaşması, Almanya açısından, toprak ve sömürge kaybı da dahil olmak üzere, askerî ve ekonomik konularda oldukça ağır şartlar içermektedir. Almanya II. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte Versay ve sonrasındaki anlaşmaların yükümlülüklerini yerine getirmeme, hatta bu yükümlülükleri bertaraf etme konusunda çaba harcayacaktır. 1933'te iktidara gelen Hitler'in tutumu bu süreci daha da hızlandıracaktır.

Almanya ile birlikte I. Dünya Savaşı'ndan ağır darbeler alarak yenik ayrılan İtalya ve Japonya da saldırgan bir tutum içerisine girmişlerdir. I. Dünya Savaşı sonunda kendini mağdur durumda gören ve yayılmacı politika izleyen İtalya ile Almanya 1936 yılında "Roma-Berlin Mihveri" adıyla bir ittifak kurdular. Daha sonra bu ittifaka Uzakdoğu'da yayılmacı ve saldırgan bir politika izleyen Japonya da katıldı. Bu devletler II. Dünya Savaşı'nda "Mihver Devletleri" olarak anılacaktır. Bu üç devletin saldırgan tutumları karşısında etkili bir tepki ortaya koyamayan diğer büyük devletlerin (İngiltere, ABD, SSCB, Fransa) tutumu ve savaşı önlemek amacı ile kurulmuş olan Milletler Cemiyeti'nin de etkisiz kalması Mihver Devletlerinin saldırgan tutumunu arttırmalarına yol açacaktır.

Türkiye ise Lozan'dan sonra yeni kurulan ve gerek askerî, gerekse ekonomik anlamda zayıf durumda olan Cumhuriyet'i korumak ve geliştirmek için uluslararası politikasını barışçı bir doğrultuda ve büyük devletler arasında bir "denge stratejisi" izlemek şeklinde kurgulamış ve hayata geçirmiştir. Türkiye'nin izlediği çok yanlı dış politikanın önemli bir göstergesi Lozan'dan hemen sonraki dönemde Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmasıdır.

Bu ilkeler çerçevesinde Türkiye, Lozan'dan II. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte uluslararası alanda birçok saldırmazlık, dostluk ve iş birliği antlaşmasına imza atmıştır. 1930'larda Almanya ve İtalya'nın saldırgan ve yayılmacı politikalar izlemesi üzerine Balkan Antantı ve Sadabad Paktı ile batıda ve doğuda bir güvenlik sistemi kurmuş ve kendisi için önemli olan bu iki bölgede barış politikasını kuvvetlendirmiştir. Ancak İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile birlikte Doğu Akdeniz'in güvenliğinin Türkiye açısından tehlikeye girmesi ve bu ülkenin Afrika ve Asya üzerindeki sömürgeci emellerini açıkça dile getirmesi karşısında Türkiye etkin deniz gücüne sahip güçlü müttefikler arayışına girmiştir. Bunun sonucunda, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ve 23 Haziran 1939'da Fransa ile imzalanan bildirgeler ile Akdeniz'de bir savaş çıkarsa yardımlaşma taahhüdü ve bu maksatla bir antlaşma yapma konusunda niyet beyan etmişlerdir.

Savaş döneminde savaşan tarafların Türkiye üzerindeki baskıları ve Türkiye'den isteklerini açıklayabilmek.

II. Dünya Savaşı boyunca savaşan tarafların Türkiye üzerinde, duruma göre yanlarında savaşa dahil olma veya tarafsız kalma yönünde yoğun baskı ve istekleri olmuştur. Savaşın başlangıcında Almanya ve İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz'deki saldırı ve işgalleri, Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşması yapmaya yöneltmiş, bunun sonucunda Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskıları artmıştır. Üçlü ittifak aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana olumlu seyirde devam eden Türkiye-SSCB ilişkilerini de bozmuş, SSCB'nin Antlaşmaya tepkisi sonucu ilişkilerde gerilim yaşanmaya başlanmıştır. Üçlü ittifak Almanya ve SSCB'nin baskılarını arttırmanın yanı sıra, savaşın Akdeniz ve Balkanlarda yayılmasıyla beraber Müttefiklerin (İngiltere ve Fransa) Antlaşma gereği Türkiye'nin yanlarında savaşa katılması yönündeki baskılarına da neden olmuştur. Türkiye ise Üçlü İttifakın "Sovyet Çekincesi" olarak bilinen 2 numaralı protokolünü ileri sürerek İngiltere ve Fransa'nın isteklerini geri çevirmiştir.

Türkiye bu süreçte gelişen SSCB ve Almanya'nın çekişmesinden ve karşılıklı baskılarından faydalanmayı bilmiş ve Mart 1941'de SSCB ile Haziran 1941'de ise Almanya ile dostluk ve saldırmazlık anlaşmaları imzalamıştır. Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla savaş yeni bir boyut kazandı. İtalya ve Japonya hariç, savaşan tüm taraflarla ittifak ya da saldırmazlık anlaşmaları olan Türkiye artık kendisini daha güvende hissetmekteydi ve savaş dışı kalma konusunda hala başarılıydı. Almanların Sovyetlere saldırmasıyla da en önemli korkusu olan "Polonya Sendromu"ndan kurtulmuştu. Ancak bu rahatlama kısa sürecektir. Daha önce Almanya ve SSCB tarafından Boğazların müttefiklere açılması için yoğun bir baskıya maruz kalan Türkiye, Alman-Sovyet savaşı başladıktan sonra ise bunun tersi yönde bu kez Almanlara karşı Boğazları Müttefiklere açma yönünde İngiliz ve Sovyetlerin baskısına maruz kaldı. Bu dönemde savaşan taraflarca Türkiye'ye savaş dışı tutumunu terk etmesi için sürekli ve yoğun bir baskı yapılmıştır. Önceleri Rusya ve Kafkasya cephelerinde başarıları sürdüğü müddetçe Almanya, Türkiye'nin Sovyetlere saldırması için yoğun çaba sarf etmiş; 1942 yılının sonlarına doğru savaşın kaderi Almanya'nın aleyhine dönmeye başladıktan sonra da gerek SSCB gerekse İngiltere sürekli Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesini talep etmişlerdir.

1942 sonlarında Türkiye üzerinde Almanya'nın baskısı azalırken bunun yerini Müttefiklerin baskısı alacaktır. Özellikle 1942 Kasım'ında Almanların Stalingrad'da sert bir Sovyet direnişi ile karşılaşması ve bu hattı geçemeyerek gerilemeye başlamaları üzerine Müttefikler Almanya'ya kesin darbeyi vurmak için bu konudaki stratejik öneminden kaynaklı olarak savaşa girme yönünde Türkiye üzerindeki baskılarını artırmaya başladılar. Bu bağlamda 1943-1945 yılları arasında Müttefik Devletler arasında yapılan ve bazılarında Türk yetkililerin de katıldığı Casablanca, Adana, Quebec, Moskova, Kahire ve Tahran konferanslarında Türkiye'nin Müttefiklerin yanında savaşa katılması, Boğazları Müttefiklere açması vb. konularda birçok karar alınmış, bu kararlar doğrultusunda Türkiye üzerinde yoğun bir baskı politikası izlenmiştir.

Savaşın nasıl geliştiği ve savaşan tarafların savaş süresince nasıl bir taktik izlediğini betimleyebilmek.

1939-1941 döneminde Almanya SSCB ile yapmış olduğu saldırmazlık anlaşmasının da verdiği güvenle etkin bir saldırı ve işgal hareketi başlattı. 1939'ta Polonya'nın Almanya ile SSCB arasında işgal edilerek paylaşılmasından hemen sonra, SSCB Letonya, Litvanya Estonya ve Finlandiya'yı işgal etti. Almanya ise 1940'ta Danimarka ve Norveç'e saldırarak buraları işgal etti. Mayıs-Haziran 1940'da ise Hollanda, Belçika ve Fransa Almanlar tarafından teslim alındı.

Batı cephesinde İngiltere hariç hemen tüm cephelerde başarıya ulaşan Almanya, yönünü yeniden doğuya çevirdi. 1941 yılında İtalya'nın da desteği ile Balkanların büyük kısmı Mihver kuvvetlerin eline geçti. Balkanlardaki zaferin ardından gözünü SSCB'ye çeviren Almanya bu ülkeye karşı 22 Haziran 1941'de üç koldan saldırıya geçti ve kısa sürede SSCB içlerine kadar ilerledi. Yoğun çatışmalarla geçen Alman-Sovyet savaşı, karşılıklı kayıp ve kazanımlarla II. Dünya Savaşının sonuna kadar devam etti. Ancak Alman saldırısı karşısında Sovyetlerin Stalingrad'da yarattığı direniş, Almanya'nın bütün hesaplarını bozmuş, bu hat geçilemeyince Sovyetlerin teslim alınması hayali de suya düşmüş oldu. Stalingrad savunmasından sonra 1942'nin sonlarına doğru Almanlar artık geri çekilmeye başlamış, Sovyetler ise saldırı konumuna geçmişlerdir.

Bu arada Japonya'nın, Pasifik'teki etkinliğini arttırmak ve olası ABD müdahalesini daha başından engellemek için, 7 Aralık 1941'de ABD'nin Pasifik Donanmasının merkez üssü olan Pearl Harbor'a (Hawaii adaları) ani bir hava baskını düzenlemesi ile ABD de savaşa dahil olmuş, Almanya'nın da ABD'ye savaş ilan etmesi ile o zamana kadar Müttefiklere yakın bir tarafsızlık politikası izleyen ABD, resmen Müttefiklerin yanında savaşa katılmış ve bu da savaşın kaderini değiştirmiştir. ABD'nin de çıkarma yapmasıyla Kuzey Afrika'da Mihver kuvvetler yenilgiye uğramaya başlamış ve hatta bölgedeki Alman Birlikleri Mayıs 1943'te tamamen teslim olmuşlardır.

Sovyetlerde Almanların geri püskürtülmeye başlanması ve Kuzey Afrika'daki zaferler Müttefiklerin moral gücünü yükseltmiş, Temmuz 1943'te Müttefik kuvvetler (Amerikan ve İngiliz kuvvetle-

ri) Avrupa'ya giriş yapmıştır. Bunu takiben savaşın yarattığı bunalımdan kaynaklı olarak İtalya'daki iç direniş sonucu Mussolini devrilmiş ve İtalya Eylül 1943'te Müttefiklerle ateşkes imzalayarak savaştan çekilmiştir. Ancak İtalya'daki Alman direnişi Nisan 1945'e kadar devam edecektir.

Sovyetler 1943 ve 1944 boyunca ağır bir şekilde de olsa Alman ordularını geri püskürtmeye devam ettiler. Sonuçta Sovyetler Almanları kendi sınırlarının dışına itip doğudan Avrupa'nın içlerine doğru hareket etmeye başladıklarında, Batılı Müttefikler de 6 Haziran 1944'te Fransa'nın kuzeyinde yer alan Normandiya kıyılarına çıkarma yaptılar. Müttefikler Fransa'yı işgalden kurtararak Eylül 1944'te Almanya'ya girdiler. Sovyetler ise Ocak 1945'te Almanya'nın doğu sınırlarından içeri girmeye başladı. Nisanda İtalya'daki Alman ordusu yenilgiye uğratıldı. 7 Mayıs 1945'te Almanya resmen teslim oldu.

Uzakdoğu ve Pasifik adalarında devam eden Japonya hakimiyeti ise ABD'nin yaptığı çıkarmalarla geriletildi. ABD'nin toplamda 400.000'i aşkın insanın ölümüyle sonuçlanan, 6 Ağustos 1945'te Japonya'nın Hiroşima kentine, 9 Ağustos'ta ise Nagasaki kentine attığı atom bombaları sonucunda Japonya'nın 2 Eylül 1945'te koşulsuz şartsız teslim olması ile II. Dünya Savaşı sona erdi.

Savaş süresince Türk Dış Politikasının nasıl bir seyir izlediğini ve ne gibi dönüşümler geçirdiğini açıklayabilmek.

II. Dünya Savaşı süresince Türkiye'yi yöneten kadrolar, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin kuruluş dönemi gibi yakın tarihin en önemli evrelerini yaşamış olan kadrolardı ve bunlar için birinci derecede önemli olan husus Türkiye'nin bu savaşın dışında tutulması olmuştur. Her ne pahasına olursa olsun "savaşa girmeme" ve "savaş dışı kalma" temel hedefi ile yürütülen II. Dünya Savaşı Türk Dış Politikası, bu konuda başarılı olmuştur. Ancak savaşın gidişatına göre, özellikle de son iki yılda bu politikayı yürütmekte karşılaştığı sorunlar ve yaşanan gerilimler çok sıkıntılı bir süreci de beraberinde getirmiştir.

Türkiye "savaş dışı kalma" temel hedefini gerçekleştirmek için savaşın ana bileşenleri olan İngiltere, Almanya ve SSCB arasında bir "denge politikası" izlemiştir. Bulunduğu stratejik konum

nedeniyle savaşın gidişine göre tarafların Türkiye'yi savaşa sokma çaba ve baskılarına karşı sürekli olarak askerî ve ekonomik zayıflığını gerekçe olarak göstermiş, savaşa katılmak için bu konularda ağır ve uzun vadeli yardım şartları öne sürerek oyalama taktikleri izlemiştir. Bunun yanında İngiltere'ye karşı Almanya ve Sovyetlerle olan saldırmazlık anlaşmalarını, Almanya'ya karşı üçlü ittifak ve Sovyetlerle olan saldırmazlık anlaşmasını, Sovyetlere karşı ise Almanlarla olan saldırmazlık anlaşması ile üçlü ittifakı öne sürerek bir savaşa taraf olamayacağını belirtmiştir.

Bütün bu denge politikasına rağmen Türkiye'nin savaşın ilk yıllarında duyduğu Almanya ve SSCB tarafından aynı anda işgale uğrama korkusu (Polonya Sendromu), sonrasında ise sürekli olarak SSCB tarafından savaş sırasında işgale uğrama veya savaş sonrası kurtarılan bir ülke olarak işgale uğrama korkusu nedeniyle Türkiye'nin dış politikasındaki "tarafsızlık" aslında genel olarak İngiltere'nin yanında yer alma konusunda gösterilen bir "aktif tarafsızlık" tutumu olarak nitelenebilir.

Sonuç olarak, yeni kurulmuş ve hem askerî, hem de ekonomik açıdan oldukça zayıf durumda bir ülke olan Türkiye, yürüttüğü usta ve incelikli bir dış politika ve diplomasi ile savaşın dışında kalmayı başarabilmiştir. Savaşa girmeme konusundaki tavır uzunca bir süre Almanya'nın lehine çalışmıştır. Hatta Türkiye son bir yıla kadar Almanya'nın savaş makinası için önemli bir unsur olan krom ihracını da kesmemiştir. Bu durum Müttefiklerden büyük tepki alsa ve savaşın sonunda bunun bedelini yalnız kalmakla ödese bile Türkiye, büyük bir yıkımdan insanını cephelerde yitirmeden ve tahribata uğramadan çıkmayı başarabilmiştir. Bu süreçte belki de etkileri uzun süre devam edecek olan dış politik tercihle ilişkili en vahim iç politik sonuç, Almanya etkisindeki Türkiye'nin otoriteryenliğe verdiği destek ve demokrasiden uzaklaşması olmuştur.

Savaşın nasıl sonuçlandığını ve savaş sonuna doğru uluslararası dengelerin nasıl şekillendiğini ve Türkiye'nin bu dengeler karşısındaki durumunu değerlendirebilmek.

1943 yılında Almanya, Sovyet direnişi karşısında geri çekilmeye başlamış, 6 Haziran 1944'te Normandiya Çıkarması ile açılan ikinci cephe sonrasında ise Almanların artık iyice sıkışmaya başla-

ması savaşın tüm dengesini Müttefikler lehine döndürmeye başlamıştır.

1945 yılına girerken Türkiye'nin başlıca endişesi Sovyet tehlikesiydi. Çünkü bütün Orta Avrupa ve Balkanlar Sovyetlerin askerî işgalî altına girmişti. Churchill ile Stalin arasında 9 Ekim 1944'te yapılan Moskova Görüşmesi Türkiye'nin endişelerini daha da artırdı. Görüşmede, savaş sonrası nüfuz bölgeleri belirlenmiş ve İngiltere SSCB'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesinde ayrıntıları daha sonra görüşülecek olan değişiklik teklifini prensip olarak kabul etmiştir.

Savaşın artık Müttefik Devletlerin zaferiyle sonuçlanacağı bir aşamada 4-11 Şubat 1945'te Yalta'da İngiltere, SSCB ve ABD liderlerinin bir araya geldiği Konferans'ta, Nisan sonunda San Francisco'da toplanacak BM Konferansı'na sadece 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'yla savaş durumunda olan devletlerin kurucu üye olarak katılabileceği kararı alındı. Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Böylece Türkiye II. Dünya Savaşı boyunca yapılan bütün baskılara rağmen reddettiği savaş ilanını, savaş sona ererken gerçekleştirmiş oluyordu. II. Dünya Savaşı 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın teslim olmasının ardından Avrupa'da neredeyse sona ermiş, Japonların teslim olması ile fiilen 15 Ağustos'ta, hukuken ise 2 Eylül 1945'te sona ermiştir. Türkiye'nin bu "göstermelik" savaş ilanı kararı BM konferansına kurucu üye olarak katılma amacı dışında bir anlam ifade etmiyordu.

Yalta Konferansı ve sonrasında Sovyetler'in Türkiye üzerindeki baskısı yoğunlaşmıştır. Boğazlarda daha fazla hak ve Kars-Ardahan bölgesini içeren toprak talepleri konusundaki notalar Türk-Sovyet ilişkilerini oldukça gergin bir noktaya getirmiştir. Bu durum, savaş sonrasında da devam edecek ve Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin batıya ve ABD'ye yaklaşmasının da bir nedeni olacaktır.

7 Mayıs 1945'te Almanya, 14 Ağustos 1945'te ise Japonya'nın teslim olmasıyla II. Dünya Savaşı fiilen sona erdiğinde, Türkiye dünyanın birçok yerini ve özellikle de kendi bölgesini etkileyen, 70 milyonun üzerinde asker ve sivilin öldüğü bu büyük yıkımdan, savaş dışı kalarak ve tek bir kurşun atmadan kurtulmuş oluyordu. Fakat bundan sonra oluşacak olan yeni Avrupa ve dünya dengesinde bir var olma mücadelesi ile karşı karşıya kalacaktır.

Kendimizi Sınayalım

1. I. Dünya Savaşının galipleri İngiltere, Fransa ve İtalya ile mağlup Almanya arasında 1919 yılında imzalanan ve Almanya'ya ağır koşullar getiren, Almanya'nın sonrasında birçok kez ihlal ettiği antlaşma aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Lozan Antlaşması
  - b. Viyana Antlaşması
  - c. Versay Antlaşması
  - d. Mondros Antlaşması
  - e. Paris Antlaşması
2. II. Dünya Savaşında savaşan taraflardan Almanya, İtalya ve Japonya'nın önderliğindeki devletler ile İngiltere, Fransa, SSCB ve ABD'nin önderliğindeki devletleri sırasıyla tanımlayan aşağıdaki ikililerden hangisi doğrudur?
  - a. İtilaf Devletleri - Müttefik Devletler
  - b. İttifak Devletleri - Müttefik Devletler
  - c. Müttefik Devletler - Mihver Devletler
  - d. Müttefik Devletler - İttifak Devletleri
  - e. Mihver Devletler - Müttefik Devletler
3. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'nin II. Dünya Savaşı öncesi imzaladığı antlaşmalardan biri **değildir**?
  - a. Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması
  - b. Balkan Antantı
  - c. Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması
  - d. Sadabad Paktı
  - e. Briand-Kellogg Paktı
4. Aşağıdaki tarih ve olaylardan hangisi II. Dünya Savaşının resmen başlangıcı olarak kabul edilir?
  - a. Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmesi
  - b. İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi
  - c. Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması
  - d. Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Sovyetlere saldırması
  - e. Almanya'nın 10 Mayıs 1940'da Fransa'ya saldırması
5. Aşağıdaki gelişmelerden hangisinin sonucunda ABD II. Dünya Savaşına dahil olmuştur?
  - a. Japonya'nın Çin'i işgali
  - b. Almanya'nın Fransa'yı işgali
  - c. Almanya'nın Polonya'ya saldırması
  - d. Japonya'nın Pearl Harbor saldırısı
  - e. Almanya'nın SSCB'ye saldırması
6. II. Dünya Savaşı sırasında aşağıdaki gelişmelerden hangisi Almanya'nın 1943'e kadarki hızlı yayılmasını durdurmada ve Almanların işgal ettiği yerlerden geri çekilmeye başlamalarında dönüm noktası niteliğinde olmuştur?
  - a. Fransa'nın işgale karşı direnişi
  - b. Sovyetlerin Stalingrad savunması
  - c. Normandiya Çıkarması
  - d. ABD'nin savaşa dahil olması
  - e. Pearl Harbor Saldırısı
7. Aşağıdaki devlet adamlarından hangisi II. Dünya Savaşı sırasındaki Türk Dış Politikasını belirleyenlerden biri **değildir**?
  - a. Mustafa Kemal Atatürk
  - b. Şükrü Saracoğlu
  - c. İsmet İnönü
  - d. Numan Menemencioğlu
  - e. Refik Saydam
8. II. Dünya Savaşının başlangıcında Türkiye'nin izlediği "Denge Politikası" gereğince 19 Ekim 1939'da Ankara'da imzaladığı Üçlü İttifak veya Ankara Paktı olarak adlandırılan antlaşma Türkiye ile hangi iki ülke arasında yapılmıştır?
  - a. İngiltere-ABD
  - b. İngiltere-Rusya
  - c. Almanya-İtalya
  - d. Almanya-Japonya
  - e. İngiltere-Fransa
9. Aşağıdakilerden hangisi II. Dünya Savaşı sırasında yapılan ve Müttefik Devletlerin Türkiye'yi savaşa sokma girişimlerinin olduğu toplantılardan biri **değildir**?
  - a. Casablanca Konferansı
  - b. Paris Konferansı
  - c. Adana Konferansı
  - d. Moskova Konferansı
  - e. Kahire Konferansları
10. Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında izlediği tarafsızlık ve denge politikası gereğince savaşın seyrine göre bir çok ülke ile saldırmazlık ve işbirliği antlaşması imzalamıştır. Aşağıdakilerden hangisi bu ülkelerden biri **değildir**?
  - a. ABD
  - b. İngiltere
  - c. SSCB
  - d. Fransa
  - e. Almanya

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise "II. Dünya Savaşına Doğru Dünya ve Türkiye'de Durum / Savaşa Giden Süreçte Dünya" konusunu yeniden gözden geçiriniz
2. e Yanıtınız yanlış ise "II. Dünya Savaşına Doğru Dünya ve Türkiye'de Durum / Savaşa Giden Süreçte Dünya" konusunu yeniden gözden geçiriniz
3. a Yanıtınız yanlış ise "II. Dünya Savaşına Doğru Dünya ve Türkiye'de Durum / Savaş Öncesi Türkiye" konusunu yeniden gözden geçiriniz
4. c Yanıtınız yanlış ise "II. Dünya Savaşı" konusunu yeniden gözden geçiriniz
5. d Yanıtınız yanlış ise "II. Dünya Savaşı" konusunu yeniden gözden geçiriniz
6. b Yanıtınız yanlış ise "II. Dünya Savaşı" konusunu yeniden gözden geçiriniz
7. a Yanıtınız yanlış ise "Savaş Dönemi Türk Dış Politikası" konusunu yeniden gözden geçiriniz
8. e Yanıtınız yanlış ise "Savaş Dönemi Türk Dış Politikası / Üçlü İttifak (Ankara Paktı)" konusunu yeniden gözden geçiriniz
9. b Yanıtınız yanlış ise "Savaş Dönemi Türk Dış Politikası / 1943-1945 Dönemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz
10. a Yanıtınız yanlış ise "Savaş Dönemi Türk Dış Politikası" konusunu yeniden gözden geçiriniz

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Almanya'da iktidara geldiği 1933 yılından itibaren II. Dünya Savaşı'na giden süreçte Hitler'in 3 temel amacı vardı. Hitler'in daha 1925'te yayınladığı kitabı "Mein Kampf"da (Kavgam) ifade ettiği bu hedefler şunlardı:

- 1) Almanya'nın Versay kısıtlamalarından kurtarılması. Bunun ilk adımı Versay'ın yasakladığı zorunlu askerlik sistemini 1935'te geri getirmesi oldu.
- 2) Almanya dışında yaşayan tüm Almanların Alman sınırları içine alınması yoluyla "Tek Millet-Tek Devlet" (Ein Volk, Ein Reich) ilkesinin gerçekleştirilmesi. Almanların yaşadığı çeşitli bölgelerin yanı sıra 1938'de "Anschluss" (Birleşme) yoluyla Avusturya'nın ve 1939'da Südetlerin uluslararası bir düzenlemeyle Almanya'ya katılması bu politikanın doruk noktaları oldu.
- 3) "Hayat Sahası" (Lebensraum) Politikası, fethedilecek topraklar sayesinde Alman halkının ve devletinin refahının artırılması öngörülüyordu. 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın Bohemya ve Morovya bölgelerinin Almanlarca işgali bunun başlangıcı oldu.

Sıra Sizde 2

Türkiye, Lozan'dan II. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte uluslararası alanda aşağıdaki antlaşmalara imza atmıştır:

- Savaşı uluslararası politikanın aracı olmaktan çıkartan 1928 Briand-Kellog Paktı. 1928'de tamamlanıp daha sonra hemen hemen bütün ülkelere imzalanmıştır. Resmî adı "Savaşın Terk Edilmesi İçin Genel Antlaşma"dır. Paris Paktı olarak da bilinir.
- SSCB ile 1925'te imzalanan Dostluk ve İş birliği (Saldırmazlık) Antlaşması ve uzatma protokolleriyle üstlenilen tarafsızlık ve saldırmazlık taahhütleri.
- 25 Mayıs 1928'de Afganistan'la imzalanan Dostluk ve İş birliği Antlaşması. Antlaşma ile iki ülke birbirleri aleyhine bir pakta dahil olmamayı da taahhüt etmişlerdir.
- 30 Mayıs 1928'de İtalya'yla imzalanan Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması. Antlaşma ile iki ülke "içlerinde birine karşı yöneltilmiş hiçbir siyasal ya da ekonomik anlaşmaya ve hiçbir tertibe" katılmama yükümlülüğü ve saldırıya uğrama durumunda tarafsız kalma taahhüdü vermişlerdir.
- 17 Aralık 1929'da Sovyetlerle imzalanan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşmasının uzatılmasına ilişkin Protokolle "...öteki Tarafa bildirmeksizin, onun kara ya da denizden doğru-

dan komşusu olan devletlerle siyasi anlaşmalar yapmayı amaçlayan görüşmelere girişmeme ve bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu Tarafın mutabık kalmasıyla” yapma taahhüdü karşılıklı olarak verilmiştir.

- 5 Aralık 1932’de İran’la imzalanan Dostluk Antlaşması ile Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması çerçevesinde saldırmazlık ve tarafsızlık taahhüdü.
- 1930’larda Almanya ve İtalya’nın yayımlacı bir siyaset izlemesi ve Türkiye ile Balkanların da bu tehdit altına girmesi üzerine, 1934 yılında Türkiye ile Yunanistan’ın önderliğinde sonradan Romanya ve Yugoslavya’nın da katıldığı bir savunma iş birliği anlaşması olan Balkan Antantı kurulmuştur. Balkanlara yönelik herhangi bir saldırı karşısında ortak savunmayı amaçlayan bu pakt, Türkiye’nin bölgedeki önemini iyice artırmış, Türkiye bu anlaşma ile Batı sınırlarını güvence altına almıştır. Balkan Antantı, II. Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine dağılmıştır.
- 1936’da İtalya’nın Habeşistan’a (Etiyopya) saldırısı ve işgali ile Doğu Akdeniz’de ortaya çıkan İtalyan tehlikesi Türkiye’yi bir yandan İngiltere’ye yakınlaşmaya, öte yandan Orta Doğu devletleriyle de bir takım savunma tedbirleri almaya götürmüştür. 9 Temmuz 1937’de Türkiye, İran, Irak, Afganistan arasında Sadabad Paktı’nın imzalanması bununla ilgilidir. Beş yıl için imzalanan bu dörtlü antlaşma ile taraflar, aralarındaki dostluk münasebetlerini devam ettirmeyi, Milletler Cemiyeti ve Kellog Paktı’na bağlı kalmayı, birbirlerinin iç işlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren meselelerde birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı hareketine girişmemeyi ve saldırma amacını güden hiçbir siyasal pakta katılmamayı taahhüt ediyorlardı.

Sıra Sizde 3

Japonya Pasifik’teki etkinliğini arttırmak ve olası ABD müdahalesini daha başından engellemek için, 7 Aralık 1941’de ABD’nin Pasifik Donanmasının merkez üssü olan Pearl Harbor’a (Hawai adaları) ani bir hava baskını düzenledi. ABD donanmasının çok büyük darbe aldığı Japonya’nın bu saldırısı ABD’yi de savaşa çekmiş ve bir Avrupa savaşı olarak başlayan çatışmaların, “dünya savaşı” dönüşmesine neden olmuştur. Almanya’nın da ABD’ye savaş ilan etmesi ile o zamana kadar Müttefiklere yakın bir tarafsızlık politikası izleyen ABD, resmen Müttefiklerin yanında savaşa katılmış ve bu da savaşın kaderini değiştirmiştir. ABD’nin de çıkarma yap-

masıyla Kuzey Afrika’da Mihver kuvvetler yenilgiye uğramaya başlamış ve hatta bölgedeki Alman Birlikleri Mayıs 1943’te tamamen teslim olmuşlardır. Sonrasında ise ABD, Avrupa’da Normandiya’da yapılan müttefik çıkarmasında da önemli rol oynamış ve Almanların teslim olmasında etkili olmuştur. Diğer taraftan savaşın sonlarında 1945’te Japonya’ya attığı ve büyük kitlesel ölümlere sebep olan iki atom bombası ile de Japonya’nın teslim olmasını sağlamıştır.

Sıra Sizde 4

Almanya’nın 15 Mart 1939’da Çekoslovakya’yı, bir ay sonra da İtalya’nın 7 Nisan 1939’da Arnavutluk’u işgal etmesi Türkiye’yi Mihver Devletlerin saldırganlığına karşı güvenlik arayışına yöneltmiştir. Almanya’nın 1 Eylül 1939’da Polonya’ya saldırmasıyla resmen başlayan II. Dünya Savaşı’nın hemen başında, SSCB ile ilişkilerin değişmesi ve olumsuz yönde gelişmeler göstermesi üzerine Türkiye, İngiltere ve Fransa ile daha önce başlamış olan görüşmeleri hızlandırdı ve sonuçlandırdı. İmzalanan bildirgeler doğrultusunda daha önce hazırlanmış olan Türk-İngiliz-Fransız İttifakı (**Ankara Paktı**) 19 Ekim 1939’da Ankara’da imzalandı. “**Üçlü İttifak**” olarak bilinen ve resmî adı “Türkiye, İngiltere ve Fransa Arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması” olan bu pakt, Doğu Akdeniz’i ve Balkanları bir saldırıya karşı korumak amacıyla yapılmıştır. Pakt’ın 2 numaralı protokolüne göre bu Antlaşma uyarınca Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile silahlı bir anlaşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme onu zorlamayacaktır. Böylece Türkiye, bu ittifak antlaşmasıyla, İngiltere ve Fransa’nın yardım ve desteğini sağlamış, aynı zamanda Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklenmek istemediğini göstermiş olmakla beraber, Batılı devletlere yaklaşmış oldu. Türkiye, savaşın başlarında dış siyasetindeki bu gelişmelere ve daha sonra savaşın Balkanlar ile Akdeniz’e yayılmasına rağmen Üçlü İttifakın yukarıda belirtilen 2 numaralı Protokolüne dayanarak savaşa katılmadı ve tarafsızlığını sürdürdü. Ancak bu süreçte Batılılar, Türkiye’nin 2 nolu protokolü ileri sürerek savaşa girmemesini “bahane” olarak nitelendir-mektedir. Türkiye ise kendisine doğrudan yardım yapılmadıkça ve Batı’nın Almanya karşısında üstünlüğünün Türkler tarafından görülmesi gerçekleşmedikçe Türkiye’nin savaşa girmeyeceğini belirtmiştir. Türkiye’nin “Sovyet Çekincesi” olarak ileri sürdüğü mazeret Türkiye’nin savaş sırasında Batı ile yaptığı ittifaktaki yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir ülke olarak de-

ğerlendirilmesine neden olmuştur. Dönemin Türk dış politikasını yürütenler özellikle İngiltere'ye onların haklı davalarını desteklediklerini ama gerçek anlamda savaşa girmeyerek onların çıkarlarına hizmet ettiklerini anlatarak ikna ederken, aynı ikna metodunu Sovyetler ve Almanlara karşı da kullanmışlardır. Böylelikle Türkiye sürekli savaş dışında kalmayı, İngiltere, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında bir "denge" politikası yürüterek gerçekleştirmiştir.

Sıra Sizde 5

Türkiye-Fransa-İngiltere Üçlü İttifakının imzalanmasıyla 1939 yılında Türk-Alman ilişkilerinde yaşanan gerginlik, 1939-1940 yıllarında Almanya'nın kazandığı askerî başarılar ve iki ülkenin ekonomik ihtiyaçları nedeniyle bir süre sonra gevşemeye başladı. Türkiye'nin İngiltere'nin tüm baskılarına rağmen Balkanlarda Mihver Devletlere karşı saldırıya geçmeyi reddetmesi de Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Bunun sonucu olarak, 12 Haziran 1940'ta, iki ülke arasında 21 milyon Türk Lirası (42 milyon Mark) değerinde mal alışverişi yapılması kararlaştırıldı ve arkasından da, 25 Temmuz 1940'ta Türk-Alman Ticaret Antlaşması imzalandı. Balkanlarda ilerlemeye başlayan ve Sovyetlere saldırı hazırlığı içerisinde olan Almanya için Türkiye'nin bu ülkelere yakın konumu önemlilik arz etmekteydi. Bu dönemde, Türkiye için önemli olan, bir Alman askerî harekâtının topraklarında olmaması ve Almanya'dan kendine saldırmayacağına dair bir güvence almak; Almanya için ise önemli olan, bir türlü güdümüne alamadığı Türkiye'nin hiç olmazsa bundan sonra da tarafsız kalmasını sağlamak, böylece girişeceği Rusya harekâtında güneyini güvence altına almaktı. Sonuçta iki devlet arasında, Türkiye'nin istekleri doğrultusunda, 18 Haziran 1941'de Ankara'da, "Türk-Alman Dostluk Antlaşması" imzalandı. Resmî adı Türkiye Cumhuriyeti ile Alman Reich'i Arasında Dostluk Antlaşması olan belgenin giriş bölümünde yer alan "mevcut yükümlülükler saklı kalmak" kaydı, Türkiye açısından yeni antlaşmanın Türkiye'yi 1939 Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakı ve 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması hükümlerine aykırı davranmaya zorlayamayacağı anlamına geliyordu. Böylece Türkiye iki blokla da uyumlu ilişkiler kurmuş ve tarafsızlığını sürdürmüştür. Bu ise Türkiye'ye savaşa girmeden, zaman kazanma olanağını vermiştir. Bu antlaşma ile güney kanadını da sağlama alan Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla savaş yeni bir boyut kazanmakla beraber bu durum, hem Almanya hem de Sovyetler Birliği tarafından tehdit edi-

len Türkiye'yi rahatlatmış ve Türkiye her iki ülkeye karşı tarafsızlığını ilan etmiştir. Alman saldırısı sonrası Sovyetlerin de müttefiklerin yanında yer alması ile birlikte bu dönemde Almanya, Balkanlarda kendisine karşı açılacak bir cephe tehlikesine karşı Türkiye üzerinde baskı uygulamaya başladı. Ancak Türkiye'nin mukavemetini kıramayan Almanya, 1942 yılı sonunda, Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesi yönündeki çabalarından vazgeçti.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Armaoğlu, Fahir (2004), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Aydın, Mustafa (2004), "II. Dünya Savaşı ve Türkiye" Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deringil, Selim (2003), **Denge Oyunu**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gönlübol, Mehmet vd. (1996), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- <http://www.msx1abs.org/forum/siyasal-bilimler/185511-sadabad-pakti.html>
- Köni, Hasan (1988), "II nci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 1, Ankara.
- Oran, Baskın (Ed.) (2004), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özçelik, Mücahit (2010), "II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2010/2, Sayı: 29, Ankara.
- Özdoğan, Günay G. (2004), "II. Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika Aracı Olarak Pan-Türkizm", Faruk Sönmezoğlu (Der.), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk (Der.), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları.
- Umar, Ö. Osman (2004), "II. Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri" Atatürk **Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı 59, Ankara.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 1950-1960 dönemi Türkiye dış politikasının ana hatlarını sıralayabilecek,
- Türkiye-ABD ilişkilerini ve Türkiye'nin NATO'ya giriş sürecini takip edebilecek,
- Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin Balkanlar politikasının ayrıntılarını irdeleyebilecek,
- 1950-1960 dönemi Türkiye'nin Orta Doğu politikasını açıklayabilecek,
- Kıbrıs sorunu ve dönem içinde Türkiye'nin bu konudaki dış politikasını nedenlerini sıralayabilecek,
- Türkiye'nin AET ile ilk ilişkilerinin boyutlarını açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- NATO
- Balkan Paktı
- Bağdat Paktı
- Eisenhower Doktrini
- CENTO
- Kıbrıs Sorunu
- Soğuk Savaş
- Blok Siyaseti
- Bağlantısızlık Politikası
- Enosis
- Taksim
- Avrupa Ekonomik Topluluğu
- Truman Doktrini
- Marshall Planı

İçindekiler

Türk Dış Politikası-I

Demokrat Parti
Dönemi Türk Dış Politikası
(1950-1960)

- 1950-1960 DÖNEMİ ULUSLARARASI ORTAM VE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL HATLARI
- TÜRKİYE - ABD İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE'NİN NATO'YA GİRİŞ SÜRECİ
- DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI
- DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI
- KIBRIS SORUNU VE TÜRKİYE'NİN BU KONUDAKİ DIŞ POLİTİKASI
- TÜRKİYE'NİN AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU İLE İLİŞKİLERİ

Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)

1950-1960 DÖNEMİ ULUSLARARASI ORTAM VE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL HATLARI

1950-1960 dönemi Türkiye dış politikasının ana hatlarını görebilmek.

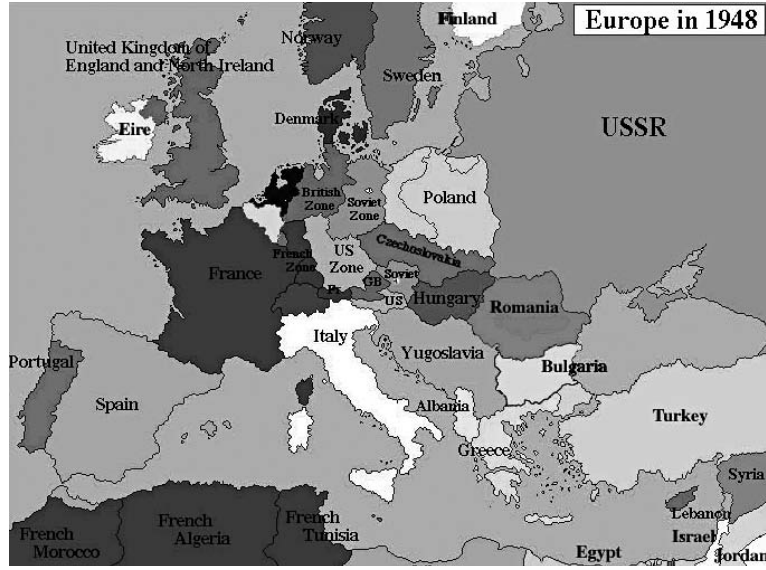
II. Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın, Müttefik kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılmasıyla birlikte Avrupa'da yeni bir uluslararası ortam meydana gelmiştir. Almanya ve müttefiklerine karşı savaşta ittifak içinde bulunmuş olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Berlin'in işgalinden itibaren adım adım düşman taraflara dönüşmüştür. Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da hakim tek süper güç olarak kalması ve yayılmacılık sinyalleri vermesi, ABD'nin Avrupalı müttefiklerini ciddi bir biçimde endişelendirince, Sovyetler Birliği karşısında ortaya çıkan güç boşluğunu doldurma stratejisi gereği ABD'nin Avrupa'daki varlığının kalıcı hale gelmesi için zemin oluşturmuştur. ABD'nin Batı Avrupa'yı koruma amaçlı Truman Doktrini ve onu takip eden Marshall Planı ile ortaya koyduğu strateji, 1949'da NATO'nun kurulması ile çok daha farklı bir boyuta ulaşmıştır. Truman Doktrini, ABD tarafından komünizm tehdidi altında görülen ülkelere mali ve askerî yardım ve destek sağlamak üzere ABD Başkanı H.Truman tarafından 1947 yılında hazırlanmış bir plandı. Bu doktrin 1948-1951 yılları arasında "Marshall Planı" adı altında bir yardım programı ile uygulamaya sokulmuştur. Aralarında Türkiye'nin ve Yunanistan'ın da bulunduğu 16 ülke bu plan çerçevesinde ABD'den ekonomik kalkınma desteği almıştır.

Ancak karşılıklı dengeyi sağlamak için bulunan bu çözüm arayışları, kısa bir süre sonra Avrupa'daki güç dengelerini yeniden şekillendirmiş, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki mücadele bloklaşma ve iki kutuplulukla sonuçlanmıştır. 1945 ile 1990 arasında bütün dünya sistemini derinden etkileyen ve hatta belirleyen Soğuk Savaş, özellikle Avrupa coğrafyasındaki ülkeleri pozisyon almaya zorlamıştır. Ülkeler bu sistemde yer aldıkları tarafa göre uluslararası politika ve stratejilerini belirlemeye başlamışlardır.

Resim 5.1

II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa Haritası. (1948)

Kaynak: <https://www2.bc.edu/~beineman/maps/1948label.html> 10.06.2012.

Soğuk Savaş, ABD ve Sovyetler Birliği'nin liderliklerindeki Batı ve Doğu blokları arasında, sürekli gerginlik ve kısmi çatışma biçiminde sürdürülen mücadeledir.

Türkiye, siyasi ve coğrafi özellikleri nedeniyle siyasal tarihi boyunca yalnızca II. Dünya Savaşı boyunca tarafsızlık politikası izleyebilmiştir. Bu dönem haricinde, uluslararası çıkarları dahilinde hep bir ittifak arayışı içerisinde olmuş ve uluslararası politikasını “yalnız kalmama” stratejisi üzerine şekillendirmiştir. II. Dünya Savaşı yılları, gerek dış gerekse iç politika bağlamında, Türkiye açısından oldukça zor geçmiştir. Bu dönemde bir tarafsızlık politikası izlemesine karşın sürekli devam eden savaş tehditi büyük bir ordunun silah altında tutulmasına neden olmuş, bu durum ülkenin zaten güçsüz olan ekonomisine ek bir yük getirmiştir. Türkiye, savaşa girmemiş olmasına rağmen savaşın etkilerini hem dış politikasında hem de iç politika ve ekonomisinde oldukça ağır hissetmiştir.

SIRA SİZDE

II. Dünya Savaşı boyunca izlenen tarafsızlık politikasının savaş sonrası dış politika yansımalarını değerlendiriniz.

Tarafsızlık politikası, bir devletin iki ya da daha çok devlet arasında çıkmış olan bir savaşta kendisini fiili ve hukuki bakımlardan savaş dışında tutma politikasıdır.

Bloklaşma, genelde rakip iki devlet arasında diğer devletlerin taraf tutarak dış politika tercihlerini seçtikleri tarafa göre belirlemesidir. “Batı Bloku”, ABD'nin liderliğinde oluşturulan ve Sovyetler Birliği'nin liderliğindeki “Doğu Bloku”na rakip bir dış politika etrafında birleşmiş devletlerin oluşturduğu bloktur.

14 Mayıs 1950 seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti (DP) döneminin dış politikasını şekillendiren temel iki unsur II. Dünya Savaşı boyunca izlenen tarafsızlık politikasının etkileri ve Soğuk Savaş olmuştur. Adnan Menderes Hükûmeti'nin, 1950-1960 arası dönemde izlediği dış politika, II. Dünya Savaşı boyunca izlenen tarafsızlık politikasından çıkarılan derslerle şekillenmiştir. Öte yandan hükûmet, ABD ile SSCB arasında var olan bloklaşma eğilimi çerçevesinde “Soğuk Savaş”ta tarafsız kalmayacağını, böyle bir durumun Türkiye'nin güvenliği, siyasal ve ekonomik yapısında çok daha olumsuz sonuçlara yol açacağını varsaymıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin, Türkiye üzerindeki yoğun siyasal baskıları ve yayılmacı dış politikası Türkiye'yi bir güvenlik arayışına itmiş ve onu Batı Bloku'na yakınlaştırmıştır. Diğer yandan, Türk askerî ve ekonomik yapısı savaş sonrası oldukça güçsüz olduğundan, Batı Bloku tarafında yer almak Menderes Hükûmeti tarafından avantajlı görünmüştür. Bu kapsamda Menderes Hükûmeti, ülkenin çıkarlarını daha iyi koruyacağını düşündüğü safi belirlemeyi ve bu anlamda aktif bir politika izlemeyi tercih etmiştir.

TÜRKİYE - ABD İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE'NİN NATO'YA GİRİŞ SÜRECİ

Türkiye-ABD ilişkilerini ve Türkiye'nin NATO'ya giriş sürecini takip edebilmek.

Türkiye - ABD İlişkilerinin Genel Hatları

Türkiye - ABD ilişkilerinin bir anlamda yeniden şekillenen uluslararası güç dengeleri ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskıları üzerinden geliştiği söylenebilir. Bu dönemde Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı koyabilecek güç olarak ABD'yi görmüş ve ABD ile bir ittifak içinde olmanın Türkiye'nin yararına olacağı hesabını yapmıştır. Öbür taraftan, Türkiye'de hükümet de muhalefet de uluslararası konjonktürde devam eden bloklaşma sürecinin dışında kalınamayacağına inanmıştır. Tercih ise Sovyetler Birliği karşısında ABD'nin içinde bulunduğu blok yönünde gerçekleşmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası ABD ile Sovyetler Birliği arasında başgösteren Soğuk Savaş ve bununla birlikte oluşan güç dağılımı ABD'yi endişelendirmiş, yayılan "komünizm tehlikesine" karşı önlemler almaya itmiştir. Bu kapsamda ABD Başkanı Harry S. Truman, 12 Mart 1947'de *Truman Doktrini* adı verilen stratejisini öne sürmüş ve Marshall Planı çerçevesinde Sovyetler Birliği ve komünizm tehdidi altında olduğu varsayılan 16 ülkeye ekonomik ve askerî yardım öngörmüştür.

Gerek Sovyetler Birliği'nin tehdidini savurmak gerekse öngörülen yardım planından faydalanmak amacıyla Türkiye, ABD ile ilişkilerini sıcak tutmayı ve bu ülkeye yakın durmayı avantajlı bir tercih olarak görmüştür. Türkiye'nin ABD'nin yanında Batı Bloku içerisinde yer almasının sebepleri yalnızca bunlar değildir. Türkiye, Osmanlıdan bu yana Batı'ya yakın durmayı hem ülkenin kurtuluşu hem de modernleşmesi bakımında tarihsel, siyasi bir değer olarak görmüştür. Çünkü Modern Türkiye'nin oluşumu bir anlamda Batı Medeniyeti'nin yolları üzerinden geçiyordu (Sönmezoğlu, 2006:29).

İşte yukarıda bahsedilen saiklerle Türkiye 1949'da ABD öncülüğünde kurulan NATO'ya 1950 yılında üyelik için başvurmuş, bu örgüte girebilmesi yoğun çaba ve özverilerle ancak 1952 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte NATO üyesi olduğu 1952'den sonraki süreç, bütünüyle ABD ekseninde ve doğal olarak da Sovyetler Birliği'nden uzak durarak yürümüştür.

Türkiye'nin NATO'ya Girişi

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization - **NATO**), ABD'nin liderliğiyle, Truman Doktrini'nin devamı niteliğinde Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası ve bu kapsamda Batı Avrupa'nın savunması amacıyla Şubat 1949'da kurulmuştur. Örgütün kuruluş anlaşması şu şekildedir:

KUZEY ATLANTİK ANTLAŞMASI

Washington DC, 4 Nisan 1949

Bu Antlaşma'nın Tarafları, Birleşmiş Milletler Yasası'nın amaçları ve ilkelerine olan inançlarını ve bütün halklar ve bütün hükümetlerle barış içinde bir arada yaşama arzularını teyid ederler.

Demokrasi, bireysel özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkeleri temelinde bütün halkların özgürlüklerini, ortak miraslarını ve uygarlıklarını korumakta kararlıdırlar.

Kuzey Atlantik bölgesinde istikrar ve refahın geliştirilmesini amaçlarlar. Toplu savunma ve barış ile güvenliğin korunması için çabalarını birleştirmekte kararlıdır.

Bundan dolayı bu Kuzey Atlantik Antlaşması'nı kabul etmişlerdir:

MADDE 1

Taraflar, BM Yasası'nda ortaya konduğu üzere, karışmış olabilecekleri herhangi bir uluslararası anlaşmazlığı, uluslararası barış ve güvenlik ve adaleti tehlikeye sokmadan barışçıl yollarla çözmeyi ve uluslararası ilişkilerinde BM'nin amaçlarına aykırı olacak şekilde güç kullanımı ya da tehdidinden sakınmayı taahhüt etmektedirler.

MADDE 2

Taraflar, özgür kurumlarını güçlendirerek, bu kurumların üzerine kurulu olduğu ilkelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak ve istikrar ile refah koşullarını geliştirecek barışçıl ve dostça uluslararası ilişkilerin daha da geliştirilmesine katkı yapacaklardır. Uluslararası ekonomi politikalarında çatışmayı ortadan kaldırmaya yönelecekler ve taraflardan herhangi biri ya da hepsi ile ekonomik iş birliğini teşvik edeceklerdir.

MADDE 3

Bu Antlaşma'nın amaçlarına daha etkin biçimde ulaşabilmek için Taraflar, tek tek ve ortaklaşa olarak, sürekli ve etkin öz yardım ve karşılıklı yardımlarla, silahlı bir saldırıya karşı bireysel ve toplu direnme kapasitelerini koruyacaklar ve geliştireceklerdir.

MADDE 4

Taraflardan herhangi biri, Taraflardan birinin toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlığı ya da güvenliğinin tehdit edildiğini düşündüğü zaman, tüm taraflar birlikte danışmalarda bulunacaklardır.

MADDE 5

Taraflar, Kuzey Amerika'da veya Avrupa'da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ve eğer böyle bir saldırı olursa BM Yasası'nın 51. maddesinde tanınan bireysel ya da toplu öz savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak ve diğerleri ile birlikte, silahlı kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan Taraf ya da Taraflara yardımcı olacakları konusunda anlaşmışlardır.

Böylesi herhangi bir saldırı ve bunun sonucu olarak alınan bütün önlemler derhâl Güvenlik Konseyi'ne bildirilecektir. Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak ve korumak için gerekli önlemleri aldığı zaman, bu önlemlere son verecektir.

MADDE 6

Madde 5 açısından, Taraflardan bir ya da daha çoğuna karşı silahlı saldırı, aşağıdakileri de kapsar:

- *Tarafların Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki topraklarına Fransa'nın Ceza-yir Bölgesi'ne, Türkiye topraklarına veya Taraflardan herhangi birinin egemenliği altında olan ve Yengeç Dönencesi'nin kuzeyinde yer alan adalara yapılan silahlı saldırı;*
- *Bu topraklarda ya da bu toprakların üzerindeki hava sahasında bulunan ya da Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte Taraflardan herhangi birinin işgal kuvvetlerinin üslenmiş bulunduğu herhangi bir Avrupa toprağında veya Akdeniz'de ya da Yengeç Dönencesi'nin kuzeyindeki Kuzey Atlantik bölgesinde bulunan Tarafların herhangi birine ait kuvvetlere, gemilere ya da uçaklara yapılan silahlı saldırı.*

MADDE 7

Antlaşma, BM üyesi olan Tarafların BM Yasası uyarınca sahip oldukları hak ve yükümlülüklerini veya Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması konusundaki temel sorumluluğunu herhangi bir şekilde etkilemez ve etkilediği şeklinde yorumlanamaz.

MADDE 8

Her bir Taraf, kendisi ile diğer Taraflar ya da üçüncü bir devlet arasında şu yürürlükte olan uluslararası sözleşmelerin, bu Antlaşma'nın hükümleri ile çelişmediğini beyan eder ve Antlaşma ile çelişen uluslararası sözleşmelere girmemeyi taahhüt eder.

MADDE 9

Taraflar, bu Antlaşma'nın uygulanması ile ilgili konuları ele almak üzere her birinin temsil edileceği bir Konsey oluştururlar. Konsey, herhangi bir zamanda acil olarak toplanabilecek şekilde düzenlenecektir. Konsey, gerekli gördüğü ikincil organları oluşturacaktır. Özellikle madde 3 ve madde 5'in uygulanmasına ilişkin önlemleri önerecek bir savunma komitesi derhal oluşturulacaktır.

MADDE 10

Taraflar, bu Antlaşma'nın ilkelerini geliştirebilecek ve Kuzey Atlantik Bölgesi'nin güvenliğine katkı yapacak durumda olan herhangi bir Avrupa devletini bu Antlaşma'ya katılmaya oy birliği ile davet edebilirler. Davet edilen Devlet katılım belgesini Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti'ne vererek bu Antlaşma'ya taraf olabilir. Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti aldığı her bir katılma belgesinden tüm Tarafları haberdar edecektir.

MADDE 11

Bu Antlaşma Taraflarca kendi anayasal süreçleri uyarınca onaylanacak ve hükümleri uygulanacaktır. Onay belgeleri en kısa zamanda Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti'ne teslim edilecek, bu Hükûmet de aldığı her belgeden tüm Tarafları haberdar edecektir. Antlaşma, Belçika, Kanada, Fransa, Lüksemburg, Hollanda, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri dahil olmak üzere imzacıların çoğunluğu tarafından onaylanır onaylanmaz, onaylayan Devletler arasında yürürlüğe girecektir; diğer Devletler açısından ise onaylarının verildiği tarihte yürürlüğe girecektir.

MADDE 12

Antlaşma 10 yıl boyunca yürürlükte kaldıktan sonra, ya da daha sonra herhangi bir tarihte, Taraflar, içlerinden herhangi birinden talep geldiği takdirde, Kuzey Atlantik Bölgesi'nde barış ve güvenliği etkileyen faktörleri ve BM Yasası uyarınca uluslararası barış ve güvenliği korumak amacıyla yapılan evrensel ve bölgesel düzenlemeleri göz önüne alarak, Antlaşma'nın gözden geçirilmesi amacıyla görüşmelerde bulunacaklardır.

MADDE 13

Antlaşma 20 yıl boyunca yürürlükte kaldıktan sonra herhangi bir Taraf, ayrılma bildirimini Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti'ne vermesinden bir yıl sonra Taraf olmaktan çıkabilir. ABD Hükûmeti aldığı her ayrılma bildiriminden tüm Tarafları haberdar edecektir.

MADDE 14

İngilizce ve Fransızca metinleri aynı derecede otantik olan bu Antlaşma, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti'nin arşivlerinde saklanacaktır. Onaylı kopyalar, bu hükümet tarafından imzacı diğer hükûmetlere iletilecektir. (<http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/nato.html> 10.02.2012).

NATO Antlaşması'nın temel amaçlarını ele alınız.

Bu anlaşmanın en önemli maddelerinden biri ve günümüzde sürekli tartışılan madde 5. maddedir. Bu madde çoğu zaman NATO üyesi ülkeler arasında sorun yaratmakta, uluslararası alanda sorun yaşayan bazı ülkeler bu maddeden yararlanamadıkları konusunda şikayet etmektedirler. Öte yandan, bu madde aracılığıyla bazı üye ülkeler ise başka üye ülkeler ile işbirliğinde bulunup askerî müdahaleye girişmişlerdir. Ne var ki bu maddenin yorumuna dair objektif bir ölçünün olmaması, anlaşmanın bu maddesine dair tartışmaları sona erdirmemektedir.

Türkiye, kuruluşundan itibaren NATO'ya üye olma konusunda büyük bir istek duymuş, bunun gerek uluslararası düzlemde ülkenin güvenliğinin tescili olacağına, gerekse 1949 yılında Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne kabulüyle siyasal bakımdan Batılı bir ülke olmasının kabulünden sonra askerî ve stratejik açıdan da Batı içinde yer aldığına belgelenmesi olduğuna inanmıştır (Sönmezoğlu, 2006:42). Keza bu doğrultuda ülke içi siyasal ortamda da ciddi anlamda bir görüş birliği oluşmuştur. Gerek Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) gerekse Demokrat Parti farklı saiklerle de olsa NATO içinde yer alınmasını önemli bulmuşlardır.

NATO (North Atlantic Treaty Organization - Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), 12 kurucu üye ile (Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri) 4 Nisan 1949'da Washington Antlaşması ile kuruldu. Kolektif bir savunma birliği olarak kurulan NATO'ya 1952'de Türkiye ve Yunanistan, 1955'te F.Almanya ve 1982'de İspanya üye olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında ciddi bir genişleme hamlesine girişen NATO'nun 2009'daki katılımlar ile üye sayısı 28'e ulaşmıştır. NATO, Kuzey Atlantik Konseyi, Savunma ve Nükleer Planlama Komitesi, Askerî Komite ve Sekreterlik'ten meydana gelmektedir.

Türkiye, başlangıçta, Sovyetler Birliği'ne karşı doğuda bir güç boşluğu oluşacağı endişesiyle Batı Avrupa ülkelerinin savunması amacıyla kurulan NATO'ya alternatif olarak Doğu Akdeniz Bölgesi'nde *Doğu Akdeniz Savunma Paketi*'nin kurulması önerisini getirmişse de bu görüşün bir sonuca ulaşamayacağı anlaşıldığında bundan vazgeçmiş ve NATO'ya üyelik başvurusunu 11 Mayıs 1950 tarihinde Şemsettin Günaltay Hükümeti'yle resmen yapmış, ne var ki bu başvuru “yetersiz demokrasi” gerekçesi ile kabul edilmemiştir.

Türkiye'de 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerle Demokrat Parti iktidara gelmiş ve NATO üyeliği ve dış politikada Batı ile yakınlaşma Adnan Menderes başbakanlığında kurulan hükümetin öncelikleri arasında yer almıştır. O dönemde, SSCB'den duyulan endişe son derece yoğundur ve ABD ile NATO aracılığı ile yakın iş birliği dışında başka ciddi bir alternatif de görülmemekte, Türk kamuoyunda da bu konuda herhangi bir itiraz bulunmamaktadır. Sorun NATO'nun, özellikle de onun lideri konumunda olan ABD'nin Türkiye'nin üyeliği için ikna edilmesidir. Bu arada Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırması sonucu patlak veren Kore Savaşı, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'ni harekete geçirmiş ve Konsey üye ülkelerden Kore'ye yapılacak askerî müdahaleye katkı talep etmiştir. ABD'nin ardından Türkiye bu talebe karşılık veren ilk ülkeler arasında yer almış, gönderdiği bir tugayla savaşın en aktif katılımcılarından biri olmuştur. Türkiye, NATO üyeliği yolunu açacağı düşüncesi ile Kore'ye asker gönderme kararı aldıktan hemen sonra, 1 Ağustos 1950 tarihinde

ikinci kez resmen NATO'ya üye olmak için başvurmuş ancak bu başvuru da İngiltere, Danimarka ve Norveç'in itirazları ile reddedilmiştir.

Türkiye'nin NATO üyeliğine kabul edilmeyişinin nedenlerinden biri bazı kurucu ülkelerin Türkiye gibi kendilerinden uzak bir ülke için savaşa girme ihtimalinin bulunmasından çekinmeleriydi. Diğer yandan, bu ihtimalin kendilerini ilgilendirmediklerini düşünüyorlardı. Bir diğer neden, II. Dünya Savaşı sonrası ekonomileri güçsüz kalmış çoğu Batı Avrupa ülkesi ABD'nin yapmakta olduğu ekonomik yardımların üye sayısı artan bir NATO'da paylaşılmasını kendileri açısından bir çıkar kaybı olarak görmeleriydi. Özellikle İngiltere, Türkiye'nin NATO üyeliğine en net muhalefeti yapan ülkeydi. Bunun temel nedeni NATO'ya üye bir Türkiye'nin artık Orta Doğu'yla ilgilenmeyeceğine ve bu durumun Mısır ve Süveyş Kanalı'ndaki çıkarlarını olumsuz etkileyeceğine inanmasıydı. Keza Türkiye Orta Doğu'da oldukça stratejik bir konumdaydı ve bu, gelecekte İngiltere'nin bölgeye yönelik çıkarlarında oldukça işe yarayabilirdi (Sönmezoğlu, 2006:46).

Kore Savaşı (1950-1953), II. Dünya Savaşı sonrası ikiye bölünmesiyle Kuzey ve Güney Kore arasında patlak veren ve Temmuz 1953'te ateşkes sağlanması ve her iki devletin 38. paralel boyunca ayrı kalmasıyla sonuçlanan savaştır.

NATO'nun yapısı ve örgüte ilişkin detaylı bilgiler için bu internet sitesinden faydalanabilirsiniz: <http://www.nato.int/cps/en/natolive/index.htm>

İNTERNET

Ne var ki farklı bir doğu politikası izleyen ve gerek nükleer kapasitesi artan gerekse Orta Doğu bakımından Türkiye'yi kilit noktada gören ABD, her geçen gün Türkiye'nin NATO'ya üye olması gerektiğine biraz daha destek veriyordu. Bu hem ABD'nin Sovyetler Birliği karşısındaki güvenlik endişelerini giderecek hem de Orta Doğu'daki çıkarlarına hizmet edecekti. Diğer yandan, İngiltere bu dönemde Orta Doğu'da ABD ve Sovyetler Birliği karşısında belirgin bir prestij kaybı yaşamaktaydı. Yavaş yavaş bölgeye ilişkin planlarının tutmayacağını anlaması İngiltere'yi de Türkiye'nin NATO üyeliğine destek vermeye yöneltmişti. ABD'nin diğer muhalif ülkeleri ikna çabalarıyla birlikte Ottawa'da 15-21 Eylül 1951 tarihinde toplanan NATO Bakanlar Konseyi oy birliğiyle Türkiye ve Yunanistan'ın örgüte üye olarak alınmasına karar vermişlerdir. Nihayet Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya resmen üye olmuş, nitekim bu üyeliğin Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ndeki oylamasında da tek bir red oyu çıkmamıştır (Bağcı, 2007; Sönmezoğlu, 2006).

DP ve CHP'nin Türkiye'nin NATO'ya giriş sürecini destekleme saiklerini iç politika bağlamında değerlendiriniz.

SIRA SİZDE

3

Türkiye'nin ABD ve NATO İle İlişkileri

Türkiye, NATO'ya üye olduktan sonra "ortak düşman" algısı Türk dış politikasına da büyük ölçüde yansımış ve ülkenin genel çıkarları ile NATO'nun ve ABD'nin çıkarlarının özdeş görüldüğü bir dış politika anlayışı yerleşmiştir. Türkiye'nin bu politik tercihinde SSCB kaynaklı güvenlik endişesinin etkisi kadar, Batılılaşma çabasının ve ABD'den ekonomik, mali ve askerî yardımların devamlılığının sağlanmasının da önemli rol oynadığı söylenebilir.

1950-1954 dönemi NATO'ya üye Batı Avrupa ülkelerinin kaynaklarını ekonomik kalkınmaya harcadığı bir dönemdir. Bu durum "Avrupa'yı komünist tehditten koruma" amacıyla ekonomik ve mali destek veren ABD'yi bir yandan NATO'nun lideri konumuna getirmiş, diğer yandan da örgütün askerî ve stratejik sorumluluğunu üstlenmesine neden olmuştur. ABD, tescillen liderliği ile "az maliyetle daha çok güvenlik stratejisine" yönelmiş, Türkiye de dahil olmak üzere Sovyetler Birliği'ni çevreleyen birçok ülkenin önemi Batı savunması bakımından daha da artmıştır.

Değişen uluslararası konjonktür, Türkiye'nin NATO'ya üye olduğu 1952 yılı sonrası ABD'nin hem kendi güvenlik stratejisini hem de NATO'nun bu stratejideki rolünü değiştirmesine neden olmuştur. Tüm yoğunluğuyla devam eden Soğuk Savaş, ABD ve Sovyetler Birliği'ni hızla silahlandırmaya devam ederken Sovyetler Birliği'nin, ABD tarafından başta nükleer silah alanında olmak üzere her taktik-teknolojik gelişmesine hemen cevap vermesi, ABD'yi ve dolayısıyla NATO'yu strateji değiştirmeye götürmüştür. NATO'nun ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower öncülüğünde 1953 yılında "Kitlesele Karşılık Doktrini"ni ilan etmesi bu bakımdan Avrupa'nın güvenliği için son derece önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Kitlesele Karşılık Doktrini, ABD'nin 1954 yılında NATO'nun da askerî stratejisi olarak belirlenmiştir. İlan edilen bu doktrine göre Sovyetler Birliği ile girişilecek herhangi bir çatışmada, Sovyetler Birliği'nin kullandığı silahın türüne bakılmaksızın ABD ve NATO nükleer silahlarla mücadele verecektir. Bu strateji SSCB'nin nükleer silahlar konusunda kapasitesini geliştirmesi ve ABD'nin de nükleer tehdit altına girmesi ile değiştirilecektir.

Resim 5.2

Dwight D. Eisenhower: ABD'nin 34. Başkanı (1953-1961)

Kaynak:

<http://www.whitehouse.gov/about/presidents/dwighideisenhower> 10.02.2012

Bu politika, ABD'nin SSCB karşısında nükleer silah üstünlüğünün bariz olduğu dönemde belirlenmiştir ve açık biçimde SSCB'ye yönelik bir tehdit olarak algılanabilir. Buna göre, Sovyetler Birliği'nden gelecek her türlü saldırıya karşı nükleer silahlarla karşılık verilecektir. Bu doktrin, Soğuk Savaş'ın gerilimini iyiden iyiye arttırmış ve bu durum ancak 1957 yılında yumuşamaya başlamıştır.

1957 yılında Sovyetler Birliği'nin 'Sputnik' adı verilen uyduyu uzaya fırlatmasıyla beraber ABD artık, daha önceleri Sovyetler Birliği'nden uzakta olması nedeniyle endişelenmediği bir nükleer saldırının hedefi olabileceğini görmüş

ve ortaya çıkan yeni "dehşet dengesi" durum dolayısı ile Kitlesele Karşılık Doktrini'ni yumuşatmaya başlamış ve "Esnek Karşılık Doktrini"ne geçmek için hazırlıklar yapılmıştır. Fransa başta olmak üzere NATO'nun Avrupalı ortaklarını çok tedirgin eden ve ABD'ye karşı güvenlerini sarsan bu gelişme, Batı ittifakının çatlamasına da yol açmıştır. Bu arada yeni politikanın bir gereği olarak ABD ve NATO yeni bir stratejiyi devreye sokmuş ve Sovyetler Birliği'ni çevreleyen ülkelere orta menzilli füzeler yerleştirilerek bu ülkeye karşı caydırıcılık gücünün artırılması amaçlanmıştır. Bu ülkelerden birinin Türkiye olarak belirlenmesi ise Türkiye'nin stratejik önemini yeniden vurgulanması anlamına gelmiştir.

Türkiye, mümkün olduğunca ABD ile yakın ilişkiler içinde olmak ve Sovyetler Birliği'nden gelecek tehditlere karşı elini güçlendirmek amacıyla ABD'nin bu stratejisine İngiltere ve İtalya'yla birlikte hemen destek vermiş ve 25 Ekim 1959'da 'Jupiter' adı verilen füzelerin İzmir-Çiğli'deki ABD üssüne konuşlandırılmasını öngören anlaşmayı imzalamıştır. Bu durum doğal olarak Sovyetler Birliği'nin tepki ve baskısına neden olsa da sistem 1962 yılında kurulmuştur (Sönmezoglu, 2006:50-51).

ABD'nin Soğuk Savaş Dönemi dış politika stratejilerinde Türkiye son derece önemli bir konumda olmuştur. Keza özellikle Sovyetler Birliği'ne karşı geliştirilen stratejilerde Türkiye'nin kilit bir rolünün olduğu dönemin ikili ilişkilerinde oldukça belirgindir. Nitekim bu durum ABD'nin Orta Doğu'da en fazla yardım yaptığı ülkenin Türkiye olmasından da anlaşılmaktadır. Türkiye Truman Doktrini ve Mars-

hall Planı'yla birlikte almaya başladığı askerî ve ekonomik yardımları NATO'ya girmesiyle daha da arttırmıştır.

Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulan Batı Bloku içerisinde yer alması kapsamında ABD ve NATO ile bir dizi askerî/stratejik ve ekonomik anlaşmaya imza atmıştır. Bunların en önemlilerinden biri 7 Ocak 1952'de ABD ile imzalanan *ABD ile Türkiye Arasında Karşılıklı Güvenliğe İlişkin Anlaşma*'dır. Bu anlaşma, temelde Türkiye-ABD ilişkilerinin ana hatlarını belirlemek üzere imzalanmıştır. 25 Ağustos 1952'de imzalanan *NATO Kuvvetler Statüsü Antlaşması* bir diğer önemli anlaşmadır. Bu anlaşma, ABD askerlerinin NATO üyesi ülkelerdeki statülerine yönelik yapılmış, her NATO üyesi ülke gibi Türkiye de bu anlaşmaya taraf olmuştur. Türkiye ile ABD arasında yapılan en etkili ve uzun yıllar tartışmaları devam edecek olan anlaşma 23 Haziran 1954 tarihli *askerî Tesisler Anlaşması*'dır. Bu anlaşmayla Türkiye, aralarında İncirlik Üssü'nün de bulunduğu bazı topraklarını ABD'ye askerî amaçlı kullanma izni vermiştir. Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu üzerindeki etkilerinin yoğun yaşandığı dönem olan 1957-1959 döneminde Türkiye ile ABD arasında imzalanan 5 Mart 1959 tarihli *Türk-Amerikan Güvenlik ve İş Birliği Anlaşması*yla da ABD, Türkiye'ye bir saldırı olması durumunda ve ülkenin talebi üzerine askerî müdahalede bulunacağını ilan ederek Sovyetler Birliği'nin baskısına yönelik yeni bir girişimde bulunmuştur (Sönmezoğlu, 2006:51-55).

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI

Demokrat Parti Dönemi'nde Türkiye'nin Balkanlar politikasının ayrıntılarını irdeleyebilmek.

Balkanlar'daki Genel Durum

II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan bloklaşma sonucu Balkanlarda Sovyetler Birliği'nin belirgin bir etkisi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde birçok Balkan ülkesinde komünist partiler iktidara gelmiş ve bu durum Balkan ülkelerini Sovyetler Birliği'nin yer aldığı bloka yakınlaştırmıştır. Türkiye ve Yunanistan gibi Batı ittifakı içinde yer alan ülkelerin dışında çok önemli bir bölümü SSCB yanında yer alan ülkelerin varlığı, bölgede ikili ilişkilerden çok bir blok siyasetinin yürütülmesine neden olmuştur. Ne var ki bölgedeki bazı ülkelerin Sovyetler Birliği ve diğer başka Balkan ülkeleri ile sorunlar yaşaması onları bir yandan Batı Bloku'na yakınlaştıran bir yandan da Türkiye ile ilişkiler kurmalarına yol açmıştır.

1950'li yıllarda Türkiye, Karadeniz'i çevreleyen Sovyet etkisini kendi güvenliği açısından büyük bir tehdit olarak görüyordu. Ancak Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin bozulması, ayrıca Yunanistan'daki iç savaşı komünist gerillalara karşı Batı yanlılarının kazanması, bütün Batı ittifakı gibi Türkiye'yi de rahatlatmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin asıl büyük endişesi olan Balkanlarda bir *Sosyalist-Slav Bloku* (Sönmezoğlu, 2006:89) çabalarını da ortadan kaldırmıştır.

Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'yı birbirine yakınlaştıran yalnızca bu ülkelerin Balkanlardaki Bulgaristan, Macaristan, Makedonya ve Romanya gibi diğer ülkelerle yaşadığı birebir sorunlar olmamıştır. ABD ve NATO açısından bakıldığında bu üç ülkenin konumu Sovyetler Birliği'ne karşı stratejik bir önemde görülmüştür. Keza Yunanistan ve Türkiye'nin üzerinde bulunduğu çizgide Yugoslavya merkez bir noktada bulunmaktaydı ve özellikle ABD, bu ülkenin Batı Bloku'na katılmasını oldukça önemli buluyordu. Bu nedenle de bu üç ülkenin birbirlerine ve ABD'ye yakın durmaları gerekmektedir.

Balkan Paktı ve Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya İlişkileri

Balkanlarda barışın tesisi konusunda özellikle 1930'lardan itibaren önemli girişimler söz konusu olmuştur. Bunların içinde 1934'de Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ile yapılan Balkan Antantı önemli bir yere sahiptir. Ancak Balkanlarda huzur ve barış ortamı için özellikle 1945 sonrasında ortaya çıkan arayışlar, büyük ölçüde Soğuk Savaş'ın etkisi altında gerçekleşmiş, bu nedenle de sürekli olamamıştır. Yugoslavya Devlet Başkanı J.B.Tito'nun, 1948 yılında Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Stalin ile aralarındaki anlaşmazlık dolayısıyla Yugoslavya'nın Kominform'dan ihraç edilmesi üzerine yeni bir ittifak arayışı içine girmesi Balkanlarda bir ittifak arayışında önemli rol oynamıştır. Sovyetler Birliği'nin, özellikle 1950'li yılların başlarında Yugoslavya üzerindeki baskıları, Tito'nun NATO ve ABD yardımına olan ihtiyacını daha da arttırmıştır. Balkanlarda anti-Sovyet bir oluşuma son derece önem veren Türkiye'nin Başbakanı Adnan Menderes, Yunanistan'ın da desteğini arkasına alarak Balkanlara yönelik bir ittifak oluşumunda çabaların yoğunlaştırılmasına karar vermiştir.

Kominform, Sovyetler Birliği Lideri Stalin'in 1947 yılında Marshall Planı'na alternatif olarak oluşturduğu Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan gibi ülkeleri içine alan bir girişimdir.

20-25 Ocak 1953 tarihlerinde Yugoslavya'ya ziyarette bulunan Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Yugoslavya'nın ittifak konusundaki endişelerini giderdikten sonra buradan Atina'ya geçmiş ve Balkan Paktı'nın imzalanmasına giden süreci başlatmıştır. 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da biraraya gelen üç ülkenin dışişleri bakanları Balkan Paktı'nı imzalamışlardır. Pakta göre bu ülkeler ekonomik, kültürel ve teknik konularda iş birliği içinde bulunmayı, aralarındaki sorunları barışçıl yöntemlerle çözmeyi kabul etmişlerdir (Sönmezoglu, 2006:91).

Başlangıçta Balkan Paktı konusunda isteksiz ve tereddütlü olan Tito, Yugoslavya üzerinde artan Sovyetler Birliği baskıları ve İtalya ile olan sınır anlaşmazlığı dolayısıyla paktın bu hâlini yeterli görmemiş ve bunun askerî ilişkileri de kapsayacak bir ittifaka dönüşmesi konusunda girişimlerde bulunmuştur. 1954 yılı içerisinde Atina ve Ankara'ya gerçekleşen ziyaretlerin ardından 9 Ağustos 1954 tarihinde üç ülke arasındaki "pakt" "*İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması*" adı ile bir "ittifak"a dönüşmüştür. Bu anlaşmaya göre taraflardan birine yapılacak herhangi bir saldırı, tarafların hepsine yapılmış sayılacak ve bu üç ülke askerî yardım ve müdahale de dahil bütün önlemleri alacaktı.

Yugoslavya'nın Türkiye ve Yunanistan'dan farklı bir rejime sahip olması, diğer yandan tam anlamıyla bir Batı Bloku ülkesi sayılmaması, yani bu ülkenin siyasi ve stratejik bakımdan Batı'ya yakın durmaması, temelde bu anlaşmanın Yugoslavya-Sovyetler Birliği karşıtlığı üzerinden kurulduğunu göstermekteydi. Nitekim 1955 yılında Sovyetler Birliği, Yugoslavya ile ilişkilerini düzeltme kararı alıp baskılarını yumuşatmaya başlayınca Tito belli başlı bloklar ile siyasi ya da ideolojik yakınlamalardan kaçınma politikası olan ve bloksuzluk politikası olarak da adlandırılan bağlantısızlık politikasına yönelmiş ve Balkan İttifakı'nın bağları gevsemeye başlamıştır. Öte taraftan, 1954 yılında Kıbrıs Sorunu nedeniyle Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin bozulmaya başlamasıyla da ittifak anlam ve önemini yitirmeye başlamıştır (Bağcı, 2007: 51-58).

Türkiye'nin Diğer Balkan Ülkeleriyle İlişkileri

Bu dönemde Yunanistan ve Yugoslavya haricindeki diğer Balkan ülkelerinden de çeşitli ilişkiler kurma konusunda Türkiye'ye teklifler gelmiş ancak Türkiye Balkanlara yönelik dış politikasını "blok siyaseti" içinde yürüttüğü için komünist/sosyalist rejimlerden gelen bu tekliflere genelde sıcak bakmamıştır.

Dönemin Romanya Devlet Başkanı Chivu Stoica, 1957 yılında 'Stoica Planı' adı verilen bir teklifle Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan ve Yugoslavya'yı kapsayan ülkelere ekonomik ve kültürel iş birliği önerisinde bulunmuşsa da bu teklif Türkiye tarafından reddedilmiştir. Daha sonra, 1959 yılında bu teklif Romanya tarafından, Balkanların silahsızlandırılması önerisi ilave edilerek yeniden yapılmıştır. Ne var ki dönemin Sovyetler Birliği dış politikasına paralellik gösteren bu teklif de Türkiye tarafından kabul edilmemiştir (Sönmezoğlu, 2006:94). Bu yıllarda Bulgaristan da Romanya'nın teklifine benzer bazı önerilerle Türkiye'ye iş birliği ve silahsızlanma teklif etmişse de bu teklif yine reddedilmiştir.

Özetle, Türkiye, Balkanlara yönelik dış politikasında blok siyasetini terketmeyi reddetmiş ve Doğu Bloku'nda yer alan ülkelerle ikili ilişkiler kurmaktan uzak durmuştur. Bunun temel nedeninin ABD ve NATO'nun çıkarlarını kendi çıkarlarıyla bir tutması ve blok siyasetinden uzaklaşması neticesinde yalnızlaşabileceği endişesi olduğu söylenebilir.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI

1950-1960 dönemi Türkiye'nin Ortadoğu politikasını kavrayabilmek.

Orta Doğu'da Genel Durum

Soğuk Savaş boyunca ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki kutuplaşmada Orta Doğu Bölgesi her iki kutup açısından da önemli bir bölge olmuştur. ABD'nin öncülük ettiği Batı Bloku açısından Orta Doğu, hem Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi, hem de zengin petrol kaynakları bakımından büyük önem taşımaktadır. Durumun böyle olması Türkiye, Yunanistan ve İran gibi ülkeleri stratejik bakımdan değerli kılarak özellikle Türkiye, Orta Doğu'daki siyasi ve askerî pozisyonu dolayısıyla en fazla ihtiyaç duyulan ülke olarak görülmüştür. Bu nedendir ki Türkiye'nin Batı Bloku içerisinde yer almasıyla birlikte bu ülke ve Sovyetler Birliği sürekli karşı karşıya gelmiş ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya yönelik her girişimi güvenlik endişesi yaratmıştır. Bu durum Türkiye'yi, Balkanlardan başlayarak Orta Doğu'yu içine alan bir bölgede Sovyetler Birliği karşıtı bir hat oluşturma çabalarına götürmüştür. Bütün bu süreçte İsrail'in yarattığı tartışmalar da önemli rol oynamıştır.

Başlangıçta 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşunu olumlu karşılayan Sovyetler Birliği, İsrail'in Batılı ittifaka entegre olması ve bölgede ABD ile artan gerilim üzerine Orta Doğu'da bulunan Arap ülkelerini yanına çekebilmek adına İsrail politikasında radikal değişikliğe gitmiş ve 1950'lerde bu ülkeyle ilişkilerini kesmiştir. Bu durum Sovyetler Birliği'nin bölgedeki prestij ve gücünü arttırırken her geçen gün Batı yanlısı dış politikaları daha da belirginleşen Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkileri biraz daha kötüleşmiştir. 1948 yılında kurulan İsrail Devleti'ni 1949'da tanıyan ilk Müslüman ülke olan Türkiye'nin temelde Orta Doğu'ya yönelik bir "denge siyaseti" izleme isteği, ABD ile olan ilişkileri ve ABD'nin İsrail politikası nedeniyle gerçekleşmemiştir. Arap ülkelerinin, üstelik halkı Müslüman olan Türkiye'den beledikleri politik tavır görülemeyince, Türkiye'nin Orta Doğu politikasının sürdürülmesi de son derece zorlaşmıştır. Bunda etkili olan olaylardan biri özellikle Türkiye'nin NATO üyeliğinden sonra ABD'ye yakın politika izlemek arzusunun da etkisiyle *Filistin Uzlaştırma Komisyonu* nda Arap ülkelerinin yanında tavır koymak yerine "çekimser" kalmayı tercih etmesi olmuştur. Bunlara eklenecek ancak bun-

lar kadar önemli sayılmayacak bir diğer olay ise Türkiye’de bulunan Yahudiler’in İsrail’e göç etmelerine izin verilmesidir (Sönmezoğlu, 2006). İşte bu olaylar, Orta Doğu’da yükselen milliyetçi dalga dolayısıyla bir yandan Türkiye’yi Batı yanlısı tutumuyla birlikte ötekileştirirken, diğer yandan da Sovyetler Birliği etkisinin yükselmesine neden olmuştur.

Orta Doğu özellikle İngiltere açısından daha hassas bir öneme sahipti. İngiltere açısından Mısır ve Süveyş Kanalı’ndaki çıkarlarının korunması hayatiydi. Bu durumda başta Mısır olmak üzere diğer Arap ülkeleri ve Türkiye kritik bir konumdaydı. Bu nedendir ki başlangıçta Türkiye’nin NATO’ya girişine sıcak bakmayan İngiltere, Türkiye’nin, İngiltere’nin Orta Doğu’daki çıkarlarının savunmasıyla ancak NATO’ya girerse ilgilenebileceği işaretini vermesiyle bu durumu onaylamıştır. Keza bölge için önerilen *Orta Doğu Kumandanlığı* projesinin Mısır tarafından reddedilmesiyle birlikte İngiltere’nin bölgeye yönelik prestij kaybı tescillenmiş ve Türkiye’nin NATO’ya girişine, biraz da Orta Doğu politikaları gereği onay verilmiştir.

Türkiye’nin Orta Doğu’ya Yönelik Girişimleri

Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki mücadelenin Orta Doğu’nun önemini arttırdığı bir dönem olan 1950’li yılların başında, ABD bu bölgeye yönelik girişimlerini de hızlandırmıştır. Mayıs 1953 tarihinde birçok Orta Doğu ülkesini ziyaret eden ABD Dışişleri Bakanı John F. Dulles, bu ziyaretlerinin dönüşünde uğradığı Ankara’da *Kuzey Kuşağı İttifakı*’ndan bahsetmiş ve bunun gerek ABD gerekse bölgenin çıkarları açısından önemini anlatmıştır. Bölgede bulunan birçok önemli Arap ülkesinin bu duruma ilgi duymadığından da bahseden Dulles, zaten hâlihazırda Sovyet etkisinden daha uzakta olan Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye gibi ülkelerin ABD’nin İsrail ile olan yakın ilişkileri dolayısıyla da bu ittifaka sıcak bakmadıklarının farkındaydı (Sönmezoğlu, 2006:99). Öyleyse, Sovyetler Birliği’ne yakın sınırı olan ve bu ülkenin baskılarını açıktan hissedilen Türkiye, İran, Pakistan ve Afganistan gibi ülkelerle bu ittifakın oluşturulması daha mantıklı ve stratejik önem ve önceliği daha yüksek bir olasılıktı.

Bu kapsamda harekete geçen Türkiye hem ABD’yle böyle bir işe girişerek aldığı yardımları artırma hem de başından beri aktif olan siyasetini şimdi Orta Doğu liderliğiyle devam ettirme amacıyla girişimlerde bulunuyordu. Bu girişimin ilk adımı 2 Nisan 1954’te Pakistan ile imzalanan *Dostluk ve İş birliği Antlaşması* olmuştur. Anlaşma diğer devletlerin katılımına açık olsa da anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından Afganistan, Pakistan ile var olan hâlihazırdaki sınır ve bölge sorunları çözülmeden böyle bir ittifaka girmeyeceğini beyan etmiştir.

Pakistan ile girişilen bu ittifakı diğer bölge ülkelerine de yaymak isteyen Adnan Menderes 1954 yılında Orta Doğu’daki bir dizi ülkeye ziyarete çıkarak öncelikle Irak’a, ardından Suriye ve Lübnan’a gitmiştir. Irak her ne kadar Türkiye ile bir ortak savunma anlaşması imzalamanın gerekliliği konusunda açıklama yapsa da aynı olumlu tavır Suriye, Lübnan ve daha sonra davet yapılan Ürdün tarafından sergilenmemiştir. Irak’ın böyle bir ittifaka sıcak bakmasının temel nedenleri öncelikle kendi güvenliğini diğer Arap Ülkeleri’nden ziyade Batı Bloku içerisinde karşılayabileceğine inanmasıydı (Sönmezoğlu, 2006:99). Keza Irak 1954’ten beri ABD yardımı da almaktaydı. Suriye, bu dönemde Arap Birliği içerisinde önemli bir konumdaydı ve özellikle İsrail konusunda bu paktın üyeleri ile ters düşmeme noktasında kararlıydı. Arap Birliği, 1945 yılında Mısır, Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Ürdün, Lübnan, Yemen ve Filistin tarafından, üye ülkelerin karşılıklı kuvvet kullanımına engel olmamak, sorunları barışçıl yollardan çözmek, üye ülkelere yönelik tehdit ve

saldırlara birlikte karşı önlem almak amacıyla kurulmuştu. Dolayısıyla Suriye'nin ABD ve Türkiye ile böyle bir yakınlık içerisine girmesi bu prestijini sarsacaktı. Yine konum olarak Mısır ve Suriye arasında kalan Ürdün ve Lübnan da *Arap Birliği*'nin tepkisinden çekinerek Türkiye'nin çağrısına çekimser bakıyorlardı.

Suriye gibi Mısır da Arap Birliği içinde kilit konumda olan bir ülkeydi. Irak'ın Türkiye ile giriştiği ittifak Mısır Devlet Başkanı Abdülcemal Nasır'ı oldukça rahatsız etmişti. Mısır, öncelikle, Irak'ın Arap Birliği ülkelerine danışmadan böyle bir ittifakta yer alamayacağını savunuyordu. Öte yandan, Irak'ın bu girişimi aynı zamanda birlik içerisinde ağırlığı olan Mısır açısından büyük bir prestij kaybı da demektir. Dolayısıyla Mısır, Ocak 1955'de bu konunun görüşülmesi için Arap Birliği'ni toplantıya çağırıyordu. Ne var ki Irak Başbakanı Nuri Said hastalığı nedeniyle toplantıya katılamayınca Mısır'ın tepkisi daha da sertleşti. Mısır'la aynı görüşte olan Suriye ve Suudi Arabistan da aynı ölçüde olmasa da Irak'a tepki göstermişlerdir (Bağcı, 2007: 63-64).

Her şeye rağmen Mısır'ın ittifak konusunda ikna edilebileceğini düşünen Adnan Menderes, Nasır ile görüşme talebinde bulunmuş olsa da Mısır, Türkiye'nin Batı'yla ve dolayısıyla İsrail'le olan yakın ilişkileri dolayısıyla bu görüşmenin kamuoyuna açıklanmasının zor olacağını düşünerek teklifi reddetmiştir (Bağcı, 2007:65). Sonuçta, 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat Paktı, Irak ve Türkiye arasındaki ittifakı tescilleyerek Bağdat'ta imzalanmıştır. İngiltere 4 Nisan'da, Pakistan 23 Eylül'de ve İran ise 3 Kasım'da pakta girmişlerdir.

İngiltere'nin pakta girişi Irak ile olan tarihsel bağları ve Orta Doğu'ya yönelik çıkarları bağlamında değerlendirilebilir. Pakistan, daha çok Hindistan ile olan sorunları kapsamında bir güvenlik arayışı içinde olmuş, aynı zamanda ABD'den yardım alabileceğini ummuştur. Türkiye ile hemen hemen aynı konumda olan İran ise Sovyetler Birliği'nin tehdit ve baskılarından dolayı, bir güvenlik endişesi dolayısıyla pakt içinde yer almıştır denilebilir (Sönmezoğlu, 2006).

Irak ve Türkiye'nin yoğun isteklerine rağmen ABD ittifak içinde yer almaya sıcak bakmamıştır. Bunun en önemli nedeni ABD'nin Arap ülkelerinin daha fazla tepkisini çekerek bu ülkeleri Sovyet Bloku'na itme riskinden ve İsrail'i bu konuda endişelendirmekten çekinmesi olarak görülebilir (Sönmezoğlu, 2006:102).

Bağdat Paktı Sonrası Orta Doğu'daki Gelişmeler ve Türkiye'nin Dış Politika Stratejileri

Bağdat Paktı'nın kurulması doğal olarak Sovyetler Birliği'nin tepkisine neden olmuş, pakt içinde bulunan ülkelerin bulunduğu bu girişimin kendi inisiyatiflerinden çok Batılı ülkelerin yönlendirmesiyle ortaya çıktığını savunmuştur. Bu çıkış, pakt dışındaki Arap ülkelerinin desteğini alırken aynı zamanda paktın Arap Birliği'ni bozmaya yönelik bir girişim olduğu değerlendirilmesini de beraberinde getirmiştir (Bağcı, 200:63). Dolayısıyla Sovyetler Birliği ve Türkiye ilişkileri bir yandan daha olumsuz bir sürece girerken diğer yandan da Mısır'ın liderliğini yaptığı Arap ülkeleriyle Türkiye'nin arası açılmaya başlamıştır.

Paktın kurulmasından sonra Türkiye, Ürdün ve Lübnan'ın da pakta girmesi konusunda ısrarcı olmuş, özellikle Ürdün'ün İsrail tarafından gelecek bir saldırı karşısında yalnız kalmaması için pakt içerisinde yer alması gerektiği kozunu kullanmaya çalışmış ancak Mısır ve Suriye'nin baskısı altında kalan bu iki ülke pakta girmeyi kabul etmemiştir. Öte yandan, Türkiye'nin böyle bir pakta girmesi sonrası bölgede iyiden iyiye yalnızlaştığını hisseden ve pakt içinde kendine bir yer bulamayan İsrail ile ilişkiler de bir soğuma dönemine girmiştir (Sönmezoğlu, 2006:103-

104). ne var ki bu dönemde Türkiye'yi Mısır, Suriye, Irak ve Yunanistan'la ilişkiler bakımından daha büyük sorunlar bekliyordu.

Süveyş Krizi

Süveyş Kanalı, 1859 yılında Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan 163 kilometrelik yapay bir kanal olarak İngilizler tarafından açılmıştır. İngiltere, sömürgecilik döneminde, kanalı özellikle Hindistan'a ulaşabilmek için oldukça değerli görmekteyken bu yeni dönemde petrol kaynaklarına ulaşma ve bunların taşımacılığı konusunda kanalı merkez çıkarları arasında görmekteydi. Kanalin özellikle İngilizler bakımından stratejik önemi büyüktü. Bağdat Paktı'nın kurulmasını kendisine ve Arap dünyasının bütünlüğüne yönelik "kötü niyetli" bir girişim olarak gören Mısır, Süveyş Kanalı'nı bir koz olarak kullanmak istemiş, bu da Mısır ve İngiltere arasındaki gerilimi iyiden iyiye arttırmıştı. Mısır, İngiliz askerlerinin bölgeden, öncelikle Süveyş Kanalı'ndan ve Kıbrıs'tan çekilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu tutum gerek Kıbrıs'ın gerekse Yunanistan ve bölgede NATO etkisinin azalacağını düşünen Sovyetler Birliği'nin desteğini almıştır (Sönmezoglu, 2006:104). Diğer taraftan, Kıbrıs konusunda İngiltere'nin adada bulunmasını kendi çıkarları açısından önemli gören Türkiye, İngiltere'ye destek vermiş ve böylelikle Türkiye dış politikasında Mısır'dan uzaklaşan, İngiltere'ye yakınlaşan bir sürece girilmiştir.

Mısır'ın 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etmesi durumunun bir krize dönmesine neden olmuştur. Krizin çözümü için Londra'da bir konferans düzenlenmesini talep eden ABD, İngiltere ve Fransa'nın çağrularına yanıt vermeyen Mısır ve Yunanistan krizin biraz daha derinleşmesine yol açmışlardır. Yunanistan'ın bu dönemde Mısır'a destek vermesinin temel nedeni İngiltere'nin Kıbrıs'tan çıkmasının Yunanistan'ın adaya yönelik planlarının ön koşulu olmasıydı.

Mısır ve Yunanistan, konferansa katılmayı reddetmiş olsalar da konferans 16 Ağustos 1956 tarihinde gerçekleştirilmiş ve Batı Bloku'ndaki onsekiz ülke kanalın yönetiminin uluslararası bir kuruluşa bırakılmasına karar vermiş ama bu kararın uygulanması Mısır tarafından resmen reddedilmiştir. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail 29 Ekim 1956'da kanalı ele geçirmek üzere Mısır'a askerî bir müdahalede bulunmuş ve kanalın iki tarafını işgal etmiştir. Bu durum Bağdat Paktı içerisinde de bir krize dönüşmüş, Irak ve Pakistan, İngiltere'nin paktan çıkarılması önerisinde bulunmuş, ancak bu da A. Menderes tarafından engellenmiştir.

Türkiye, kanala asker çıkarılması konusunda İsrail'i kınamış olsa da kanal krizi boyunca takındığı tutum Arap ülkeleriyle arasındaki ilişkinin daha da soğumasına yol açmıştır. Her ne kadar BM Genel Kurulu'nda savaş bölgesinin işgaline yönelik olumsuz oy kullanarak Arap ülkelerinin gönlünü almak istemişse de bu girişim çok da başarılı olamamıştır. Aslında bu dönemde de Türkiye bir denge politikası izlemeye çalışmış, İsrail'i eleştirmekle birlikte ilişkilerini tamamen kesmemiş, Arap ülkelere karşı da yakın temas kurmaya çalışmıştır. Türkiye, bu krizde de ABD'ye yakın bir dış politika izlemiş ancak askerî müdahalenin Arap ülkelerini biraz daha Sovyetler Birliği'ne yaklaştırması riskine de dikkat çekmeye çalışmıştır.

Nitekim, ABD ve Türkiye'nin bu konudaki inançları da boşa çıkmamıştır. Süveyş Krizi'nden sonra başta Mısır ve Suriye olmak üzere Arap ülkeleri Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmaya başlamış, Sovyet yardımının özellikle Suriye'ye yönelik arttığı gözlemlenmiştir. Bu konuda bir önlem alınması gerektiğine inanan Adnan Menderes çözümü NATO ile Bağdat Paktı arasındaki bağın güçlendirilmesinde görmüştür. Bu kapsamda ABD, Bağdat Paktı ülkelere karşı Sovyetler Birliği ve Suriye'den gelebilecek herhangi bir saldırı durumunda pakt üyesi ülkelere destek

vereceğini açıklamıştır. İşte bu ortamda ABD Başkanı Eisenhower, *Eisenhower Doktrini* olarak bilinen yeni ABD stratejisini ortaya atmıştır. “5 Ocak 1957’de tarihinde açıklanan bu doktrin, komünist tehdide karşı direnmek için yardıma ihtiyaç duyan Orta Doğu ülkelerine askerî ve ekonomik yardım sözü veren ABD’nin bölgede Fransa ve İngiltere’nin yerini alması esasına dayanmaktaydı. Eisenhower, Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerin Mısır’a silah vermesi ve Ekim 1956 tarihinde Mısır’a yönelik İsrail, Fransa ve İngiltere ortak saldırısına karşı Arap ülkelerinin yanında yer alması ile Orta Doğu’da giderek artan Sovyet etkisini durdurmayı amaçlamıştır. Bu doktrin, Lübnan ve Irak dışında hiçbir Arap ülkesinde kabul görmemiştir. Özellikle Mısır ve Suriye bu görüşe açıkça karşı çıkarak, ABD’nin bölgeye müdahalesini onaylamadıklarını, bölgedeki tüm sorunların ancak bölge ülkelerinin kendi aralarındaki ilişkiler çerçevesinde çözülebileceğini savunmuştur. ABD ise görüşünde ısrar etmiş, 1957-1958 Orta Doğu krizine bu çerçevede doğrudan Lübnan’a asker çıkararak müdahale etmiştir (Sönmezoglu, 2010:248).

Eisenhower, gerek İngiltere’nin Orta Doğu’da kaybettiği prestij boşluğunu doldurmak gerekse Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği’ne yakınlaşmasını önlemek amacıyla yayınladığı doktrinde, ABD ve Batı Bloku’nun Orta Doğu’daki çıkarlarının önemli tehlikelerle karşı karşıya olduğunu vurguluyor ve bağımsızlıkları konusunda söz verdiği ülkelerin ihtiyaç duyması durumunda bu ülkelere yardım edeceğini belirtiyordu. Bu beyanatın gereğini de Bağdat Paketi’nin askerî komitesine girerek kısmen kanıtlıyordu. Doktrin Mısır ve Suriye tarafından kabul edilmez olarak görülürken, İran, Irak, Pakistan ve Türkiye gibi Bağdat Paketi üyeleri tarafından olumlu karşılanmış ve destek bulmuştur (Bağcı, 2007:84-90).

Suriye Krizi

Suriye’nin 1957-1958 döneminde Sovyetler Birliği ile yakınlaşması Türkiye’yi bir güvenlik endişesine sürüklemiştir. Güneyden gelecek bir Sovyet Bloku baskısına ülkenin dayanması çok zor olabilirdi. Bu durum, Türkiye’nin Suriye sınırında asker sayısını arttırmasına neden olurken Suriye de Türkiye’nin kendisine karşı düşmanca girişimlerde bulunduğunu iddia etmiştir. ABD, başlangıçta Türkiye’nin Suriye’ye karşı abartılı bir endişe taşıdığına, bu sert tutumunun bloklar arası bir savaş tehlikesi içerdiğine inansa da Suriye içindeki bazı gelişmeler ABD’yi de durum hakkında endişeye sevk etmiş ve önlemler almaya sürüklemiştir. Durumun ciddi olduğuna kanaat getiren ABD, 1957 yılında Suriye’den gelebilecek bir saldırıya karşı Irak, Ürdün ve Lübnan’a askerî yardımlarını arttırmıştır. ABD’nin Türkiye ve Suriye arasındaki gerilimde devreye girmesi Sovyetler Birliği’ni de harekete geçirmiş ve bu gerilim bloklar arası bir düzeye taşınmıştır.

Eylül ayı içinde Mısır’ın, Suriye’ye destek olmak amaçlı, bu ülkeye asker göndermesi gerilimi daha da arttırmış ve ABD, Suriye ile bir çatışmada Türkiye’nin yanında olacağını Menderes Hükümeti’ne bildirmiştir. Sovyetler Birliği de benzer bir atakta bulunarak Türkiye’nin Suriye’ye karşı saldırısı durumunda, Sovyetler Birliği’nin duruma kayıtsız kalmayacağı ve Türkiye’nin bu durumdan zararlı çıkacağını açıklamıştır. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanı Dulles, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye karşı girişeceği bir askerî müdahalede ABD’nin de duruma müdahil olacağını ve böyle bir saldırıya göz yummayacağını belirtmiştir. Hatta ABD Başkanı ve İngiltere Başbakanı bir saldırı durumunda NATO Antlaşması’nın 5. Maddesi uyarınca Sovyetler Birliği’ne karşılık verileceğini ilan etmişlerdir.

Bunun üzerine Sovyetler Birliği’nin de desteğiyle Suriye konuyu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda gündeme getirerek bölgedeki gerginlik dolayısıyla Türki-

ye, ABD ve NATO'yu suçlamıştır. Ne var ki tarafların genel kurul sonrasında takındığı tavır gerginliğin yumuşamasında etkili olmuş ve Suriye 1957 yılında suçlamalarını geri alırken Türkiye de Suriye sınırındaki askerî yoğunluğunu düşürmüştür (Bağcı, 2007:90-99; Sönmezoğlu, 2006:109-112).

Bu krizin ardından 1 Şubat 1958'de Suriye ile Mısır Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmiş ve Türkiye bu birleşmeyi 11 Mart 1958'de tanımıştır. Birlik Suriye'deki askerî darbe sonrasında Suriye'nin yeniden bağımsızlığını ilan etmesi ile 28 Eylül 1961'de sona ermiştir.

Irak'taki Darbe ve Türkiye'nin Tavrı

14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleştirilen bir askerî darbeyle Irak Kralı Faysal ve Başbakan Nuri Es Said'in öldürülmeleri Orta Doğu'da başka bir krizin daha oluşmasına neden olmuştur. Bu sıralalarda İstanbul'da toplanacak olan Bağdat Pakti üyeleri darbe üzerine büyük bir endişeye kapılmış hatta Türkiye Başbakanı Menderes, Irak'a asker gönderilmesini bile dile getirmiştir (Bağcı, 2007:99).

Türkiye tarafından Sovyet yayılmacılığının yeni bir girişimi olarak değerlendirilen bu darbe, Türkiye'nin, bir süre, oluşturulan yeni hükümeti tanımamasına neden olmuştur. Darbe ile gelen yeni yönetim, bu darbenin Batı'ya karşı bir girişim olmadığını, menfaatleri gerektirdiği sürece Batı ile iş birliğine devam edileceği konusunda teminat vermiş olsa da Sovyetler Birliği ile kesilmiş olan ilişkilerin yeniden başlaması tereddütlerin giderilememesine neden olmuştur (Sönmezoğlu, 2006:113).

Aynı dönemde Lübnan ve Ürdün'deki bazı iç gelişmeler ve darbe ihtimalleri ABD ve İngiltere'yi harekete geçirmiş, Eisenhower Doktrini çerçevesinde bu iki ülkeye askerî müdahalede bulunulmuştur. Türkiye Hükümeti tarafından olumlu karşılanan bu iki harekâta ABD'nin, İncirlik Üs-

sü'nü kullanması Türkiye iç siyasetinde muhalefetin tepkisine neden olmuş o güne kadar dış politikada hükümete destek veren muhalefet bu hususta Menderes ve dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'yu eleştiri bombardımına tutmuştur (Bağcı, 2007:99).

Başlangıçta Irak'ta oluşan yeni rejim ve yönetime sert tepki veren Türkiye, bu tutumunu zamanla yumuşatmış ve ABD'nin ardından 31 Temmuz 1958'de yeni yönetimi tanımak durumunda kalmıştır. Bunun ardından darbeyle birlikte Bağdat Pakti'na sıcak bakmadığı ve bir bağ-

lantısızlık politikası izleyeceği belli olan Irak (Sönmezoğlu, 2006:115) 24 Mart 1959'da Bağdat Pakti'ndan ayrıldığını ilan etmiştir. Irak'ın paktan ayrılmasıyla Arap ülkeleriyle bir bağı kalmayan Bağdat Pakti Ağustos 1959'da CENTO'ya dönüştürülmüştür.

KIBRIS SORUNU VE TÜRKİYE'NİN BU KONUDAKİ DIŞ POLİTİKASI

Kıbrıs sorunu ve dönem içinde Türkiye'nin bu konudaki dış politikasını nedenleriyle görebilmek.

Akdeniz'in Sicilya ve Sardinya'dan sonra 9.251 km² ile üçüncü büyük adası olan Kıbrıs'ta MÖ 10.000 yılına kadar uzanan yaşam belirtileri olduğu bilinmektedir. Mısır İm-

Resim 5.3

*Fatin Rüştü Zorlu:
Türkiye Dışişleri
Bakanı (1957-
1960)*

Kaynak:
http://www.mfa.gov.tr/sayin-fatin-rustu-zorlu-nun-ozgecmisi_1912-1960_tr.mfa
10.02.2012.

paratorluğu, Hititler, Artuklular, Roma, Bizans, Memluklar, Venedik gibi pek çok gücün egemenliğinin hakim olduğu Kıbrıs zaman zaman da bağımsız kalmıştır. Kıbrıs, Hristiyanlık için de önemli bir merkez haline gelmiş ve Hristiyanlık içi mücadelelerin de alanı olmuştur. 1571'de Kıbrıs'ı Venediklilerden egemenliğine geçiren Osmanlı'nın üç yüz yıl aralıksız hüküm sürdüğü ve Akdeniz hakimiyetinde önemli rol oynayan Kıbrıs, 1878'de Osmanlı-Rus savaşında İngilizler'in yardımını almak karşılığında İngilizler'e kiralanmıştır. Ada 1914'te Birleşik Krallık tarafından ilhak edilmiş ve bir İngiliz sömürgesi niteliğine bürünmüştür. 1960'da ilan edilen Kıbrıs Cumhuriyeti'ne kadar İngiliz egemenliğinde kalan Kıbrıs, Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda ve hatta Lozan Anlaşmasında bile son derece tali bir konu olmuştur. Osmanlı'nın İngilizlere kiraladığı ada üzerinde Türkiye'nin hak talebinin olmaması, kuşkusuz dönemin koşulları ile açıklanabilir. Ancak Kıbrıs'ın Türk Dış Politikası ve hatta iç politikası için bir "millî dava" hâline gelmesi ancak 1950'li yıllarda gerçekleşmiştir. Hatta Mısır egemenliği dolayısı ile Kıbrıs'ın stratejik öneminin azaldığını düşünen İngiltere'nin, II. Dünya Savaşı sonrası Mısır ile Süveyş Kanalı dolayısıyla süregelen gerilimlerin ardından Kıbrıs'ı yeniden gündemine alması ve adaya ilişkin mevcut durumun korunması gerektiğine dair kararının Menderes Hükûmeti tarafından da aynen desteklenmiş olması da bu çerçevede dikkat çekicidir. (Bağcı, 2007:104). İngiltere, özellikle Orta Doğu politikası açısından bu dönemde Kıbrıs'ı stratejik bir nokta olarak kabul etmiş ve kaybedilmesinin İngiltere'nin Orta Doğu'daki konum ve çıkarlarına zarar vereceğine inanmıştır. Ancak bağımsızlık, self-determinasyon hareketlerinin çok yoğunlaştığı bu yıllarda İngilizler'in Kıbrıs politikası öncelikle Yunanistan ve adadaki Rum kesimini rahatsız etmiştir. Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleşmesini (**Enosis**) 1930'lu yıllardan beri tarihi bir millî dava olarak gören Rumlar'ın bağımsızlık ve birleşme talepleri artmıştır. Türkiye'nin Kıbrıs konusunda devreye girmesi ve bu konuda aktif bir politika izlemesinin bu dönemde başlaması tesadüf değildir. 1878'de İngiliz'lere kiralandıktan sonra adeta "unutulan" Kıbrıs, 1950'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin en önemli "millî dava"larından birisi haline gelmiştir.

1945 yılına kadar adayı Yunanistan'a karşı basit bir pazarlık unsuru olarak kullanan İngiltere özellikle Mısır'daki hâkim konumunu yitirip Orta Doğu Kumandanlığı'nı Kıbrıs'a taşıma kararı aldıktan sonra adadaki konumuna ilişkin tartışmaları ve talepleri göz ardı etmiş, 1954 yılında Yunanistan'ın Kıbrıs konusunu BM Genel Kurulu'na getirmesine kadar da ada konusunda Yunanistan'la ikili görüşmelerden kaçınmıştır. Keza bu dönem aynı zamanda İngiltere ve Türkiye'nin enosis karşıtlığı bağlamında ortak hareket etmeye başladığı dönem de olmuştur. Nitekim, İngilizler adadaki konumlarını sürdürebilmek adına adada bulunan Türk kesiminin varlığına dikkat çekmişler ve adanın Yunanistan'a bırakılmasının başka büyük sorunlara yol açacağını, zira adanın sadece Rumların değil, Türklerin de olduğunu gündeme getirmişlerdir. (Sönmezoglu, 2006:78). Aslında Türkiye'nin adadaki duruma müdahil olması da bu yolla olmuş, İngiltere bir yandan Orta Doğu politikası açısından ihtiyaç duyduğu Türkiye'yi kendisinden uzaklaştırmayarak, diğer yandan da Kıbrıs meselesini biraz daha çetrefilli hâle getirip Yunanistan'ın iddialarına karşı elini güçlendirmek için Türkiye'nin müdahil olduğu bir Kıbrıs politikası izlemeye başlamıştır. Böylelikle Kıbrıs sorununun görüldüğü kadar basit olmadığı ortaya konacak ve Türkiye'den de gelecek taleplerle Yunanistan'ın talepleri dengelenmeye çalışılacaktır. 1950-60'lı yıllarda adadaki Türklerin oranının % 12'ler düzeyinde olduğu bilinmektedir.

Enosis, Yunanca birleşme anlamına gelir. Kıbrıs sorununa ilişkin olarak adanın Yunanistan'la birleştirilmesi (ilhak) politikasıdır.

1950'li yılların başında Yunanistan'ın Kıbrıs'ta G.Grivas liderliğinde kurduğu ve Yunanistan'da silahlı eğitim vererek adaya geri gönderdiği *EOKA Örgütü* (Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü) adada İngilizlere karşı silahlı direniş başlatmıştır. "Bu örgüt 1955-1959 yılları arasında adada İngilizlere karşı silahlı mücadelesini sürdürmüş, Türk-Rum toplumları arasındaki mücadele başlayınca da Türkler'e karşı girişilen hareketin düzenleyiciliğini üstlenmiştir. 1960'lı yıllarda Makarios'un adada uyguladığı iç ve dış politikalarından rahatsız olan EOKA, özellikle 1967'de Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın başa gelmesinden sonra, 'enosis davasına ihanet eden' Makarios'a karşı eyleme başlamıştır. 1972'te yoğunlaşan eylemler Grivas'ın ölümü nedeniyle bir süre kesilmiştir. Daha sonra EOKA-B adı ile yeniden faaliyete geçen örgüt, Türklere yönelik eylemlerde de bulunmuş, hatta Türkiye'nin müdahalesine yol açan süreci hızlandırmıştır. 1974'de Makarios'a yönelik darbe girişiminde büyük rol oynayan örgüt, darbe başarısız olunca ve adaya Türk güçleri yerleşince, eylemlerini sürdürememiştir. (Sönmezoğlu, 2010: 259)

EOKA'nın eylemlerinden de anlaşılacağı üzere "self-determinasyon" ilkesi gereği adanın önce İngilizlerden bağımsızlığı ardından da Yunanistan'la birleşmesi hedefi açık bir biçimde ortaya konulmuştur. Yunanistan'ın desteği ile BM'ye yapılan başvuru ise adada başka (Türk) etnik unsurun varlığı gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. Ancak adada İngilizler'e ve onlarla iş birliği yaptığı düşünülen Rumlar'a yönelik EOKA saldırıları tedirginlik yaratmış ve konunun Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin katılacağı bir konferansla tartışılmasına karar verilmesine neden olmuştur. 29 Ağustos 1955 yılında Londra'da başlayan konferansta, İngilizler'in adadaki haklarından vazgeçmeme politikası nedeniyle adadaki duruma ilişkin bir çözüm elde edilememiştir. Tabi bu arada İngiltere konferans sonucu ortaya çıkan çözümsüzlüğü kullanarak, sorunun yalnızca bir sömürge sorunu olmadığını, Türkiye ve Yunanistan'ın uzlaşmaz tavrının ileride ada açısından daha büyük sorunlara yol açabileceği olasılığını ortaya koyuyor ve dolayısıyla İngiltere'nin Kıbrıs sorununda müdahil olmasının önemini göstermeye çalışıyordu (Sönmezoğlu, 2006:79). İngiltere'nin Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırarak çıkarlarını koruma politikası, ABD'nin de konuya ilgisizliği nedeni ile tıkanmaya doğru gidiyordu. İngiltere'nin Kıbrıs konusunda *kendi kendini yönetme* siyasetini öne çıkarması gerek Yunanistan'ı gerekse Türkiye'yi devre dışı bırakma çabaları olarak algılanıyordu. Bu gelişmelerin adanın Yunanlılar'a terk edilmesi gibi bir sonuca ulaşabileceğinden tedirgin olan Türkiye ise artık "Kıbrıs'ı keşfetmişti" ve Osmanlı'nın hak sahipliğinden hareketle İngilizlerin adadan çekilmesi halinde adanın Türkiye'ye bırakılması gerektiği tezini ileri sürüyordu (Bağcı, 2007:111).

Bu arada Kıbrıs hızla Türkiye'de iç politikanın önemli bir konusu ve hatta "aracı" haline gelmişti. "Kıbrıs millî davamız!" sloganı ile Türkiye'de Kıbrıs'a ilişkin hareketlenmeler, ülke içindeki gayrimüslimlere yönelik politikalar bakımından da önemli bir rol oynuyordu. Nitekim, 1950'ye kadar Yunanistan ve Rumlar'la ciddi bir sorun yaşanmamasına rağmen, Kıbrıs'ın devreye girmesi ile ilişkiler çok hızla gerildi. Özellikle 6-7 Eylül (1955) olayları, Türkiye'de başta Rumlar olmak üzere gayrimüslimlere yönelik büyük bir "karşıtlık" hareketine vesile olmuştur. Atatürk'ün Selanik'teki evinin Yunanlılar tarafından bombalandığı iddiası ile patlak veren gösterilerde İstanbul, Ankara ve İzmir'de özellikle Rumlara karşı saldırılar ve yağmalamalar kitlesel eylemlere dönüşmüş ve bu olaylarda 3 kişi hayatını kaybederken 30 kişi yaralanmış, gayrimüslimlere ait 5000'e yakın dükkan ve ev yağmalanıp talan edilmiştir (Bağcı, 2007:113-115). Kıbrıs ve Yunanistan politikaları bakımından önemli bir kırılma yaratan bu olayların, basit bir yanlış anlamının ötesin-

de devletin içindeki bazı unsurların tercih ve kontrolü çerçevesinde gerçekleştiği konusunda fazla bir tereddüt bulunmamaktadır. 6-7 Eylül olayları, aynı zamanda Kıbrıs konusunda kamuoyu desteğinin alınması bakımından da son derece önemlidir ve İngilizler'in teşvik ve müsaadesi ile adeta yeniden keşfedilen Kıbrıs'ın bir "millî dava" haline dönüşmesinde büyük rol oynamıştır. 1960 darbesi sonrasında Demokrat Partililer'i yargılamak üzere yapılan Yassıada Duruşmaları'nda, 6-7 Eylül olaylarını Menderes Hükûmeti'nin, Londra Konferansı'nda Kıbrıs konusunda müzakerelerde bulunan Fatin Rüştü Zorlu'nun elini güçlendirmek ve Yunanistan'ı sıkıştırmak istemesi üzerine kendisinin planladığı da iddia edilmiştir. Ancak 6-7 Eylül olaylarının dış politika üzerinden iç politikanın dizayn edilmesine iyi bir örnek olduğu rahatlıkla söylenebilir.

6-7 Eylül Olayları'nın iç politik yansımaları için Dilek Güven'in (2010) Cumhuriyet Dönemi Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları, İletişim Yayınları; İstanbul ve Yassıada duruşma tutanaklarında 6-7 Eylül Olayları için Emine Gürsoy Naskali'nin (2007) 6-7 Eylül Olayları Davası / Yassıada Tutanakları II, Kitabevi Yayınları: İstanbul kitaplarından faydalanılabilir.

1955'de yapılan Londra Konferansı'nın ardından ortaya bir çözümün çıkmayışı Kıbrıs'ta işleri biraz daha karıştırmış, gerilimin giderek artmasına neden olmuştur. Türkiye bu konferansta şu tezi savunmuştur: "Türkiye'nin adanın geleceğiyle ilgilenmesinin temelinde tarihsel, coğrafi, etnik ve stratejik faktörler yatıyordu. Kıbrıs Adası yaklaşık 400 yıl Osmanlı İmparatorluğu'nun (1571-1923) egemenliği altında bulunuyordu ve tarihte hiçbir zaman tam olarak Yunan egemenliği altına girmemişti. Adanın Türkiye'nin doğu kıyılarına uzaklığı 70 kilometre iken Yunanistan'a olan uzaklığı 1000 kilometreyi buluyordu. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Türkler Adadaki nüfusun çoğunluğunu teşkil ediyorlardı. Kıbrıs her şeyden önce stratejik nedenlerden Türkiye için vazgeçilmez bir konuma sahipti. [...] Eğer İngiltere Adanın hükümranlığından vazgeçme niyetinde ise, Kıbrıs Adasının 'asıl sahibine' devredilmesi gerekiyordu. [...] Adayı bir üçüncü ülkeye (Yunanistan'a) devredemezdi. Bundan dolayı da, Yunanistan Kıbrıs Sorunu davasında Türkiye'nin müzakere ortağı olamazdı." (Bağcı, 2007:111-112)

Bu arada EOKA da eylemlerini yaygınlaştırmıştır. Bunun üzerine İngiltere, adada olağanüstü hâl ilan etmek durumunda kalmıştır. İngiltere durumun daha vahim bir hâl almasından çekinerek Londra Konferansı'nda belirginleştirdiği kendi kendini yönetme siyasetini Başpiskopos Makarios'a teklif etmiş, ne var ki Makarios'un bu teklifi reddetmesi ve İngiltere'ye sürekli direnmesi yüzünden, Seyşel Adaları'na sürgüne gönderilmesine yol açmıştı. Kendi kendini yönetme siyaseti konusunda kararlı olan İngiltere, Makarios'un sürgüne gönderilmesinin ardından bu şekilde bir çözüm için yeniden girişimlerde bulunsa da Başpiskopos'un sürgünde bulunması Rumlar'ın bu girişimleri de reddetmesine neden olmuştu (Sönmezoğlu, 2006:81).

Adada kendi kendini yönetme siyasetiyle bir çözüme ulaşamayacağını anlayan İngiltere, nihayet 1957 yılında Kıbrıs'a yönelik stratejisini değiştirme kararı alarak kendisine verilecek üsler karşılığında adadaki hâkimiyetinden vazgeçeceğini açıklamıştı. Bu yeni stratejide önemli olan husus İngiltere'nin çıkarlarının zedelenmesinin önlenmesi ve NATO üyesi iki ülke olan Türkiye ve Yunanistan'ın birbirleriyle çatışmasının engellenmesiydi. İngiltere'nin çıkarları bakımından adanın Yunan talebi olan enosis ya da Türk talebi olan taksim şeklinde yeni bir statüye kazandı-

Taksim, Kıbrıs sorununa ilişkin Yunanlılar'ın enosis' talebine karşılık adanın Rumlar ve Türkler arasında bölüştürülmesi tezidir. Türkiye'nin Kıbrıs politikasında adanın Türk ve Yunan tarafları arasında bölünmesi, yani "taksim" düşüncesi uzunca süre devam etmiştir.

rılımasının çok da bir önemi yoktu; ne var ki Türkiye ve Yunanistan'ın taleplerinden birinin kabulü hâlinde iki tarafın çatışmaya girişebileceği ve bundan dolayı İngiltere'nin prestij kaybedebileceği olasılığı bu üç ülkenin garantörlüğünde bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulması konusunda bir çözümün tüm taraflar açısından daha kazançlı olacağı fikrini ön plana çıkardı.

Nihayet, 5 Şubat 1959 yılında Zürih'te bir araya gelen Türk ve Yunan tarafları bir anlaşmaya vararak Kıbrıs'ın statüsünü belirlediler. Buna göre Yunanistan, Türkiye ve İngiltere'nin garantörlüğünde bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulacak, İngiltere adanın tümündeki egemenlik haklarından vazgeçecek ve buna karşılık İngiltere'ye yine kendi egemenliği altında iki üs verilecekti. 17 Şubat 1959 tarihinde Londra'da toplanan ikinci konferansta İngiltere'nin bu koşulları kabul etmesinin ardından Makarios'un da ikna edilmesiyle 19 Şubat'ta, Zürih'te üzerine anlaşmaya varılan belgeler imzalanmıştır. Böylece Yunanistan ve Kıbrıslı Rumları başından beri tatmin etmese de Londra-Zürih Anlaşmaları ile çerçevesi çizilen ve 16 Ağustos 1960 Lefkoşe Antlaşması'yla resmen kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti ile yeni bir döneme girilmiştir.

Ancak Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye'nin ve Türklerin Kıbrıs'ta söz sahibi olmasını sağlayan, bu bağlamda Cumhuriyet Türkiye'sinin belki de en başarılı dış politik hamlesini gerçekleştirip sonuç alan Demokrat Parti Hükûmeti 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ile yıkılmıştır. Başbakan Adnan Menderes ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan ile birlikte Kıbrıs Cumhuriyeti'nin gerçek mimarlarından olan dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da 16 Eylül 1961'de askerî yönetimce idam edilmiştir.

TÜRKİYE'NİN AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU İLE İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin AET ile ilk ilişkilerinin boyutlarını ele alabilmek.

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 27 Mart 1957'de Roma Anlaşması ile Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda ve Lüksemburg tarafından, bu ülkelerin ekonomi politikalarını yakınlaştırmak, bir ortak pazarın oluşmasını sağlamak, ekonomik faaliyetlerin uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir bir şekilde yapılmasına olanak vermek, ekonomik istikrarı korumak ve ekonomik bağımlılıklar üzerinden sürekli barışı tesis etme amacı ile kurulan bir örgüttü. Kurulduğu dönemde Türkiye tarafından çok da ciddiye alınmayan AET, Türkiye ile Yunanistan ilişkilerindeki yoğun gerginlik ve hatta çatışmaların bir ürünü olarak Türkiye'nin gündemine girmiştir. Yunanistan'ın AET ile ortaklık anlaşması yapmak için 8 Haziran 1959'da yaptığı başvurudan sadece üç hafta sonra, 31 Temmuz 1959'da Türkiye'de tıpkı Yunanistan gibi örgüte ortaklık için başvuruda bulunmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Zorlu'nun "Yunanistan nereye başvurursa biz de başvurmalıyız çünkü Yunanistan tek başına bırakılacak bir ülke değil. İsterse boş havuza atlasınlar, biz de atlamalıyız" dediği rivayet edilmektedir. 1950'nin başından itibaren başlayan ve her geçen gün daha da artan Türkiye-Yunanistan rekabetinin bu süreçte çok önemli yeri olduğu bilinmektedir. Zaten bu başvurunun önemsenmediği, acele bir şekilde yapılmasından ve ülke kamuoyunda fazla yankı bulamamasından da belliydi (Sönmezoglu, 2006:87). Kuşku yok ki "Batılılaşma hedefi", güvenlik kaygıları ile bir Batılı örgüt içinde daha olma arzusu, mali ve ekonomik destek alma beklentisi gibi hususlar da bu başvuruda rol oynamıştır. Ancak Yunanistan ile ilişkilerin bu süreçte özel bir yeri olduğuna kuşku yoktur.

Resim 5.4

Avrupa Ekonomik Topluluğu (ROMA) Anlaşması imzalanırken. (1957)

Kaynak: <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/00b82c7869/Treaties-and-the-European-Parliament.html> 10.06.2012

Birand, M.A. (2005) Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası 31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e, Doğan Kitap: İstanbul.

K İ T A P

Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusu neden siyasetçiler ve kamuoyu tarafından pek önemsenmemiştir, tartışınız.

SIRA SİZDE

4

11 Eylül 1959'da toplanan AET Bakanlar Konseyi, Türkiye ile Yunanistan arasındaki hassas dengeleri Soğuk Savaş koşulları çerçevesinde ele alarak her iki ortaklık başvurusunu da eş zamanlı kabul etmeye karar vermiştir. Her iki ülke ile de 28-30 Eylül 1959 tarihlerinde anlaşma üzerinde görüşmelere başlanmıştır. Ancak Türkiye'de yaşanan 27 Mayıs askerî Darbesi, AET tarafından başlangıçta itina ile sürdürülen dengeli ve eşit yaklaşımı bozmuştur. Yunanistan ile ortaklık anlaşması için müzakerelere başlanmasına karar verilmiş, ancak 27 Mayıs 1960 darbesi dolayısıyla Türkiye ile müzâkereler süresiz olarak ertelenmiştir. AET'nin Türkiye ile yeniden görüşmelere başlama kararı, İsmet İnönü'nün özel heyetler göndermesi ve özellikle Fransa'nın ikna edilmesi ile başarılmış gibi görünse de resmi müzakereler ancak Temmuz 1962'de başlayabilmiş ve niyayet 12 Eylül 1963'te yürürlük tarihi 1 Aralık 1964 olmak üzere ortaklık anlaşması imzalanabilmiştir (Acar, 2006). Oysa Türkiye'nin başvurusunun Yunanistan ile aynı anda kabul edilmesine rağmen Yunanistan ile anlaşma 1961'de imzalanmış ve aynı yıl yürürlüğe girmiştir. Askerî Darbenin AET ile özellikle de Yunanistan rekabeti çerçevesinde maliyeti son derece yüksek olmuştur. Zira Yunanistan ile eşitlik prensibini 1960 Darbesi ile Türkiye kendi eliyle ortadan kaldırmış gibi görünmektedir. Demokrasi prensibini çok önemseyen AET, 1967'de Yunanistan'da yaşanan darbe sonrasında iktidarı ele geçiren askerî yönetimin (Albaylar Juntası) yıkıldığı 1974'e kadar da Yunanistan ile ilişkileri askıya almıştır.

Özet

1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikasının Ana Hatları sıralayabilecek.

1950-1960 dönemi II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesi bir dönem olması nedeniyle hem savaşın hem de oluşan yeni uluslararası konjonktürün etkileriyle şekillenmiştir. Bu dönem yoğunlaşan Soğuk Savaş ve hızla artan bloklaşmayla birlikte Türkiye'yi de içine alan yeni bir uluslararası ortam ortaya çıkmıştır. Türkiye henüz II. Dünya Savaşı'nın etkileriyle mücadele ederken kendini bloklaşmanın tam ortasında bulmuş ve birçok gerekçeyle Batı Bloku içinde yer almak dönemin hükûmeti açısından daha avantajlı bulunmuştur. Keza bu dönem Türkiye'nin dış politikası tamamen Batı Bloku'na eklenmiş ve Doğu Bloku'ndan kesin bir uzaklıkta geçmiştir. Bu durum Türk dış politikasını şekillendiren yegâne unsur olmuş ve DP Hükûmeti aslında oldukça zor bir uluslararası ortamdan Türkiye'yi en az zararla çıkarma uğraşında olmuştur.

Türkiye-ABD İlişkileri ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Sürecini Takip Edebilmek.

Bu dönem Türkiye-ABD ilişkilerini şekillendiren temel öğeler, II. Dünya Savaşı'nın devam eden etkileri, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki siyasi ve askerî baskıları ve Türkiye'nin Batı içinde yer alma anlayışı gibi belli başlı siyasi gelişmeler olmuştur. ABD'nin Türkiye'yi blok siyaseti açısından oldukça önemli ve Soğuk Savaş için oldukça stratejik bir konumda görmesi de bu ilişkiye etki eden önemli faktörlerdir. Siyasi tarihi boyunca ABD ile herhangi bir şekilde müttefik olmamış Türkiye, bu dönemde ABD ile yakın ilişkide bulunmayı oldukça önemsemiş, böylelikle bu ülkeden askerî ve ekonomik yardımlar almış, bu durum Türkiye'yi NATO üyeliğine götüren sürece sokmuştur. ABD liderliğinde kurulan örgütte Türkiye'nin yer alması bloklaşma ve Soğuk Savaş açısından uzun dönemde hayati olarak görülmüş ve Türkiye böylelikle NATO'ya girmiştir.

Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Balkanlar Politikasının Ayrıntılarını İrdeleyebilmek.

Türkiye'nin Balkanlar politikası Batı Bloku içinde yer alması dolayısıyla bu dönemde komünist rejimlerden kesin bir uzaklıkta geçmiştir. Balkanlar'da II. Dünya Savaşı sonrası tek tek kurulan komünist rejimler, Türkiye'nin bu ülkelerle herhangi bir ilişki kurmasını önlemiş, hatta Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerden gelen iş birliği teklifleri bu yüzden reddedilmiştir. Bu dönem, Batı Bloku içinde yer alan Yunanistan ve Sovyetler Birliği ile sorunlar yaşayan Yugoslavya ile bir iş birliği oluşturulmak istenmiş ve Balkan Paketi kurulmuş olsa da önce Yugoslavya'nın paketi yavaş yavaş terk etmesi, ardından Kıbrıs sorunu nedeniyle Yunanistan'la yaşanan sorunlar Balkan Paketi'ni etkisiz hâle getirmiştir.

1950-1960 Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikasını Açıklayabilmek.

1950-1960 döneminde Orta Doğu'da yaşanan uluslararası gelişmeler, Türkiye'yi bu anlamda en çok zorlayan dış politika unsurları olmuştur. Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisinin artmasını istemeyen Türkiye, bölgeye yönelik Bağdat Paketi gibi birçok girişimde bulunmuş ve bölgede ortaya çıkan krizlerde etkin rol oynamaya çalışmıştır. Ne var ki Orta Doğu'daki özellikle Arap ülkelerinin Türkiye'nin ABD ve NATO ile olan yakın ilişkileri nedeniyle bu girişimlere sıcak bakmaması, yaşanan birçok uluslararası olay bölgede Sovyetler Birliği etkisini arttırmış, ABD'nin geç bir dönemde Orta Doğu'ya olan ilgisinin artmasıyla birlikte bu etki kırılmaya çalışılmıştır.

Kıbrıs Sorunu ve Dönem içinde Türkiye'nin Bu Konudaki Dış Politikasının Nedenlerini Sıralayabilmek.

Kıbrıs, 1950'li yılların başına kadar Türkiye'nin ilgi duymadığı bir uluslararası alan olmuş, ne var ki İngiltere'nin Yunanistan'la Kıbrıs'a ilişkin sorunları ve bu bölgeye yönelik çıkarları doğrultusunda Türkiye'yi de soruna dahil etmeye çalışması Türkiye'yi konuya ilişkin taraflardan biri haline getirmiştir. Türkiye, bu dönem Kıbrıs'a yönelik Yunan enosis iddiasına karşılık, taksim iddiasında bulunmuş ve Kıbrıs üzerinde hak talep etmiştir. Dolayısıyla, sorun biraz daha çetrefilleşmiş ve adada nihai çözüm olarak her iki tarafın da kabul ettiği ancak uzun sürmeyecek bir çözüme varılmıştır. Bu çözüm, 1960 yılında adada gerek Rum gerekse Türk toplumlarına tanınan bazı ayrıcalıklarla yeni bir devletin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması olmuştur.

Türkiye'nin EAT ile İlişkilerinin Boyutlarını Açıklayabilmek.

AET, ilk kurulduğunda Türkiye'nin ilgisini çeken bir örgüt olmasa da Yunanistan'ın bu örgüte üyelik için ilgi göstermesi, bu dönem Yunanistan'la özellikle Kıbrıs konusunda sorunlar yaşayan Türkiye'yi de harekete geçirmiş ve 1959 yılında üyelik için başvuruda bulunulmuştur. Türkiye ve Yunanistan'ın örgüte üyeliğini olumlu karşılayan AET, daha sonra Türkiye'de yaşanan 1960 darbesi dolayısıyla üyelik görüşmelerini süresiz askıya almış ve görüşmeler ancak 1962 yılında yeniden canlanmıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi II. Dünya Savaşı sonrası oluşan Batı Bloku'yu içinde **yer almaz**?
  - a. Türkiye
  - b. ABD
  - c. İngiltere
  - d. Fransa
  - e. Bulgaristan
2. Aşağıdakilerden hangisinin Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası dış politikasında etken faktör olmadığı söylenebilir?
  - a. Güvenlik endişesi
  - b. Yürütülen tarafsızlık politikası
  - c. Soğuk Savaş'ın etkisi
  - d. Stratejik / coğrafi konumu
  - e. Ekonomik kaygılar
3. Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta ABD'nin yanında yer almasının temel nedenleri arasında aşağıdakilerden hangisi **yoktur**?
  - a. Sovyetler Birliği'nin baskısı
  - b. Ekonomik ve askerî yardım almayı istemesi
  - c. Blok siyasetinde ABD'yi daha güçlü görmesi
  - d. ABD'nin tarihsel müttefiki olması
  - e. Siyasi ve ideolojik anlamda ABD'ye daha yakın olması
4. Türkiye NATO'ya kaç yılında üye olmuştur?
  - a. 1949
  - b. 1951
  - c. 1952
  - d. 1954
  - e. 1957
5. Aşağıdakilerden hangisi Balkan Paketi üyesidir?
  - a. Yugoslavya
  - b. Romanya
  - c. Makedonya
  - d. Macaristan
  - e. Bulgaristan
6. Aşağıdakilerden hangisi Bağdat Paketi üyesi **değildir**?
  - a. İran
  - b. Irak
  - c. ABD
  - d. İngiltere
  - e. Pakistan
7. Aşağıdakilerden hangisi Suriye'nin Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmasında etken faktör olarak **sayılamaz**?
  - a. Irak'ın Türkiye ile ittifak kurma kararı
  - b. Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri
  - c. Mısır'ın Suriye'yi yalnız bırakması
  - d. Fransa, İngiltere ve İsrail'in Süveyş Kanalı'na asker çıkarması
  - e. Bağdat Paketi'nin kurulması
8. Kıbrıs Sorununa ilişkin olarak aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?
  - a. Türkiye sorunun taraflarından biridir
  - b. Yunanistan, adanın Türkler ve Rumlar arasında taksiminden yanadır
  - c. 1960 yılına kadar adanın hükümrânlığı İngiltere'dedir.
  - d. Türkiye 1950'li yılların başında adadaki durumun korunmasından yanadır
  - e. Yunanistan garantör ülkelerden biridir
9. Türkiye ile AET arasındaki müzakerelerin süresiz olarak düşmesine neden olan olay aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Yunanistan'ın karşı çıkması
  - b. 27 Mayıs 1960 askerî darbesi
  - c. Türkiye'nin üyelik başvurusunu geri çekmesi
  - d. Türkiye'nin üyelik koşullarını yerine getirememesi
  - e. Sovyetler Birliği'nin sürece müdahale etmesi
10. DP dönemi Türkiye'nin genel dış politikası için aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?
  - a. ABD ve NATO eksenli bir dış politika izlenmiştir
  - b. Balkan ülkelerine karşı blok siyaseti yürütülmüştür
  - c. Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmaktan uzak durulmuştur
  - d. Yürütülen dış politika daha çok güvenlik merkezlidir
  - e. Çoğu zaman tarafsızlık siyaseti yürütmüştür

Okuma Parçası

NATO'NUN KİLOMETRE TAŞLARI (1961'e kadar)

1947

12 Mart: Truman Doktrini'nin ilanı.

5 Haziran: Marshall Planı'nın ilanı.

22-27 Eylül: 'Cominform'un kurulması.

1948

22 Ocak: İngiliz Dışişleri Bakanı E. Bevin'in Batılı ülkeler için askerî ittifak kurulmasını önermesi.

22-25 Şubat: Çekoslovakya'da Komünist Parti'nin bir darbe ile iktidarı ele geçirmesi.

17 Mart: Brüksel Antlaşması'nın imzalanması.

11 Haziran: "Vandenberg Kararı"nın ABD Senatosu'nda kabul edilmesi.

6 Temmuz: ABD, Kanada ve Brüksel Antlaşması'na taraf devletler arasında, Kuzey Atlantik bölgesinin güvenliği ile ilgili ilk görüşmelerin başlaması.

27-28 Eylül: Brüksel Antlaşması'na taraf devletlerden oluşan Batı Birliği Savunma Örgütü'nün (Western Union Defence Organisation) kurulması.

1949

15 Mart: Kuzey Atlantik savunması ile ilgili görüşmeler Danimarka, İzlanda, İtalya, Norveç ve Portekiz'in davet edilmesi.

4 Nisan: Kuzey Atlantik Antlaşması'nın Washington'da imzalanması.

24 Ağustos: Kuzey Atlantik Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi.

1950

11 Mayıs: Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üyelik için ilk kez resmen başvurması.

25 Haziran: Kore Savaşı'nın başlaması.

25 Temmuz: NATO Konseyi Temsilcileri'nin ilk kez Londra'da toplanması. Türkiye'nin, Kore'ye 4 bin 500 asker göndereceğini açıklaması.

24 Ekim: Fransız Başbakanı R. Plevin'in, NATO çatısı altında, Alman güçleri de dahil olmak üzere, birleşik bir Avrupa ordusu kurulmasına ilişkin planını sunması.

20 Aralık: Batı Birliği'nin askerî örgütünün, NATO ile birleştirilmesi.

1951

22 Ekim: Yunanistan ve Türkiye'nin NATO'ya girişine dair protokolün Londra'da imzalanması.

1952

18 Şubat: Yunanistan ve Türkiye'nin NATO'ya resmen katılmaları.

20-25 Şubat: NATO Konseyi Lizbon Zirvesi'nde, "Sınırlı Savaş" stratejisinin benimsenmesi.

1953

20 Ağustos: SSCB'nin hidrojen bombasına sahip olduğunu açıklaması.

1954

7 Mayıs: SSCB'nin NATO'ya katılma yönündeki teklifinin ABD ve İngiltere tarafından reddedilmesi.

6 Eylül: Güney Doğu Asya Antlaşması Örgütü'nün (SEATO) kurulması. (Örgütün üyeleri: ABD, Avustralya, Filipinler, Fransa, İngiltere, Pakistan, Tayland ve Yeni Zelanda.)

23 Ekim: Federal Almanya Cumhuriyeti'nin (FAC), NATO'ya davet edilmesi ve FAC ile İtalya'nın Batı Avrupa Birliği'ne (WEU) katılmaları.

22 Kasım: NATO'nun temel stratejisinin gözden geçirilerek "Kitlesele Karşılık" stratejisinin benimsenmesi.

1955

6 Mayıs: FAC'nin NATO'ya resmen katılması.

14 Mayıs: Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya ve SSCB'nin Varşova Paktı'nı kuran antlaşmayı imzalamaları.

18-23 Temmuz: NATO Parlamenterleri'nin ilk toplantısının Paris'te yapılması (Kasım 1966'dan itibaren, 'Kuzey Atlantik Asamblesi' olarak anılacaktır).

1956

18 Nisan: COMINFORM'un feshedilmesi.

28 Haziran: Poznan (Polonya) olayları.

4 Kasım: SSCB'nin Macaristan'a müdahalesi.

1959

19 Ağustos: 24 Şubat 1955'te imzalanan Bağdat Paktı'nın Merkezî Antlaşma Örgütü (Central Treaty Organisation / CENTO) olarak kurumsallaşması. Merkezi Ankara'da bulunan örgütün üyeleri Irak, İngiltere, İran, Pakistan ve Türkiye idi.

25 Ekim: Nükleer başlık taşıyan Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesine ilişkin gizli antlaşmanın Paris'te imzalanması (Füzeler, Temmuz 1962'de kullanıma hazır hale gelecek, Nisan 1963'te ise tamamen kaldırılacaktır).

1960

1 Mayıs: ABD'nin bir U-2 uçağının, SSCB hava sahası içinde düşürülmesi.

10 Kasım: SSCB'nin "Barış İçinde Bir Arada Yaşama" siyasetini açıklaması.

14 Aralık: 18 Avrupa ülkesi ile birlikte ABD ve Kanada'nın da üye oldukları Avrupa İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) kurulması.

Kaynak: <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/272704.asp>
10.06.2012

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız yanlış ise “1950-1960 Dönemi Uluslararası Ortam ve Türk Dış Politikasının Genel Hatları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise “1950-1960 Dönemi Uluslararası Ortam ve Türk Dış Politikasının Genel Hatları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d Yanıtınız yanlış ise “Türkiye-ABD İlişkileri ve Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise “Türkiye'nin NATO'ya Giriş” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. a Yanıtınız yanlış ise “Balkan Paktı ve Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise “Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Orta Doğu Politikası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. c Yanıtınız yanlış ise “Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Orta Doğu Politikası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. b Yanıtınız yanlış ise “Kıbrıs Sorunu ve Türkiye'nin Bu Konudaki Dış Politikası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlış ise “Türkiye'nin AET ile İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise “1950-1960 Dönemi Uluslararası Ortam ve Türk Dış Politikasının Genel Hatları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

II. Dünya Savaşı boyunca izlenen tarafsızlık politikası, Türkiye açısından her an savaşa girme ihtimaliyle büyük bir ordunun hazır bekletilmesine neden olmuş, bu da ülke ekonomisine ilave bir yük anlamına gelmiştir. Bozulmuş ekonominin savaş sonrası düzeltilme çabaları Türkiye'yi dış yardım alma arayışına sürüklemiş ve bu durum Türkiye'nin ABD'ye yaklaşmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, savaş boyunca Türkiye'nin tarafsız kalması, Almanya'nın yenilgisinin ardından yeni oluşan uluslararası sistemde yalnız kalmasına yol açmış, bu durum bir ulusal güvenlik endişesine dönüşmüştür. Keza Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası baskıları bu endişeyi daha da arttırmış bu da Türkiye'yi Batı Bloku'na yönelmiştir.

Sıra Sizde 2

NATO anlaşmasının temel amacı, aslında II. Dünya Savaşı sonrası oluşan bloklaşmayla birlikte Sovyetler Birliği'ne karşı askerî iş birliğinde bulunak ve güç dengesini Batı Bloku lehine çevirmektir. Nitekim, anlaşma çerçevesinde yaratılan üye ülkeler arası iş birliği Soğuk Savaş boyunca oldukça etkili olmuş ve bu durum 1952'de üye olan Türkiye'nin dış politikasına da yansımıştır.

Sıra Sizde 3

CHP'nin 1949 yılında kurulan NATO'ya girmek istemesinin temel nedeni II. Dünya Savaşı sonrası yalnız kalan Türkiye'nin güvenlik endişeleriyle açıklanabilir. DP'nin bu konudaki tutumu ise savaş sonrası, Batı Bloku ülkelerince otoriter eğilimli rejimlerin tasvip görmemesi ve bu durumun Türkiye'de çok partili bir sisteme destek veriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Yani, CHP açısından NATO Türkiye'nin güvenliğini garantileyecekken DP açısından Türkiye'deki çok partili sistem garanti altına alınacaktır. Her iki parti açısından ekonomik yardımlar da NATO'ya üyeliği cazip kılmıştır.

Sıra Sizde 4

Türkiye'nin AET'ye başvurusunun çok fazla önemsenmemesi ve bu başvurunun Yunanistan ile rekâbet durumundan kaynaklanmasının temel nedeninin dönemin dış politikasının güvenlik arayışı üzerine kurulmuş olması dolayısıyla AET'nin temel amaçlarının bu duruma hizmet etmemesi olarak açıklanabilir. Bu dönemde Yunanistan ile rekâbet durumunun kamuoyu ve siyasetçiler tarafından daha çok önemsendiği, dolayısıyla Yunanistan'ın başvurusunun Türkiye açısından bir dezavantaj yaratacağı endişesiyle başvurunun yapılması dolayısıyla konunun bir dış politika stratejisi olarak algılanması da başka bir neden sayılabilir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Acar, M. (2006). **Avrupa Birliği ve Türkiye: Bir Ekonomi ve Siyasi Analiz**, Orion Yayınevi: Ankara.
- Bağcı, H. (2007). **Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar**, 3. Baskı, ODTÜ Yayıncılık: Ankara.
- Oran, B. (Ed.) (2004). **Türk Dış Politikası / Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I: 1919-1980, 10. Baskı, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Sönmezoğlu, F. (2004). **Türk Dış Politikasının Analizi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Basım, Der Yayınları: İstanbul.
- Sönmezoğlu, F. (2006). **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları: İstanbul.
- Sönmezoğlu, F. (2010). **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Hazırlayanlar, Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Basım, Der Yayınları: İstanbul.

Yararlanılan İnternet Adresleri

- Beyaz Saray resmi web sitesi, [<http://www.whitehouse.gov/about/presidents/dwightdeisenhower>] 10.02.2012.
- Kuzey Atlantik Antlaşması, [<http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/nato.html>] 10.02.2012
- NATO'nun uluslararası resmi web sitesi, [<http://www.nato.int/cps/en/natolive/index.htm>] 10.02.2012.
- NTVMSNBC Haber Arşivi web sitesi, [<http://www.arxiv.ntvmsnbc.com>] 10.06.2012
- Türkiye Dışişleri Bakanlığı resmi web sitesi, [<http://www.mfa.gov.tr>] 10.02.2012.

6

Amaçlarımız

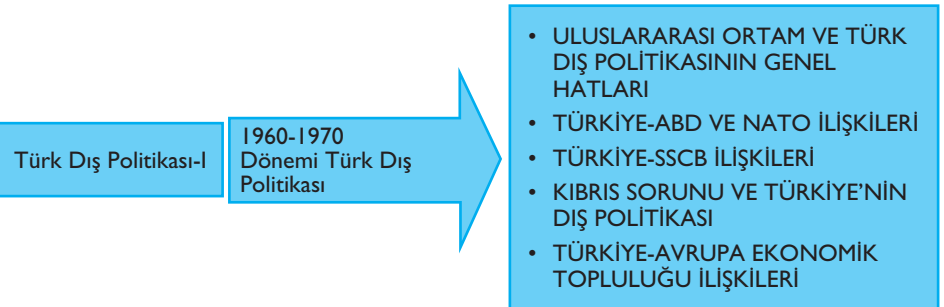
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 1960-1970 dönemi uluslararası ortam ve bu ortamda şekillenen Türk dış politikasının ana hatlarını sıralayabilecek,
- Dönem içerisinde Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ve NATO ile olan ilişkilerini inceleyebilecek,
- Dönem içerisinde yaklaşan Türkiye ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ilişkilerini belirleyen ana etkenleri analiz edebilecek,
- Türkiye'nin Kıbrıs konusunda izlediği dış politikayı ve Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeleri açıklayabilecek,
- Türkiye ve Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında kesintiye uğramış ilişkilerin bu dönemde nasıl ilerlediğini açıklayabilmek bilgi ve becerileri sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Esnek Karşılık Doktrini
- Dehşet Dengesi
- Küba Krizi
- Johnson Mektubu
- Çok Taraflı Askerî Güç
- Bağlantısızlar Hareketi
- Kıbrıs Sorunu

İçindekiler

1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası

ULUSLARARASI ORTAM VE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL HATLARI

1960-1970 dönemi uluslararası ortam ve bu ortamda şekillenen Türk dış politikasının ana hatlarını görebilmek.

1960-1970 dönemi uluslararası ortamda bazı değişikliklerin meydana geldiği ve güç dengelerinin yeniden hareketlenmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) liderliğindeki bloklaşma geçmişe göre değişen güç dengesi ekseninde bir yumuşama dönemine girmiş ve Soğuk Savaş'ın gerilimi nispeten biraz da olsa düşmüştür.

1950'lerin sonuna doğru, ABD'nin SSCB karşısındaki askerî ve teknolojik üstünlüğü SSCB'nin atakları karşısında kaybolmaya başlamış, ABD, Başkan Eisenhower'ın Kitlemel Karşılık Doktrini'ni, SSCB'nin ABD topraklarını vurabilecek silahlar elde etmesi dolayısıyla terk etmiştir. Bunun en önemli göstergesi 1962 yılında yaşanan *Küba Krizi* olmuştur. 1959 yılında Küba'da yaşanan komünist devrimin ardından bu ülkenin ABD ile ilişkileri bozulmuş ve Küba SSCB ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bundan rahatsızlık duyan ABD, 1961 yılında Başkan J.F. Kennedy öncülüğünde Küba'ya başarısız bir askerî çıkarma yapmış (Domuzlar Körfezi Çıkarması) ve bu olaydan sonra ABD ile Küba arasındaki ilişkiler iyice gerilmiştir. Bu fırsattan yararlanan SSCB, Küba ile ilişkilerini daha da geliştirmiştir.

SSCB'nin Küba'ya füze rampası kurma girişimi ABD ile bir krizin çıkmasına neden olmuş, bir nükleer savaşın eşğine gelinmiştir. Böylelikle her iki taraf da karşılıklı olarak birbirlerini vurulabileceklerini anlamış, dolayısıyla ileride çıkabilecek bir savaş ihtimaline karşı önlemler almaya gitmiş ve yeni bir uluslararası konjunktür ortaya çıkmıştır (Sander, 1987:491). Temel olarak nükleer denklik mantığı üzerinde gelişen **Dehşet Dengesi (Ballance of Terror)** politikaları uluslararası siyasete egemen olmaya başlamıştır (Sönmezoglu, 2006: 60). Bu politika, nükleer güce sahip ülkelerin her birinin, diğerinin de kendisini yok edecek bir karşılık vereceğinden çekinerek nükleer silaha dayalı bir ilk saldırıdan kaçınması durumudur. Günümüzde geçerli nükleer denge anlayışı hâlâ dehşet dengesidir.

Resim 6.1

ABD Başkanı J.F. Kennedy (solda) ve SSCB Lideri Nikita Kruşçev (sağda) Küba Krizi görüşmeleri sırasında.

Dönem içinde askerî sertlikteki yumuşamayı sağlayan yalnızca ABD ve SSCB'nin birbirlerini vurabileceklerinin her iki taraf açısından da olanaklı hâle gelmesi değildir. Bu iki ülke aynı zamanda birbirlerine karşı girişecekleri bir askerî müdahalede her iki tarafın da bir ikinci vuruş yapabilecek kapasitede olduğunu da görmüştür. Yani aslında, her iki taraf da birbirlerine yapacakları ilk askerî müdahalede karşı tarafı tamamen etkisiz hâle getiremeyeceklerinin farkına varmışlardır (Sönmezoğlu, 2006:61).

Bahsedilen bu olaylar Kitleysel Karşılık Doktrini'ni **Esnek Karşılık Doktrini**'ne dönüştürmüştü ve 1962'de ABD Başkanı J. F. Kennedy, ABD'nin karşı taraftan gelecek herhangi bir saldırı karşısında nükleer bir karşılık verileceği yönündeki taktiğini terketmiş ve yeni askerî stratejisinin karşı taraftan gelecek saldırıya göre bir karşılık verme olduğunu açıklamıştır. Bu karşılığın konvansiyonel mi nükleer mi olacağını belirsiz olması ise caydırıcılığı arttırıcı bir faktör olarak kabul edilmiştir (Sönmezoğlu, 2006:61).

ABD'nin kendi ve aslında Batı Bloku için belirlediği bu askerî strateji Avrupa'daki birçok NATO üyesi ülkeyi rahatsız etmiştir. Bu ülkelere göre ABD'nin bu yeni stratejisi Batı Avrupa'yı SSCB karşısında zayıf ve açık bir hedef hâline dönüştürmesi olası bir strateji olarak hem bir yandan eskisine göre savaş olasılığını yükseltmiş hem de bir savaş çıkması durumunda ABD'nin Batı Avrupa'yı koruması bakımından eski kararlılığını yitirmesi olarak anlaşılmıştır. Nitekim, ABD'nin Batı Avrupa eksenli değil de dünya eksenli bir dış politika izlediğine, bunun da Batı Avrupa savunmasını zayıf bıraktığına inanılmıştır (Sönmezoğlu, 2006:62).

Bloklar arasındaki güç dengelerinin değişmesi ve ABD'nin SSCB karşısındaki üstünlüğünü bu dönemde yitirmesinin temel nedenlerinden bir tanesi **Vietnam Savaşı'nın** ABD'yi birçok açıdan yıpratmasıdır. Vietnam Savaşı, 1965-1975 yılları arasında Kuzey Vietnam, Güney Vietnam ve Vietkong arasında sürmüştür. Bu savaşta ABD, Güney Vietnam'a destek vermiş ve askerî yardımda bulunmuştur. İkinci neden, Vietnam Savaşı'yla birlikte ABD'nin piyasaya oldukça fazla Dolar sürmesi ve dolayısıyla Dolar'ın devalüasyona uğramasıyla birlikte; yani Amerikan ekonomisinin zayıflamasıyla ABD'ye duyulan uluslararası güvenin sarsılmasıdır. Öte yandan, II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Avrupa'daki birçok ülke kendi ayakları üzerinde durmaya başlamış ve ABD'ye olan ihtiyaçları azalmıştır (Gönlübol ve Kürkcüoğlu, 1987: 491). Güçlenmeye başlayan Japonya, Fransa ve Almanya gibi ülkelerin ABD ve SSCB arasındaki rekâbete katılması, ABD'nin gücünü zayıflatan başka bir neden olmuştur. Bir yandan da ABD iç siyasetindeki Vietnam Savaşı'na duyulan tepki ve Watergate skandalı gibi gelişmeler bu ülkenin Soğuk Savaş'ta güç kaybetmesine neden olmuştur (Oran, 2004: 658-659).

Esnek Karşılık Doktrini (Flexible Response Doctrine), 1960'lardan itibaren NATO'nun askerî strateji olarak kabul ettiği, karşı taraftan gelecek bir saldırının niteliğine uygun olarak bir karşılık verilmesi stratejisidir.

Nitekim, bu dönem içinde SSCB'nin, ABD kadar etkili olmasa da Orta Doğu ve Doğu Avrupa'daki zayıf ülkelere dış yardım programları uygulamaya başlaması, bu ülkeler nezdinde SSCB'nin güç kazanmasına ve dolayısıyla Sovyet etkisinin yayılmasına yol açmıştır. Buna ilaveten özellikle İsrail-Arap ülkeleri geriliminde Batı'nın aksine Arap ülkelerinin yanında yer alan SSCB, Arap ülkesi üzerindeki etkisini arttırmıştır. SSCB'nin gitgide prestij ve güç kazanması ABD karşısında gücün dengelemesini sağlamıştır (Bölükbaşı, 2001: 659).

Bloklar arasındaki güç dengesinin bu dönüşümü, başka bir taraftan bir bağlantısızlık hareketi başlatmış ve bu durumdan yararlanan birçok eski sömürge ülkesi uluslararası sisteme bir üçüncü güç gibi çıkmıştır. Bu hareket Batı Bloku'nu zayıflattırken, Doğu Bloku'nun güç kazanmasına yol açmış öte yandan ya yalnızlık ya da ittifak şeklindeki uluslararası sisteme bağlantısız olma gibi üçüncü bir strateji ve seçim eklenmiştir (Bölükbaşı, 2001: 659).

Bu uluslararası ortamdan Türkiye'nin bağımsız kalması düşünülmemeyeceği için Türk dış politikasında da bir önceki döneme göre değişimlerin ve yeni güç dengesine göre bir şekillenmenin başladığı söylenebilir. Öncelikle, ABD'nin yeni dış politika stratejisi Avrupa'daki birçok ülke gibi Türkiye'nin de hoşuna gitmemiştir. Esnek Karşılık Doktrini uyarınca ABD ve SSCB nükleer saldırılardan kendilerini koruyabilecekken Türkiye'nin böyle bir saldırıya açık hâle gelmesi, Türkiye'deki nükleer silahların ABD'nin kontrolünde olması ve herhangi bir saldırı karşısında NATO'nun vereceği tepkinin belirsizliği bu dönemde Türk dış politikasını şekillendiren temel unsur olmuştur. Bu dönemde bir yandan konvansiyonel bir savaş ihtimaline karşı Türk ordusunun önemi ve bu bağlamdaki ABD askerî yardımları artarken, diğer yandan böyle bir ihtimalin söz konusu olması Türkiye'yi sınırlı bir bölgede belli bir süre SSCB ile baş başa da bırakabilirdi (Sönmezoğlu, 2006:62).

Keza, ABD'nin yeni stratejisi çerçevesinde, Küba krizi sırasında Türkiye'de bulunan Jüpiter füzelerini kaldırması bu ülkenin kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'yi yalnız bırakabileceği algısını yaratmıştır (Oran, 2004: 675). Bu doğrultuda Türkiye Batı'ya olan ekonomik ve siyasal bağımlılığını gözden geçirme gereği duymuş, farklı alternatif arayışlar içine girmiştir. Bunların içine SSCB ve bağlantısız ülkelerle yakınlaşmak da dahildir.

Türkiye açısından dönemin dış politikasının genel hatlarını çizmek gerekirse bu dönemde Batı karşısında görece bir özerklik sağlanmış olsa bile, II. Dünya Savaşı sonrası çizilen dış politika çizgisi temelde bir değişime uğramamıştır. Bunun temel nedeni, ekonomik ve askerî ihtiyaçlar konusunda hâlâ Batı'ya gereksinim duyulması ve kuzeyde SSCB tehditinin sürüyor olmasıdır. SSCB'nin Türkiye açısından bir tehdit olarak varlığını sürdürmesi yine de bu ülkeyle yakınlaşmaya engel olmamış, bu dönemde, Demokrat Parti (DP) dönemindeki kesin uzaklık politikası reel politik bağlamda değerlendirilip değiştirilmiş ve SSCB ile ilişkiler yakınlaştırılmaya başlanmıştır. Bu nokta, aslında bu dönemde Türk dış politikasının en önemli değişkenidir. Çünkü uzun yıllar süren SSCB'den uzak durma politikası bu dönemle birlikte kırılmaya başlamıştır. Bu hususta şunu söylemek mümkündür: Türkiye, 1960 sonrası dönemde dış politikada reel politikayı daha çok dikkate alıp tamamen ideolojik davranmak yerine çok yönlü bir politika izleyeceğinin sinyallerini vermiştir. Gerçi, bu durum yalnızca Türkiye için geçerli değildir. 1960 sonrası, her iki blokta yer alan ülkeler uluslararası konjonktüre bağlı olarak çok yönlü dış politikalar izlemeye başlamışlardır.

Konvansiyonel savaş, nükleer olmayan silahlarla yapılan savaştır. Konvansiyonel savaşın temel mantığı topyekün bir yok etmektir çok, caydırıcılık taşımasıdır.

TÜRKİYE - ABD VE NATO İLİŞKİLERİ

Dönem içerisinde Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ve NATO ile olan ilişkilerini inceleyebilmek.

DP döneminde Türkiye-ABD ilişkileri ve dolayısıyla Türkiye'nin NATO ile ilişkileri tam bir uyum içinde olmuş, DP hükûmeti bu dönemde neredeyse tüm ABD ve NATO dış politika stratejilerine destek vermiştir. 27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle yönetime el koyan askerlerin yaptığı ilk iş de NATO ve CENTO'ya bağlılığın ilan edilmesi olmuş, ABD ise darbeye gelen yeni yönetimi 30 Mayıs'ta tanıdığını açıklamıştır. Keza bu bağlılık 1960-1970 döneminde ilişkilerde bazı sorunlar yaşansa da devam etmiştir.

1962 Küba Krizi ve ABD İle İlişkiler

Türkiye ile ABD arasında çıkan sorunlardan ilki 1962 Küba krizi sırasında yaşanmıştır. Kriz çıkmadan hemen önce ABD, İzmir Çiğli'ye yerleştirmiş olduğu Jüpiter füzelerini kaldırmak istemişse de bu füzelerin Türkiye için sembolik bir öneminin olması duruma engel olmuş ve füzeler Türkiye'de kalmıştır. Ne var ki SSCB Türkiye'ye yerleştirilen bu füzelerden oldukça rahatsız olmuş ve buna karşılık ABD'yi vurabileceği nokta olan Küba'yla anlaşarak bu ülkeye füze rampası kurma kararı almıştır. Durumdan haberdâr olan ABD 24 Ekim 1962 tarihinde Küba'yı ablukaya alarak bu füzelerin Küba'dan kaldırılmasını sağlamaya çalışmış, 24 Ekim'de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Türkiye'nin bu girişime tam destek verdiğini açıklamış ve SSCB ile neredeyse nükleer bir çatışmaya varacak krizin tetiği çekilmiştir. SSCB, ancak Türkiye'ye yerleştirilen ABD füzelerinin kaldırılması karşılığında bu karardan vazgeçeceğini açıklamış ve ABD başlangıçta çok sıcak bakmadığı bu şartı sonuçta kabul etmiş ve *Jüpiter* füzeleri Nisan 1963'te sökülüştür. (Erhan, 2004: 681-684; Sönmezoğlu, 2006: 63-66).

Küba krizi boyunca yaşanan bu füzeler sorunu bir şekilde halledilmiş olsa bile, ABD'nin bu konudaki tavrı Türkiye açısından bazı dış politik tutumları değiştirmiştir. Her şeyden önce ABD tarafından alınan füzelerin kaldırılması kararı Türkiye'de ABD'ye karşı bir güven kaybına yol açmış, bu durum da Türkiye'deki ABD karşıtlığını güçlendirmiştir. Öte yandan, bugüne kadar izlenen tek yönlü politikanın zararı görülmüş ve bu durum Türkiye'nin dış politik kararlarında öncelikle müttefiklerine danışma tutumunu da değiştirmiş ve önce karar alınıp sonra müttefiklere danışma usulü benimsenmiştir (Erhan, 2004:684-685). Aslında füzelerin kaldırılmasının Türkiye açısından olumlu tarafları da olmuştur. Öncelikle, bundan sonraki muhtemel bir krizde Türkiye, SSCB'nin ilk hedefi olmaktan kendini kurtarmıştır. Bu da bir bakıma Türkiye-SSCB ilişkilerinin zeminini hazırlayan faktör olmuştur (Sönmezoğlu, 2006:66). Öbür taraftan, NATO'nun benimsediği *Esnek Karşılık Doktrini* çerçevesinde, Türkiye'nin konvansiyonel gücünün arttırılması önemli görülmüş ve füzelerden ziyade savaş uçaklarının Türkiye'nin yeni askerî stratejik konumuna uygun olduğuna karar verilmiştir.

Bu dönem içinde ABD ile yaşanan başka bir sorun ise Kıbrıs meselesi dolayısıyla çıkmıştır.

1964 Kıbrıs Krizi ve ABD İle İlişkiler

1963 yılının Aralık ayından itibaren Kıbrıs'ta 1960 Anayasası'nda Rumlarca yapılmak istenen değişikliklerin Türkler tarafından reddedilmesi dolayısıyla Türkler'e yapılan saldırılar hız kazanmaya başlamıştır. Bunun üzerine Cemal Gürsel, ABD Başkanı Lyndon Johnson'a 25 Aralık 1963 tarihinde bir mektup yollayıp adadaki saldırıların durdurulması için Rumlara baskı yapılmasını istemiştir. Ne var ki meseleye ilgiliymiş gibi görünen Johnson, gerek Türkiye'nin yanında taraf olmamak gerekse ABD'deki Rum lobisini kaybetmemek için ciddi anlamda konuya eğilmemiş ve tedbir almamıştır (Erhan, 2004:685).

ABD'nin konuya ciddi anlamda eğilmediğini gören Türk tarafı, bu defa kendi bazı girişimlerde bulunmuş ve Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios ile iletişime geçmişse de Türklere yönelik saldırılar son bulmamış ve bu durum da yine ABD'yi harekete geçirmemiştir. Bunun üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 16 Mart 1964'te İsmet İnönü Hükûmeti'ne adaya gerektiğinde askerî müdahalede bulunma yetkisi vermiştir. Bu yetkiden sonra İnönü Hükûmeti'nin adaya müdahalede bulunmaya hazırlandığı bir dönemde ABD Başkanı Johnson'ın İnönü'ye yolladığı ve *Johnson Mektubu* olarak bilinen mektup Türkiye-ABD ilişkilerini yeniden bir sorunla karşı karşıya getirmiştir. Başkan Johnson'un İnönü'ye yazdığı mektup, diplomatik bir dilden uzak ve yukarıdan emredici bir tarzda yazılmıştır. Bu durum Türk tarafının tepkisini çekmekle birlikte, asıl mektubun içeriği rahatsız edici olmuştur. İleride Kıbrıs sorununa ilişkin başlıkta daha ayrıntılı işleyeceğimiz bu mektup özetle Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî bir müdahalede bulunmaması gerektiğine, bulunursa ABD'nin buna destek vermeyeceğine, bunun ötesinde Yunanistan'la girişilecek bir çatışmada NATO'nun tavrının bilinemeyeceğine, ayrıca böyle bir durumda SSCB'nin Türkiye'ye müdahalesi söz konusu olursa ABD'nin müdahalesinin söz konusu olmayabileceği gibi konulara değiniliyor, İnönü bir görüşme için Washington'a davet ediliyordu. Elbette, bu tavır Türk tarafını oldukça şaşırtmış ve İnönü de bunun oldukça üzüntü verici, beklenmedik bir gelişme olduğunu belirten bir mektubu ABD tarafına yollamıştır (Bölükbaşı, 2001:686-689).

Resim 6.2

Başbakan İnönü'nün (solda), Başkan Johnson'u (sağda) ziyareti (1964)

Kaynak: http://www.atin.org/images/zamanbatti/1964/Inonu_ABD_Johnson.html

Johnson Mektubu, uzun yıllar Türkiye-ABD ilişkileri üzerinde etkili olmuştur. Öncelikle, bu mektuptan sonra uzun bir süre Türkiye, Kıbrıs'a askerî müdahale yapmayı düşünmemiştir. *Jüpiter* füze krizinden sonra bu mektupla ABD'ye olan güven bir kez daha sarsılmış ve özellikle NATO'ya üyelik Türk kamuoyunda daha yüksek sesle tartışılır olmuştur. Türkiye'nin çok yönlü bir dış politika izlemesinde mektubun etkilerinin büyük olduğu söylenebilir. Keza bundan sonra Türkiye, SSCB ve başka ülkelerle alternatif ilişkiler geliştirme arayışına girecektir. Öte yandan, Türkiye'nin ABD'nin her dış politika kararına hemen ve tam destek vermek konusunda bu mektupla birlikte bir geri adım attığı kabul edilir. Bundan sonraki Türk dış politikası daha reel politikaya dayalı ve ülkenin çıkarlarının daha ayrıntılı hesaplandığı bir yöntemle belirlenmeye çalışılacaktır.

Türkiye'deki Amerikan Varlığı ve Buna İlişkin Sorunlar

ABD ile yaşanan sorunlar yalnızca dış politik kararlara ilişkin olarak çıkmamıştır. Türkiye'de bulunan ABD askerleri ve üsleri de Türkiye ile ABD arasında bazı sorunlara yol açmıştır. ABD askerlerinin üslerden aldığı gümrüksüz, yani vergisiz malları Türkler'e belirli kârlarla satmaları ve bunun yeni bir kaçak piyasa oluşturması, üslerde çalışan Türk personelin ayrımcılıkla karşılaşması, diğer taraftan ülke içinde ABD karşıtı eğilimlerin artması ve bunun Amerikan askerine karşı bir tepkiye dönüşmesi bu sorunlardan bazılarıdır.

Keza, bu dönemde Türkiye içinde yükselen sol hareket, ABD'nin ve NATO'nun Türkiye ile olan ilişkilerini çeşitli vesilelerle eleştirmeye başlamış, bu da kamuoyundaki tepkileri arttırmıştır. Bütün bu rahatsızlıklardan endişe duyan, 27 Ekim 1965'te iktidara gelen Süleyman Demirel hükûmeti, gerek rahatsızlıkları gidermek gerekse Amerikan askerlerinin Türkiye'deki statülerini bir netliğe kavuşturmak adına Amerikalı yetkililerle görüşmeye başlamış ve temelde ABD ile yapılan ikili anlaşmaların tek bir metinde toplanmasını hedefleyen bir çalışma yapılmaya başlanmıştır. Sonuçta 3 Temmuz 1969'da imzalanan *Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması*'yla belli başlı noktalar hükme bağlanmıştır. Buna göre Türkiye'deki ABD üslerinden bir başka ülkeye düzenlenecek saldırılarda üslerin kullanımı Türk tarafının iznine bağlanmış, bu üslerin mülkiyetinin Türkiye'ye ait olduğu kabul edilmiş, üslerin Türk makamlarınca denetlenebilmesinin önü açılmış ve gerektiğinde bunların kullanımının Türk tarafınca sınırlandırılacağı öngörülmüştür (Bölük-başı, 2001:697).

Bu dönemde ABD'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik ve askerî yardımlar devam etmiştir. Ekonomik yardımlarda büyük ölçüde bir azalış görülse de Türkiye'nin SSCB ile yakınlaşabileceği endişesi bu yardımların kesilmesinin önüne geçmiştir. Askerî yardımlar ise bir önceki dönemdeki düzeyde devam etmiş ancak ABD, Türkiye'nin bu yardımları kara ordusunu güçlendirmesi için kullanmasında ısrar etmiştir.

TÜRKİYE - SSCB İLİŞKİLERİ

Dönem içerisinde yaklaşan Türkiye ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ilişkilerini belirleyen ana etkenleri analiz edebilmek.

Kurtuluş Savaşı sırasında yakın ilişkiler kurmuş ancak II. Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni uluslararası sistemle birlikte uzaklaşmış olan Türkiye ve SSCB, bu dönemde yeniden yakın ilişkiler içine girmiş ve çeşitli alanlarda iş birliği yapılabileceği görülmüştür.

II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, özellikle Boğazlar ve Türkiye'nin doğusundaki bazı illerin SSCB'ye verilmesi gibi konularda Türkiye üzerinde baskı oluşturan Stalin'in temel amacı bu sayede Türkiye'yi SSCB'ye bağımlı kılmak ve bu ülkeden çekinilmesini sağlamaktır. Ne var ki bu strateji ters tepmiş ve SSCB'nin baskıcı ve yayılmacı politikaları Türkiye'yi ABD ve Batı Bloku'na yakınlaştırmıştır. 1945-1950 arası dönemde Türkiye hâlâ çekingen bir politika izlemiş olsa da DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, bloklaşmanın getirdiği ve Türkiye'nin blok siyasetine olan katı bağlılığı nedeniyle tam Sovyet karşıtı bir dış politika izlenmiş ve SSCB'den uzak durulmuştur.

Türkiye, oluşan yeni uluslararası sistemde kendi yerine karar verdikten ve NATO'ya üyeliğini kesinleştirdikten sonra SSCB ile olan ilişkileri daha gergin bir hâle gelmiş ve bu durum Stalin'in ölümünden sonra SSCB tarafından yumuşatılmaya çalışılmışsa da Türkiye bu duruma pek sıcak bakmamıştır. 1951 yılında Türkiye, NATO'ya üye olduğunda SSCB derhâl bir *nota*yla bu üyeliğin Türkiye'nin kendi topraklarını 'SSCB'ye karşı saldırgan amaçlar besleyenlere açmak' olduğunu belirtmiştir (Sönmezoğlu, 2006:125-126). Keza, Türkiye'nin bu notaya verdiği karşılık soğuk savaşın gerilimini iyiden iyiye artırmıştır.

1950-1960 arası dönemde Türkiye'nin dış politikasını blok siyasetine endekslemesi ve ABD'nin dış politik kararlarına sıkı sıkıya destek vermesi bu dönemde Türkiye-SSCB ilişkilerini belirleyen temel faktör olmuştur. Nitekim, 1953 sonrası Sovyet tarafının ilişkileri yumuşatma girişimi NATO çerçevesinde yürütülen Sovyet karşıtı politikanın değişmesini sağlayamamıştır. Bu dönemde Sovyet yönetiminin Türkiye'ye çok cazip yardım tekliflerinde bulunması bile duruma etki etmemiştir. Hatta, 1946 yılında Türkiye'den istenen toprak taleplerinden vazgeçildiğinin Türk tarafına bildirilmesi ve Türkiye'nin buna verdiği donuk yanıt blok siyasetinin Türkiye üzerindeki güçlü etkisini göstermektedir (Sönmezoğlu, 2006:126).

ABD'nin gözetiminde Bağdat Paktı'nın kurulması Türkiye-SSCB ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir. Nitekim paktın karşısında olan Mısır ve Suriye üzerindeki Sovyet etkisinin artması Türkiye'nin güneyden kuşatıldığı hissine kapılmasına neden olmuş, diğer yandan SSCB ise Türkiye'nin Batı emperyalizmine uyduluk yaptığı ve bölge ülkelerini bu etkiye açtığı iddiasında bulunmuştur. Bu gerginlik hâli, 1957 Suriye krizinde de devam etmiş, 1958'de Irak'taki askerî darbeye de benzer sorunlar yaşanmıştır.

1957 yılından itibaren ABD'nin Türkiye'ye *Jüpiter* füzelerini yerleştirmek istemesi ve SSCB'nin bunu bir güvenlik tehdidi olarak görmesi Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin başka bir sorunla karşılaşmasına neden olmuştur. SSCB, bu girişimin NATO ve ABD tarafından kendisine karşı yapıldığını iddia etse de Türkiye, bunun aksine, durumun yalnızca savunma amaçlı olduğunu iddia etmiş ve bu konuda gerginlik 1962 Küba krizinde füzeler kaldırılana dek devam etmiştir.

27 Mayıs 1960 askerî darbesiyle oluşan yeni yönetim 31 Mayıs tarihinde SSCB tarafından tanındıktan sonra bu iki ülke arasında ikili görüşmeler ve ziyaretler de başlamıştır. Bu bir anlamda ilişkilerin gelişmesini isteyen Sovyet tarafının çabalarıyla oluşma yoluna girmiştir. Sovyet lider Kruşçev 28 Haziran 1960 tarihinde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e bir mektup yazarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu ittifaklara ve genel dış politikasına ters düşmeden diğer ülkelerle de ilişkilerini geliştirebileceği vurguluyor ve SSCB ile kurulacak iyi ilişkilerin hiçbir tarafın zararına olmayacağını belirtiyordu. Keza, bu tarihe kadar NATO içinde yer alıp SSCB ile ilişkilerini düzeltememiş tek ülke de Türkiye'ydü (Tellal, 2004:775).

Bu mektuptan sonra ikili görüşmelerin en önemlisi New York'ta Türkiye Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile Kruşçev arasında gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Kruşçev ekonomik ve askerî yardımdan, Cumhurbaşkanı Gürsel'i Moskova'ya davete, Sovyet askerlerinin Türk sınırından içlere doğru çekilmesinden, karşılıklı silahsızlanmada ortak denetime kadar bir dizi teklifte bulunmuşsa da bunlar Sarper tarafından reddedilmiştir (Bölükbaşı, 2001:774). Ne var ki bu görüşme, her iki taraf için de önemli bir gelişmedir.

Bu görüşmeler dizisi aslında Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin normalleşmeye başladığının göstergesiydi. Ne var ki arada çıkan bazı sorunlar ilişkilerin yeniden gerilmesine yol açmıştır. Bunlardan en büyüğü 1962 Küba krizi süresince SSCB'nin Türkiye istemediği hâlde ABD tarafına Türkiye'deki *Jüpiter* füzelerini kaldırma ısrarıdır. Keza bu konuda başarılı olmuş Sovyet yönetimi füze krizi sonucu bir anlamda iki ülke arasında ileride oluşacak iyi ilişkilerin zeminini de hazırlamış oluyordu. Kriz boyunca ABD'nin tutumu ve daha sonra 1964 Kıbrıs krizinde Başkan Johnson'un diplomatik kriz çıkaran mektubu Türkiye'nin izlediği tek taraflı politikanın terk edilmesine ve çok yönlü, ulusal çıkarlar etrafında bir dış stratejinin benimsenmesine yol açmıştır. Bu durum da Türkiye'yi SSCB'ye yakınlaştıran en büyük etken olmuştur.

Normalleşmeye başlayan ikili ilişkiler, 1965 yılından itibaren iş birliğine dönüşmeye başlamıştır. Bu yıldan sonra, üst düzeyde gerçekleştirilen bir dizi ziyarette çeşitli ikili anlaşmalar imzalanmış ve SSCB'den ekonomik yardımlar sağlanmıştır. İlişkilerin iyiye gitmeye başladığı bu dönemde ABD'nin önerdiği *Çok Taraflı Kuvvet'e* Türkiye katılmayı kabul etmemiş, buna karşılık Kıbrıs sorununa ilişkin Türkiye'nin federasyon talebine destek verilmesi gündeme gelmiştir. Keza, 15 Ocak 1965'te bir açıklamayla SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko, Türkiye'nin tezini desteklediklerini açıklamış ve böylelikle daha öncesinde adadaki Makarios yönetimini desteklediği izlenimi veren SSCB, Kıbrıs'a yönelik dış politikasını değiştirmiştir (Bölükbaşı, 2001:776).

"Çok Taraflı Kuvvet" (Multi-Lateral Force - MLF), NATO'nun nükleer savunma stratejisi olarak Esnek Karşılık anlayışına yönelmesi, ABD'nin Avrupa'yı savunma sözünü ne oranda tutacağı konusunda bir dizi tartışmanın doğmasına yol açmıştır. Bu durumda da ABD yönetimi 1964 yılında Çok Taraflı Kuvvet Projesi'ni ortaya atmış, bu yolla, özellikle de Avrupalı müttefikleri, nükleer silah üretimi yerine nükleer silah paylaşımına ikna etmeye çalışmıştır. Bu projeye katılacak tüm ülkeler, bu amaç ile ayırdıkları güçlerinin tümünü NATO emrine verecekler, masraflara da ortaklaşa katılacaklardır. Bu yolla bir araya getirecek nükleer güç, bazı ülkelerde üslendirilmek yerine denizaltı ve gemilerde bulundurulacaktır. Bu silahların kullanılması ortaklaşa alınacak bir karar ile mümkün olabilecektir. Çeşitli Avrupa ülkeleri tarafından farklı yorumlara neden olan bu proje Temmuz 1968'de ABD'nin SSCB ile Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalamasından sonra gündemden kalkmıştır. Türkiye, başlangıçta bu oluşumun içinde yer alma tarafta-

rı olmuş olsa da daha sonra ani bir kararla bundan vazgeçmiştir. Bu karar Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini olumsuz etkilese de SSCB tarafından olumlu bulunmuş ve özellikle dış basın Türkiye'nin böyle bir strateji izlemesinin nedeni olarak Kıbrıs konusunda SSCB'nin desteğini almaya çalışmak istemesi sonucunda böyle bir adım attığını yazmıştır." (Arıboğan, Ayman, Dedeoğlu, 2010: 209-210)

1965 yılını izleyen dönemde ikili ziyaretler ve anlaşmalar da hız kazanmıştır. Bu ziyaret trafiğinde SSCB Dışişleri Bakanı 17-22 Mayıs 1965 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş, 9-16 Ağustos tarihlerinde ise dönemin Türkiye Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü Moskova'da bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında SSCB'den alınacak kredilerle ne yapılacağı ve nasıl geri ödeneceği kararlaştırılmıştır. Bunun ardından 1966 yılında SSCB Başbakanı Aleksî Kosigin ve 1967 yılında da Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır (Sönmezoğlu, 2006:354). Ekim 1965'te iktidara gelen Demirel Hükûmeti, başlangıçta SSCB ile ilişkilerde temkinli davranırsa da SSCB'nin yakınlaşma konusundaki adımları ilişkilerin devamlılığı açısından önemli olmuştur. Keza 25 Mart 1967'de imzalanan *Ekonomik-Teknik İşbirliği Anlaşması* ile Demirel Hükûmeti'nin çekinceleri giderilmeye çalışılmıştır (Tellal, 2004:778).

1968-1969 yılları arasında iki ülke arasındaki karşılıklı ziyaretler devam etmiştir. 1969 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB'yi ziyareti ilişkilerin en üst düzeyde devam ettirildiğini göstermiştir.

1965-1970 dönemi SSCB ile yürütülen iyi ilişkilerin Türkiye'nin Batı ile olan sorunlarına verdiği bir siyasal yanıt olduğunu söylemek güçtür. Bu dönemde, ABD tarafından gelen ekonomik yardım ve desteklerin azalması Türkiye'yi bunu sağlayacak yeni alternatifler arayışına itmiş, keza SSCB ile yürütülen ilişkiler daha çok ekonomik iş birlikleri şeklinde olmuştur (Sönmezoğlu, 2006:355).

Türkiye'nin SSCB ile yakınlaşmasının nedenlerini tartışınız.

KIBRIS SORUNU VE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

Türkiye'nin Kıbrıs konusunda izlediği dış politikayı ve Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeleri ele alabilmek.

Kıbrıs Cumhuriyeti, 1960 Anayasası'yla kurulduktan sonra adadaki sorunlar sona ermemiş, adadaki Türk ve Rumlar arasındaki gerginlik devam etmiştir. Rum tarafı, ada nüfusunun yüzde yirmilik kısmını oluşturan Türklerle iktidarı paylaşmaktan rahatsız olmuş, özellikle 1962 ve 1963 yılları boyunca sürekli olarak anayasayı değiştirme isteğinde bulunmuştur. Adanın, anayasayla korunan durumunun *enosise* engel olduğu da Rumlar tarafından sürekli dile getirilmiştir. Ne var ki Türk tarafı azınlığa düşme korkusuyla Rumlar'ın taleplerini kesin bir şekilde reddetmiş, istenen anayasa değişikliklerinin tüm anayasanın değişmesine neden olabileceğine inanmıştır. Bu durum ise adadaki gerginliğin iyiden iyiye tırmanmasına yol açmıştır (Bölükbaşı, 2001:92).

Bu süreçte Türkiye, Rum tarafına ve Yunanistan'a anayasaya uymaları gerektiği konusunda çeşitli uyarılarda bulunmuş olsa da bu çok etkili olmamıştır. ABD ise Kıbrıs konusunda oldukça çekinceli davranmış ve konuya ilişkin herhangi bir harekette bulunmamıştır. Bunun temel nedenlerinden biri iki NATO üyesi ülke olan Türkiye ile Yunanistan arasında bir denge bulmaya çalışmasıdır. Bir diğer neden ise Makarios'un adada güçlenmeye başlayan komünist parti AKEL'le bir iş birliği-

ne gidebileceği ve bunun da ada yönetimini SSCB'ye yakınlaştırabileceği endişesiydi (Bölükbaşı, 2001:94).

Adaya ilişkin tarafların, durumun hassasiyetini fark edememesi ve herhangi bir müdahalede bulunmaması adayı yeni bir çatışma ortamına götürmüştür. 30 Kasım 1963'te Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un, yardımcısı Fazıl Küçük'e Kıbrıs Anayasası'nda istediği bazı değişiklik önerilerinin bulunduğu bir liste vermesi ve bunun Türk tarafınca yeniden reddedilmesi adada başlayacak çatışmaların fitilini ateşleyen olay olmuştur. 21 Aralık 1963'te iki Rum polisin iki Türk sivil öldürmesi sonucu olaylar başladı ve izleyen günlerde toplamda altmış Türk öldürüldü (Bölükbaşı, 2001:98). Olayların önüne geçilememesi Türkiye'yi harekete geçirerek duruma bir an evvel el atılması çabasına soktu. Başlangıçta, Türkiye adaya bir askerî müdahaleden bahsetmiş olsa da ABD yönetimi, kendi sağladıkları askerî yardımlarla bunun mümkün olamayacağı yönünde baskılarda bulunmuştur. Nitekim bir süre sonra ABD soruna taraf olmadığını belirtmiştir. Keza Türkiye, adanın diğer iki garantör ülkesi Yunanistan ve İngiltere ile ortak bir müdahaleden söz edince de bu sefer bu iki ülke bir barış gücü oluşturmayı reddetmiştir. Bunun üzerine Türkiye, krizi tırmandırma taktiğiyle ada üzerinde beş Türk savaş uçağının alçak irtifada uyarı uçuşu yapmaları yönünde bir çözüm bulmuş ve nitekim bu işe yaramış, İngiliz ve Yunan tarafı 26 Aralık 1963'te ortak bir barış gücünün oluşturulmasını kabul etmiştir.

Barış gücünün oluşturulması Kıbrıs'ta olayları kısmen yatıştırmış olsa da tamamen önüne geçememiş ve Rumların Türklere yönelik saldırıları devam etmiştir. Adada olayların bir türlü yatışmaması ve oluşturulan ortak barış gücünün etkisiz kalması Türkiye'nin adaya yönelik yeni girişimlerde bulunmasına neden olmuştur. İnönü Hükümeti bu dönemde adaya üç kez müdahale teşebbüsünde bulunmuşsa da bunlar sonuçsuz kalmıştır. Nitekim, Türkiye'deki hareketlilikten haberdar olan ABD yönetimi, adaya bir müdahalede bulunulmaması için 5 Haziran 1964'te Başkan Johnson'un ağzından İnönü'ye, daha sonra Türk dış politikasına şekil verecek bir mektup göndererek bu teşebbüslerin uzun bir süre ertelenmesine neden olmuştur.

Johnson mektubunda özetle şu noktalara değinmiştir:

- Türkiye, ABD'ye danışmadan adaya yönelik bir müdahale kararı almamalıdır.
- Türkiye, diğer garantör ülkeler olan Yunanistan ve İngiltere ile tüm görüşme yollarını bitirmeden böyle bir karar almamalıdır.
- Türkiye'nin adaya müdahalesi diğer NATO üyesi olan Yunanistan'la bir çatışmanın çıkmasına neden olabilir ki bu NATO açısından istenmeyen bir durumdur.
- Böyle bir müdahalede SSCB duruma karışabilir, SSCB'nin Türkiye'ye karşı girişeceği herhangi bir müdahalede NATO, Türkiye'yi savunmayabilir.
- Adada süren Birleşmiş Milletlerin (BM) ara buluculuk çabaları bu yüzden kesintiye uğrayacaktır.
- Türkiye, ABD askerî yardımlarından elde ettiği silahları adaya müdahalede kullanma hususunda ABD'den izin almak durumundadır ki buna ABD yönetiminin izni yoktur. (Erhan, 2004:686-687).

Türkiye'nin adaya müdahalesi bu şekilde engellenirken bir yandan da adaya yönelik diplomatik çalışmalar sürmekteydi. Başkan Johnson'un özel temsilcisi sıfatıyla ABD Dışişleri Eski Bakanı Dean Acheson, yeni bir ara buluculuk pozisyonunda 9 Temmuz 1964'te adaya yönelik, daha sonra Acheson Planı olarak bilinecek planını sunmuştur. Buna göre,

“Kıbrıs’ın Karpaz Yarımadası’nda bir bölgenin Türkiye’ye bırakılması kaydıyla adanın Yunanistan ile birleşmesi kabul edilecek ve Meis Adası Yunanistan tarafından Türkiye’ye verilecekti. Adanın Türklerin çoğunlukta bulunduğu bazı bölgelerinde kantonal sisteme benzeyen bir idari yapı oluşturulacak, bu bölgenin dışında kalan Türklere de Lozan Anlaşması’ndaki azınlık haklarından yararlanma imkanı sağlanacaktı.” (Sönmezoğlu, 2006:75).

Plan esas itibarıyla Türkiye tarafından kabul edilmişse de Yunanistan bazı değişiklikler istemiş, adadaki Rum tarafı ise planı resmen reddetmiştir.

Makarios yönetiminin adada gitgide Yunanistan’dan bağımsız bir siyaset izlemeye başlaması bu dönemde Yunanistan’ı da endişelendirmiştir. Nitekim, Makarios’a destek veren adadaki komünist AKEL Partisi’nin SSCB ile olan yakınlığı, bir yandan Yunanistan’ı enosisi gerçekleştirme açısından endişelendirirken diğer yandan da ABD’yi bir komünist tehlike noktasında uyarıcı etki yapmıştır. Nitekim, Rum yönetiminin her geçen gün artarak bir üçüncü dünya ülkeleri politikası izlemesi, buna ilaveten SSCB ile yaklaşması ve nihayetinde Rum bandıralı bir geminin Kuzey Vietnam kıyılarına silah ve malzeme taşıdığı bilgisinin alınması ABD’nin de Makarios yönetimine karşı gitgide olumsuzlaşan bir tavır sergilemesine yol açmıştır (Sönmezoğlu, 2006:239).

Resim 6.3

Başpiskopos Makarios (solda), BM Genel Sekreteri Dr. Kurt Waldheim (ortada) ve Rauf Denktaş (sağda). 12 Şubat 1972.

Kaynak: <http://famagusta-gazette.com/rauf-denktash-p14154-69.htm> 10.06.2012

1963-1964 yılları arasında adada çıkan olaylar Türk tarafının yönetimden fiilen çekilmesine neden olmuş, Rum tarafı ise zaten yönetimden bilfiil çekilmiş olan Türk tarafının kendi denetiminden iyiden iyiye çıktığını görmüştür. Bundan rahatsız olan Rum kesimi, yeni bir krizin eşliğini zorlayarak Türleri denetim altına almaya çalışmıştır. Keza, 15 Kasım 1967’de adada çıkan yeni olayların Rum yönetiminin plan ve kışkırtması sonucunda olduğu iddia edilmektedir (Sönmezoğlu, 2006:240). Güney Kıbrıs’ta iki Türk köyüne yapılan saldırı sonucunda 17 Kasım 1967’de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümete yeniden müdahale yetkisi vermiş ve ayrıca Yunanistan’a da sert bir nota göndermiştir. Bu notayla bazı taleplerde bulunan Türkiye, bunlar yerine getirilmediği takdirde adaya müdahalede bulunacağını belirtmiştir. Temelde, Türkiye adada bulunan Yunan askerlerinin geri çekilmesini, adadaki Ulusal Muhafızlar’ın dağıtılmasını, Kıbrıslı Türkler’in yaşadığı bölgelerde kendi polis ve yerel yönetim teşkilatlarını kurma haklarının tanınmasını, Kıbrıslı Türkler’in saldırılardan doğan can ve mal kayıplarının tanzim edilmesini talep et-

miştir. Türkiye'nin diplomatik görüşmelere açık olduğu ancak taleplerinin karşılanmaması hâlinde müdahalede bulunabileceğini gören ABD, harekete geçerek eski Savunma Bakan yardımcısı Cyrus Vance'i ara buluculuk yaparak krizi çözmesi için görevlendirmiştir. Bunun üzerine çalışmalarını daha çok Yunanistan ve Türkiye üzerinde yoğunlaştıran Vance, adaya her iki taraftan da yapılacak bir müdahalede ABD yardımlarının kesileceği baskısıyla tarafları uzlaşmaya zorlamış ve 30 Kasım 1967'de Yunanistan, Türkiye'nin taleplerini kabul etmiştir. Bu taleplerin kabulünde ABD'nin Türkiye'ye daha yakın bir pozisyonda durmasının etkisi de vardır (Sönmezoğlu, 2006:241-242). Bu yakın duruş bir yandan ABD'nin daha önceki sorunlarda çekimsiz bir tavır sergilemesini telafi etmek amaçlıyken diğer yandan da Türkiye ile SSCB yaklaşmasına karşı bir önlem niteliğindedir. Keza, özellikle 1965 sonrası Türkiye ile SSCB ilişkileri gelişmeye başlamış, nihayetinde de SSCB, Kıbrıs konusunda Türkiye'yi destekler konuma gelmiştir.

SIRA SİZDE

4

Kıbrıs sorununda ABD'nin müdahale etmedeki çekimsiz tavrını inceleyiniz.

TÜRKİYE-AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU İLİŞKİLERİ

Türkiye ve Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında kesintiye uğramış ilişkilerin bu dönemde nasıl ilerlediği hakkında bilgi sahibi olabilmek.

Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na başvurusunu 1959 yılında yapmış ve 10 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye ile üyelik müzakerelerin 7 Haziran 1960'ta başlanacağı kararı alınmıştır. Türkiye'de 27 Mayıs 1960'ta yaşanan askerî darbe AET tarafından müzakerelerin süresiz olarak askıya alınmasına neden olmuş ve bu tarihe kadar normal seyrinde devam etmiş görüşmeler ilk defa kesintiye uğramıştır.

Darbeden sonra AET ile görüşmeler devam etmiş ve ancak Temmuz 1962 AET Bakanlar Konseyi, Türkiye ile resmî müzakerelerin başlatılmasına karar vermiştir. Bu tarihten sonra başlayan müzakereler neticesinde 12 Eylül 1963'te Türkiye ile AET arasında Ankara Anlaşması imzalanmış ve Türkiye ortak üye olarak kabul edilmiştir. Anlaşmaya göre ilk beş yılda Türkiye tam üyelik için hazırlık yapacak, ardındaki on iki yıllık sürede geçiş dönemini bitirecek ve son beş yılda bu sürecin son dönemine girecekti (Sönmezoğlu, 2006:88-89). Yani bu süreler içinde Türkiye'nin üzerine düşen yükümlükleri yerine getirmesi söz konusuydu. Ankara Anlaşması'nın temel amacı "*Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalışma düzeyinin ve hayat şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümüyle göz önünde bulundurarak taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmek*"ti (Madde 2; Acar, 2006:213).

Ankara Anlaşması'nın imzalanması Türkiye içinde farklı yankılar bulmuş ancak bunların geneli bir sevinç göstergesi hâlinde olmuştur. Kimi çevrelerce bu anlaşmayla Türkiye kendini kesin bir güvenceye alırken bazı gazeteler AET'den gelecek para yardımlarının hesabını yapıyordu. Diğer bazı gazetelerde çıkan yazılarda Türkiye'nin bu anlaşmayla Avrupalı mı yoksa Asyalı mı olduğunun cevabının verildiği vurgusu yer alıyordu. Keza, Dönemin Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu, bu anlaşmanın Türkiye'nin Avrupalı bir devlet olduğunu kanıtlama yolunda bir zafer olduğunu açıklamış, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ise Cumhuriyet gazetesinde yayımlandığı yazısında ortak pazarı yalnızca bir gümrük birliği olarak değil ortak bir zihniyet olarak algılamak gerektiğini belirtmiştir (Birand, 2000:160-161).

Aslında bu yorumların her birinde bir haklılık payı da yok değildir. Keza, 1960-1970 döneminde Türkiye'nin ABD'den aldığı yardımların azalması AET'nin yeni bir yardım kaynağı olarak görülmesinde etkili olmuştur (Sönmezoğlu, 2006: 283). Nitekim, Türkiye'nin Avrupalı bir ülke olduğunu kanıtlama telaşı günümüzde hâlâ devam eden bir dış politika unsurudur. Ankara Anlaşması'nın bu algıyı harekete geçirmesi oldukça doğaldır. Bütün bu faktörler birleştiğinde aslında Türkiye'nin 1963 yılından sonra AET konusunda atağa geçtiğini söylemek mümkündür. Keza, henüz 1966 yılında beş yıl olarak öngörülen hazırlık aşamasının Türkiye tarafından öne çekilmeye çalışılması bunu kanıtlar niteliktedir. Nihayetinde 1968 yılında Brüksel'de yapılan AET Ortaklık Konseyi toplantısında Türkiye ile geçiş dönemi şartlarının müzakere edilmesine karar verilmiştir. 1969 yılı içerisinde AET ile geçiş dönemi koşulları görüşülmeye başlanmış ve 22 Temmuz 1970'te Katma Protokol imzalanmış, protokol 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmiştir. Katma Protokol, esasta Türkiye'nin ekonomik açıdan gümrük birliğine ve tam üyeliğe hazırlanması anlamına gelmekteydi (Sönmezoğlu, 2006:285). Bu kapsamda AET bazı gümrük tarifelerini, kotaları ve bazı tarımsal ürünlerin kendi pazarına girmesi kolaylıklarını sağlarken Türkiye ise 12-22 yıl içerisinde AET'den gelecek sanayi ürünlerinin gümrüklerini kademeli olarak indirmeyi kabul etmiştir.

Türkiye ile AET arasındaki ilişkilerin en sorunsuz geçtiği 1964-1972 yıllarında AET, Türkiye'ye bazı ticari kolaylıklar sağlamış ve mali yardımlarda bulunmuştur. Öte yandan 1972 yılından sonra Türkiye'de iç siyasal istikrarsızlıklar, dünya çapındaki petrol krizi gibi sorunlar dolayısıyla iki taraf arasındaki ilişkiler sorunlu bir hâle gelmeye başlamıştır (Sönmezoğlu, 2006:286).

Özet

1960-1970 dönemi uluslararası ortam ve bu ortamda şekillenen Türk dış politikasının ana hatlarını sıralayabilecek.

1960-1970 dönemi uluslararası ortam bir önceki dönem gibi aslında yine Soğuk Savaş'ın etkisinde ve ABD ile SSCB arasındaki ilişkiler bağlamında şekillenmiştir. Bu dönemde nükleer bir savaşın eşğine gelen iki ülke karşılıklı olarak birbirlerini vurabilecek kapasitede olduklarını anladıklarında özellikle ABD tarafı hem kendi hem de NATO'nun askerî stratejisini değiştirmiş ve Esnek Karşılık Doktrini'ne geçmiştir. Bu doktrin gereği SSCB'ye karşı sert bir tepki verilmeyeceğine inanan NATO üyesi Batı Avrupa ülkeleri gibi Türkiye de bölgede ABD çıkarları gereği yalnız kalabileceğine inanmış ve Batı Bloku'nda yer almak gibi keskin ideolojik tercihini değiştirerek, daha reel politik bir dış politika izlemeye başlamış, SSCB ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmış ve bağlantısız olarak nitelendirilen ülkelerle ilişkiler geliştirmiştir.

Türkiye-ABD ve NATO ilişkilerini inceleyebilmek. Türkiye ile ABD ve NATO ilişkileri bu dönemde belli başlı sorunlar doyasıyla eski yakınlık derecesini yitirmiştir. Başta Küba Krizi'nde ABD'nin Türkiye'yi kendi çıkarları doğrultusunda yalnız bırakabileceği endişesi, bunun ardından Kıbrıs sorununda Başkan Johnson'un tutumu ve Türkiye içindeki ABD varlığı dolayısıyla yaşanan bu sorunlar Türkiye'nin bir önceki dönemde izlediği kesin ABD taraftarlığı siyasetinin değişmesine neden olmuş bir anlamda bu dönem Türkiye-ABD ilişkilerinde bir soğuma yaşanmıştır. Ne var ki bu durum kesin bir kopuşa doğru gitmemiş, ABD devam eden Soğuk Savaş'ın etkisiyle Türkiye'nin SSCB ile yakınlaşmasından endişe ederek askerî ve ekonomik yardımlarını kesmemiştir.

Türkiye-SSCB ilişkilerini belirleyen ana etkenleri analiz edebilmek.

Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkiler II. Dünya Savaşı sonrası blok siyaseti gereği 1960'lı yıllara kadar kesin bir uzaklık içinde geçmiş, bu dönem SSCB'nin yakınlaşma talepleri Türkiye tarafından hiçbir zaman olumlu karşılanmamıştır. Dönem içinde ABD'nin Türkiye konusundaki dış politikası ve oluşan uluslararası ortam gereği Türkiye

ideolojik eksenli dış politikasını reel politike daha uygun hâle getirmeye çalışmış ve SSCB tarafında gördüğü belli başlı çıkarları doğrultusunda bu ülkeyle çeşitli boyutlarda ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu ilişkilerin geneli ekonomiktir; ancak SSCB ile ilişkilere girilmiş olması Türkiye'nin Batı Bloku'nu terkettiği ya da ABD ve NATO ile ilişkilerini sona erdirdiği anlamına gelmemektedir.

Türkiye'nin Kıbrıs konusunda izlediği dış politikayı ve Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeleri açıklayabilecek.

Kıbrıs Cumhuriyeti, 1960 yılında Türk ve Rum kesimlerinin kabul ettiği bir anayasayla kurulmuş olsa da bu durum adadaki sorunları sona erdirmemiş ve gerek enosis talebi gerekse Makarios'un varlığı ve Türk tarafından talepleri adadaki gerilimi devam ettirmiştir. Türkiye, çıkan sorunlar karşısında adaya müdahale girişimlerinde bulunmaya çalışmışsa da bunlarda başarılı olmamış, özellikle ABD'nin engellemeleri İnönü Hükümeti'nin önüne geçmiştir. Türkiye tarafı belirli stratejilerle ABD'yi soruna dahil etmeye uğraşmış, sonunda adada yaşanan gelişmeler dolayısıyla ve Türkiye'nin SSCB ile yakınlaşmasını istemeyen ABD duruma müdahil olmuş ve daha önce iki NATO üyesi ülke olan Yunanistan ve Türkiye arasında dengeyi korumaya çalışan bu ülke, Türkiye'nin lehine tavır koyarak sorunun geçici olarak halledilmesini sağlamıştır.

Türkiye-AET arasında kesintiye uğramış ilişkilerin bu dönemde nasıl ilerlediğini açıklayabilmek.

Türkiye ve AET arasında 1959 yılında başlayan ilişkiler, 1960 askerî darbesiyle kesintiye uğramış ve bu örgütle ilişkiler ancak 1962 yılında yeniden canlandırılmaya başlanmıştır. Türkiye, başlangıçta çok da ilgi duymadığı bu örgüte üyeliğini bu dönemde oldukça önemser hâle gelmiş, gerek alınacak yardımlar dolayısıyla gerekse Türkiye'nin Avrupalılığını kanıtlar nitelikte olacak tam üyelik perspektifi daha sağlam temeller üzerine oturmaya başlamıştır. Nitekim, Türkiye büyük bir hevesle 1963 yılında Ankara Anlaşması'nı imzalamış ve bundan sonra AET'ye tam üyelik sürecini kararlılıkla sürdürmeye çalışmıştır. Keza 1972 yılına kadar bu örgütle ilişkiler sorunsuz olarak devam etmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi 1960'lardan itibaren ABD ve NATO'nun benimsediği dış politika stratejisidir?
  - a. Kitlesele karşılık doktrini
  - b. Esnek karşılık doktrini
  - c. Tarafsızlık politikası
  - d. İzolasyon politikası
  - e. Bağlantısızlık politikası
2. Aşağıdaki olaylardan hangisi ABD'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerini kaldırmasına neden olmuştur?
  - a. Vietnam Savaşı
  - b. Watergate Skandalı
  - c. Küba Krizi
  - d. 1964 Kıbrıs Krizi
  - e. Johnson Mektubu
3. Aşağıdakilerden hangisinin Türkiye-ABD ilişkilerinde uzaklaşmaya neden olduğu **söylenemez**?
  - a. Kıbrıs sorununda ABD'nin takındığı tavır
  - b. ABD'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerini kaldırması
  - c. ABD Başkanı Johnson'un İnönü'ye yolladığı mektup
  - d. ABD'nin çok taraflı kuvvet önerisi
  - e. ABD yardımlarının azalması
4. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye-SSCB ilişkilerinin yakınlaşmasının nedenleri arasında **gösterilemez**?
  - a. Türkiye'nin tek yönlü dış politika izlemekten vazgeçmesi
  - b. ABD'nin Kıbrıs sorununda takındığı tavır
  - c. SSCB'nin Kıbrıs'a yönelik dış politikasını değiştirmesi
  - d. Türkiye'nin yeni yardım kaynakları arayışı
  - e. Türkiye'nin Doğu Bloku'na kayması
5. Kıbrıs sorununda ABD'nin çekimser kalmasının nedeni aşağıdakilerden hangisi olabilir?
  - a. İngiltere'nin garantör rolü
  - b. SSCB'nin ABD'ye yaptığı baskı
  - c. Türkiye'nin ABD müdahalesinden yana olmaması
  - d. Yunanistan'ın ABD'ye yaptığı baskı
  - e. Türkiye ve Yunanistan'ın NATO üyesi olması
6. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'nin Çok Taraflı Kuvvete katılmamasının sebebi olarak kabul edilebilir?
  - a. Türkiye'nin kendi nükleer silahlarını üretmek istemesi
  - b. Türkiye'nin nükleer silahlarını paylaşmak istememesi
  - c. Diğer NATO ülkelerinin Türkiye'yi dışlaması
  - d. SSCB'nin Türkiye üzerindeki tehditleri
  - e. Türkiye'nin Kıbrıs sorununda SSCB'nin desteğini almak istemesi
7. Karpaz Yarımadası'ndaki bir bölge hariç, Kıbrıs'ın tamamının Yunanistan'a bırakılmasını öngören plan aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Vance Planı
  - b. Acheson Planı
  - c. Harding Planı
  - d. Macmillan Planı
  - e. Radcliffe Planı
8. 1963 Ankara Anlaşması Türkiye ile aşağıdakilerden hangisi arasında imzalanmıştır?
  - a. AET
  - b. NATO
  - c. BM
  - d. CENTO
  - e. Bağdat paktı
9. Aşağıdakilerden hangisi 1963 Ankara Anlaşması'nın amaçlarından biri **değildir**?
  - a. Ekonomik işbirliği
  - b. Ekonomik kalkınma
  - c. Gümrük birliği
  - d. Ortak pazar
  - e. Ortak askerî savunma
10. Aşağıdakilerden hangisi 1960-1970 dönemi Türk dış politikası için **söylenemez**?
  - a. Çok yönlü bir dış politika izlenmiştir
  - b. SSCB ile bir yakınlaşma sağlanmıştır
  - c. Katı blok politikası izlenmeye devam edilmiştir
  - d. ABD ile ilişkiler bir önceki döneme göre soğumuştur
  - e. Dış yardım arayışları devam etmiştir

Okuma Parçası

Türkiye-AB İlişkileri Kronolojisi

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma yolunda uluslar arası konjktürdeki gelişmeleri yakından takip etmiş ve OECD, NATO gibi uluslararası örgütlenmelerin etkin bir üyesi olmuştur. Bu doğrultuda, insanlık tarihinin en büyük barış projesi olarak nitelendirilen Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) 1958 yılında kurulmasından kısa bir süre sonra Türkiye, 31 Temmuz 1959'da Topluluğa ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Türkiye adına bu başvuruyu, dönemin Demokrat Parti lideri ve Başbakanı Adnan Menderes yapmıştır. Menderes, bu başvuruyla, Türkiye'nin Avrupa'ya ilk adımı attığını ifade etmiştir.

Avrupa Birliği ile Ortaklık Kuruluyor: Ankara Anlaşması AET Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin yapmış olduğu başvuruyu kabul ederek üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanmasını önermiştir. Söz konusu Anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Ankara Anlaşması, Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinin hukuki temelini oluşturmaktadır. Anlaşma'ya imza atan dönemin Başbakanı İsmet İnönü, Avrupa Birliği'ni, "Beşeriyet tarihi boyunca insan zekâsının vücuda getirdiği en cesur eser" olarak tanımlamıştır.

Ankara Anlaşması'nın 2. maddesinde Anlaşma'nın amacı şöyle belirtilmektedir: "Türkiye ekonomisinin hızlı kalkınmasını ve Türk halkının istihdam düzeyinin ve yaşam koşullarının yükseltilmesini sağlama gereğini göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi özendirir."

Ankara Anlaşması'nın 28. maddesi ise Türkiye'nin üyeliğini düzenlemektedir: "Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye'ce üstlenilebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını incelerler."

Bu maddeden açıkça anlaşılmalıdır ki, "Türkiye-AET ortaklık ilişkisinin nihai hedefi Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğidir." Ankara Anlaşması, Türkiye'nin AET'ye entegrasyonu için hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olmak üzere üç devre öngörmüştür. İlk dönem, Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihi itibarıyla başlamıştır. Taraflar arasındaki ekonomik farklılıkları azaltmaya yönelik 'Hazırlık Dönemi' olarak belirlenen bu dönemde, Türkiye herhangi bir yükümlülük

üstlenmemiştir. Tesis edilen ortaklık ilişkisinin işleyişine yönelik olarak iki taraf arasında bazı kurumlar oluşturulmuştur. Bunlar arasında en üst düzey karar alma organı ise Ortaklık Konseyi'dir.

Her Şey Takvimine Göre İlerliyor, Katma Protokol İmzalanıyor...

13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile birlikte, Ankara Anlaşması'nda öngörülen hazırlık dönemi sona ermiş ve "Geçiş Dönemi"ne ilişkin koşullar belirlenmiştir. Bu dönemde taraflar arasında sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ve Gümrük Birliği'nin tamamlanması öngörülmüştür.

1971 yılı itibarıyla, Katma Protokol çerçevesinde, Topluluk, bazı petrol ve tekstil ürünleri dışında Türkiye'den ithal ettiği tüm sanayi mallarına uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını tek taraflı olarak sıfırlamıştır. Buna karşılık, Türkiye'nin AB kaynaklı sanayi ürünlerinde gümrük vergilerini tedricen sıfırlaması öngörülmüş ve böylece Gümrük Birliği'nin fiilen yürürlüğe girmesi için 22 yıllık bir süre tanınmıştır.

Türkiye-AB ilişkileri, 1970'li yılların başından 1980'lerin ikinci yarısına kadar, siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı istikrarsız bir seyir izlemiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından ilişkiler resmen askıya alınmıştır.

AB Yolunda Kararlıyız: Tam Üyelik Başvurusu Yapılıyor... 1983 yılında Türkiye'de sivil idarenin yeniden kurulması ve 1984 yılından itibaren Türkiye'nin ithal ikameci politikaları hızla terk etmesi ile beraber, Türkiye'nin dış açılma süreci başlamıştır. Böylece 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren dondurulmuş bulunan Türkiye-AET ilişkilerinin canlandırılması süreci başlamıştır.

Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, üyelik başvurusunda bulunmuştur. Komisyon, bu başvuru ile ilgili görüşünü 18 Aralık 1989'da açıklamış ve kendi iç bütünleşmesini tamamlamadan Topluluğun yeni bir üyeyi kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin, Topluluğa katılmaya ehil olmakla birlikte, ekonomik, sosyal ve siyasi alanda gelişmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu nedenle, üyelik müzakerelerinin açılması için bir tarih belirlenmemesi ve Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi önerilmiştir.

Bu öneri Türkiye tarafından da olumlu değerlendirilmiş ve Gümrük Birliği'nin Katma Protokol'de öngörüldüğü şekilde 1995 yılında tamamlanması için gerekli hazırlıklara başlanmıştır. İki yıl süren müzakereler sonunda 5

Mart 1995 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında alınan karar uyarınca Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece, Türkiye-AB Ortaklık İlişkisinin “Son Dönem”ine geçilmiştir (Bkz. III. Gümrük Birliği). Gümrük Birliği, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile bütünleşme hedefine yönelik ortaklık ilişkisinin en önemli aşamalarından biridir ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine ayrı bir boyut kazandırmıştır.

Türkiye Artık Aday Bir Ülke...

Türkiye-AB ilişkilerinin dönüm noktası, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'dir. Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığı resmen onaylanmış ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir.

Helsinki Zirvesi'nde, diğer aday ülkeler için olduğu gibi Türkiye için de Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmasına karar verilmiştir. Türkiye için hazırlanan ilk Katılım Ortaklığı Belgesi 8 Mart 2001 tarihinde AB Konseyi tarafından onaylanmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan önceliklerin hayata geçirilmesine yönelik program takvimimizi içeren Ulusal Program, 19 Mart 2001 tarihinde Hükümetimiz tarafından onaylanarak Avrupa Komisyonu'na 26 Mart 2001 tarihinde tevdi edilmiştir. Katılım Ortaklığı Belgesi Avrupa Birliği tarafından, 2003, 2005, 2006 ve 2008 yıllarında tekrar gözden geçirilmiştir. Ulusal Program ise, 2003, 2005 ve 2008 yıllarında güncelleştirilmiştir. Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda kararlılığını her fırsatta ortaya koyan siyasi irade, reform çabalarına da ivme kazandırmıştır. Böylece, müzakerelerin açılması için ön şart olan siyasi kriterlerin karşılanmasına yönelik uyum yasası paketleri yoğun bir şekilde Meclisten geçirilmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin kapsamını genişleten, demokrasi, hukukun üstünlüğü, düşünce, ifade özgürlüğü ve insan hakları gibi alanlarda mevcut düzenlemeleri güçlendiren ve güvence altına alan reformlara devam edilmiştir. Bu çerçevede 2002-2004 yılları arasında 8 Uyum Paketi, 2001 ve 2004 yıllarında da 2 Anayasa Paketi Meclisten geçirilmiştir.

17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde, AB-Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktası daha yaşanmış ve Zirve'de Türkiye'nin siyasi kriterleri yeteri ölçüde karşılandığı belirtilerek 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlanması kararı alınmıştır.

Müzakereler Başlıyor...

3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan Hükümetlerarası Konferans ile Türkiye resmen AB'ye katılım müzakerelerine başlamıştır. Yine aynı gün bir basın top-

lantısı düzenlenerek Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi yayımlanmıştır. Böylece, Türkiye ile AB arasındaki inişli çıkışlı ilişki, çok önemli bir dönüm noktasını aşarak yepyeni bir sürece girmiştir.

Kaynak: <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=111&l=1>
10.06.2012

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Ortam ve Türk Dış Politikasının Genel Hatları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise “1962 Küba Krizi ve ABD İle İlişkiler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d Yanıtınız yanlış ise “Türkiye-SSCB İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Türkiye-SSCB İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. e Yanıtınız yanlış ise “Kıbrıs Sorunu ve Türkiye'nin Dış Politikası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız yanlış ise “Kıbrıs Sorunu ve Türkiye'nin Dış Politikası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. b Yanıtınız yanlış ise “Kıbrıs Sorunu ve Türkiye'nin Dış Politikası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Türkiye-AET İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlış ise “Türkiye-AET İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız yanlış ise “Uluslararası Ortam ve Türk Dış Politikasının Genel Hatları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

ABD'nin 1960'lardan itibaren NATO'yla birlikte dış politik stratejisini değiştirmesinin temel nedeni SSCB'nin teknik ve askerî olarak ABD'yi yakalaması ve askerî vuruş gücünü geliştirmesidir. Bununla birlikte, ABD kendi topraklarının bir nükleer saldırıya maruz kalabileceğini anlamış ve Esnek Karşılık Doktrinini benimsemiştir. Böylelikle, SSCB tarafından gelecek saldırı çeşidi ne olursa olsun nükleer karşılık verileceğini öngören Kitle-sel Karşılık Doktrini terk edilmiştir.

Sıra Sizde 2

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin bu dönemde soğumasının en önemli nedenlerinden biri Küba Krizi'nde Türkiye için sembolik öneme sahip olan Jüpiter füzele-rinin ABD tarafından Türkiye'nin isteği olmadan kaldırılmasıdır. Bir diğer nedense ABD'nin bu dönemde Kıbrıs sorununda takındığı tavır ve bu yüzden yaşanan dip-lomatik sorunlardır. SSCB'nin Türkiye ile yakınlaşma çabaları ve Türkiye'nin ABD'den aldığı yardımların azal-masının da bu süreçte etkili olduğu söylenebilir.

Sıra Sizde 3

SSCB ile yakınlaşmasının nedenlerinden ilki ABD'nin uluslararası politikada kendi ulusal çıkarları dolayısıyla Türkiye'yi yalnız bırakabileceğini gösteren olaylar ya-şanmasıdır. Küba Krizi'nde yaşananlar bu nedene ör-nektir. Bundan dolayı Türkiye ideolojik ve tek yönlü bir dış politika izlemeyi terk etmiştir. SSCB'nin bu dönem-deki yakınlaşma teklifleri ise yakınlaşmanın ana etkeni olmuştur. Keza, Kıbrıs konusunda ABD'nin takındığı ta-vır ve Türkiye'nin bu nedenle SSCB'nin desteğini almak istemesi başka bir nedendir. Öbür taraftan Türkiye'nin azalan yardımlar dolayısıyla yeni yardım kaynakları ara-yışına girmesi Türkiye ile SSCB'yi yakınlaştırmıştır.

Sıra Sizde 4

Kıbrıs sorununda ABD'nin müdahale etme konusunda-ki çekimserliği öncelikle sorunu kendi çıkarlarıyla bire bir ilintili olarak görmemesidir. Konuya NATO çerçeve-sinde bakan ABD, Kıbrıs sorununda tutacağı tarafın iki NATO üyesi ülke olan Türkiye ve Yunanistan'dan bir tanesini rahatsız edeceğini ve bunun NATO'nun güney kanadını etkileyeceğini düşünmüştür. Bunun yanı sıra ABD, adadaki Makarios yönetiminin komünist AKEL partisi ile yakınlaşmasının SSCB'nin adadaki etkisini art-tıracağına inanmış, dolayısıyla Makarios yönetimine kar-şı direkt bir müdahaleden kaçınmıştır. Keza, Johnson yönetiminin ABD'deki Rum lobisinden etkilenmesi de başka bir faktördür.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Acar, Mustafa. (2006). **Avrupa Birliği ve Türkiye, Bir Ekonomik ve Siyasi Analiz**, Ankara: Orion Yayı-nevi.
- Arıboğan, Ülke, Ayman, Gülden, Dedeoğlu, Beril. (2010). **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (Der.) Fa-ruk Sönmezoğlu, 4. Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- Birand, Mehmet Ali. (2000). **Türkiye'nin Avrupa Ma-cerası, 1959-1999**, İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş.
- Bölükbaşı, Süha. (2001). **Barışçı Çözumsuzlük**, Anka-ra: İmge Kitabevi Yayıncılık.
- Erhan, Çağrı. (2004). ABD ve NATO'yla İlişkiler, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Ol-gular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed.) Baskın Oran, Cilt I: 1919-1980, 10. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, syf. 681-715.
- Oran, Baskın. (2004). Dönemin Bilaçosu, **Türk Dış Po-litikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed.) Baskın Oran, Cilt I: 1919-1980, 10. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, syf. 655-680.
- Sander, Oral. (1987). **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Cilt I, Cilt II, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bil-giler Fakültesi Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk. (2006). **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, İstanbul: Der Ya-yınları.
- Tellal, Erel. (2004). Yunanistan'la İlişkiler, **Türk Dış Po-litikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed.) Baskın Oran, Cilt I: 1919-1980, 10. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, syf. 716-783.
- Avrupa Birliği Bakanlığı Resmi Web Sitesi
[http://www.abgs.gov.tr] 10.06.2012

7

Amaçlarımız

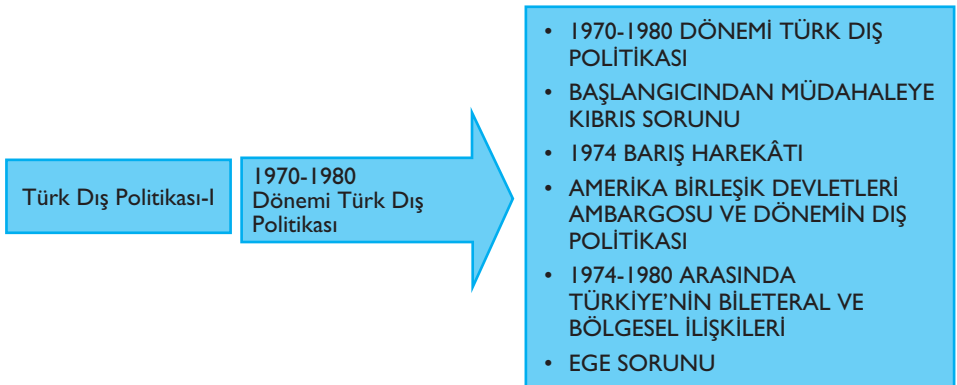
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 👁️ Kıbrıs sorununun 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar nasıl bir tarihsel süreçten geçtiğini açıklayabilecek,
- 👁️ Kıbrıs Barış Harekâtı'nın hangi şartlar altında neden gerçekleştiğini açıklayabilecek,
- 👁️ ABD tarafından uygulanan silah ambargosunun Türk dış politikasında yarattığı çok yönlü etkiler ve bunların neden ve sonuçlarını sıralayabilecek,
- 👁️ Ege Denizi'ndeki sorunun nedenlerini ve dönem içinde neler yaşandığını açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kıbrıs Sorunu
- EOKA
- Enosis
- Türk Mukavemet Teşkilatı
- Albaylar Cuntası
- Amerika Birleşik Devletleri Ambargosu
- Rauf Denктаş
- Makarios
- Ege Sorunu

İçindekiler

1970-1980 Dönemi Türk Dış Politikası

1970-1980 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı *H. Kissinger*'in tarifiyle 1970'li yıllar, dünyanın askerî bakımdan iki kutuplu, siyasal açıdan çok kutuplu, iktisadi açıdan ise karmakarışık olduğu bir dönemdi(Gönlübol, 1996:543). Dünyanın iki süper askerî gücü olarak kabul edilen ABD ve Sovyet Rusya bazı yumuşamalar olsa da karşılıklı mücadeleye devam ediyordu. Dünya NATO, Varşova Paktı ve Bağlantısızlar hareketi olarak ayrılmış durumdaydı. Ayrıca, başta petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle ekonomik olarak bir kriz yaşıyordu. NATO üyesi olarak Batı Bloku'nun içinde yer alan Türkiye mevcut uluslararası ortam içinde yaşadığı ekonomik ve siyasal krizlerine rağmen, özellikle Kıbrıs sorunu nedeniyle ön plana çıkmakta ve yeni politikalar üretme gayretindeydi. Bu çerçevede Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin bir bütün olarak siyasi, askerî ve ekonomik açıdan politikalarını yeniden gözden geçirmesinde önceliklerini belirlemede en belirleyici unsur olmuştur.

Resim 7.1

Henry Alfred Kissinger

Henry Alfred Kissinger (1923-): Amerika Birleşik Devletleri'nin 56. Dışişleri Bakanı olarak 22 Eylül 1973 yılından 20 Ocak 1977 yılına kadar görev yapan *H. Kissinger*, aynı zamanda, Ulusal Güvenlik konusunda dönemin ABD Başkanı Nixon'ın danışmanlığı görevini yürütmüştür. *H. Kissinger* Soğuk Savaş döneminin önde gelen isimlerindedir.

Kaynak: <http://www.benryakissinger.com/biography.html>

1945 yılından itibaren ABD ile gelişen ilişkilerin, 1970'lere gelindiğinde Türkiye açısından nasıl bir bağımlılık hâline dönüştüğünün de daha açık bir şekilde ortaya

Varşova Paketi: İkinci Dünya Savaşı sonrası, Sovyetler Birliği ile ABD ve Batı Avrupa arasında ortaya çıkan çatışma ve Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Batı ile bütünleşmesi sonucunda Sovyetler Birliği ve komünist Doğu Blok ülkeleri olan Arnavutluk, Bulgaristan, Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya, Çekoslovakya gibi ülkelerin bir araya gelmesiyle kurulan askerî ve siyasi bir örgüttür. Örgütün başlıca organları: 1) Siyasal Danışma Komitesi, 2) Savunma Bakanları Komitesi, 3) Silahlı Kuvvetler Ortak Komutanlığı ve 4) Askerî Konsey'dir. Örgüt, 25 Aralık 1991 yılında askerî, 1 Nisan 1991 tarihinde siyasi kanadını feshetmiştir (Sönmezöğlü,2010:694-695).

çıkacağı bir dönemdir bu dönem. İki örnek, bu tek yönlü politikanın sonuçlarını göstermek açısından önemlidir. Bunlardan ilki *Haşhaş* sorunudur. ABD, Nixon iktidarı sırasında uyuşturucuyla mücadeleye verdiği önemi artırmış ve Türkiye'deki haşhaş üretiminin ABD'deki uyuşturucu sorununun temel nedenlerinden biri olduğunu iddia etmeye başlamıştır. 1970'ten itibaren bu konuda Türkiye'ye olan baskıyı artıran ABD, ülkedeki haşhaş üretiminin tamamen sonlandırılmasını istemekte ancak dönemin Demirel hükûmeti buna yanaşmamaktaydı. Bu durum, ABD'de tepkiyle karşılanmış ve ABD Kongresi'nde Türkiye'ye karşı çeşitli yaptırımlar için görüşmeler başlamıştır. Ancak 12 Mart 1971 tarihinde Türkiye'de askerî müdahalenin ardından iktidara gelen Nihat Erim Hükûmeti, ABD desteği olmadan ayakta kalamayacağını düşündüğünden ABD'nin yasak kararı verilmesi takdirde taahhüt ettiği 30 milyon dolar karşılığında haşhaş üretimini tamamen yasaklamayı kabul etmiştir. Haşhaş üretiminin yasaklanması, Türkiye'de yaklaşık 100.000 köylü ailesinin büyük ekonomik zarar görmesine neden olmuştur. Üstelik ABD zararın telafisi için taahhüt ettiği miktarın sadece üçte birini vermişti ve bu da sıkıntı yaratmaktaydı. 1973 tarihinde Ecevit liderliğinde iktidara gelen CHP-MSP koalisyonu var olan zararı gidermek için tüm baskılara rağmen haşhaş üretimini tekrar serbest bırakmıştır. Alınan bu karar, ABD tarafından büyük tepkiyle karşılanmış, ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi Türkiye'ye verilen borçların durdurulması, ekonomik ve askerî yardımların sonlandırılması kararını almış ve bu kapsamda Türkiye'ye bir ambargo uygulanma ihtimali de ortaya çıkmıştır. İkinci önemli örnek ise 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası ABD'nin Türkiye karşı tutumudur. 1974 yılındaki bu harekât, ABD'nin silah ambargosu uygulamasına neden olmuştur (Erhan, 2004:701-703).

Bu dönem, ayrıca Türkiye'nin müttefiki NATO ve AT üyelerinden beklediği siyasi ve ekonomik desteği göremediği bir dönemdir. 1973 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı sonrası Petrol Krizi, sonrasında artan petrol fiyatları ve Batı ülkelerinde sanayi mallarındaki fiyatların yükselmesi 1970-1973 yılları arasında Türkiye'nin biriktirdiği önemli döviz stokunun da büyük ölçüde tükenmesine neden olmuş ve ekonomik açıdan ülke büyük bir darboğaza girmiştir. Yukarıda özetlenmeye çalışılan nedenlerden dolayı, 1970'li yıllarda Türkiye tek yönlü bir dış politikayı bırakıp çok yönlü bir dış politika anlayışını uygulamaya başlamıştır. Bu dönem, Türkiye gerek Sovyetler Birliği ile gerek bağlantısızlar ile ilişkilerini daha da geliştirmeye çalışmıştır.

1974 yılında yeniden başlayan Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasında en belirleyici unsur olmuştur. Bu yüzden, dönemin Türk dış politikasından bahsederken ele alınan konular bu temel üzerinden işlenecektir. Ancak, 1974 sonrası Türk dış politikasını anlamak için Kıbrıs sorununun tarihsel sürecine ve 1974 yılına kadar olan gelişimine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

BAŞLANGICINDAN MÜDAHALEYE KIBRIS SORUNU

Kıbrıs sorununun, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtına kadar nasıl bir tarihsel süreçten geçtiğini açıklayabilmek.

93 Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu tarafından İngilizlere kiralananan Kıbrıs, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda İttifak devletleri safında yer alması sonucu İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrası yapılan *Lozan Barış Antlaşması*'nda adanın Birleşik Krallığa ilhaki kabul edilmiş ve 1950'lerin sonlarına kadar Kıbrıs, Türkiye'nin ulusal ve uluslararası gündeminde önemli bir yer tutmamıştır. Ancak, 1950 yılında Başpiskopos *II. Makarios* öncülüğünde Kıbrıs'ta

Türk toplumunun katılmadığı bir *plebisit* düzenlenmiş ve halkın % 90'dan fazlasının Yunanistan ile birleşmek istediği ve zaten ada nüfusunun büyük oranda Rumlardan oluştuğu belirtilmiştir. Ancak Rumların bu talebi ve girişimleri, hem İngilizlerin çabaları hem de Soğuk Savaş koşulları nedeniyle uluslararası kamuoyu tarafından ciddiye alınmamıştır. Bunun üzerine Rumlar, bu hedef için tehdit ve hatta etnik temizlik yolu ile İngiliz ve Türkleri adadan kaçırma şeklinde bir stratejiye yönelmiş ancak bu strateji 1974 Müdahalesini getirmiştir.

1955 yılında kurulan ve Türkçesi “**Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü**” (**EOKA**) olan silahlı direniş örgütünden bahsetmek süreci anlamada yardımcı olacaktır. Kıbrıs Barış Harekâtı'na kadar geçen sürede Kıbrıs'ta faaliyet göstermiş olan aşırı sağcı bu Rum örgüt, II. Dünya Savaşı sonrasında Kıbrıs'taki kilise önderliğinde kurulan silahlı örgüttür. Amacı **Enosis**'i gerçekleştirmek olan ve Georgios Grivas liderliğinde 1955-1959 yılları arasında İngilizler ile silahlı mücadeleye giren örgüt, İngilizlerin adadan çekilmesi sonrasında bu kez de Türk toplumuna karşı saldırılar düzenlemiştir. 1970'lerin başlarına kadar Makarios tarafından da desteklenmiş ve enosis için önemli bir güç kabul edilmiştir. Adını EOKA-B olarak değiştiren örgüt 1972'de Türklere karşı saldırılarını yoğunlaştırmıştır. Liderleri Grivas'ın 1974 yılında ölümüyle eski gücünü yitiren örgüt, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası yeniden yönetime gelen Makarios tarafından yasaklanmıştır (Sönmezoğlu, 2010:259; Bölükbaşı, 2001:93). EOKA saldırılarına karşı, 1957'de *Burhan Nalbantoğlu, Rauf R. Denктаş ve Kemal Tanrısevdî* öncülüğünde Türkler tarafından **Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)** kurulmuştur. Türk Mukavemet Teşkilatı, resmî olarak Kıbrıs adasında 1 Ağustos 1958 tarihinde, Türkiye hükümeti ve Genelkurmayı'nın da desteği ile kurulmuş ve 1963 yılına kadar yer altında kalmış, bu süreç içinde örgütlenme, eğitim ve silahlanma süreci tamamlanmış ve Rum saldırılarına karşı hazırlıklı hâle getirilmeye çalışılmıştır. 1963 yılında yeraltından çıkarak 20 Temmuz 1974 tarihine kadar Rumlara karşı direnişte bulunmuştur. Rumların *enosis*, Türklerin ise *taksim* isteklerinin bulunduğu bu dönemde İngilizler adanın kontrolünü sağlamakta zorlanıyordu. Bu çatışma durumu, İngilizlerin adadan çekilmesi ve 1959 yılında imzalanan *Zürih ve Londra* antlaşmaları sonucu kurulan *Kıbrıs Cumhuriyeti* ile yeni bir boyut kazanmıştır. Kıbrıs meselesinin Türkiye'nin ana gündem maddelerinden biri hâline gelmesi de esas itibarıyla İngilizlerin adadan ayrılıp burayı Rum ve Türklere bırakması fikriyle başlamıştır. 1960'tan 1963'e kadar çekişmelerle geçen süreçte, Makarios'un mevcut anayasada Rumlar lehine değişikliğe gitme çabası Türk tarafında tepkiyle karşılanmıştır. Rum Yönetiminin Kıbrıs Anayasasındaki hükümlere rağmen Türk tarafının varlığını ve haklarını görmezden gelmeye devam etmesi ve Enosis amacını dile getirmekten ve gerçekleştirmeye çalışmaktan vazgeçmemesi, gerginliği daha da artırmıştır.

Plebisit: Halkoyuna başvurma biçimlerinden biridir. İki anlamda kullanılır. Birincisi, genelde tek parti veya hakim tek parti ülke sistemlerinde halkın farklı alternatifleri olmadan sadece sunulanı seçme ve seçmeme hakkına sahip olmasıdır. İkincisi, uluslararası alanda genelde bir sömürge ya da iki devlet arasında toprak parçasının kaderini belirlemede bölge halkının oyuna başvurulmasıdır. (Sönmezoğlu, 2010:542)

Resim 7.2

EOKA

Resim 7.3

ENOSIS: Yunanca birleşme anlamına gelir. Helen uygarlığının geliştiği ve yayıldığı her yerin ilbaki fikrine dayanır. Balkan Savaşları sırasında ve Girit'in ilbakında kullanılan bu terim, Kıbrıs için de kullanılmıştır. (Sönmezoğlu, 2010:256)

İki toplum arasında gerginlik 21 Aralık 1963 tarihinde iki Rum polisin iki sivil Türk'ü öldürmesiyle yeniden başlamış, bu olay kanlı çatışmalara neden olmuştur. Gün geçtikçe EOKA militanlarınca tüm adada Türklere kaşı silahlı saldırılar artmıştır. Türkiye, bunun üzerine Kıbrıs Türklerini korumak amacıyla önce adaya 650 kişilik bir Türk birliği göndermiş ve ardından Yunanistan ve İngiltere'ye ortak bir müdahale önerisinde bulunmuştur. Ancak bu öneri kabul edilmemiş, ayrıca adada Türklere yönelik saldırılar da devam etmiştir. Bunun üzerine Türkiye 25 Aralık 1963 tarihinde gerekirse bir hava bombardımanı yapabileceğini de göstermek amacıyla uçaklar ile ada üzerinde uçuşlar gerçekleştirmiştir.

ABD, Türkiye'nin adaya müdahalesine şiddetle karşı çıkmış, böyle bir durumda ABD silahlarının kullanılmasına asla izin verilmeyeceğini, hatta böyle bir çatışmaya SSCB'nin müdahil olması ve Türkiye'ye saldırması hâlinde Türkiye'ye destek verilmesi konusunda da tereddütler olacağını **Johnson Mektubu** ile açıkça dile getirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı L. Johnson'ın Türkiye'nin Kıbrıs'a olası çıkartma girişimini önlemek için dönemin Başbakanı İ. İnönü'ye yazdığı mektup olan Johnson Mektubu'nda ABD Başkanı, Türkiye'nin Kıbrıs'a bir müdahalesi durumunda Amerikan yardımı olarak verdiği malzeme ve silahları kullanamayacağını, ayrıca Türkiye'nin bu durumdan dolayı SSCB cephesinden doğacak bir savunma ihtiyacında NATO olarak çekimser kalınabileceğini belirtmiştir. Mektup, Türkiye'nin adaya çıkartma yapma girişimini durdurmada etkili olmuş ve halk tarafından büyük tepki ile karşılanmıştır. Mektup ayrıca Türkiye'nin tek yönlü bir dış politika ile yaşadığı bağımlılığını da ortaya koymuştur. Başbakan İnönü'nün bu mektup üzerine söylediği "Yeni bir dünya kurulur ve Türkiye bu dünyada yerini alır" sözleri Türk dış politikasında özel bir yer edinmiştir (Sönmezoğlu, 2010:373). Kıbrıs dolayısı ile Türkiye ile ABD arasında yaşanan bu büyük kriz, Türkiye'de uzun süre devam eden önemli etkiler yaratmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin adaya askerî bir müdahalede bulun(a)mamasının temel nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Olası müdahalenin Türk ordusundaki lojistik yetersizlikler yüzünden başarısızlığa uğraması ve sonrasında bunun telafisinin mümkün olmayacak sonuçlar doğurması endişesi;
- Müdahalenin NATO müttefiki olan Türkiye ve Yunanistan arasında bir savaşa dönüşme olasılığı;
- ABD'nin bu tür bir askerî müdahaleye kesin olarak karşı olması ve ABD'deki Rum lobilerinin Türkiye karşıtı etkin faaliyetleri;
- Sovyetlerin Rum yanlısı tutumu ve Makarios'u tüm adanın temsilcisi olarak görmeleri sebebiyle olası bir müdahalede Sovyetlerin de müdahalede bulunması endişesi.

ABD açısından Kıbrıs sorunu, Müttefiki olan Türkiye ve Yunanistan'ın doğrudan çatışmaya girme riski ve Kıbrıs adasının stratejik değeri açısından önem taşımaktadır. Bunun yanında, adada bulunan ve bölgesel rekâbette istihbarat ve lojistik anlamında önemli bir yeri olan iki İngiliz üssünün varlığı da önemlidir. *Soğuk Savaş* döneminde NATO'nun Güney Doğu Kanadı'nın zayıflaması, mevcut anlaşmazlık ve çatışmanın varlığı Sovyetler Birliği'nin bu bölgede daha fazla inisiyatif alma ve müdahil bir konuma gelme ihtimalini arttırmıştır (Sönmezoğlu, 2006:238). Bu ihtimal, başta ABD olmak üzere NATO müttefikleri açısından hiç de arzulan bir durum değildi. Ancak ABD'nin burada savaşı engellemeye çalışmasına ve Türkiye'yi bazen tehdite varacak şekilde uymasına rağmen ABD, Türkiye-Yunanistan arasındaki Kıbrıs sorununa NATO çerçevesinde bir çözüm bulma konusunda en büyük engelin *Makarios* olduğu şeklinde bir görüşe de sahipti. Ancak ABD için *Soğuk Savaş* dönemi öncelikleri, Kıbrıs'ta iki NATO müttefikinin savaşmasını kesinlikle reddediyordu.

Makarios'un gerek NATO'nun adada bir çözüm arayışına engel olması, gerek Birinci ve İkinci **Acheson Planı**'nı reddetmesi ve dönemin Yunanistan başbakanı *Stefanos Stefanopoulos*'ün çözüme yakın politikasına karşı sert tutumu yanında, zamanla Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurması ABD'nin Makarios'a karşı tavrı almasına ve ülkeye küçük de olsa yaptığı yardımları durdurmasına neden olmuştur. Bu dönemde, Makarios yönetiminin silahlanması ve hükümetin adadaki iki topluluğun temsili konusunda yapılmış olan seçim sistemini değiştirme girişimi Birleşmiş Milletler'de de ele alınmış ve bu girişimler ABD tarafından eleştirilmiştir. Acheson Planı, 1963 yılında yaşanan Kıbrıs krizi sonrasında Amerika Birleşik Devletleri eski Dışişleri Bakanlarından Dean Acheson'u Kıbrıs meselesine bir çözüm bulmak için ara bulucu olarak görevlendirilmesiyle ortaya çıkmıştı. Bu amaçla 10 Temmuz 1964 tarihinde Cenevre'de görüşmeler başlamış, 1 Eylül 1964'e kadar devam eden görüşmeler sonucunda Karpas Yarımadasının Türkiye'nin egemenliğine bırakılması prensip olarak Türkiye tarafından kabul edilmişti. Bu bölge dışında Türklerin topluca yaşadığı bölgelerde de muhtar Türk yönetimler olacağına karar verilmişti. Acheson Planı olarak adlandırılan bu plan bahsi geçen nedenlerden ötürü uygulanamamıştır.

Resim 7.4

Makarios

Makarios III. (1913-1977): Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı ve Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu'dur. Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması çabalarında öncü isimlerden biri olmuştur. Cunta destekli EOKA-B tarafından darbeye iktidardan devrilen Makarios ancak 1974 Barış Harekâtı sonrası Kıbrıs'taki Sampson hükümetinin devrilmesinden sonra adaya dönmüş ve Rum tarafının liderliğini üstlenmiş ve 1977'de ölümüne kadar bu konumunu sürdürmüştür.

Süreç içinde, BM tarafından Kıbrıs için ara bulucular görevlendirilmişse de 1964 yılına gelindiğinde çözüm arayışları sonuçsuz kalmış, Rumların şiddet politikası artmış, Türk tarafı Kıbrıs Cumhuriyeti devlet organlarından çekilmek zorunda kalmıştır. Adada yaşanan çatışmalar üzerine Türkiye çeşitli adımlar atmış, öncelikle BM Genel Sekreterliği'ne çağrıda bulunmuş ve ateşkesin bir an önce sağlanması için çaba harcanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca TBMM tarafından Türk ordusunun Türkiye dışında faaliyette bulunmasına dair bir karar alınmış ve Yunanistan'a sert bir nota verilerek bazı taleplerde bulunulmuş, bu taleplerin yerine getirilmemesi durumunda adaya müdahalede bulunacağı belirtilmiştir. Türkiye, adaya ilişkin şu taleplerde bulunmuştur: 1- 1960 ittifak anlaşmasına aykırı olarak adada bulunan Yunan ordusunun geri çekilmesi 2- *General Grivas*'ın geri çekilmesi 3- Ulusal Muhafızların dağıtılması 4- Çatışmaların çıktığı bölgelerde tarafların birbirinden ayrılması 5- Kıbrıslı Türklerin yaşadığı bölgelerde, ayrı yerel yönetim ve polis teşkilatının kurulması 6- Kıbrıslı Türklerin saldırılardan doğan can ve mal kayıplarının tazmini 7- BM Barış Gücü'nün genişletilmesi (Sönmezoğlu, 2006:240-241).

Türkiye, diplomatik çözümler için kapıyı aralık bıraksa da gerekli adımlar atılmazsa adaya müdahale alternatifini de kenarda tuttuğunu belli etmişti. Bu durum karşısında ABD, yaşanan krizin önüne geçmek için İngiltere ve Kanada ile birlikte girişimlerde bulunmuştur. ABD Başkanı Johnson tarafından görevlendirilen Özel Temsilci yanında NATO Genel Sekreteri Manlio Brosio da girişimlerde bulunmuş ve Ankara-Atina arasındaki diplomasi trafiğini yoğunlaştırmıştı. Bu diplomasi trafiği yaşanırken Yunanistan kendi içinde bir siyasi kriz yaşamaktaydı. Yunanistan'da Başbakan *Georgios Papandreou* 1965 tarihinde istifa etmiş ve bir hükümet bunalımı oluşmuştu. Mevcut siyasi istikrarsızlığın giderilememesi ve iki yıl boyunca ülkenin güçsüz koalisyonlar tarafından yönetilmesi sonucunda çoğunluğu albaylardan oluşan askerler 21 Nisan 1967 tarihinde yönetime el koydu. Bu olay **Albaylar Cuntası** adıyla anılmaktadır.

Yönetimde olan Albaylar Cunta'sına karşı yapılan uluslararası baskıların da etkisiyle 1967 yılında Türkiye ve Yunanistan nihayetinde anlaşma sağlamış ve Türkiye'nin taleplerinin birçoğu Yunanistan tarafından kabul edilmiştir. Böylece adadaki Yunan birlikleri çekilmiş ve kriz geçici de olsa diplomasi yoluyla atlatılmıştır. Ancak bu geçici çözüm, Yunanistan'daki askerî iktidarın özellikle 1970'lerden itibaren Kıbrıs'a ilişkin yayılmacı politikasını arttırması ve sonrasında adada gerçekleştirdiği darbe ile bu politikasını fiiliyata dökmesi sonucu Türkiye'nin 1974 yılında adaya müdahalesiyle sonuçlanmıştır. Bu müdahale taraflar için yepyeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Resim 7.5

Albaylar Cuntası (Yunanistan 1967-1974 Albaylar Cuntası: 1967 yılında Yunanistan'daki siyasi istikrarsızlığı bahane ederek sağ eğilimli askerlerden oluşan bir gurubun gerçekleştirdiği darbedir. Türkiye 1974 Barış Harekâtı'nı gerçekleştirene kadar yönetimi elinde tutmuş, Kıbrıs'taki yenilgiden sonra yerini sivil yönetime bırakmıştır.

Türkiye'nin 1974 yılına kadar adaya askerî bir müdahale yapmamasının nedenleri nelerdir?

1974 KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI

Kıbrıs Barış Harekâtının hangi şartlar altında neden gerçekleştiğini açıklayabilmek.

1970'lere gelindiğinde Yunanistan'daki Cunta Hükümeti'nin adadaki etkisi iyice artmış, gerek *Rum Milli Mubafaza Teşkilatı* içinde gerek *EOKA-B* üzerindeki denetimini artırmış ve Makarios ile Cunta yönetimi arasındaki gerilim üst seviyeye çıkmıştır. Sovyetlere yakın, AKEL ile iş birliği içinde olan ve Bağlantısızların içinde kalıp asla NATO'nun bir parçası olmayacak bir Kıbrıs isteyen Makarios, ne ABD'nin ne de Cunta yönetiminin hoşuna gidiyordu. Cunta yönetimi, Makarios'u "*Doğu Akdeniz'in Castro'su*" olarak nitelendirmektedir. Bu dönemde, Makarios'u siyasal yollardan deviremeyen Cunta yönetimi üç suikast denemesinde de başarısız olmuştu (Fırat, 2004:739). Sonunda Cunta yönetimi, adada desteklediği EOKA-B örgütü vasıtasıyla gerçekleşen bir darbe ile 15 Temmuz 1974 tarihinde Makarios'u devirip yerine *Nikos Sampson*'ın getirilmesini sağlamıştır. Kurulan yeni yönetim ilk olarak "*Kıbrıs Helen Cumhuriyeti*" kurulduğunu ilan etmiştir. Cunta'nın adadaki bu müdahalesi, Yunanistan'da halk tarafından eski desteğini bulamayan Cunta yönetiminin *Megolai İdea* propagandasıyla kitle desteğine kavuşmak amacıyla da kullanılmıştır.

Yunanistan'ın adaya bu müdahalesi ABD tarafında çok olumsuz bir tepki yaratmamıştır. ABD, adada anayasal sürecin yıkıldığını kabul etmekle birlikte ne Yunanistan hükümetini kınamış ne de Sampson hükümetini tanımayacağını açıklamıştır. O dönemde Amerika *Watergate Skandalı* ile meşguldü, ayrıca AKEL partisine, Bağlantısızlara ve Sovyetler Birliğine yakın duran bir Makarios'a ABD tarafından sıcak bakıldığı da söylenemezdi. İngiltere ise İrlanda'da yaşanan problemlerle uğraşüyor ve duruma müdahale etmemekle beraber adadaki darbe sonrası yeni hükümeti tanımadığını ve Yunanistan'ı kınadığını belirtmiştir. Sovyetler Birliği ile diğer komünist ülkeler ve Bağlantısızlar ise darbeye karşı sert bir tutum izlemiş ve Makarios hükümeti dışında bir hükümeti tanımayacağını açıklamıştır (Gönlübol, 1996:574).

Kıbrıs'ta gerçekleşen darbe Türkiye halkı tarafından büyük tepki ile karşılandı. İktidardaki Bülent Ecevit liderliğindeki *CHP-MSP* koalisyonu olaylar karşısında hızlı hareket etmek istiyordu. Bunun için öncelikle İngiltere'ye garantör olarak adaya birlikte müdahale etme teklifinde bulunuldu ancak İngiltere bunu kabul etmedi. Ne İngiltere ne de ABD, Türkiye'nin adaya müdahalesini istiyordu. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı *Sisco* ara buluculuk için dönemin ABD Dışişleri Bakanı *Kissinger* tarafından görevlendirildi. Sisco, Ecevit ile yaptığı görüşmede olası bir müdahalenin Türk-Yunan savaşına neden olacağını, Türkiye ile ABD'nin ilişkilerinin olumsuz etkileneceğini ve Sovyetlerin müdahalesiyle karşılaşma ihtimalinin olduğunu söylemiş, ayrıca bir müdahale yapıldığı takdirde ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımları durdurabileceğini belirtmiştir. Ecevit ise müdahaleyi ertelemek için Sampson ve darbeci Yunan subaylarının adadan ayrılmasını, Türkiye'nin de adadaki Yunan asker sayısına denk asker göndermesi gerektiğini, Kıbrıs Türklerine sahilde bir bölgenin denetiminin verilmesini ve iki toplum arasında *federal bir hükümet sistemi* oluşturma müzakerelerinin başlatılmasını istemiştir. Ancak Sisco'nun Yunan Cuntası'na ilettiği bu talepler kabul edilmemiştir (Bölükbaşı, 2001:239).

AKEL: 14 Nisan 1941 tarihinde kurulan ve açılımlı "Emekçi Halkın İlerici Partisi" olan komünist çizgideki Rum partisidir. Türkiye'nin adadaki varlığını "işgal" olarak görmekte ve "taksim" e kesinlikle karşı çıkmaktadır.

Megali İdea: Yunanca "Büyük Fikir", "Büyük Ülkü" anlamına gelmektedir. Yunanistan'ın kuruluşundan beri yayımlı politikasının temelini oluşturur. Megali İdea'ya göre hedef, Yunan halkının tam bağımsızlığını sağlamak, Batı Trakya'nın, Ege Adalarının, Girit'in, Kıbrıs'ın, Batı Anadolu'nun ilhakı ile Pontus Rum Devleti'nin kurulması ve İstanbul'un yeniden geri alınması olarak sıralanabilir.

Türkiye, gelişen olayları 1960 yılında kurulan düzenin değiştirilmesi girişimi olarak kabul etmiş, Kıbrıs Anayasası içinde kendisine verilmiş “garantör ülke” hakkına referans vererek adaya müdahale kararı almıştır. Türkiye’nin bu kararı almasında daha önceki dönemlerden farklı olarak kendini bu müdahale için hazır hissetmesi de önemlidir. Türkiye askerî açıdan yetersizliğini gidermiş ve bu noktada hareket kabiliyetini ve kendine güvenini artırmıştır.

Sampson darbesi konusunda öncelikle uluslararası kamuoyunu göreve çağıran Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğünü korumak gerekçesiyle Kıbrıs

Anayasası’nın kendisine verdiği “garantörlük” hakkına dayanarak darbeden 5 gün sonra, 20 Temmuz 1974’te adaya müdahalede bulundu. “Kıbrıs Barış Harekâtı” adı verilen bu müdahale çerçevesinde adaya çıkarma yapan Türkiye, iki gün süren birinci harekâtta adanın %7’sine hakim olmuştur. Ancak adada Rum kontrolünde olan birçok Kıbrıslı Türk için tehlike giderilememiş, aksine daha da artmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kıbrıs’taki tehlikeli gidişata son vermek için 22 Temmuz 1974 günü aldığı 353 sayılı karar ile taraflara ateşkes çağrısında bulunulmuş ve çağrı savaşan taraflarca kabul edilmiştir. Ateşkesin hemen ardından Yunanistan’da önemli bir gelişme olmuş ve 1967’den beri yönetimi elinde bulduran ve Kıbrıs’taki darbeyi planlayan

Cunta yönetimi devrilmiştir. Cunta yönetiminin devrilmesinin ardından *Konstantinos Karamanlis* sivil bir hükümet kurmuştur. Adada da benzer bir durum yaşanmış, Sampson’un Makarios’un kaçması sonrasında kurduğu hükümet düşmüş ve yerine *Glafkos Klerides* hükümeti kurulmuştur. Ateşkesin hemen ardından 25 Temmuz 1975 tarihinde başlayan *I. Cenevre Konferansı*’nda Türkiye’nin müdahalesi genel bir kabul görmüş ve birçok isteği kabul edilmiştir.

Cenevre’de yayımlanan deklarasyona göre 1960 Anayasası’nın yeniden inşası konusunda taraflar mutabakata varmıştır. Taraflar ateşkes itibarıyla bölgelerini genişletmeyecek, bu bölgeler BM kuvvetlerince denetim altında olacaktır. Yunan ve Kıbrıs Rum birlikleri kuşatma altında tuttıkları Türk bölgelerinden çekilecek ve buraları BM kuvvetlerine devredecektir. *I. Cenevre Konferansı*’nda var olan krizin çözümü için görüşmelerin devamına karar verilmiş ve 8 Ağustos 1974 tarihinde tarafların tekrar bir araya gelmesi öngörülmüştür. Ancak *II. Cenevre Konferansı* olarak adlandırılan bu süreçte Rum ve Yunan tarafı daha önce kabul ettiği şartlara uymamış, adada işgal ve kuşatmalara devam etmiştir. Konferans sürecinde de Türk tarafı Yunanistan’ın oyalama girişimlerini tepkiyle karşılamış ve 14 Ağustos 1974 tarihinde harekâtın ikinci evresini başlatmıştır. İkinci harekât öncesi, Türkiye adadaki mevcudiyetini güçlendirmiş, asker ve silah sayısını artırmıştır. Birinci harekâta adanın %7’lik kısmını elinde tutan Türk tarafı 3 gün süren ikinci harekât sonucunda adanın yaklaşık %37’sini kontrol altına almış ve yine Birleşmiş Milletlerin çağrısıyla ateşkes ilan edilmiştir.

Resim 7.6

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı

İkinci harekâtı gerçekleştiren Türkiye'ye karşı uluslararası tepkiler çok sert olmuştur. Türkiye'nin birinci harekâtı nispeten "meşru" bulunurken ikinci harekât bir "işgal" olarak değerlendirilmiştir. Burada Yunanistan'da artık sivil bir iktidar olması ve bu iktidarın Yunanistan'daki demokratik süreç için desteklenmesi ihtiyacı, Türkiye'nin ikinci harekâtı daha barış görüşmeleri bitmeden yapmış olması, adayı fiilen ikiye bölen bu harekâtın 1960'da kurulan ve BM üyesi olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temellerini ortadan kaldırması gibi gerekçeler ileri sürülmüştür. B.Oran'ın da ifade ettiği gibi Türkiye'nin II. Kıbrıs Harekâtı ne Batı blok'u ne SSCB ne de Bağılantısızlar için kabul edilebilir bir durum değildi (Fırat, 2004: 748). II. Barış Harekâtının bir başka önemli sonucu ise Yunanistan'ın NATO'nun tutumunu eleştirerek NATO'nun askerî kanadından ayrılma kararı olmuştur. Soğuk Savaş koşullarında özellikle ABD'de ciddi rahatsızlık yaratan Yunanistan'ın bu kararının telafisi için sonraki yıllarda Türkiye üzerine yoğun baskı kurulmuştur. Yunanistan'ın NATO'ya geri dönmeye ikna edilmesi sonrasında Türkiye'nin veto hakkından feragat etmesi konusu 1974-1980 arasında sürekli gündemde olmuş, ancak Türk Hükümetleri sürekli olarak adada ve Ege'de kesin bir çözüm olmaksızın buna izin vermeyeceklerini beyan etmişlerdir. Türkiye üzerine kurulan yoğun baskı, 12 Eylül 1980 askerî Darbesinin hemen ardından, "Rogers Planı" olarak da bilinen girişimle Türkiye'de darbe ile yönetimi ele geçirmiş olan askerî Yönetimin ikna edilmesi neticesinde sonuca ulaşmıştır.

II. Kıbrıs Barış Harekâtı nedeni ile ortaya çıkan uluslararası tepkilere karşın Türk tarafı Rum kesiminde kurulan ve Türkleri dışlayan hükümetin Kıbrıs'ı temsil etmediğini ileri sürerek bu yönetimin kararlarını tanımayacağını açıklamıştır. Türk tarafı, 1960 Kıbrıs Anayasası temelinde oluşturulması gereken Kıbrıs Hükümeti içinde Türk tarafının 1963 yılından beri zaten yer almadığını ve adanın yaklaşık üçte biri denetimi dışında olan bir Rum kesiminin tüm adayı temsilinin mümkün olmayacağını tanıyama gerekçesi olarak beyan etmiştir. Türk tarafına göre, bir *Kıbrıs ulusu* ve bunun içinde bulunan bir *Türk azınlığı* yoktur. Adada iki "farklı" ve "eşit" ulus vardır ve bu ulusların "*kendi kaderlerini tayin hakkı*" vardır. Bu bağlamda Türk tarafı, iki kesimin ancak gevşek ve *âdem-i merkezîyetçi* bir federasyonla bir çözüme razı olacağını belirtmiş, bu talebini de Türk tarafının *güvenliğini* garanti altına almak olarak gerekçelendirmiştir. Bu güvenlik gerekçesiyle de yapılan tüm görüşmelerde Türk ordusunun adadaki varlığının devamı, bir "*sine qua non*" (olmazsa olmaz) koşul olarak masada yer almıştır. Yunan tarafı ise, öncelikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin adadan ayrılmasını, 1974 müdahalesi sonrasında adaya yerleştirilen Türk göçmenlerin geri gönderilmesini istemiştir. Ayrıca Rum tarafı iki kesimli federe bir sisteme de şiddetle karşı çıkmış, *üniter* bir yapı içinde nüfus oranına göre verilecek temsil ve güvencelerle bir azınlık olarak Türk kesimine yer vermek istemiştir.

Rum tarafının, özellikle Türkiye'nin ikinci harekâtı sonrasında, uluslararası arenada Kıbrıs meselesinde daha avantajlı bir konum elde ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun Yunanistan'ın önemli bir politik başarısı olduğu söylenebilir. (Sönmezoğlu, 2006:312-314). 1974 sonrası Yunanistan ve Rum Yönetimi'nin girişimleriyle Kıbrıs meselesi defalarca BM'nin gündemine gelmiş ve alınan kararlarda BM'in Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanıyan 24 Ağustos 1960 tarihli 155 sayılı kararına atıfta bulunularak, adadaki "yabancı askerlerin" geri çekilmesi, göçmenlerin güvenli şekilde geri gönderilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Konuya ilişkin yapılan görüşme ve oylamalarda Türkiye genelde yalnız kalmış ve uluslararası alanda başka ülkelerden beklediği desteği bulamamıştır. Bunu, Türkiye'nin etkin bir dış siyaset gü-

Kendi Kaderini Tayin Hakkı (Self Determinasyon): Bir toplumun, içinde yer alacağı devleti ve hükümetin biçimini belirleyebilmesi. BM anlaşması tarafında yasal bir ilke olarak tanınan kendini kaderini tayin, bir devlet hainle gelme şeklinde gerçekleşebileceği gibi, bir topluluğun tercih ettiği bir devlete katılması şeklinde de olabilir. (Dağ,2009:393)

dememiş olmasına ve tezlerini yeterince iyi anlatamamış olmasına bağlamak da yanlış olmayacaktır. Rum tarafının tüm Kıbrıs'ın temsilcisi olarak BM içinde Yunanistan ile birlikte yer alması da Türkiye karşısında önemli bir avantaj olmuştur (Sönmezoğlu, 2006: 337-348).

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ AMBARGOSU VE DÖNEMİN DIŞ POLİTİKASI

ABD tarafından uygulanan silah ambargosunun Türk dış politikasında yarattığı çok yönlü etkiler ve bunların neden ve sonuçlarını sıralayabilmek.

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahaleleri, ABD Senato ve Temsilciler Meclisi üyeleri arasında büyük tepkiye neden oldu. Bu tepkilerde Türkiye ile ABD arasında son dönemde haşhaş ekimi konusunda yaşanan tartışmalar ve Rum lobisinin yoğun faaliyetleri kadar ABD iç politikasında Vietnam Savaşı ve Watergate Skandalı'ndan kaynaklanan sorunlar da önemli rol oynadı. ABD Senatosu Üyeleri, Türkiye'nin Kıbrıs'a ikinci müdahalesini bütünüyle gayrimeşru olarak gördüklerini; Türkiye'nin müdahale sırasında anlaşmalara aykırı olarak Amerikan silahlarını kullandığını ve Türkiye'nin işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini ileri sürerek Türkiye'yi adadan çıkmaya ikna etmek için de en etkili yöntemin silah ambargosu uygulamak olduğunu belirtmişlerdir. ABD Yönetimi için ise Türkiye'nin Soğuk Savaş'tan kaynaklanan jeostratejik önemi ön plandaydı ve ambargo uygulanması Türkiye'nin kaybedilmesine yol açacak ciddi bir risk doğurabilirdi. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Kissinger, Senato'nun Türkiye'ye karşı tutumu aşırı bulmuş, böyle bir kararın hem çözüm üretmeyeceğini hem de ABD'nin Türkiye'deki askerî varlığının tehlikeye düşeceğini, üstelik ABD Kongresinin ambargo kararı almasının ABD Anayasası'na göre da mümkün olmadığını söylemiştir. Kissinger, ayrıca Türkiye'ye yönelik bir silah ambargosunun İsrail ile ilişkileri de etkileyeceğini çünkü İsrail'in de 1967 ve 1973 tarihlerinde Araplara karşı savaşırken Amerikan silahlarını kullandığını belirtmiştir. Ancak, gerek ABD Başkanı *Gerald Ford*'un gerekse Kissinger'ın çabaları sonuç vermemiş ve ambargo kararı Senato ve Temsilciler Meclisi'nden geçmiştir (Çağrı, 2004:705-706). Amerika Birleşik Devletleri 30 Aralık 1974 tarihinde dönemin ABD Başkanı Ford tarafından onaylanan ve Türkiye'nin Kıbrıs'ta ateşkese uymaması, adadaki asker sayısını artırması veya adaya tekrar asker çıkarması durumunda 5 Şubat 1975 tarihinde yürürlüğe girmesine karar verilen bir metinle Türkiye'ye ambargo uygulamıştır. Silah ambargosu 26 Eylül 1978'de Jimmy Carter'in yoğun çabaları ile kaldırılabilmiş, ancak Türk Dış Politikasında özellikle ABD'nin yeri konusunda önemli bir değişim yaşanmıştır. Silah Ambargosu ABD'ye olan güveni törpülemiş, çok yönlü bir dış politika talebi iç politikada da sıkça dile getirilir olmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri tarafından alınan ambargo kararında ülkedeki Rum lobilerinin de büyük etkisi olmuştur. Çoğunluğunu 1922 yılında Anadolu'dan gelen Rum göçmenlerin oluşturduğu yaklaşık 50.000 üyeli *AHEPA* (American Hellenic Educational Progressive Association) ile üye sayısı az fakat maddi açıdan güçlü ve Kongre üzerinde etkisi sahibi *AHI* (American Hellenic Institute) bu lobi faaliyetlerinde öne çıkmıştır. Bu örgütlerin yanında *Yunan Ortodoks Kilisesi* ve Kongre'deki Rum kökenli temsilciler de ambargo kararı alınması doğrultusunda çaba harcamıştır. Bu dönem, Yunan lobisine ülkedeki İsrail lobisi de destek vermiştir.

Bu desteğin iki önemli sebebi vardır. *Birincisi*, Yunan lobisinin İsrail'e yardım konusunda destek sağlayacağına dair sözü ve *ikincisi* de 1967 Arap-İsrail savaşında Türkiye'nin Arap ve Filistin Kurtuluş Örgütü yanlısı bir politika izlemiş olması olarak açıklanabilir. Ambargo kararının alınmasında ortaya konan yasal mazeret ise ABD'deki 1961 tarihli Dış Yardım Kanunu ve 1968 tarihli Dış askerî Satış Kanunu'dur. Buna göre, iç güvenlik ve yasal savunma dışında Amerikan silahlarının yardım alan ülkelerce kullanımı yasaktır. Ancak, genel kabullerden biri de 1974 yılında ABD'nin baskısıyla konulan ülkedeki *başbaş üretim yasağının* kaldırılmasının da Türkiye'ye bir tepki olarak bu ambargonun kabulde etkili olduğudur. Türkiye'ye ambargo kararı alan ABD, 19 Haziran 1975 tarihinde Yunanistan'daki rejimin değişmesi sebebiyle kestiği askerî yardımı bu ülkeye tekrar başlatarak Türkiye ile Yunanistan arasındaki dengenin de değişmesine neden olmuştur.

Ambargo kararının Senato'da onaylanması sonrasında Türkiye'nin tepkisi gecikmemiştir. Türkiye, öncelikle NATO ile olan ilişkilerin tekrar gözden geçirileceğini ve ABD ile olan savunma anlaşmalarına ilişkin görüşmelerin artık bir anlamının olmadığı belirtmiştir. Ardından 13 Şubat 1975 tarihinde **Kıbrıs Türk Federe Devleti** kurulduğu ilan edilmiştir. Devlet başkanı olarak **Rauf Denktaş** seçilmiştir. *Sadi İrmak* hükümeti sonrası iktidara gelen *S.Demirel* hükümeti ise ülkedeki tüm ABD üslerinin ve tesislerinin faaliyetini durdurduğunu ve bunların TSK'nin denetimine bırakılma kararını açıklamıştır.

Resim 7.7

Rauf Denktaş
(1924-2012)

Uygulanan ambargo kararı Türkiye üzerinde istenilen etkiyi göstermemiş, Kıbrıs konusunda da istenilen sonuçları doğurmamış, aksine Türkiye'nin ABD'ye karşı güvensiz ve mesafeli bir duruş sergilemesine neden olmuştur. Bu yüzden dönemin ABD Başkanı C. Carter'ın çabalarıyla 1978 yılında ambargo kaldırılmıştır. Ancak Türkiye bu olaydan önemli dersler çıkarmış, ordunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için öz kaynaklara yönelme kararı almış, bu doğrultuda savunma sanayisine yönelik yatırımlar yapmıştır. Günümüzdeki birçok savunma-silah sanayi kurumunun temeli o yıllar ve sonrasında çabaya dayanır. Ayrıca Bağlantısızlar ile ortak yatırım programları geliştirilmiş, NATO'nun tepkisini çekse de Sovyetler Birliği ile *"İyi Komşuluk ve Dostluk Prensiplerine Dayalı İşbirliği Anlaşması"* imzalanmış, sonraki süreçte başta İsrail olmak üzere silah üretimi, modernizasyonu ve teknoloji konusunda anlaşmalar yapılmıştır. Bu dönem, İslam ülkeleriyle de ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) içinde daha aktif yer alınmaya başlanmış, *Filistin Kurtuluş Örgütü*'nün (FKÖ) varlığı tanınmıştır. Ayrıca, bölgesel ticaretin artırılmasına da ağırlık verilmiştir. Bu ilişkilerin geliştirilmesinde mevcut ambargonun yanında 1973-1974 Petrol Krizi'nin de etkisi büyüktür.

Ambargo Sonrası Türk-ABD İlişkileri

Ambargonun kaldırılmasından sonra Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerde belirgin bir iyileşme olmuştur. Ancak, Türkiye'nin ambargo döneminde başlattığı çok yönlü dış politika anlayışı devam etmekte, özellikle Sovyetler ile olan ilişkiler bu dönemde ABD tarafından dikkatle izlenmekteydi. 1970'lerin sonlarında Türkiye, ABD için birçok açıdan önemli, yıldızı tekrar parlayan bir ül-

ke olmuştur. Sovyetlere karşı Türkiye'nin NATO'da bulundurduğu büyük askeri gücü, sahip olduğu jeopolitik konum ve ABD'nin ülkedeki üs ve tesislerin varlığı ile olası bir Sovyet saldırısında Orta Ddoğu petrolünün korunmasında, Akdeniz'in savunulmasında, Varşova Paktı üyesi Balkan ülkelerine karşı oluşturulacak cephe- lere karşı Türkiye'nin önemi artıyordu. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri'nin müt- tefiki olan Şah rejiminin İran'da yıkılıp ABD ve Batı karşıtı İslami bir kimlik taşıyan Humeyni rejiminin iktidara gelmesi ve ABD-Batı düşmanı bu İslami rejim karşısın- da yer alan Türkiye'nin Orta Ddoğu'daki konumu da ABD için artık daha değerliy- di. Bölgedeki mevcut durum, ABD için kaygı verici olduğundan Jimmy Carter, ül- kesinin çıkarlarını korumak amacıyla bir *Acil Müdahale Gücü*'nün (Rapid Deploy- ment Force) Türkiye'de konuşlandırılmasını istemiş, ancak bu istek dönemin baş- bakanı Süleyman Demirel tarafından reddedilmiştir.

Türkiye için 70'li yıllar özellikle iç politika bakımından oldukça sıkıntılı geçmiş- tir. Bu dönemde Türkiye pek çok siyasal ve ekonomik sorunla karşı karşıyadır. Si- yasal alandaki istikrarsızlık, anarşik ortam ve "sağ-sol" çatışmaları, Kürt ayrılıkçı hareketlerinin artış göstermesi ve sosyal-ekonomik koşulların kötüleşmesi ülkenin dış yardıma ihtiyacını arttırıyordu. Ambargo sonrası soğuyan ABD-Türkiye ilişkile- rini yumuşatmak ve Türkiye'nin gerek Sovyetler gerekse İran karşısındaki stratejik önemi, ABD'nin Türkiye'ye yardım etmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda Türki- ye'ye 1980 yılı içinde 202 milyon dolarlık askerî, 98 milyon dolarlık ekonomik kre- di ve yardım önerisinde bulunulmuş ve Carter yönetimi, 29 Mart 1980 yılında Tür- kiye ile "*Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması*" (SEIA) imzalamıştır. Bu antlaş- ma iki ülke arasında o zamana kadar yapılmış en kapsamlı anlaşma olma özelliği- ni de taşımaktadır. Anlaşmaya göre, ABD, Türkiye'ye savunma malzemeleri ve askerî eğitim konusunda destek sağlayacak, Türkiye de topraklarında ABD'nin kuvvet bulundurmasına ve faaliyetlerine izin verecekti. Antlaşma 12 Eylül 1980 askerî darbesi sebebiyle 1 Şubat 1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

1974-1980 ARASINDA TÜRKİYE'NİN BİLETERAL VE BÖLGESEL İLİŞKİLERİ

Türkiye-İngiltere İlişkileri

1970'li yıllarda İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkilerin Kıbrıs ekseninde geliştiği- ni söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak İngiltere'nin ne garantör bir ülke olarak çok aktif bir rol üstlendiğini ne de adadaki anayasa ve mevcut anlaşmalara aykırı olarak gerçekleştirilen ihlallere ve Türk tarafına karşı uygulanan şiddet ve baskıya karşı somut adımlar attığını söylemek mümkündür. Aksine İngiltere, 1974 öncesin- de Rumlarla yaşadığı pek çok ihtilafa rağmen, hatta 1974'te adadaki darbenin ar- dından Makarios'u Malta'ya kaçırarak darbecilere karşı çıkmasına rağmen Rum ke- simini adanın meşru temsilci olarak görmeye devam etmiştir. Burada İngiltere'nin adadaki üslerinin varlığını ve mevcut statüsünü koruma düşüncesiyle çoğunluğu oluşturan tarafta olmayı yeğlediği söylenebilir. Aynı dönemde yaşanan Kuzey İr- landa sorunuyla meşgul olan İngiltere, bir garantör olarak Kıbrıs sorununda silah- lı müdahale taraftarı olmadığını ve diplomatik yolların denenmesi gerektiğini sa- vunmaktaydı. Bu gerekçe ile İngiltere, Türkiye'nin müdahalesi sırasında adadaki üslerin Türkiye tarafından kullanılmasını da reddetmişti. Yunanistan ile muhtemel bir çatışma yaşamak istememesi ve adadaki üslerin hâkimiyetini koruma arzusu, *Commonwealth* üyesi olarak Kıbrıs ile var olan karşılıklı ticaret ilişkilerinin devamı da İngiltere'nin bu politikasının nedenleri arasındaydı. İngiltere'nin Yunan tarafına

Commonwealth: İngiliz Milletler Topluluğu. İngiltere'nin eski dominyon ve sömürgeleri arasındaki ilişkiler düzeni ve bu düzeni sağlayan örgütlenmedir. 1931 yılında kurulan topluluğun sekreteryası Londra'dır. İngiltere'nin elinde çıkan sömürgeleri ile ilişkilerini sürdürmek için gerçekleştirilmiş bir ortaklık düzenidir. En önemli avantajı üye ülkeler arasında çeşitli ticari imtiyazlar uygulanması ve İngiltere ile ilişkilerde tercihli bir statüden yararlanmalarıdır. (Dağ, 2009, s. 68)

bu yakınlığına rağmen, Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu uluslararası platforma taşıma girişimlerine ise karşı çıkmıştır. Sovyetlerin silahtan ve askerî üslerden arındırılmış Kıbrıs isteğinin uluslararası platformda gündemi işgal etmemesi için olayın garantör ülkeler arasındaki diplomatik müzakerelerle çözülmesi de İngiltere'nin savunduğu bir politika olmuştur. Çünkü İngiltere için en önemli konu adadaki mevcut statüsünü korumaktır. Türkiye'nin ikinci harekâtı gerçekleştirmesine tepki gösteren, harekât sonrası dönemde adaya gönderilen Türk göçmenlerin kuzeye çıkmalarını engellemeye çalışan İngiltere, I. ve II. Cenevre Konferanslarının düzenlenmesi için çaba harcayan ülkelerin başında gelmiştir. Müdahale sonrası Cunta'nın devrilmesi, ardından Makarios'un güvenli bir şekilde tekrar adaya dönmesini sağlayan da İngiltere olmuştur. 1975 yılında Türk tarafı, Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni kurduğunu açıkladığında İngiltere, Kıbrıs Rum Yönetimi'ni adanın tek meşru temsilcisi olarak gördüğünü belirtmiştir ve bunu farklı platformlarda dile getirmiştir (Sönmezoğlu, 2006:281-283).

Türkiye-Avrupa İlişkileri

Johnson Mektubu ve Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası ABD'nin uyguladığı ambargo Türkiye'de sadece ABD eksenli bir dış politika yürütülmesinin sakıncalarını ortaya koymuş, Türkiye'nin Batı Avrupa ve başta Federal Almanya ile olan ilişkilerini geliştirmesinde etkili olmuştur. Bilindiği üzere 1968'de Yunanistan'da darbe ile yönetimi ele geçiren Cunta yönetimi ile Batı Avrupa ülkeleri ve AET'nin bu ülke ile ilişkileri minimum seviyeye indirilirken Türkiye ile olan ilişkiler daha iyi bir seviyeye yükselmişti. Bunun en önemli göstergelerinden birisi Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile 1971 yılında imzaladığı ve 1973 yılında yürürlüğe giren *Katma Protokol*'ün yapılmasıdır. Bu protokol, 1963 Ankara Anlaşması'nın revize edilmesi ve takvime bağlanması için yapılmış bir "Ek Protokol" olarak da anlaşılabilir. Burada amaç, Türkiye'nin AET ile gümrük birliğine geçişinin esas ve koşullarını belirlemek ve süreç içinde üyeliğe hazırlanmasını sağlamaktır. Bu çerçevede 1973'te yürürlüğe giren Katma (Ek) Protokol, 22 yıl içinde (1973+22= 1995) AET ile Türkiye arasında gümrük birliğinin tesisini öngörmüş, bu takvime de uyulmuş ve bilindiği üzere 31 Aralık 1995 itibari ile Gümrük Birliği gerçekleşmiştir.

Ancak 1970'lerin başlarındaki iyi ilişkiler özellikle Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi ve diğer ekonomik-siyasi sorunlar nedeni ile 1970'lerin ortasından sonra aksamaya başlamıştır. Türkiye'deki ekonomik ve siyasi istikrarsızlık artmış, Avrupa'yı da etkileyen petrol krizi iki tarafın taahhütlerini yerine getirmesinde güçlükler yaşanmasına neden olmuştur ve taraflar arasında ilişkiler arzulanan şekilde gelişmemiştir. Örneğin Türkiye, Topluluğun yükümlülüklerini, verilen sözleri yerine getirmediğini öne sürerek 1976 yılında Topluluk üyelerine uyguladığı gümrük indirimlerini durdurmuştur. Daha da önemlisi 1960'ların başlarında Türkiye'nin Batı Avrupa için en cazip özelliklerinden birisi olan "iş gücü" transferi konusu, çok hızlı biçimde Türkiye'nin en önemli handikapı hâline gelmiştir. Bunda Avrupa'da ortaya çıkan işsizlik, petrol krizinin yarattığı durgunluk ve aşırı milliyetçi-yabancı düşmanlığı eğilimlerin artması etkili olmuştur. AET için Türkiye'ye yönelik açılım, Katma Protokol'de de sözü edilen Türklere "serbest dolaşım" imkânı nedeni ile endişe yaratır bir hâl almıştır.

Yunanistan'da 1968-1974 arasında yönetimi elinde tutan ve "Albaylar Cuntası" olarak bilinen askerî yönetimin yıkılması ve yönetimin sivil iktidara geçmesi sonrasında Yunanistan demokratikleşme ve ekonomik kalkınma bakımından AET ile ilişkilere özel bir önem ve öncelik vermiştir. 1975 yılında tam üyelik için Topluluğa

başvuran Yunanistan ile, Avrupa'da kendisine duyulan sempatinin de verdiği güçle büyük bir hızla tam üyelik müzakerelerine başlanmıştır. 1978 yılında iktidardaki Ecevit Hükümeti, yaşanan mali-ekonomik krizden çıkış için de katkıda bulunacağı umuduyla AET konusunda son derece önemli bir karar almış ve Toplulukla olan ilişkilerini durdurmuştur. Ecevit Hükümeti bunu AET'den 7 milyar dolarlık bir mali destek alma umuduyla yapmış ancak AET'den sadece 50 milyon dolarlık bir destek alınabilmiştir. Açıkçası Türkiye'nin kararı, AET için oldukça rahatlatıcı olmuş, zaten son dönemde son derece endişe ettiği Türkiye'nin üyeliği, daha da önemlisi "serbest dolaşım hakkı" konusu hem de Türkiye'nin talebi ile gündemden çıkmıştı.

Batı Avrupa ile ekonomik ve siyasi entegrasyonu önemseyen Adalet Partisi 1979'da iktidara geldiğinde Başbakan S.Demirel Hükümeti ülkede yaşanan hem ekonomik hem de siyasi kriz sürecinde Batı'nın desteği için arayışlara başlamıştı. Türkiye için destek kadar önemli olan bir başka husus ise dev adımlarla AET üyeliğine giden Yunanistan faktörüdür. Yunanistan'ın üyesi olacağı bir AET ile ilişkilerin son derece sorunlu olacağı biliniyordu. Bu nedenle Yunanistan'ın üyeliği öncesinde bazı girişimlerin yapılması çok önemliydi. Bu bağlamda Ankara ile Brüksel arasında ilişkiler tekrar canlandırılarak, ortaklık sürecinin tekrar başlatılması arzulanıyordu. Demirel Hükümeti de Topluluğa tam üyelik için başvuru yapma hazırlıkları içindeydi. 12 Eylül 1980 askerî darbesi ile bu hazırlıklar sonuçsuz kalmıştır. Batı Avrupa ülkeleri ve AET darbeyi "kabul edilemez" olarak nitelemiş ve ilişkilerde ciddi bir kesinti yaşanmıştır.

Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri

1970'lerde Sovyetler Birliği ile ilişkiler Kıbrıs sorunuyla bağlantılı gelişmiştir. Sovyetler 1960'lı yıllarda ve 1970'lerin başlarında Rum tarafını destekler bir politika gütmüştür. Adadaki komünist AKEL partisinin varlığı, özellikle Yunanistan'daki Cunta döneminde Makarios'un Rusya ile kurduğu ilişkiler sayesinde Rum tarafı kendisi için önemli bir destek sağlamıştır. Sovyetler, 1960 tarihinde kurulan bağımsız ve Bağlantısızlar içindeki bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kendi çıkarları için en uygun olduğunu düşünüyordu. Ancak, Yunanistan'daki Cunta'nın Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği darbenin ardından Sovyetler, adanın Yunanistan'a bağlanma ihtimali üzerine, Türkiye'nin adaya müdahalesine karşı çok sert bir tavır almamış olsa da Sovyetlerin bu süreçte bağımsız ve Makarios yönetiminde bir Kıbrıs'tan yana olduğunu da belirtmek gerekir. Barış harekâtı gerçekleşikten sonra Sovyetler, konunun kesinlikle NATO içinde değil, kendisinin de yer aldığı BM Güvenlik Konseyi içinde çözülmesini istemiştir. Sovyetler, Kıbrıs gibi stratejik bir adanın sadece NATO denetiminde olmasına ya da bir NATO ülkesi tarafından ilhakına sıcak bakmıyordu. Bu yüzden Barış Harekâtı'nın birincisi gerek Cunta'nın yıkılması gerekse adadaki Sampson Hükümeti'nin düşmesi açısından Sovyetler için olumlu karşılanmış, ancak ikinci harekât Sovyetler tarafında da kaygı uyandırmıştır.

Ancak 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türkiye'ye uygulanan ABD ambargosu, yeni bir durum yaratmış ve Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkilerinin canlanmasında etkili olmuştur. Türkiye, bu ilişkileri ekonomik düzeyde, iyi komşuluk temelinde, Sovyetleri ABD'ye karşı uyarıcı bir unsur olarak kullanmak amacıyla geliştirmek istemiştir. Sovyetler ise ilişkileri geliştirirken Türkiye'yi ABD ve NATO ekseninden uzaklaştırmak amacıyla siyasi ve güvenlik konularında da karşılıklı adımlar atmaya davet etmiştir. Ambargo sonrası Türk hükümetleri farklı platformlarda, uygulanan ambargonun ülke güvenliği açısından sakıncalar doğurduğunu, bunun devamı hâlinde Türkiye'nin güvenliğini güvence altına almak için kendi çıkarlarına uygun

hareket edeceğini belirtmiştir. Bu bağlamda, örneğin 1978 yılında yapılan ortak deklarasyonla iki tarafın birbirine karşı güç ve güç kullanma tehdidinde bulunmamacığının açıklanması Soğuk Savaş koşullarında son derece dikkat çekicidir.

ABD, hem Türkiye'nin Sovyetlere yakınlaşmasının yarattığı huzursuzluk hem de Afganistan ve İran'daki gelişmelerin etkisi ile Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunu kaldırmış ve Türkiye-ABD ilişkileri tekrar gelişmeye başlamıştır. Silah ambargosunun kaldırılması ve Sovyetlerin Afganistan işgali, II. *Milliyetçi Cephe Hükümeti*'nin (AP, MSP, MHP) politikalarına da yansımış, Sovyetlerle ilişkiler yeniden duraklamıştır. Dönemin Hükümeti, Türkiye'de yaşanan "anarşi" ortamından da ideolojik olarak Sovyetleri sorumlu tutmaktaydı. Ardından gelen 12 Eylül 1980 askerî darbesi ise Sovyetlerle olan ilişkilerin iyice gerilemesine sebep olmuştur.

Türkiye-Ortadoğu, Afrika ve Asya İle İlişkileri

1964 Kıbrıs krizi sırasında yaşanan *Johnson Mektubu* olayı, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası uygulanan *Amerikan Ambargosu* ve *Petrol Krizi* sürecinde Türkiye, Arap dünyası ile ilişkilerini daha da geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye, gerek 1967 yılındaki *İsrail-Arap (Altı Gün Savaşı)* savaşı sırasında gerekse 1973 yılındaki *İsrail-Arap* savaşında Arap yanlısı bir politika izlemiştir. Altı Gün Savaşı'nda ABD'nin İsrail'e yardım için İncirlik üssünü kullanmasına izin vermemiştir. BM'de yapılan oylama ve görüşmelerde de Arap yanlısı bir politikayı benimsemiştir. Ayrıca, Arap ülkelerine ilaç ve gıda yardımında da bulunmuştur. Daha önce ihtiyatla yaklaştığı *İslam Konferansı Örgütü* ile yakın temasa geçmiş, *İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanlığı Konferansı*'nin İstanbul'da yapılmasını sağlamıştır.

İsrail meselesinde Arap tarafını destekleyen Türkiye, Orta Doğu politikasında iki ilkeyi takip etmeye çalışmıştır. Bunlardan *birincisi*, Arapların kendi aralarındaki çekişmelerde taraf olmamak, *ikincisi* ise İsrail ile olan ilişkilerini tamamen sonlandırmamaktır. Arap-İsrail savaşlarında Arap ülkelerini destekleyen Türkiye, bu ülkelerin İsrail ile ilişkilerini tamam kesme arzusunu reddetmiş, İsrail'in bölgedeki varlığının tanınması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanında Türkiye, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini özellikle 1974 Petrol Krizi ile birlikte daha yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. 1975 yılında BM Genel Kurulunda Arap ülkeleriyle birlikte, Siyonizm'in bir tür ırkçılık olduğu kararına olumlu oy kullanmıştır. Yine, 1975 yılında *Filistin Kurtuluş Örgütü*'nü (FKÖ) Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak tanıyan Türkiye, bu örgütün "maslahatgüzarlık" seviyesinde temsiline 1979 yılında izin vermiştir. Bu gecikmenin nedeni ise FKÖ'nün kamplarında Türkiye'deki bazı ayrılıkçı ve rejim karşıtı örgütlerin eğitilmesi ve Kıbrıs konusunda Rum tarafının tezlerine yakın bir politika gütmüş olmasıdır. 1980 yılına gelindiğinde İsrail, Kudüs'ün doğu kısmını işgal etmiş ve başkentini buraya taşıma kararı almıştır. Bunun üzerine Türkiye, başkonsolosluğunu kapatma kararı almış, 12 Eylül askerî darbesinden sonra ise ilişkiler ikinci kâtiplik seviyesine indirilmiştir (Sönmezoğlu, 2004:369-371).

İran ile yaşanan ilişkiler ise dalgalı bir seyir izlemiştir. 1960'lı yıllardan beri İran bölgede lider rol üstlenmek için rakip gördüğü Irak ile mücadele hâlindeydi. Hatta İran Şahı, Irak'ı zor durumda bırakmak için Kuzey Irak'taki Kürtleri desteklemekteydi. Ancak bu, Irak kadar Türkiye'yi de rahatsız etmekteydi. Bu sorun ancak 1975 yılındaki İran-İrak arasındaki Cezayir Anlaşmasıyla biraz olsun giderilmiş, ülkeler arasında geçici de olsa bir rahatlatma sağlanmıştır. İran'da yaşanan devrim sonrası, Humeyni'nin başa gelmesiyle Türkiye-İran ilişkileri yeni bir şekil almıştır. İlk önemli gelişme 1979 Mart ayında İran'ın *CENTO*'dan çekilmesi sonrasında Pa-

İslam Konferansı Örgütü (İKÖ): Dinsel ortaklık temelinde dayanan siyasal ve ekonomik uluslar arası örgüt Fas'ın başkenti Rabat'ta 1969 yılında yapılan İslam Ülkeleri Zirve Toplantısı'nda kurulmasına karar verilmiştir. 1971 yılında faaliyetlerine resmen başlayan örgütün amacı, İslam ülkeleri arasında ekonomik ve kültürel dayanışma ile iş birliğini geliştirmektir. (Sönmezoğlu, 2010:358)

kistan ve Türkiye'nin CENTO'yu lağv etmesi olmuştur. Kasım 1979'da Tahran'daki ABD elçiliği basılıp 66 ABD vatandaşı rehin alındığında ABD, İran ile tüm ilişkilerini kesmiş ve müttefiklerinden bu ülkeye ambargo uygulamasını istemiştir. Dönemin Ecevit Hükümeti ise birçok ülkenin uyguladığı bu ambargoya İran'ın komşumuz olması ve ekonomik kaybın çok yüksek olacağı gerekçeleri ile katılmamıştır. Hatta ABD'nin İncirlik Üssünü kullanarak rehinelere yardım etmek isteği de Türk Hükümetince reddedilmiştir. Türkiye'nin bu talebi reddetmesinin başlıca nedenlerini, petrol ithalatında İran'ın önemli bir yer tutması, bu ülkeye komşu ülkelerin de dahil olduğu sert yaptırımların uygulanmasının İran'ı Sovyetlere yaklaştırma ihtimali ve Batı çıkarlarını korumak adına Tahran'la temas hâlinde olan en azından bir NATO üyesi ülkenin bulunmasının faydalı olacağına inanması olarak açıklayabiliriz. Bu

Resim 7.8

Yaser Arafat
(1929-2004)

tutum ABD'de Türkiye'nin NATO içinde ne kadar güvenilir olduğu tartışmalarını yaratsa da Türkiye ödün vermeyen bir tavır sergilemeye gayret etmiştir (Fırat, 2004:716). Bu arada Irak ile olan ilişkiler ise 1979 yılında Irak'ta iktidarı ele geçiren Saddam Hüseyin'in ülkesindeki iktidarını güçlendirmek için Kuzey Irak'taki Türkmenlere baskı uygulamaya başlamasıyla gerilmiştir. Bu gerginlik İran-Irak savaşı başlayana kadar devam etmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin özellikle 1970'lerde Orta Ddoğu ile artan ilişkilerinde ekonomik olarak önemli bir ilerleme sağlanmış, Türkiye'nin bölgeye ihracatı %40 civarında artmıştır. 1977 yılında hizmete açılan Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ile ülkeye döviz girişi sağlanmış, petrol konusunda stratejik bir kazanç elde edilmiştir. Yaşanan yakın ilişkiler Petrol Krizi sırasında Arap ülkelerinden nispeten ucuz petrol satın alınmasını da sağlamıştır. Ancak Türkiye, Kıbrıs konusunda Arap dünyasından istediği desteği hiçbir zaman bulamamıştır. Burada Kıbrıs'ın temsilcisi olarak görülen Rum tarafının da Bağlantısız ülkelerden biri olmasının ve Türkiye'nin Arap Dünyası ile ilişkilerinde sıkça gündeme gelen değişimlerin yarattığı güvensizliklerin önemli bir etkisi vardır.

Afrika ile ilişkiler 1960'larda ülkelerin bağımsızlıklarını kazanıp Birleşmiş Milletlerde yerlerini almalarıyla başlamıştır. Özellikle 1970'li yıllarda Kıbrıs sorunuyla birlikte Bağlantısız Afrika ülkelerinin BM'de Rum tarafını desteklemesi Türkiyede açısından olumsuz etki yaratmıştır.

Asya ile ilişkiler ise ağırlıklı olarak Soğuk Savaş ile şekillenen ilişkiler olmuştur. NATO üyesi olarak Türkiye genelde Bağlantısız ülkelerle karşı karşıya gelmiştir. Sovyetler ve Bağlantısızların ise daha çok birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Pakistan bile CENTO üyesi olmasına rağmen özellikle Hindistan'a bir denge unsuru oluşturmak için, örneğin Çin Halk Cumhuriyeti ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır.

EGE SORUNU

Ege Denizi'ndeki sorunun nedenlerini ve dönem içinde neler yaşandığını açıklayabilmek.

Ege sorunu, Türkiye ile Yunanistan arasında, Kıbrıs ile birlikte ilişkilerdeki en büyük iki temel sorundan biri olmuş ve hâla kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır. Ege'deki haklar ve sınırlar konusunun Türk-Yunan ilişkilerinin temel çerçevesini belirleyen Lozan'da yeterince açık bir biçimde tanımlanmaması nedeni ile 1930'lu yıllardan itibaren krizler yaşanmaya başlanmıştır. Konunun ciddi bir krize dönüşmesi ise Kıbrıs sorununa da paralel olarak 60'lı ve 70'li yıllarda gerçekleşmiştir. 1936 yılına kadar Ege'de 3 mil olarak kabul edilen *kara suları sınırı* o yıl Yunanistan tarafından tek taraflı olarak 6 mile çıkarılmıştır. Ancak Yunanistan'ın bu tasarrufunun Türkiye tarafından o dönem Yunanistan ile ikili ilişkilerdeki yakınlık ve İtalya'nın yayılmacı politikalarına karşı birlikte yürüttükleri iş birliği sebebiyle itirazla karşılanmamış, karşı girişimde de bulunulmamıştır. Türkiye'nin, 15 Mayıs 1964 tarihinde kendisinin de Ege'deki karasuları sınırını 6 mile çıkardığını açıklaması, Kıbrıs sorununun yarattığı gerginlik çerçevesinde olmuştur. Yunanistan'ın buna karşılığı ise 1964 ve sonrasında silahtan arındırılmış olması gereken Ege'deki adalarını silahlandırmak şeklinde olmuştur. Türkiye bu politikayı şiddetle reddetmiş ve Yunanistan'a notalar vermiş olmasına rağmen, Yunanistan *Boğazlar Anlaşması*'nin kendisine bu hakkı verdiği gerekçesiyle adaları silahlandırmaya devam etmiş, bu da ilişkilerin sürekli bir gerilim içinde olmasına yol açmıştır.

Gönlübol'un da ifade ettiği gibi, Ege sorunu üç temel sebebe dayanmaktadır. Bunlar, "kıta sahalığı", "FIR hattı" ve Ege adalarının silahlandırılmasıdır (Gönlübol, 1996:580). Türkiye ile Yunanistan arasındaki kıta sahanlığı sorunu 1973 tarihinde Türkiye'nin, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nı (TPAO) görevlendirerek, Ege Denizi'nin bazı bölgelerinde petrol arama faaliyetlerinde bulunmasıyla ikili ilişkilerde üzerinde en çok durulan konulardan birisi olmuştur. Yunanistan bunun 1958 tarihli Cenevre Sözleşmesine aykırı olduğunu belirterek bu eyleme itiraz etmiştir. Yunanistan, ana kara ve adaların siyasi bir bütün oluşturduğunu ve burada "yabancı unsurların" yer alamayacağını, adaların kendi kıta sahanlıkları olması gerektiğini savunmuştur. Türkiye ise yarı kapalı bir deniz olarak Ege'nin özel bir konumu olduğunu, temel ölçütün doğal uzantı olması gerektiğini ve Anadolu kıyılarından başlayıp Ege Denizi altından devam eden doğal uzantının Türkiye'ye ait olduğunu iddia etmiştir.

Türkiye ve Yunanistan arasında Ege'nin daha büyük bir soruna dönüştüğü dönem 1974 tarihindeki Kıbrıs krizinin yaşandığı dönemdir. Yunanistan bu dönem Ege adalarındaki silahlandırmayı artırmakta ve kıta sahanlığını 6 milden 12 mile çıkaracağına dair açıklamalar yapmaktadır. Ege'nin coğrafi yapısı ve adaların çok önemli bölümünün Yunanistan'a ait olması nedeni ile kıta sahanlığının 12 mile çıkarılması Türkiye için Ege'de neredeyse hiçbir hareket alanına sahip olamamak anlamına geldiğinden Türkiye'nin çok sert ve sürekli itirazları ile karşılaşmıştır. Hatta Türkiye 1974 Kıbrıs Harekâtında NATO vesilesi ile gündeme gelen tartışmalar ve bağımsız hareket edebilme kapasitesini artırmak amacıyla önemli bir karşılık vererek Ege'de 20 Temmuz 1975'te NATO'dan bağımsız *Dördüncü Ordu* (Ege Ordusu) adında bir ordu kurmuştur. Yüz binin üzerinde askerın yer aldığı ve Yunanistan'ı son derece endişelendiren Ege Ordusu Türkiye'nin NATO kapsama alanı dışındaki tek ordusudur.

Kıta Sahanelığı (Continental Shelf; Festlandsockel): Kıyı devletinın kara ülkesinin denizin altında süren doğal uzantısına verilen addır. Başka bir anlatımla jeolojik olarak ülkeyi oluşturan kara parçasının deniz altındaki uzantısıdır. Kavram BM Deniz Hukuku Sözleşmesi çerçevesinde hukuki bir anlam kazanmıştır.

Kara Suları (territorial waters): Bir devletin kıyıları ile açık deniz arasında kalan deniz kuşağına verilen ad. Kara suları devlet ülkesinin bir parçası olup genişliği en fazla on iki, an az üç mil olmak üzere her devletin ulusal yasalarınca saptanmaktadır. (Sönmezöglü, 2010:383)

FIR Hattı (Flight Information Region): Uçuş haber alma bölgesidir. Uluslararası uçuş güvenliğini sağlamak üzere oluşturulan hat. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü, sivil ve askerî uçakların uçuş güvenliğini sağlamak üzere birtakım "uçuş bilgi bölgeleri" oluşturmuştur ve bu bölgelere giren uçakları, bölgenin sorumlusu olan merkeze (ülkeye) bilgi vermekle yükümlü kılmuştur. (Dağ, 2009:204)

Kıta sahanlığı ve kara suları konusundaki ihtilaf, 1976'da Türkiye'nin araştırma gemisi Sismik I'nin Ege Denizi'nde çalışmalarına başlaması ile yeniden alevlenmiştir. Bunu kıta sahanlığının ihlali olarak gören Yunanistan, durumu BM Güvenlik Konseyi'ne ve Adalet Divanı'na taşımaya çalışmıştır. BM Güvenlik Konseyi, durumun diplomatik yollarla doğrudan tarafların görüşmesi şeklinde çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine taraflar tekrar bir araya gelmiş ve problem çözüme kavuşturulana kadar iki tarafda Ege kıta sahanlığına ilişkin tek taraflı bir eylemde bulunmayacağına dair 11 Kasım 1976 tarihinde *Bern Anlaşması*'ni imzalayarak taahhütte bulunmuşlardır. Bu süreçte kurulan komisyon 1981 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Türkiye, 1990'lı yıllarda yaşanan bazı gerginlikler sonrasında da kara sularındaki tutumunu daha da sertleştirmiş ve 8 Haziran 1995'te aldığı bir kararla Yunanistan'ın kara sularını fiili olarak 12 mile çıkarması kaşısında bunu bir *casus belli* (savaş nedeni) sayacağını açıklamıştır.

Yunanistan ile Türkiye arasında FIR hattı konusunda da sorunlar yaşanmaktadır. Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO) 1952 tarihinde yaptığı toplantıda Ege'deki uçuşlarda uçuş bilgilerinin Atina'ya bildirilmesi, Türk kara sularına girerken de İstanbul'a bildirilmesi gerektiği kararını almış ve bu taraflarca kabul edilmişti. Ancak 1974 sonrasında Türkiye kendine yönelik Yunanistan tarafından havadan gelebilecek tehdide karşı kendini korunma ihtiyacı ile 4 Ağustos 1974 tarihinde NOTAM 714'ü yayımlayarak Ege hava sahasını kuzey ve güney olarak ikiye ayırmış, Ege hattında sınırı geçen her uçuş planının Türkiye'ye bildirilmesini istemiştir. Yunanistan buna karşılık 14 Ağustos 1974 tarihinde NOTAM 1157'yi yayımlamış, ardından da Ege hava sahasını tehlikeli olarak nitelemiş ve Ege hava sahasındaki tüm uçuşları durdurduğunu açıklamıştır. Bu durum 22 Şubat 1980 tarihine kadar devam etmiştir (Gönlübol, 1996:584).

Ege sorununda 1970'li yılların ikinci yarısı önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Türkiye'nin 1974'teki Kıbrıs Müdahalesi sonrasında Yunanistan'da Albaylar Cuntası yıkılmış, ülke hızla demokrasiye geçiş süreci yaşamıştır. Ancak Yunanistan burada önemli bir hamle daha yaparak Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesindeki tavrını eleştirerek NATO'dan çekildiğini açıklamıştır. Bu durum Soğuk Savaş dengeleri bakımından en çok ABD'yi tedirgin etmiş ve ABD önce Yunanistan'ın dönüşü ikna olması, ardından da NATO'nun tam ve veto yetkisine sahip üyesi olan Türkiye'nin bu dönüşü izin vermesi için yoğun bir çaba ortaya koymuştur. Yunanistan kısa sürede ikna edilse de dönemin Türk Hükümetleri, Kıbrıs ve Ege'deki anlaşmazlıkların çözümü sağlanmadan Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne izin vermeme politikasında son derece kararlı davranmışlardır. Türk Hükümetleri 1975'te AET'ye üyelik için başvuran ve 1981'de de tam üye olacağı belli olan Yunanistan ile müzakerelerde ve ABD başta olmak üzere diğer Batılı ülkelerin desteğini almak konusunda neredeyse tek önemli kozlarının NATO'ya geri dönüş konusu olduğunun bilinci ile net bir tavır almışlardı. Bu tavır 12 Eylül 1980 askerî darbesi ile sona ermiş ve askerî yönetim, ihtilalden sadece kırk gün sonra 20 Ekim 1980'de Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne izin vermiştir. Türkiye, 22 Şubat 1980'de, Yunanistan 23 Şubat 1980'de daha önce yayımladıkları NOTAM'ları karşılıklı kaldırmış ve Ege Deniz'i tekrar sivil havacılığa açmıştır.

Casus Belli: Uluslararası hukukta "savaş sebebi" olarak ifade edilebilecek Latince kökenli deyimdir. Özellikle kriz dönemlerinde devletler kendilerine karşı gerçekleştirilen hangi tür eylem ve davaların casus belli sayılacağını ilan etmektedir. (Sönmezöglü, 2010:184)

Özet

Kıbrıs sorununun 1974 Kıbrıs Barış Harekâtına kadar nasıl bir tarihsel süreçten geçtiğini açıklayabilmek.

Sovyetler Birliği ve ABD'nin eksenindeki iki kutuplu dünya 1970'li yıllara da damgasını vurmuştur. NATO üyesi ülkeler, Varşova Paktı ülkeleri ve Bağlantısızlardan oluşan dünyada devletler genelde politikalarını ittifakı içinde oldukları blok paralelinde sürdürmüşlerdir. Ancak bu durumun istisnaları da olmuyor değildi. Türkiye'nin Kıbrıs sorunu temelinde politikalarını belirlemede işte bu istisnai durum gerçekleşmiştir.

İngilizlerin adayı terk edip Kıbrıs'ta Türk ve Rumlardan oluşan bir devlet kurulduğu yıllardan beri aslında Kıbrıs sorunu, İngiliz ve Amerika'nın da arzusu ile Türkiye'nin gündemindeydi. Rumlar tarafından kurulan silahlı mücadele örgütü EOKA ve yönetimin başında bulunan Makarios adadaki Türk varlığını bir azınlık olarak görmekte, adanın tümünün her anlamda Rumların kontrolünde olması için çaba harcamaktaydı. Kıbrıs'ın imkân dâhilinde, Enosis'i gerçekleştirerek, Yunanistan'a bağlanması da başlıca hedeflerden biriydi. Bu amaç doğrultusunda 1960'lı yıllarda adada Türklere karşı uygulanan şiddet ve siyasal baskı karşısında Türkiye diğer iki garantör ülke Yunanistan ve İngiltere'den beklediği desteği bulamamıştır. Bunun yanında ABD adaya bir müdahaleyi kesinlikle onaylamadığını ve böyle bir olası durumda verilen silahların hiçbir şekilde kullanılmayacağını dönemin ABD Başkanı Johnson'un kaleme aldığı ünlü mektubuyla açık bir şekilde belirtmiştir. Ayrıca, Sovyetler Birliği de adaya bir müdahaleye her daim karşı çıkmış ve bu Türkiye için bir çekince unsuru olmuştur. Tüm bunların yanında Türkiye'nin ne 1963 yılı İnönü döneminde ne de 1967 yılı Demirel döneminde adaya müdahale durumunda başarı sağlamayı garanti eden askerî gücü vardı.

Kıbrıs Barış Harekâtının hangi şartlar altında neden gerçekleştiğini açıklayabilmek.

1974 yılına gelindiğinde konjonktür değişmişti. Yunanistan'da özellikle Batı Avrupa ve Sovyetler tarafından benimsenmeyen bir Cunta yönetimi vardı. EOKA üzerinde Makarios'un etkisi azalmış

Cunta'nın kontrolü hâkimdi. Dünya ekonomik bir dar boğaz içindeydi. Arap-İsrail savaşları yaşanmıyordu. 1974 tarihi ayrıca, başta Kıbrıs olmak üzere, Türkiye ve Yunanistan açısından sonraki dönemler için yeni bir başlangıç tarihi olmuştur. EO-KA, Cunta yönetiminin desteği ile Kıbrıs'ta bir darbe ile Makarios'u devirmiş ve yerine Sampson'u getirmiştir. Amaç Yunanistan ile birleşmeyi, Enosis'i gerçekleştirmektir. Türkiye hemen harekete geçmiş, önce İngiltere'den garantör olarak adaya birlikte müdahalede bulunma teklifinde bulunmuş, ancak bu kabul edilmemiştir. NATO üyesi iki ülke olan bir Türk-Yunan savaşından çekinen ABD, iki ülke arasında arabuluculuk girişiminde bulunmuş ancak bu da başarılı olmamış, taraflar birbirinin isteklerini kabul etmemiştir. ABD ayrıca, Türkiye'nin olası müdahalesinde yaptığı yardımları durdurabileceğini de belirtmiştir. Girişimler sonuç vermeyince dönemin Ecevit-Erbakan hükümeti adaya müdahale kararı vermiştir. Burada iki unsuru daha belirtmek gerekir. Birincisi, Türkiye'nin eski dönemden aldığı derslerle askerî gücünü arttırmış olması ve bir çıkartma yapabilecek kabiliyete gelmesidir. İkincisi de önceki dönemlerden farklı olarak Sovyetlerin de durumdan rahatsız olmasıdır. Çünkü Yunanistan'daki Cunta yönetimi sağ eğilimli ve Sovyet karşıtı bir oluşumdu ve böyle bir yönetimin adadaki varlığı Sovyetleri de rahatsız etmekteydi.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı iki aşamalı gerçekleşmiştir. İlki, iki gün sürmüş ve adanın yaklaşık %7'si ele geçirilmişti. Ardından I. Cenevre Konferansı toplanmış, Türkiye'nin bir çok talebi kabul edilmiş ve görüşmelerin devamı için tekrar toplanmasına karar verilmiştir. II. Cenevre Konferansı olarak anılan bu süreçte ise daha önce alınan kararların uygulanmadığı ve Yunan tarafının bir oyalama taktiği güttüğünü söyleyen Türk tarafı görüşmeler daha bitmeden hareketin ikinci aşamasına geçmiştir. Bu son aşamada ise adanın %37'si ele geçirilmiştir. İkinci harekâtın sonunda adanın kuzeyi artık Türklerin kontrolüne geçmişti. Bu hareket Rum tarafında da etkisini göstermiş, bunun ilk etkisi ise Yunanistan'da ise askerî yönetimin son bulması, Kıbrıs'ta ise Sampson'un devriliş tekrar Makarios'un gelmesi olmuştur.

ABD tarafından uygulanan silah ambargosunun Türk dış politikasında yarattığı çok yönlü etkiler ve bunların neden ve sonuçlarını sıralayabilmek.

Özellikle 2. Harekat sonrasında gerek Yunanistan ve Makarios yönetimi gerekse ABD Türkiye'nin adadan derhal çekilmesini istedi. Türkiye ise adada kalıcı bir barış ve Türklerin güvenliği garanti altına alınana kadar adadan çıkmayacağını açıkladı. Yunanistan'ın buna cevabı ise, NATO'dan ayrılmak oldu. Zira Yunanistan Türkiye'nin bütün orduları ve silahları NATO'ya aitken, bir başka NATO üyesine "saldırının" engellenememesini kabul edilemez bulduğunu ilan ediyordu. ABD ise Türkiye'ye karşı ambargo uygulama kararı aldı. Batı'dan ve Sovyetlerden yükselen ortak ses Makarios yönetiminde tek bir Kıbrıs'ı tanıdıkları ve bir *işgalci* olarak Türkiye'nin Kıbrıs'tan çıkması oldu. Türkiye ve adadaki Türkler ise artık iki toplumun ortak bir şekilde birlikte yaşayamayacağını, çözümün ancak gevşek bir federe sistem olabileceğini dile getirmiştir. Hatta bunu uygulamaya sokmak üzere 1975 yılında adada Rauf Denktaş'ın önderliğinde Kıbrıs Türk Federe Devleti kuruldu. Ancak bu talep karşılık görmedi.

Bu çerçevede ABD ambargosu ve Petrol Krizi'nin yarattığı ekonomik bunalım Türkiye'nin o güne dek uyguladığı tek yönlü dış politika anlayışının ne kadar sakıncalı olduğu konusunda önemli bir tecrübe oldu. Bu bağlamda Türkiye, başta Ortadoğu ülkeleri ve Sovyetler olmak üzere uluslararası alanda ilişkilerini geliştirme çabasına girdi. Sovyetler de NATO üyesi olan bir ülkeyi yanına çekme arzusuyla bu ikili ilişkileri geliştirmek için adımlar attı. Ancak Türkiye ilişkilerini iyi komşuluk ilişkileri ötesine taşıma yanlısı olmamış, var olan dengeleri gözetmiştir. Özellikle, Arap ülkeleri ile hep mesafeli bir ilişkisi olan Türkiye gerek yaşanan Petrol Krizi gerekse Kıbrıs konusunda uluslararası alanda destek arayışları sebebiyle bu ülkelerle olan ilişkilerini geliştirme çabasına girmiş, Uluslararası İslam Konferansı Örgütü gibi kurumlarda daha faal yer alamaya gayret etmiş, FKÖ'nin varlığını tanımış, İsrail'e karşı Arapları desteklemiştir. Bu çaba sonucu Ortadoğu ülkeleriyle ticaret hacmi oldukça artmış, nispeten daha ucuz petrol alma fırsatı olmuştur. Ancak, kurulduğundan beri Bağlantısızların bir üyesi olan Kıb-

rıs konusunda ise yine Bağlantısız olan bu ülkelerden beklediği desteği alamamıştır. 1980'lere gelindiğinde Amerika uyguladığı ambargonun bir etki yaratmadığını gördüğünden ve var olan siyasal konjonktür içinde Türkiye'ye duyduğu ihtiyaç sebebiyle ambargoyu kaldırmış, ardından ilişkiler tekrar düzelmeye başlamıştır.

Ege Denizi'ndeki sorunun nedenlerini ve dönem içinde neler yaşandığını açıklayabilmek.

1970'lerde tekrar gündeme gelen ve hala çözülmemiş olan sorunlardan birisi de Ege sorunu olmuştur. Bu sorunu temel kaynağı da Ege'deki kıta sahanlığı meselesidir. 1936 yılında Yunanistan tek taraflı olarak karasularını 3 milden 6 mile çıkarmış ve buna Türkiye hiçbir tepki göstermemiştir. 1964 yılına gelindiğinde ise Türkiye de karasularını 6 mile çıkardığını açıklamıştır. Yunanistan buna karşılık aynı yıl Ege'deki adalarını silahlandırmaya başlamış ve bu Türkiye'nin büyük tepkisine neden olmuştur. 1974 Kıbrıs harekâtından sonra ise Ege sorunu daha da büyümüş, Yunanistan adalardaki silahlandırmayı arttırmanın yanında karasularını 6 milden 12 mile çıkaracağını açıklamıştır. Türkiye adalardaki silahlanmaya karşı güvenliğini sağlamak için NATO'dan bağımsız Dördüncü Ordu (Ege Ordusu) adında bir ordu kurmuş, 12 mil konusunda da, bunun uygulanması halinde bu eylemi savaş nedeni (Casus Belli) sayacağını açıkça dile getirmiştir. Karasuları meselesi, ülkelerin hava sahası konusunda da sorun yaşamasına neden olmuş, 1974 yılında Ege'de uçuşların yasaklanmasına kadar giden bu durum ancak 1980 tarihinde son bulmuştur. Ancak Ege sorunu tıpkı Kıbrıs gibi tam olarak çözüme kavuşmamıştır.

Kendimizi Sıyalım

1. Kıbrıs'ta Rumlar tarafından kurulan ve adayı Yunanistan'a bağlamak isteyen örgütün adı nedir?
  - a. Kıbrıs Rum Mukavemet Gücü
  - b. Kıbrıslılar Kurtuluş Örgütü
  - c. Kıbrıslı Savaşçılar Ulusal Örgütü
  - d. Kıbrıslı Rum Mukavemet Gücü
  - e. Kıbrıs Savaşçıları Rum Örgütü
2. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtına kadar Rum güçlerine karşı Kıbrıs'ta mücadele eden 1957 tarihinde kurulmuş Türk örgütün adı nedir?
  - a. Kıbrıslı Türkler Mücadele Birliği
  - b. Türk Mücadele Teşkilatı
  - c. Kıbrıslı Türkler Mukavemet Örgütü
  - d. Kıbrıslı Türk Mukavemet Birimi
  - e. Türk Mukavemet Teşkilatı
3. 1974 Barış Harekâtının gerçekleşmesinde o dönemi hangi olay Türkiye için bu harekâtın meşru gerekçesini oluşturmuştur?
  - a. Makarios'un Yunan kuvvetlerinin de desteği ile Türk bölgelerini işgali
  - b. EOKA-B'nin Yunan Cuntası'nın da desteği ile Makarios hükümetini devirmesi
  - c. Yunan Cuntası'nın Türkiye'ye savaş ilanı
  - d. Türkiye'nin Kıbrıslı Türklerin yaşadığı bölgeleri topraklarının bir parçası görmesi
  - e. Makarios'un Kıbrıs'ın güneyinde Türklerden arındırılmış bir Rum devleti kurma girişimi
4. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleşikten sonra Yunanistan'ın uluslararası alanda ilk tepkisi ne olmuştur?
  - a. Türkiye'ye savaş ilan ettiğini açıklamıştır
  - b. Birleşmiş Milletlerden ayrılmıştır
  - c. Varşova Paktına katılmıştır
  - d. NATO'dan ayrılmıştır
  - e. Türkiye'ye ambargo uygulamıştır
5. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türk tarafı Kıbrıs'ta nasıl bir çözüm istemiştir?
  - a. Adada nüfus oranına uygun temsil
  - b. Federatif bir Kıbrıs yönetimi
  - c. Adadaki Türk bölgelerinin Türkiye'ye ilhakı
  - d. Türk ve Yunan askerlerinden ve silahtan arındırılmış birleşik bir Kıbrıs Cumhuriyeti
  - e. Birleşmiş Milletler kontrolünde bir Kıbrıs merkezi bir Kıbrıs Cumhuriyeti
6. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası uygulanan ABD ambargosunu sonucu Türkiye nasıl bir dış politika izlemiştir?
  - a. Sovyetler Birliği ve Arap dünyası ile yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır
  - b. Karşılıklılık esasına dayanarak ABD'ye ambargo uygulamıştır
  - c. NATO'dan çıkmış, toraklarındaki üstlerin başka ülkelerce kullanımını yasaklamıştır
  - d. Güney Amerika ülkeleri ile ABD'ye karşı ittifak arayışlarına girmiştir
  - e. Ambargo'nun devamı durumunda Kıbrıs'ı ilhak edeceğini belirtmiştir
7. Aşağıdakilerden hangisi 1970-1980 arasında Türkiye'nin Ortadoğu'daki politikalarından biri **değildir**?
  - a. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün varlığını tanımıştır
  - b. İslam Konferansı Teşkilatı ile daha yakın ilişkiler yürütmüştür
  - c. Ucuz petrol arayışına girmiştir
  - d. İsrail'in Doğu Kudüs'ü işgalini meşru görmüştür
  - e. İsrail varlığının bölge ülkelerince de tanınması gereğini vurgulamıştır
8. Aşağıdakilerden hangisi 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası ABD'nin ambargo uygulamasında etken olan unsurlardan biri **değildir**?
  - a. ABD'deki Rum lobilerin etkisi
  - b. Haşhaş yasağının kaldırılması bıraktığı etkinin devamı
  - c. Amerikan silahlarının kullanılması
  - d. Türkiye'nin adadan çıkmasını sağlama çabası
  - e. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile çok yakın ilişkiler kurması
9. Türkiye, Ege Denizi sorununda neyi casus belli olarak kabul etmektedir?
  - a. Yunanistan'ın karasularını 6 mile çıkarmasını
  - b. Yunanistan'ın 12 adayı silahlandırmasını
  - c. Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarmasını
  - d. Yunanistan'ın Gökçeada ve Bozcaada'yı ilhak etme isteğini
  - e. Yunanistan'ın Kardak Kayalıkları'nı ilhak etme isteğini
10. Türkiye, Ege adalarının Yunanistan tarafından silahlandırmasına karşılık ne yapmıştır?
  - a. Bu eylemi casus belli olarak nitelendirmiştir
  - b. Bu eyleme elindeki adaları silahlandırarak karşılık vermiştir
  - c. Trakya'daki asker sayısını arttırmıştır
  - d. NATO'dan bağımsız Dördüncü Ordu'yu kurmuştur
  - e. Adalar Yunan toprağı olduğu için bu eylemi meşru kabul etmiştir

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız yanlış ise “Kıbrıs Sorunu” konusunu gözden yeniden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise “Kıbrıs Sorunu” konusunu gözden yeniden geçiriniz.
3. b Yanıtınız yanlış ise “1974 Kıbrıs Barış Harekâtı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise “1974 Kıbrıs Barış Harekâtı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise “1974 Kıbrıs Barış Harekâtı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “Amerika Birleşik Devletleri Ambargosu Ve Dönemin Dış Politikası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise “Türkiye-Ortadoğu İlişkileri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlış ise “Amerika Birleşik Devletleri Ambargosu Ve Dönemin Dış Politikası” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Ege Sorunu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise “Ege Sorunu” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İki toplum arasında gerginlikler İngilizlerin adadan çekilmesi ve kurulan yeni Kıbrıs Devleti'nin ardından Rumların örgütlü bir şekilde Türklere saldırmasıyla başlamış, 21 Aralık 1963 yılında iki Rum polisin iki sivil Türk'ü öldürmesiyle kanlı çatışmalar artmıştır. EOKA öncülüğünde Türklerin kıyımına Türkiye sert bir tepki göstermiş ve adaya müdahale planını ortaya koymuş ancak bu gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin adaya askerî bir müdahalede bulun(a)mamasının temel nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Olası müdahalenin Türk ordusundaki yetersizlikler yüzünden başarısızlığa uğraması ve sonrasında bunun telafisinin mümkün olmayacak sonuçlar doğurması. Müdahalenin NATO müttefiki olan Türkiye ve Yunanistan arasında bir savaşa dönüşme olasılığı. ABD'nin bu tür bir askerî müdahaleye kesin olarak karşı olması ve ABD'deki Rum lobilerinin etkin Türkiye karşıtı faaliyetleri. Sovyetlerin Rum yanlısı tutumu ve Makarios'u tüm adanın temsilcisi olarak görmeleri sebebiyle olası bir müdahalede Sovyetlerin müdahalesinden çekinilmesidir. 1967 tarihinde adada yaşanan sorunlar sırasında Demirel hükümeti de benzer se-

beplerden adaya müdahalede bulunamamış ve diplomatik yollar denenmiştir. 1967 tarihinde Türk ordusunun lojistik bakımından oldukça sınırlı imkânlarla sahip olması (6 helikopter, 2 çıkartma gemisi ve 150 paraşüt) da son derece önemli bir faktördür.

Sıra Sizde 2

1970'ler Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkilerini daha da geliştirmeye çalıştığı dönemler olmuştur. Örneğin, 1973 yılındaki İsrail-Arap savaşında Arap yanlısı bir politika izlemiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası uygulanan “Amerikan Ambargosu” ilişkilerin daha da ivme kazanmasını sağlamıştır. Türkiye Bu dönemde, BM'de yapılan oylama ve görüşmelerde Arap yanlısı bir politikasını sürdürmüştür. Ancak yine de Türkiye, bu ülkelerin İsrail ile ilişkilerini tamam kesme arzusunu reddetmiş ve İsrail'in bölgedeki varlığının tanınması gerektiğini vurgulamıştır. Daha önce ihtiyatla yaklaştığı *İslam Konferansı Örgütü* ile yakın temasa geçmiştir. Bunda Kıbrıs ve Ege konusunda destek arayışının da önemli rol oynadığı söylenebilir. Türkiye 1975 tarihinde *Filistin Kurtuluş Örgütü*'nü (FKÖ) Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak tanımıştır. 1979 tarihinde İran'da Şah'ın devrilip Humeyni rejiminin gelmesi dengeleri değiştirmiş, ABD'nin Tahran Büyükelçiliğinin basılması ardından ABD'nin müttefiklerinden istediği ambargoyu Türkiye İran'a karşı uygulamamış, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmemesine özen göstermiştir. Arap dünyası ile yaşanan yakın ilişkiler Petrol Krizi sırasında nispeten ucuz petrol satın almamızı da sağlamıştır. Ancak, Türkiye Kıbrıs konusunda Arap dünyasından istediği desteği hiçbir zaman bulamamıştır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Arı, T. **Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Cilt: 50 Sayı: 1
- Bal, İ.,(2004), **“21.Yüzyılda Türk Dış politikası”**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Bölükbaşı, S.,(2001), **“Barışçı Çözumsuzlük”**, İstanbul: İmge Kitapevi
- Dağ.A.E., (2009), **“Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü”**, İstanbul: Ağaç Kitapevi
- Çağrı, E., **“ABD ve NATO’yla İlişkiler”**, Derleyen: Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Cilt 1 1919-1980), İstanbul: İletişim Yayınları
- Fırat, M., **“Yunanistan’la İlişkiler”**, Derleyen: Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Cilt 1 1919-1980), İstanbul: İletişim Yayınları
- Gönlübol, M., (1996), **“Olaylarla Türk Dış Politikası”**, Ankara: Siyasal Kitapevi
- Güldemir, U., (1986), **“Kanat Operasyonu”**, İstanbul: Tekin Yayınevi
- Kalelioğlu, O., (2008), **“Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea”**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 41, Mayıs 2008
- Sönmezoglu, F., (2006), **“II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası”**, İstanbul: Der Yayınları
- Sönmezoglu, F. (derleyen), Deniz Ülke Arıboğan, Gül- den Ayman, Beril Dedeoğlu, (2010), **“Uluslararası İlişkiler Sözlüğü”**, İstanbul: Der Yayınları
- Sönmezoglu, F. (derleyen), (2004), **“Türk Dış Politikası Analizi”**, İstanbul: Der Yayınları
- Tosun, R., (2001), **Kıbrıs Meselesi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı : 10, Yıl : 2001
- Henry Kissinger <http://www.henryakissinger.com/biography.html>
- NTVMSNBC Haber Portalı
<http://www.ntvmsnbc.com/id/24947042>
- KKTC Cumhurbaşkanlığı
<http://www.cm.gov.nc.tr/GecmisMeclisBas- kan.aspx>
- American Foreign Policy PBwiki <http://americanforeignpolicy.pbworks.com/w/page/12563734/Six%20Day%20War,%201967>

8

Amaçlarımız

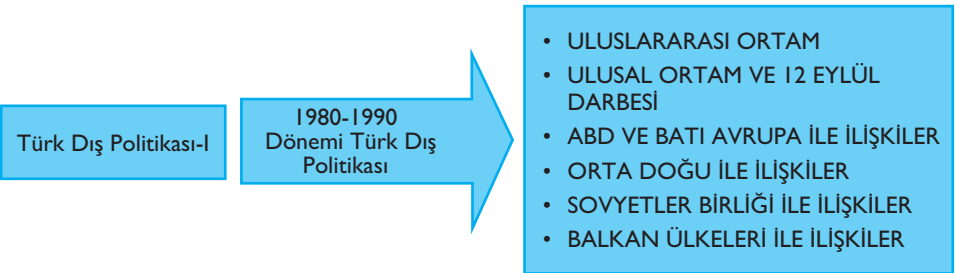
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- 1980-1990 döneminde ulusal ve uluslararası ortamın nasıl ve hangi koşullarda şekillendiğini açıklayabilecek,
- 1980-1990 döneminde ABD ve Batı Avrupa ile Türkiye ilişkilerinin hangi parametrelerle şekillendiğini sıralayabilecek,
- 1980-1990 dönemi içerisinde Orta Doğu ile Türkiye ilişkilerinin nasıl şekillendiğini sıralayabilecek,
- 1980-1990 döneminde Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğini açıklayabilecek,
- 1980-1990 döneminde Balkan Ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğini açıklayabilecek bilgi ve becerilere sahip olabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Yeşil Kuşak Projesi
- Aşırı (Radikal) İslam
- Kürdistan İşçi Partisi (PKK)
- ASALA
- Turgut Özal
- 1982 Anayasası
- Kenan Evren
- Körfez Savaşı
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
- Avrupa Topluluğu (AT)
- Yunanistan
- Irak-İran Savaşı
- Su Sorunu
- Bulgaristan

İçindekiler

1980-1990 Dönemi Türk Dış Politikası

ULUSLARARASI ORTAM

1980-1990 döneminde ulusal ve uluslararası ortamın nasıl ve hangi koşullarda şekillendiğini açıklamak.

1980'li yıllarda, o zamana kadar dünya düzenine egemen olan “gevşek iki kutuplu” anlayışın yerini daha gerilimli politikalara bıraktığını görmekteyiz. Bu gerilim özellikle Sovyetler Birliği'nin 24 Aralık 1979'da Afganistan'a asker göndermesi ile başlamış, Sovyetlerin uzun menzilli füzelerini Doğu Avrupa topraklarına yerleştirme girişimleriyle yoğunlaşmıştır. Aynı dönemde, Amerika Birleşik Devletleri Batı Avrupa'da savunma amaçlı daha modern füzeler konuşlandırma kararı almıştır. Özellikle 1981 yılında *Ronald Reagan*'ın ABD'de başkan olmasıyla bu süreç hızlanmıştır. Reagan hükümeti, bu karşılıklı silahlanma ilişkisinde izlediği politika ile ABD'yi dünyada öncü ülke konumuna getirme amacını gütmüştür. Bunu iki şekilde gerçekleştirme yolu olduğu düşünülüyordu. Bunlardan bir tanesi büyük yatırımlar ve harcamalar gerçekleştirerek silahlanma yoluna gitmek ve Sovyetleri de bu yola çekip ekonomik olarak çökertmekti. Reagan'ın Sovyetlerle ilişkileri gerginleştiren adımlarından biri olan ve “**Yıldız Savaşları Projesi**” olarak adlandırılan *Stratejik Savunma Girişimi* bu dönemin bir projesi olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir yol ise mevcut silah sistemlerini Sovyetlere karşı bir pazarlık aracı olarak kullanmak ve buradan verilecek tavizlerle Sovyetleri istenilen siyasi ve askerî çizgiye çekip ABD'nin dünya liderliğini kabul ettirmektir. ABD, süreç içinde bu tercihlerden ikincisini seçmiş ve Sovyetlerle masaya oturmuş, gerçekten de bu sonuç vermiş özellikle 11 Mart 1985'de Mikhail Gorbacov'un Sovyetlerde yönetime gelmesi ile nispi bir yumuşama sağlanmıştır. 1987 yılına gelindiğinde taraflar *orta menzilli nükleer güçlerin* (Inter Mediate Range Nuclear Force-INF) karşılıklı olarak yok edilmesi konusunda anlaşmışlardır. Bu anlaşma ayrıca, güç dengesinin Avrupa'dan ABD'ye kaydığı bir dönemdir.

Dönemin Ronald Reagan öncülüğündeki politikası, “**Reagan Doktrini**”, dünyadaki tüm anti-komünist ve anti-Sovyet hareketlerin ABD tarafından desteklenmesi üstüne kurulmuştur. Bu bağlamda ülkelerdeki anti-komünist rejimler ve örgütler desteklenmiş, siyasi, ekonomik ve askerî yardımlar buna uygun yapılmıştır. Ayrıca, ABD Başkanı *Jimmy Carter* döneminde başlayan, Sovyetlerle mesafeli ilişkileri olan ve Batı yanlısı politika izleyen İslam ülkelerinin desteklenmesi politika-

Yıldız Savaşları Projesi: Stratejik Savunma Girişimi olarak da bilinen proje, ABD'nin 1980'lerde başlattığı bir nükleer savunma projesidir. Proje, karşılıklı mahvolma esasına dayanarak caydırıcı etki yaratan nükleer denge anlayışı yerine nükleer silahların kullanım aşamasında yok edilmesine dayanmaktadır. Buna göre düşman füzeler uzaya yerleştirilen lazer vb. ışınlarla yok edilecektir (Sönmezoglu, 2010:604).

sına devam edilmiştir. Bu ülkelerin başında Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan gibi ülkeler gelmektedir. Bu ülkelerin SSCB karşısında doğal bir kalkan olarak konuşlandırılması ve bunun için ABD'nin aktif desteği düşüncesi **“Yeşil Kuşak Projesi”** olarak da adlandırılmaktadır. Bu politikayla amaç, bu ılımlı İslam ülkeleriyle iş birliği yapmak ve Sovyet yayılmacılığını durdurmaktır. Afganistan'ın o dönem Sovyetler tarafından işgali, devrim sonrasında İran'ın ABD ekseninden çıkması, Suriye'ye yerleştirilen Sovyet füzeleri bu politikanın önemli somut referansları olmuştur. Bu proje içinde İran ise farklı bir yerde durmaktadır. 1979 başında yaşanan İran İslam Devrimi ile ABD yanlısı Şah Rıza Pehlevi rejiminin yıkılması ve yerine A. Humeyni'nin gelmesi ile İran'da ABD başta olmak üzere Batı karşıtlığı yükselişe geçmiş, Batı da bunu **“Aşırı (Radikal) İslam”** olarak nitelemiştir. Dönemin uluslararası arenadaki oyuncularından biri olarak öne çıkmaya başlayan ülkelerden biri de Çin Halk Cumhuriyeti olmaya başlamış, dengelerin Batı lehinde değişmesinde etkili olmuştur. 1970'li yıllarda bozulmaya başlayan Çin-Sovyet ilişkileri, Sovyetlerin yayılmacılığı ile 1980'li yıllara gelindiğinde giderek artmıştır. Bu dönem, Batı ile daha yakın ilişkiler kurmaya çalışan Çin, *“anti-negomanyacı”* bir politika izleyerek *“dengenin dengeleyicisi”* konumuna gelmiştir. (Sönmezoglu,2006:379-383)

Sovyetler Birliği 1980'lerde ekonomik-mali anlamda özellikle de silahlanma harcamalarından dolayı büyük bir darboğaza girmiştir. *Petrol Krizi* döneminde önemli bir gelir elde eden SSCB, bu gelirini uzay projelerine ve silahlanmaya harcamak zorunda kalınca, toplumsal refahın artması sağlanamamış, bu da çöküşü hızlandırmıştır. Vatandaşlarının eğitim, sağlık, istihdam, barınma gibi ihtiyaçlarına yeterince cevap veremeyen SSCB'de asıl önemli kırılma ise 11 Mart 1985'te yönetime gelen **Mik-**

hail Gorbaçov ile birlikte yaşanmıştır.

Söylem ve uygulama bakımından kendinden önceki bütün liderlerden belirgin bir biçimde ayrılan Gorbaçov, altı yıllık iktidarı döneminde *“Glasnost”* ve *“Prestroika”* adı altında etkin reformlar gerçekleştirme çabası içinde olmuştur. Bunun için öncelikle Batı ile çatışmalarını en aza indirmeye çalışmış ve iyi niyet göstergesi olarak nükleer denemeleri durdurduğunu açıklamış, ardından orta ve kısa menzilli füze anlaşmalarını ABD ile imzalamış ve Afganistan'dan tek taraflı olarak çekilmiştir. Sovyetlerin 1988 yılına gelindiğinde Doğu Avrupa'daki askerlerini çekeceğini açıklaması bu ülke yönetimlerinde büyük bir

şok etkisi yaratmış ve Sovyetlere karşı güvensizliklerini arttırmıştır. Bu güvensizlik ve yalnız bağımsızlık özlemi ve uluslararası diğer konjonktürel gelişmelerle birleşince, süreç komünist Doğu Blok ülkelerinin tek tek bağımsızlıklarını ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Sovyetler bu süreci durdurmaya çalışsa da başarılı olamamış ve ABD'nin tek süper güç olarak kaldığı yepyeni bir dönem başlamıştır.

1980'li yıllar Balkanlar ve Orta Doğu'da da özellikle Türkiye için krizlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Papandreu yönetimdeki Yunanistan ile ilişkiler gergin şekilde devam ediyordu. Bulgaristan ise 1984 yılından itibaren ülkesindeki Türklere karşı yoğun bir baskı uyguluyor, bu baskılar birçok Türk'ün Türkiye'ye göç et-

Resim 8.1

Mikhaıl Gorbaçov (1931-): Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği devlet adamı. 1985-1991 yıllarında Sovyetler Birliğini yönetmiştir. 1990 yılında Nobel Barış Ödülü almıştır.

mesine neden oluyordu. Orta Doğu'da ise yaşanan İran-İrak savaşı, Kuzey Irak'ta bir yönetim boşluğu yaratmış, bu da Türkiye için özellikle 1984 sonrasında önemli bir güvenlik tehdidi yaratmıştı (Oran, 2004:11-15).

1980-1990 yılları arasındaki uluslararası ortamın temel unsurlarını sıralayınız.

ULUSLARARASI ORTAM VE 12 EYLÜL DARBESİ

Türkiye'de yaşanan ve önemli ölçüde güçsüz ve çok partili koalisyonlardan kaynaklanan siyasal istikrarsızlık, beş bin kişinin hayatını kaybettiği ideolojik çatışmalar (anarşi) ve ekonomik bunalım 70'lerin ikinci yarısında çok ciddi bir bunalım yaratmıştı. Bu dönemde ülkede yaygın sıkıyönetim uygulamasına rağmen çatışmalar engellenememişti. Can güvenliğinin her şeyden daha önemli bir öncelik hâline geldiği bu dönemin sonunda 12 Eylül 1980'de askerler yönetime el koyacaktı. Aslında 1980 yılında Türkiye'de dış politika alanında en önemli hususlardan birisi Kıbrıs sorunu, diğeri ise AET'ye üyelik başvurusu konusuydu. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonrasında hızla demokrasiye geçen ve AET'ye üyelik başvurusunda bulunan Yunanistan adım adım AET'ye yakınlaşırken Türkiye aynı dönemde AET ile ilişkileri dondurmaya önermişti. 1979'da iktidara gelen S.Demirel azınlık hükûmeti ise AET konusunu yeniden gündeme taşımaya denedi. Böylece hem Yunanistan'ın üyeliğini geciktirmek hem de Yunanistan AET üyesi olursa ortaya çıkacak yeni kriz dönemini yumuşatmak amaçlı bu girişim, azınlık hükümetini dışarıdan destekleyen Erbakan liderliğindeki MSP'nin şiddetli itirazı ile karşılaşmıştır. 5 Eylül 1980'de (yani askerî darbeden tam bir hafta önce) MSP'nin verdiği gensoru önergesi CHP tarafından da desteklenince Demirel Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen "*Millî menfaatlere aykırı politika izlediği*" gerekçesi ile kabineden düşürülmüş ve AET'ye başvuru planı gerçekleşmemiştir.

12 Eylül 1980'de iktidara el koyan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren liderliğindeki askerî yönetim S.Demirel hükümetine son vermiş, siyasi partileri kapatmış, parti liderlerini gözetim altına almış ve yargılamış, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni feshetmiştir. Ayrıca yüz binlerce kişi gözaltına alınmış, sendika ve derneklerin faaliyetleri tamamen durdurulmuştur. 1970'li yıllarda ülkenin Doğu ve Güneydoğusu'ndaki artan ayrılıkçı hareketler, 12 Eylül askerî rejiminin getirdiği Kürtçe konuşma yasağı, Diyarbakır Cezaevi başta olmak üzere cezaevlerindeki uygulanan kötü muameleler, **Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK)** 1980'li yılların başında arttırdığı terör eylemlerin gerekçesini oluşturmuştur. Bu dönem de, Türk dış politikası bakımından önemli bir başka konu da Ermeni kökenli **Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA)** terör örgütünün Türk diplomatlarına yönelik eylemleriydi. Bu örgütün faaliyetleri ancak 1985 yılına gelindiğinde azalmıştır.

12 Eylül darbesini yapan askerî yönetim daha ilk günden itibaren Türk dış politikasının geleneksel çizgisini koruyacaklarını, özellikle NATO'daki pozisyonun değişmeyeceğini tereddüte mahal kalmayacak şekilde ifade etmişlerdir. Zaten ABD için özellikle hem Afganistan'ın işgali hem de İran Devrimi nedeni ile bölgede Türkiye'nin önemi daha da artmıştı. Bu durum Türkiye-ABD ilişkilerinde yakınlaşma, Türkiye-Avrupa ilişkilerinde ise -askerî yönetim vesilesi ile- uzaklaşma yaşanmasına neden olmuştur.

12 Eylül rejiminin Türkiye'deki ekonomik sıkışıklığı aşmak ve bunun için de uluslararası ekonomiye eklenme politikasını desteklemek için aldığı önemli

Kürdistan İşçi Partisi (PKK): 1978 yılında kurulan PKK saldırı ve katliamları da içeren bir hazırlık sürecinin ardından, 1984 yılından itibaren düzenli şekilde silahlı eylemlere yönelmiştir. Ayırım gözetmeksizin gerçekleştirdiği terör saldırıları sonucunda, 35 binden fazla Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Terörist özelliğini gizleme amacına uygun olarak PKK, ismini Nisan 2002'de KADEK (Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi) olarak değiştirmiş, aynı amaç doğrultusunda 15 Ekim 2003'te Irak'ta yapılan bir basın açıklamasıyla ise ismini bu kez KONGRA-GEL (Kürdistan Halk Kongresi) olarak değiştirmiştir. (Kaynak: T.C Dışişleri Bakanlığı http://www.mfa.gov.tr/pkk_kongra-gel.tr.mfa)

stratejik kararlardan birisi **Turgut Özal**'ı ekonominin başına getirmesi olmuştur. Özal, Demirel Hükümeti döneminde Türk ekonomisinin ihracata dayalı yeni bir yapıya geçmesi ve uluslararası ekonomiyle entegre edilmesi amacını taşıyan **24 Ocak Kararları**'nın (1980) alınmasının mimarıydı. Askerî yönetim bu politikanın devamında kararlıydı. Bu dönem ilk yapılan uygulamalar iç talebi kırmak ve ihracatı özendirme oldu. Uluslararası konjonktürün Türkiye'ye olan ihtiyacı ekonomik olarak IMF ve büyük devletlerce desteklenmesini sağlamıştır. Bu destek, zamanla ülkenin uluslararası finans dünyasına bağımlılığını arttıran bir ortamı da yaratmıştır.

Resim 8.2

Turgut Özal (1927-1993): 1983 yılında Anavatan Partisi'ni kurmuş, aynı yıl yapılan genel seçimlerde ve 1987 seçimlerinde başbakan olarak görev yapmıştır. 31 Ekim 1989'da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin sekizinci cumhurbaşkanı olarak seçilen Özal 17 Nisan 1993 tarihindeki vefatına kadar görevini sürdürmüştür.

(Kaynak: http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumburbaskanlarimiz/turgut_ozal/)

ABD'nin "Yeşil Kuşak" adıyla adlandırdığı ve Sovyetlere karşı İslam ülkelerinden oluşacak bir cephe stratejisine Türkiye'nin 12 Eylül darbesi sonrasında yakınlığı söylenebilir. İç politikada İmam Hatip liselerinin artırılması, din dersinin zorunlu hâle getirilmesi gibi bazı uygulamaların yanı sıra uluslararası alanda ABD'nin desteği ile Pakistan ve Mısır ile daha yakın ilişkiler kurulmuş, İslam Konferansı Örgütü'nde ilk defa başbakanlık düzeyinde temsil gerçekleştirilmiş, örgütle ilişkiler geliştirilmiştir. Burada iki temel amaçtan söz edilebilir: Birincisi çok endişe edilen SSCB'ye karşı bir cephe oluşturulması, ikincisi ise İran'daki devrim sonrasında yükselen radikal İslam'ın yayılmasına karşı daha ılımlı bir İslam anlayışının güçlendirilmesidir.

12 Eylül darbesi 1970 yılında değişikliğe uğrayan 1961 Anayasası'nın da yürürlükten kalktığı bir dönemdir. Darbe sonrası askerî yönetim önce geçici bir anayasa, ardından **1982 Anayasası** olarak adlandırılan anayasayı hazırlamıştır. Bu anayasa 1982 yılında halk oylamasına sunulmuş ve halkın %91'den fazlası tarafından kabul edilmiştir. Bu referandum ile darbeyi gerçekleştiren **Kenan Evren** de 7 yıllığına Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 1983 yılında yapılan ve darbe öncesindeki siyasi partilerin katılmasına izin verilmeyen genel seçimlerde mevcut askerî yönetimin beklentisi ve hatta talebinin aksine sürpriz bir biçimde Turgut Özal liderliğindeki *Anavatan Partisi* % 45,14 gibi büyük bir oy ile tek başına hükümeti kuracak çoğunluğa ulaşmıştır. (Oran,2004:19-25).

Resim 8.3

Kenan Evren (1917-) : 1938 yılında Kara Harp Okulu'nu, 1949 yılında Harp Akademisi'ni bitiren Kenan Evren topçu subayı ve kurmay subay olarak silahlı kuvvetlerin çeşitli kademelerinde görev yaptı. 7 Mart 1978'de Genelkurmay Başkanlığı'na atandı. Bu görevi sırasında 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askerî müdahaleyle diğer görevlerinin yanı sıra Milli Güvenlik Konseyi ve devlet başkanlığını da üstlendi. 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulmuş ve kabul edilen Anayasa ile Türkiye'nin yedinci cumhurbaşkanı olarak göreve başladı. 9 Kasım 1989'da görev süresini tamamlayarak cumhurbaşkanlığından ayrıldı.
(Kaynak: http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumburbaskanlarimiz/kenan_evren/)

ABD VE BATI AVRUPA İLE İLİŞKİLER

1980-1990 döneminde ABD ve Batı Avrupa ile Türkiye ilişkilerinin hangi parametere göre şekillendiğini sıralamak.

Türkiye ve ABD İlişkileri

1980-1990 döneminde Türkiye-ABD ilişkilerini öncelikle askerî yönetim dönemi ve yeniden demokrasi dönemi olarak ikiye ayırmak gerekmektedir. Hiç kuşku yok ki her iki dönemde de pek çok diğer değişken nedeni ile karmaşık ilişkilerden söz etmek gerekmektedir. Ancak 1980-1983 yılları arasında Türkiye'deki askerî yönetimin ABD ile son derece yakın bir ilişki kurduğu ve hükümetler arasındaki sorunların en alt düzeye indiği rahatlıkla söylenebilir. Hatta 12 Eylül 1980 darbesinin bu bağlamda ABD'nin politikalarına uyan önemli sonuçları olduğu da rahatlıkla söylenebilir. Zira bu dönemde Afganistan'ın SSCB tarafından işgali ve İran'daki rejim değişikliği, ABD'nin bölgesel ve hatta küresel çıkarları bakımından büyük riskler taşımaktaydı. Böyle bir dönemde Türkiye'nin sadık müttefikliğine ve işbirliğine çok ciddi bir ihtiyaç söz konusudur. Türkiye'deki askerî yönetim bakımından ise darbenin uluslararası meşruiyeti ve desteklenmesi bakımından ABD'nin tavrı büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla 1980-1983 arasındaki Türkiye-ABD ilişkileri belki de en az sorunlu dönemini yaşamıştır. Hatta bu süreçte Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına yeniden dönüşü de olağanüstü bir hızla ve Türkiye'nin neredeyse hiçbir beklentisi karşılanmaksızın sağlanmıştır. Bu kararın daha sonraki yıllarda telafisi imkânsız pek çok sıkıntıya yol açtığı bilinmektedir.

6 Kasım 1983 seçimlerini zaferle tamamlayan Turgut Özal'ın 13 Aralık 1983'te kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin 43. Hükümeti ile Ronald Reagan'ın başkanlığını yaptığı ABD arasındaki ilişkiler de nispeten olumlu bir seyir takip etmiştir. Bunda aynı dönemde Avrupa ile yaşanan sorunların artmasının da önemli payı bulunmaktadır.

1980 yılına gelindiğinde Reagan'ın ABD Başkanı olmasıyla "Yeni Soğuk Savaş" dönemine girildiği kabul edilir. Bunun belirleyici etkenleri, Sovyetler'in Afga-

nistan'ı işgali ve Doğu Akdeniz'e inme çabası, İran'ın yaşadığı rejim değişikliği ile Batı ittifakından ayrılması, İran-Irak savaşı ve PASOK yönetimdeki Yunanistan'ın ABD karşıtı tutumu olarak sıralanabilir. 1970'lerde ABD ile zayıflayan ilişkiler işte bu nedenlerle Türkiye ile olan ilişkileri geliştirmeyi elzem kılmıştır (Sönmezoğlu, 2006:389). Bu dönem, ABD ve Batı dünyası için özellikle Orta Doğu petrollerinin ve bu bağlamda Basra Körfezi'nin öneminin büyüklüğü açısından Batı ittifakının bir parçası olan Türkiye'nin stratejik değerini çok artırmıştır. ABD için Orta Doğu'daki petrol bölgelerinin güvenliği hayati bir öneme sahipti ancak konjonktür Sovyetlerden yanaydı. Bu konjonktürü değiştirmek, bölgeyi kontrol edebilmek ve petrol yollarını güvence altına almak için ABD'nin Türkiye'den destek alması son derece önemliydi.

1980'li yılların ilk sekiz yılı, Türkiye'nin iki komşusu arasında, 1 milyondan fazla insanın öldüğü ama galibi olmayan İran-Irak savaşı ile geçmiştir. Bu savaşın başlangıç yıllarında Irak üstünlüğü ele geçirmiş gibi olsa da sonraki yıllarda İran'ın durumu dengelemesi ile savaş sadece bir yıpratma savaşına dönüşmüştür. Bu savaşta İran'daki rejim değişikliğinden ve büyükelçilik işgali gibi sonraki gelişmelerden rahatsızlık duyan ABD'nin Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak'a destek vermesi, konuyu sadece İran-Irak savaşı olmanın ötesine taşımıştır. Bu dönem Türkiye'nin iki ülke karşısında "denge" politikası izlediği yıllar olmuştur.

Bölgedeki önemli gelişmeler çerçevesinde ABD'nin Türkiye'den beklentileri de yükselmiştir. Bunlardan bir tanesi Türkiye topraklarında bir **Çevik Kuvvet** oluşturma isteğidir. ABD, Orta Doğu'daki kontrolünü artırmak için NATO üyesi olan, gelişmiş bir alt yapıya sahip, coğrafi açıdan çok uygun bir noktada bulunan Türkiye'nin bu güce izin vermesini istemiştir. Ancak Türkiye bu talebe karşı çıkmıştır. Eğer bu türde bir girişim olacaksa bunun NATO bünyesinde yapılmasını isteyen Türkiye, oluşturulacak bir gücün ABD tarafından NATO'ya danışmadan kullanılmasından çekinmiştir. Ayrıca Türkiye, İsrail yanlısı bir politika izleyen ABD'nin kurulacak bu gücü İsrail lehine kullanması durumunda, Arap ülkeleri ile ilişkilerinin bozulacağını biliyordu. Türkiye'nin bu tavrı Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği 1990 **Körfez Savaşı**'na kadar sürmüştür. ABD, bu dönemde Türkiye'deki bazı füze sistemlerinin ve savaş uçaklarının nükleer kapasitelerinin güçlendirilmesini de istemiştir. Burada ABD'nin amacı, Sovyetlerle ve Doğu Avrupa'da bulunan orta menzilli füzelerin kaldırılmasına ilişkin, 1987 yılında yaptığı **INF** anlaşmasıyla ortaya çıkan savunma boşluğunu Türkiye üzerinden gidermektir. Türkiye gerek Sovyetleri kışkırtmamak gerekse kendi ordusunun konvansiyonel gücünü artırıp modernize etmek istemesi yüzünden bu talebe de sıcak bakmamıştır (Sönmezoğlu, 2006:390-391).

1970'lerde başlayan Türk ordusunun alternatif kaynaklardan ama özellikle kendi kaynaklarından yararlanma politikası, 1980'li yıllarda Özal döneminde de devam etmiştir. Ancak ulusal savunma sanayi oluşturma politikasında iki konu Türkiye için sorun teşkil ediyordu. Bunlar, finansman eksikliği ve teknoloji transferinin sağlanamamasıydı. Bu soruna, çapıcı örneklerden birisi olarak Türkiye-ABD arasındaki F16 savaş uçaklarıyla ilgili proje gösterilebilir. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu F16'ların montajının Türkiye'de yapılması ve bu adımla Türk havacılık sanayisinin gelişmesine katkı sağlamak düşüncesiyle 1987 yılında F16'ların elektronik haberleşme sistemlerinin Türk sistemine çevrilmesinde ve radar sistemlerinin verilmesi noktasında yaşanan sıkıntılar yaşanmıştır.

ABD bölgede Türkiye'ye olan ihtiyacının artmasına paralel olarak 1974 Kıbrıs müdahalesi üzerine koyduğu ambargoyu 1978'de kaldırdığından beri yaptığı yardımları artırmıştır. Hatta Avrupa ülkelerinin aksine 12 Eylül darbesiyle demokrasi-

nin kesintiye uğraması bile Türk-ABD ilişkilerini çok etkilememiştir. Ancak ABD'nin askerî yardımları konusu sürekli tartışma yaratmıştır. Bunun sebebi de Yunanistan ile gözetilen dengeydi. ABD yaptığı yardımlarda **7/10** politikasını uyguluyordu. Buna göre, eğer Türkiye'ye 10 birimlik bir yardım yapılıyorsa Yunanistan'a 7 birimlik yardım yapılıyordu. Oysa Türkiye'nin ihtiyacı ve büyüklüğü 1/7 gibi bir dengeyi gerektiriyordu. Türk tarafı, yardımların ülkelerin NATO'ya olan katkıları ve bölgesel rolleri paralelinde yapılmasını istiyordu. Ancak, ABD Kongresi görüşmelerinde karar hep 7/10 oranına göre kabul edilmiştir. 1985 yılında *SEIA*'nın yenilenmesi sürecinde Türkiye benzer taleplerini iletmış ancak Kongre'nin kararı değişmemiştir. Amerikan Kongresi'nin Türkiye'nin taleplerine kayıtsız kalmasında Kıbrıs sorunu, Türk-Yunan ilişkileri ve ülkedeki Rum, Ermeni lobilerinin Türkiye karşıtı propagandası da etkili olmuştur. ABD, Kıbrıs sorununu iki açıdan değerlendirmiştir. Bunlardan birisi Kıbrıs sorunu üzerinden bir Yunan-Türk çatışmasını önlemektir. ABD, Ege sorununda da bu doğrultuda bir politika izlemiştir. Bir diğeri ise ABD'nin Kıbrıs'ı Akdeniz'de bir uçak gemisi gibi görmesi ve bölgeyi kontrolde buradaki üslerin önemidir. Özellikle 1980'lerin başlarında Yunanistan'da iktidarda olan *Papandreu* hükümetinin ülkesinde nükleer silahlara izin vermeyerek, Balkan ülkelerinde nükleer silahsızlanma çalışmaları yürütmesi, Bulgaristan ile saldırmazlık anlaşması yapması, ABD'nin Libya'yı bombalamasını (1986) kınaması ve Sovyetlerle sıcak ilişkiler yürütmesi ABD'nin Yunanistan ile ilişkilerinin zayıflamasına neden olmuştur. Ancak gerek ABD'deki Rum lobileri ve tarihsel nedenlerden dolayı kamuoyunda Yunanistan'a duyulan sempati gerekse artık AT üyesi olan ülkenin daha güçlü bir pozisyonunda olması, ilişkilerin daha derin şekilde olumsuz etkilenmesini önlemiştir. Özal döneminde Türkiye, ABD ile Kıbrıs ve Ermeni sorunlarından arındırılmış bir politika izleme çabası gütsede bunda çok başarılı olamamıştır. ABD, 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edildiğinde buna karşı çıkmış, Pakistan ve Bangladeş gibi ülkelerin bu kararı tanıma girişimlerini engellemiş ve Türkiye, bu engelleme girişimini bile önleyememiştir (Uzgel, 2004:55-59).

1980-1990 dönemi "Ermeni Soykırımı" tartışmaları Türkiye-ABD ilişkilerinin en gerilimli olduğu alanlardan birisi olmuştur. Bir taraftan 1973-1985 arasında 42 Türk diplomatını silahlı ya da bombalı saldırılarda öldüren Ermeni terör örgütü ASA-LA'nın faaliyetlerinin yarattığı gerginlik, öte taraftan ise "24 Nisan"ın ABD'de ne şekilde tanımlanacağına dair tartışmalar bu döneme damgasını vurmuştur. ABD'deki Ermeni lobileri, Senato ve Temsilciler Meclisi'nde üzerinde yürüttükleri faaliyetlerle hem bu saldırıların meşruluğunu savunuyor hem de 24 Nisan'ın ABD'de "*Soykırım Günü*" olarak ilan edilmesini istiyorlardı. Bu çerçevede yürütülen faaliyetler, Türkiye'nin ABD için taşıdığı büyük jeostratejik önem dikkate alınarak ABD Başkanlarınca frenlense de ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi'ndeki tavır Ermeni lobilerinin faaliyetlerinden yana olmuştur. Örneğin, 1984 yılında Temsilciler Meclisi tarafından 24 Nisan'ın "*İnsanın İnsana Hunbarlık Günü*" (Man's Inhumanity to Man Day) olarak kabul edilmesi sağlanmıştır. Türkiye ise bu tür kararların alınmasını önlemek için iki yol izlemiştir. Bunlardan biri, iki ülke arasındaki ilişkileri ve mevcut ya da olası anlaşmaları gözden geçireceğini açıklamasıdır. Türkiye sürecinde ekonomik ilişki içinde olduğu büyük Amerikan firmalarının da duruma müdahil olması için çaba harcamıştır. Diğeri ise tarihte sadece kendilerine soykırım yapıldığı teziyle hareket eden Yahudi lobisini devreye sokma çabası olmuştur. ABD senatosu kimi zaman soykırımı tanımaya çok yaklaşırsa da ABD yönetimi şimdiye kadar resmî olarak "*soykırım*" ifadesini kullanmamıştır. Her ne kadar ABD yönetimi şimdiye kadar soykırım ifadesini kullanmadıysa da örneğin 14 Nisan 1990

tarihinde ABD Başkanı George Bush “Bir milyon Ermeni’nin kurban verildiği katliamın 75. Yıldönümünde bunu anma günü olarak kabul edenlere katılmak istediğini” belirten bir açıklama yapmıştır. Bu ifadeden Türkiye rahatsızlığını ifade edip ABD’yi eleştirirken Ermeni tarafı da “soykırım” ifadesinin kullanılmamasından duyduğu memnuniyetsizliği her zaman dile getirmiştir (Uzgel, 2004:62-64). Burada ABD’nin Ermeni meselesini farklı amaçlar doğrultusunda Ermeniler ve Türkiye için önemli bir siyasal kart olarak kullandığı söylenebilir.

ABD ile 1980’li yıllarda ortaya çıkan sorunlardan biri de Kürt sorunu olmuştur. PKK’nın 1984’te başladığı eylemlerini 80’li yılların ikinci yarısında yoğunlaştırması ile Türkiye’nin özellikle Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu’da giriştiği mücadeleden yöntemleri ABD tarafından zaman zaman eleştirilmiştir. Kürtleri genelde bir azınlık olarak gören ABD siyaseti, Kürtlerin dil ve kültürel haklarının verilmesini istemiş, Türkiye’ye yapılacak askerî yardımlar gündeme geldiğinde bu konu üzerinden yardımlar konusunda sınırlamalara gidilebileceği söylenmiş, hatta bu yardımlar Kongre’de engellenmeye çalışılmıştır. ABD’nin bu tavrında ülke kamuoyunda etkisi olan *Uluslararası Af Örgütü* (Amnesty International) ve *İnsan Hakları İzleme* (Human Rights Watch) gibi örgütlerin Türkiye’deki insan hakları ihlallerine ilişkin raporları önemli bir etki yaratmış, Türkiye’ye silah satımının bu yüzden engellemesi için çaba harcamıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki ABD aynı dönemde bu insan hakları ve demokrasi söylemine rağmen ne demokrasiye sekteye uğratan 12 Eylül darbesine karşı ne de sonraki süreçte sıkça insan hakları ihlali şikayetleri ile gündeme gelen askerî yönetime karşı bir girişimde bulunmuştur. ABD’nin bu politikası, Soğuk Savaş döneminin koşulları ve ABD çıkarlarının öncelikli tutulması ile açıklanabilir. ABD ile Türkiye arasında en çok sorun yaratan alan ise Kürtler konusu olmuştur. Özellikle İran-Irak savaşı sonrası bölgede oluşan boşluğu Kürtler üzerinden doldurmak ve bölgede çıkarları doğrultusunda bir denge oluşturmak isteyen ABD için zaman zaman PKK da önemli bir rol oynamıştır. ABD diplomatları bu dönemde, PKK mensuplarına 1949 *Cenevre Sözleşmesi*’ne uygun olarak “Savaş Hukuku” kurallarının uygulanmasını, 1975 Helsinki Nihai Senedine göre Kürtlere azınlık haklarının verilmesini istemiştir. ABD’nin Kürt liderler *Celal Talabani* ve *Mesut Barzani* ile görüşmeleri yanında PKK ile de ilişki içinde olması Türkiye’nin tepkisine sebep olmuştur. Tüm bunlara rağmen, Kürt sorunu Türk-ABD ilişkilerinde sorunlar yaratsa da ciddi bir tıkanma yaratmamıştır. Zaman zaman yaşanan sorunlar hatta krizlere rağmen Kıbrıs Harekâtı sonrası uygulanan ambargonun kalmasından sonraki süreçte bakıldığında, 1980’li yıllarda Türk-ABD ilişkilerinin eskiye göre daha iyi bir düzeyde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Uzgel, 2004:66-69).

Türkiye ve NATO İlişkileri

Türkiye, Soğuk Savaş boyunca, Sovyetlerle en uzun sınıra sahip olma ve örgüt içindeki en büyük ikinci askerî güç olma vasfıyla NATO içinde her zaman önemli bir ülke olmuştur. 1980-1990 döneminde, NATO stratejisindeki değişiklikler, Türk-Yunan ilişkileri, nükleer silah politikası ve Türk dış politikasındaki değişim Türkiye’nin örgütle olan ilişkilerinde belirleyici olmuştur.

NATO’nun 1967’de Sovyetlere karşı “**Esnek Karşılık**” politikasının en çok terdirgin ettiği ülkelerden birisi Sovyetlerle en uzun sınıra sahip NATO üyesi ülke olan Türkiye olmuştur. Böyle bir esneklik politikasının uygulanabilirliği için Türk ordusunun modernize edilmesi ve konvansiyonel silahlarla daha iyi donatılması gerektiğinden Türkiye bunu NATO ve ABD’ye sıklıkla bildirmiş, ancak hiçbir za-

man istediği sonucu alamamıştır. NATO, her ne kadar **“Esnek Karşılık”** politikasını benimsemiş olsa da nükleer silah savunma sistemlerinden tamamen vazgeçmiş değildi. Özellikle ABD'nin INF anlaşmasını imzalayarak Doğu Avrupa'daki nükleer füzeleri kaldırması ABD ve NATO için buradaki boşluğun Türkiye üzerinden doldurulması ihtiyacını doğurdu. Ancak Türkiye, özellikle de “esnek karşılık” strateji sonrasında topraklarına artık daha fazla nükleer silah kabul etmek istemiyordu. Rusya'yı bu konuda rahatsız etmek istememesi, bu ülkeyle geliştirmeye çalıştığı ekonomik ilişkilerin bozulmasından çekinmesi, bir savaş durumunda nükleer silahların kendi toprakları üzerinde kullanılmasını istememesi ve nükleer silah artırımıyla NATO'nun Türk ordusundaki modernizasyonu ikinci plana atabileceği endişeleri Türkiye'nin bu tavrında etkili olmuştur (Uzgel, 2004:72-73).

1980'lerde ABD tarafında ortaya atılan bir strateji de **“alandışılık” (out of area)** olmuştur. Bu yaklaşım, NATO'nun üye ülke sınırları dışına da müdahalede bulunmasının yolunu açıyordu. ABD için Afganistan'daki ve İran'daki olaylar bunun gerekliliğini ortaya koymuştur. NATO üyelerinin çoğu ise bu öneriye sıcak bakmamıştır. Onlara göre NATO sınırları dışında bir hareket merkezi daha savunmasız bırakabilir ve bir kaynak sıkıntısı yaratabilirdi. Türkiye de bu çoğunluk ülkeleri gibi düşünmüş ve NATO'nun ortak kararı doğrultusunda hareket edeceğini bildirmiştir. Alandışılık, ABD'nin ilgilendiği coğrafya göz önüne alındığında, görülecektir ki en çok Türkiye'yi ilgilendirmektedir. Bu yüzden temelde Türkiye'nin bu isteğe sıcak bakmadığını söyleyebiliriz. Türkiye için yapılması gereken alandışılık değil, bölgedeki Türk ordusunun güçlendirilmesi ve modernizasyonu olmuştur. NATO ile 1980'lerde yaşanan bir sorun da Limmi adasının silahlandırılması konusuydu. 12 Eylül darbesinin ardından askerî yönetim NATO'nun askerî kanadına Yunanistan'ın tekrar dönmesine izin vermişti. Sonraki süreçte Türk-Yunan ilişkilerindeki sürtüşmenin NATO'ya da sıçradığını görmekteyiz. NATO üyesi olarak Yunanistan tugay seviyesindeki birliği ve bir savaş filosunu örgütün komutasına vereceğini bildirmiştir. Ancak bu savaş filosunun Limmi adasında konuşlanacağını açıklamıştır. Türkiye buna kesin bir şekilde karşı çıkmış, Limmi adasının uluslararası anlaşmalar dolayısıyla silahlandırılmayacağını belirtmiştir. NATO, bütün örgütün çıkarları doğrultusunda Türkiye'nin bu konuda anlayışlı olmasını istemiş ancak bu kabul edilmemiştir. Uzun süre devam eden bu sorunda gerek NATO gerek ABD, Türkiye'ye telkin ve baskılarda bulunsa da Türkiye bu konuda geri adım atmamıştır. Bu yüzden, bir ara formül bulunmuş, ada silahlandırılmamış ancak ABD, Yunanistan ile yaptığı anlaşma ile bir kriz anında ABD uçaklarının Limmi adasını kullanabilme imtiyazına kavuşmuştur.(Uzgel, 2004:74-80)

NATO ile Türkiye arasındaki ilişkilerin en çok sorgulandığı dönem belki de 1989 yılında Sovyetlerin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle başladı. “Yeni Dünya Düzeni” kurulurken, Türkiye'nin Avrupa bölgesi için yakın stratejik öneminin azaldığı ortaya çıkmıştı. Ancak Türkiye'nin özellikle ABD için genel jeostratejik öneminde artış da genel kabul görmüştür. Bunun ilk testi de Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez Krizi sürecinde yaşanmış Orta Asya ve Kafkaslardaki gelişmeler de Türkiye'ye atfedilen rolü, artmıştır.

Türkiye ve Avrupa Topluluğu İlişkileri

Türkiye ile Avrupa Topluluğu (AT) arasındaki ilişkiler 1970'li yılların sonlarına doğru giderek daha da bozulmaya başlamıştı. 1974 Kıbrıs Harekâtı sonrası Türk askerinin adadan ayrılmayışı ve bunun bir “işgal” olarak kabul edilmesi, sonrasında Türk tarafının adanın kuzeyinde tek taraflı olarak devlet ilanını Batı Avrupa ülke-

Esnek Karşılık Stratejisi:
1960'ların sonlarından itibaren NATO'nun kabul ettiği askerî strateji. Bu stratejiye göre karşı taraftan gelecek saldırının niteliğine uygun bir karşılık verilmesi öngörülmektedir. (Sönmezoglu, 2010:266-267).

lerince tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca, Türkiye’de yaşanan kaos ortamı ve insan haklarının ihlali ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Bu süreç, AT ile üyelik temelli ilişkileri de zayıflatmış, iki taraf da taahhütlerini gerektiği gibi yerine getirmemiştir. İşte bu dönem içinde yaşanan 12 Eylül askerî darbesi, ilişkileri olduğundan kötü duruma getirmiş, insan hakları ve demokrasi konusunda kaygıları iyice artırmıştır. Aydınlarla karşı açılan davalar, işkence olaylarının gündeme gelmesi, politikacıların gözetim altına alınması ve siyasetten yasaklanması bu kaygıların oluşmasında önemli etkiye sahiptir. Bunun yanında, 1981 yılında Yunanistan’ın AT’ye tam üye olduktan sonra Topluluk içinde Türkiye karşıtı bir kampanya yürütmesi, buna askerî yönetimden kaçıp Batı Avrupa’ya giden grupların Türkiye karşıtı lobi faaliyetlerinin eklenmesi, Türkiye’deki yoğun göçaltı ve tutklamalar AT’nin 1982 yılında Türkiye ile olan ilişkilerini süresiz olarak dondurduğunu açıklamasıyla sonuçlanmıştır. Topluluk ayrıca 4. mali protokolü dondurmuş ve bu durum Yunanistan’ın vetolarıyla 1986 yılına kadar devam etmiştir. 12 Eylül darbesinin bir başka sonucu da Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika gibi ülkelerin Türk vatandaşlarına vize uygulamaya başlamasıdır. Bu süreç, Türk işçilerinin Topluluk içinde serbest dolaşımına paralel bir süreçte gerçekleşmiş ve 1963 Ankara Anlaşması, 1970 Katma Protokol’e göre 1986’da gerçekleşmesi gereken serbest dolaşım hakkının önüne geçilmiştir. Bu olumsuz süreçte Türkiye’de askerî yönetimin pazarlık şansının neredeyse hiç olmamasının da etkisi büyüktür.

AT ile ilişkiler ancak 1983 yılında Türkiye’de sivil bir iktidarın başa gelmesiyle tekrar düzelmeye başlamıştır. Ancak Türkiye’de 6 Kasım seçimini kazanan T. Özal Başbakanlığındaki sivil iktidar daha hükümeti kurma çalışmalarını yaparken Kıbrıs’ta çok önemli ve Özal Hükümetini de bağlayacak bir gelişme yaşandı. Türkiye’deki Askerî Yönetim ile Denktaş, 1974 sonrasında kurulan “Kıbrıs Türk Federe Devleti”nin yerine 15 Kasım 1983’te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni (KKTC) ilan ettiler. Bu durum hükümet kurma çalışmaları yapan ve sıklıkla Yunanistan ile iyi ilişkiler kurulmasını önemseyeni ifade eden T.Özal için de sürpriz olmuş ve Kıbrıs sorununun “birleşme” şeklinde çözümünü de neredeyse ortadan kaldırmıştır. KKTC’nin ilanı en başta Türkiye ile Yunanistan’ın veto hakkına sahip tam üye olarak içinde yer aldığı AT ile ilişkilerini etkilemiştir. 1983 sonrasında Türkiye’de ekonomik ve siyasi anlamda bütün olumlu gelişmelere rağmen AT ile sürekli krizler yaşanmıştır. Bunda bekleneceği üzere en önemli rolü Yunanistan oynamıştır. Yunanistan’ın bu politikayı rahatça yürütmesinde hiç kuşku yok ki Türkiye ile yakınlaşmanın büyük bir göç dalgası yaratmasından çekinen diğer AT üyelerinin açık ya

da gizli desteği de en önemli bariyer haline gelmiştir.

Avrupa ile yakınlaşmayı hem yeni ihracata dayalı ekonomi politikası bağlamında hem de siyasal bakımdan çok önemseyen Özal Hükümeti AT ile ilişkileri hızlı bir şekilde geliştirme ve taraflar arasında daha önce hükme bağlanan şartların uygulanması için çaba gösteriyordu. Bu çerçevede önemli bir husus da Türk işçilerinin serbest do-

Resim 8.4

*Kıbrıs’ın
ikiye
bölünmüş
baritası*

laşımı konusuydu. Türkiye ile AET arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde 1 Aralık 1986'da başlaması gereken "serbest dolaşım" AT için çok ciddi bir soruna dönüşmüştü. Yapılan müzakereler sonuç vermemiş ve Almanya'nın özel çabasıyla serbest dolaşım tek taraflı olarak ertelenmiştir. Türkiye'nin tepkilerinin karşılık bulmadığı bu gelişme, Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığı yaratmış, hemen her konuda Yunanistan'ın vetoları ile tıkanan AT ile ilişkiler konusunda yeni bir strateji arayışını gündeme getirmiştir.

Özal hükümeti, anlaşmalardan doğan hakların verilmesi, mali protokollerin uygulanması ve AT içinde Yunanistan'ın engellerinin aşılabilmesi için yeni bir hamle yapmaya karar vermiş ve 14 Nisan 1987'de Almanya başta olmak üzere pek çok AT ülkesinin itirazlarına rağmen Topluluğa tam üyelik için başvuruda bulunmuştur. Yapılan başvuruda aynen şu ifadeye yer verilmiştir:

"Sayın Başkan,

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti adına işbu mektupla, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu tesis eden antlaşmanın 237. maddesi düzenlemeleri uyarınca, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olmak için resmen müracaat etmekte olduğunu ekselanslarına bildirmekten şeref duyarım.

Bu çerçevede, Türkiye'nin Avrupa organizasyonuna ve Avrupa Birliği'ne keza Avrupa topluluklarını tesis eden antlaşmaları ortaya çıkararak ideallere bağlılığını bilhassa belirtmek isterim.

Ekselans, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim."

Burada Ankara Anlaşması ya da Katma Protokol'e değil, Roma Anlaşması'nın 237. maddesine referans verilmesi de dikkat çekicidir. İlgili madde şöyledir:

"Her Avrupalı ülke Topluluğun üyesi olmayı isteyebilir. İstemini Konsey'e gönderir. Konseyde Komisyon'un görüşünü aldıktan sonra oybirliğiyle kararını verir."

Türkiye'nin başvurusu AB Konseyi tarafından uzun tartışma ve müzakerelerin ardından kabul edilmiş ve incelenmek üzere AB Komisyonu'na havale edilmiştir. Komisyon iki yılı aşkın bir süre üzerine çalıştığı raporu, 9 Kasım 1989'da Avrupa'da hatta dünyada bütün dengelerin, önceliklerin değiştiği Soğuk Savaş'ın sembolü olan Berlin Duvarı'nın yıkılmasından 40 gün sonra, 18 Aralık 1989'da Konsey'e bir "görüş" ("avis") olarak sunmuştur. Rapor Konsey tarafından herhangi bir işleme tabi tutulmamış, Avrupa büyük değişimin içine girmiş ve Türkiye ile ilişkiler tekrar 1993'ten itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır.

Bu tarihten sonra Türkiye için Topluluğa tam üye olma konusu, âdeta "ulusal bir politika" olarak benimsenmiş ve ulaşılması gereken bir "hedef" olmuştur. Türkiye, başvurusunun ardından, AT'nin siyasi ve ekonomik standartlarına ulaşma yönünde yoğun bir çaba içine de girmiştir. İlk yapılan şeylerden birisi *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*'nin yargı yetkisinin ve bireysel başvuru hakkının kabul edilmesidir. Yine işkenceyi yasaklayan sözleşmelerin imzalanması, idam cezalarının uygulanmaması da bu doğrultuda atılmış adımlardandır. Ayrıca, Türkiye'nin üyeliğine kesinlikle karşı olan Yunanistan ile yakın ikili ilişkiler kurulmaya çalışılmış, AT üyesi ülkelere büyük ihalelerde öncelik sağlanmış, İspanya ve Fransa gibi ülkelerle askerî anlaşmalar imzalanmıştır. Ancak bu çaba Türkiye'nin üyelik noktasında Topluluk üyelerinden olumlu bir geri dönüş almasına yetmemiştir.

Türk ekonomisinin yapısal sorunları, insan hakları ihlallerinin devam etmesi, başta Kürtler olmak üzere azınlık haklarının tanınmaması ile Türkiye-Yunanistan arasındaki anlaşmazlıkların ve Kıbrıs sorunun halen çözülememiş olması da AT'nin Türkiye ile ilişkilerinde ön plana çıkmıştır. Bu sayılan nedenlerden ötürü üyelik görüşmelerinin başlatılmayacağını açıklayan Komisyon, son genişlemelerin (Yunanistan, İspanya ve Portekiz) AT'yi çok zorladığı, AT'nin "derinleşme" politikalarının daha öncelikli olduğunu, bu aşamada Türkiye gibi büyük ve ciddi yapısal sorunları olan bir ülke ile üyelik müzakereleri yapmanın doğru olmayacağı görüşünü ifade etmiştir.

Topluluk görüş yazısında aslında uluslararası konjonktürü de gözetir bir tavır içindeydi. Soğuk Savaş sona ermişti ve Türkiye artık Avrupa için eskisi kadar büyük stratejik öneme sahip görünmüyordu. Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsızlaşan Doğu Avrupa ülkeleri Toplulukla ilişkilerini geliştirme çabasında ve bu durum, Topluluğun daha çok ilgisini çekiyordu. Ayrıca ideolojik farklılıklardan doğan kutuplaşmalar yerini kültürel ve dinsel farklılıklara bırakacak gibi görünüyordu ve Türkiye de din ve kültür olarak "öteki"ydi. 9 Kasım 1989'da yıkılan Berlin Duvarı, âdeta Soğuk Savaş döneminde jeostratejik önemi gereği önemsenen Türkiye ile AT arasındaki ilişkilerin de üzerine yıkılmış gibiydi.

Türkiye ve Yunanistan İlişkileri

Türk-Yunan ilişkileri 1980'li yıllarda gergin bir şekilde devam etmiştir. 12 Eylül darbesi Türkiye'nin Avrupa tarafından dışlanmasına, eş zamanlı olarak Amerika'ya yakınlaşmasına neden olmuştur. 1981'den itibaren AT üyesi olan Yunanistan ise Papandreu'nun liderliğindeki Panhelenik Sosyalist Hareket (PASOK) yönetiminde Sovyetler Birliği ve bölge ülkeleri ile yakın ilişki kurmuş, AT üyesi olmanın verdiği güvenle daha rahat hareket alanı bulmuştur.

Askerî Yönetim Dönemi Türk-Yunan İlişkileri

Bu dönemde Türkiye'nin dış politikası bakımından yaşanan en önemli gelişmelerden birisi Yunanistan'ın NATO'ya geri dönüş süreci olmuştur. Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Türkiye'nin NATO silahları ile kendisine saldırdığını iddia ederek NATO'nun askerî kanadından ayrılan Yunanistan, Soğuk Savaş döneminin bu kritik döneminde NATO'da özellikle de ABD'de endişe yaratmıştır. ABD'nin çabaları ile NATO'ya dönmek konusunda ikna edilen ve 1977'de resmen dönmek konusunda başvuru yapan Yunanistan'ın, NATO üyesi ve veto yetkisi olan Türkiye'den de onay alması gerekiyordu. Fakat bu dönemde iktidarda olan Ecevit ve Demirel Hükümetleri bu konuda özellikle ABD'den gelen baskılara karşı direnmiş ve Kıbrıs ile Ege'de net bir anlaşma ortaya çıkmadan Yunanistan'ın dönüşüne izin veremeyeceklerini ifade etmişlerdir. Türk hükümetleri Yunanistan'ın 1981'de AET'ye üye olacağını, bunun anlaşmayı daha da zorlaştıracağını farkında olarak, ellerindeki "son kozu" kullanmaya ve ABD baskısı ile Yunanistan'ın Kıbrıs ve Ege konusunda ikna edilmesine çalışıyorlardı. 1979 Afganistan'ın SSCB tarafından işgali ve İran'daki devrim nedeni ile Yunanistan'ın bir an önce NATO'ya dönmesi konusunda yoğun çaba gösteren ABD'nin talepleri, 12 Eylül askerî darbesine kadar Türkiye tarafından reddedildi. Ancak 12 Eylül darbesinin hemen ardından Yunan gazetelerinde "Türkiye'de askerler yönetime el koydu, Yunanistan tekrar NATO'ya dönüşüyor!" başlıklı haberlerden de sezileceği üzere, Türkiye'deki askerî yönetimin ikna edilmesi çok daha kolay olacaktı.

ABD, 12 Eylül darbesinin hemen ardından Yunanistan'ın NATO üyeliğiyle ilgili yeni bir girişimde bulunmuştur. ABD'li NATO komutanı General Bernard Rogers, darbeyi gerçekleştiren Orgeneral Kenan Evren ile görüşmeler yapmak üzere Ankara'ya geldiğinde temel konu Yunanistan'ın NATO'ya geri dönüşü olmuştur. Rogers Yunanistan'ın tekrar NATO'ya üye olmasında Türkiye'nin kolaylık göstermesini istemiştir. Türkiye bu konudaki çekincelerini dile getirirse de Rogers üyelik sonrası Türkiye ve Yunanistan arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için çaba harcayacağını, Yunanistan'ın da gerekli adımları atacağını söylemiş, Yunanistan'ın Türkiye'ye hem Kıbrıs ve Ege hem de AET üyeliği konusunda sorun yaratmayacağına dair Evren'e "*asker sözü*" vermiştir. Evren yönetimi de bunun üzerine Yunanistan'ın NATO'ya üyeliğine izin vermiştir. 12 Eylül askerî darbesinden 40 gün sonra 20 Ekim 1980'de Yunanistan NATO'nun askerî kanadına dönmüştür.

Verilen söz doğrultusunda Yunanistan NATO'ya tekrar üye olmakla birlikte, Türkiye'ye verilen sözlerin yerine getirilmeyeceği kısa zamanda ortaya çıkmıştır. Böylece tam da Yunanistan'ın AT üyesi olacağı ve Türkiye'ye karşı daha da güçleneceği bu dönemde Türkiye elindeki en önemli kozu kaybetmiştir. Hiç kuşku yok ki 12 Eylül askerî darbesini yapan Evren ve ekibinin SSCB'den duyduğu endişe kadar, hatta daha fazla, ABD'den destek alma ve meşruiyet oluşturma arayışının bu kararda etkisi büyük olmuştur. Bir NATO ülkesinde darbe yapan askerlerin ABD'den gelecek taleplere direnemeyeceği ABD tarafından da çok iyi bilinmekteydi.

Rogers Planı ile ilgili ilk sorun Yunanistan üye olduktan sonra Ege komuta kontrol alanı konusunda olmuştur. Ege'de bir Türk tehdidi olduğunu savunan Yunanistan bu sorun giderilmeden, bu tür görüşmelerin anlamsız olduğunu söylemiştir. PASOK iktidarı döneminde Yunanistan sert bir politika izlemiş; Papandreu, Rogers Planı'nı kastederek kendi iktidarları öncesi yapılan bu planın kendilerini bağlamadığını belirtmiştir. Uluslararası platformda da Yunanistan, Ege sorunu yanında Kıbrıs'ı da masaya getirmiş ve bu sorunlar aşılımadan, Türkiye adadan asker çekmeden, Türk tarafının taleplerinin görüşülemeyeceğini belirtmiştir.

Özal Dönemi Türk-Yunan İlişkileri

1983 yılında askerî yönetimin ardından iktidara gelen Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) Türk-Yunan ilişkilerinde, askerî yönetimin Yunanistan'ı NATO'nun askerî kanadına katılmasına izin verip diyalog sürecinin kesildiği ve KKTC'nin ilanı ile uluslararası ortamda sıkıntılı bir sürecin mirasını devralmıştı. Özal, bu durumun Yunanistan ile kurulacak iyi kişisel ilişkilerle ve geliştirilecek karşılıklı ekonomik ve ticari ilişkilerle aşılabileceğine inanıyordu. Ancak süreç içinde atılan bu tür çabalar yeterince karşılık bulmamış, Yunanistan'ın Türkiye politikası değişmemiştir. Yunanistan bu dönemde kıta sahanlığı meselesini Uluslararası Adalet Divanı'na götürme isteğini vurgulamış, Ege'de petrol arama faaliyetlerine girişmiş, Bulgaristan ile dostluk anlaşması imzalayıp Bulgar sınırındaki birliklerini Türkiye sınırına kaydırmış, askerî harcamalarını artırmış ve Türk tarafından gelen diyalog taleplerini Kıbrıs ve Ege konusundaki şartlara bağlamıştır. Ayrıca, 1987 yılında Yunanistan Yargıtay'ı Batı Trakya'da "Türk" bulunmadığını ve azınlıklara ait birliklerin Türk adı alamayacağını karara bağlamış, bu karar Batı Trakya'daki Türkler tarafından büyük tepki ile karşılanmıştır. Ancak bu gelişmelere rağmen Özal ısrarla Yunanistan ile diyalog arayışına devam etmiştir. Örneğin Özal hükümeti, 2 Kasım 1964 tarihli karar olan Yunan vatandaşlarının Türkiye'deki taşınmazlarına ilişkin hakların dondurulması kararını yürürlükten kaldırmıştır. Yunanistan'ın agresif tutumuna rağmen, Özal döneminde-

ki politikanın çok yumuşak olduğu söylenebilir. Bu Özal için Yunanistan'la iyi ilişkiler geliştirmek Türk iç ve dış politikaları için çok büyük bir önem taşımaktaydı. da o dönem Türkiye'nin AT'ye üyelik başvurusu hazırlığında olması herhangi bir Yunan vetosunun engelleme çabası olarak görülebilir (Fırat,2004:109-116).

Türkiye ile Yunanistan Arasında Önemli Adım: Davos Süreci

1986'da Özal'ın tek taraflı olarak başlattığı ve Mart 1987'de ciddi bir kriz yaşanmasına rağmen, İsviçre'nin Davos kasabasında 1988'de gerçekleşen Dünya Ekonomik Forumu'nda geliştirilen süreç, iki ülke arasındaki sorunların iyi niyet zemininde kapsamlı çözümü için önemli bir imkân ve heyecan yaratmıştır. Türkiye Başbakanı Turgut Özal ile Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu'nun başlattığı bu girişimin Türkiye'nin AET'ye tam üyelik başvurusu ile de ilişkili olduğu açıktır. İki taraf arasında diyalog kurulmasını amaçlayan "Davos süreci" "Davos ruhu" olarak da tanımlanmıştır) her iki ülkenin de içinde bulunduğu ulusal ve uluslararası şartlar çerçevesinde sürdürülememiştir. Ancak bu süreç iyi niyet zemininde iki komşu ülkenin sorunlarını ele alma ve çözüme çabasına işaret etmesi bakımından son derece önemli bir etki yaratmış, 1999'da Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile mevkidaşı Y.Papandreu arasındaki ilişkiler de bu "ruh" ile ilişkilendirilmiştir.

Kıbrıs Sorunu

1980- 1990 döneminde Kıbrıs konusunda yaşanan en önemli olay kuşkusuz Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından yaşanan süreçte yapılan müzakereler ve Birleşmiş Milletler'in ara buluculuk-çözüm çabalarına rağmen Kıbrıslı Türkler ve Türkiye için kendi çıkarlarına uygun bir çözüm ortaya konmamıştır. Türk tarafı, Kıbrıs'ta Türkler'in de eşit haklara sahip olduğunu ve Kıbrıs'ın Kıbrıs Türk halkı tarafından seçilmemiş Kıbrıslı Rumlar tarafından temsil edilemeyeceğini savunmuştur. 15 Kasım 1983 tarihine gelindiğinde, Kıbrıs Türk tarafı yapılan görüşmelerin, ara buluculuğun, çözüm çabasının bir sonuca ulaşmadığını ve Kıbrıs Türk halkının kendi kaderini tayin hakkı olduğunu belirterek Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) ilan etmiştir (Sönmezoğlu, 2006:414). Kurulan devlet Türkiye tarafından aynı gün tanınmış olmakla birlikte başka hiçbir ülke bu yeni devleti tanımamıştır. Türk askerinin adadan çekilmesini, göçmenlerin geri dönmelerini isteyen ve Kıbrıs'ta federalizme ve konfederalizme karşı olan Rum tarafı, bu bağımsızlık ilanına büyük tepki göstermiş, konuyu hemen Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu, BM'ye taşımıştır. Bu uluslararası ortamda Yunanistan kendi tezleri doğrultusunda kararlar alınmasını sağlamış ve KKTC'nin ilanı kınanmıştır. Örneğin, Güvenlik Konseyi bu bağımsızlık ilanının geçersiz olduğunu açıklamış ve bütün ülkelere Kıbrıs Cumhuriyeti Devleti'nden başka adada bir başka devletin tanınmamasını istemiştir. Yapılan görüşmelerde sadece Pakistan aleyhte oy kullanmıştır. Aynı şekilde Bağlantısızlar da benzer kararlar almış ve düzenledikleri konferanslarda hem Türk ordusunun son verilmesi hem de ilan edilen yeni devletin geçersiz olduğu vurgulanmıştır. Rum tarafının uluslararası ortamda bu desteği bulmasında Kıbrıs Rum tarafının Bağlantısızlar içinde olması, Yunanistan'ın AT üyesi olması ve her iki ülkenin BM içinde aktif olmasının önemli etkisi olmuştur.

KKTC devletinin ilanından sonra BM Genel Sekreteri önderliğinde taraflar arasında yeniden ara buluculuk başlamış ve çözüm için yollar aranmış olmasına rağmen hiçbir çaba çözüm için yeterli olmamıştır. 1990 yılına gelindiğinde ise Rum ve Yunan tarafı yeni bir politika gütmüş ve Rum tarafı Kıbrıs adına üyelik başvurusun-

da bulunmuştur. Rum tarafı bu sayede Kıbrıs sorununu içine taşımak ve kendi çıkarı doğrultusunda bir sonuç elde etmek istemiştir. Topluluk ise bu başvuruyu kabul etme gerekçesi olarak Rum tarafının üyelik sürecinin Türkiye için bir uyarı olacağını ve sorunun çözümünü hızlandıracağını ifade etmekteydi. Ancak Türkiye, Rum tarafının üyelik başvurusuna tepki göstermiş ve bunun hukuk dışı olduğunu savunmuştur. Türk tarafı, Kıbrıs'ın bir bütün olarak ancak Türkiye ve Yunanistan üye olduğu bir uluslararası kuruma üye olabileceğini aksinin hukuk dışı olacağını belirtmiştir. Türkiye'nin buradaki hukuk kaynağı Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasındaki hükümler olmuştur. Türkiye ayrıca 1974 yılından sonra ada fiili olarak ikiye bölünmüşken ve sorun çözüme ulaşmamışken muhtemel bir üyeliğin mevcut durumu daha da kötüleştirileceğini dile getirmiştir. Dönemin BM Genel Sekreteri de Rum tarafının bu girişimini eleştirmiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrasında pek çok Orta ve Doğu Avrupa ülkesinin AB'ye olmasını kendi çıkarları için iyi değerlendiren ve hatta AB'yi "Kıbrıs Cumhuriyeti üye olarak alınmaz ise bütün genişleme sürecini bloke ederim" diye tehdit eden Yunanistan, bu politikasında başarılı olmuştur (Sönmezoglu, 2006:436-437). Gerçekte de Kıbrıs Rum tarafı tüm Kıbrıs'ın temsilcisi olarak üye olduktan sonra, sorun artık Birliğin de bir sorunu hâline gelmiş, çözümsüzlük de derinleşerek devam etmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde de olumsuz etkisini devam ettirmektedir.

Yeni Dünya düzeninde ABD'nin Türkiye'ye biçtiği bölgesel rol nedir?

ORTA DOĞU İLE İLİŞKİLER

1980-1990 dönemi içerisinde Orta Doğu ile Türkiye ilişkilerinin nasıl geliştiğini sıralamak.

1980'li yıllarda Türkiye ile Orta Doğu arasındaki ilişkilerin iki önemli belirleyicisi olmuştur. Bunlardan birincisi, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve İran'ın yaşadığı rejim değişikliği sonucu ABD ekseninden çıkması ve ABD'nin ılımlı İslam olarak adlandırdığı, içinde Pakistan, Türkiye, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman ve Mısır gibi ülkelerin yer aldığı bir "Yeşil Kuşak" ile Sovyetleri çevreleyen ve İran rejiminin etkisini azaltıcı bir politika gütmesidir. İkincisi ise 12 Eylül askerî darbesi ile Avrupa'dan uzaklaşan Türkiye'nin ekonomik ve siyasal olarak Orta Doğu ülkelerine yaklaşma gereksinimidir. Buna Özal döneminde serbest piyasa ekonomisine geçilip bölge ülkeleriyle ticaretin geliştirilmesi çabası da eklenebilir.

Bu dönemde Türkiye, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) içinde daha aktif olmaya başlamıştır. 1983 yılında ilk defa başbakanlık düzeyinde, 1984 yılında ise cumhurbaşkanlığı düzeyinde İKÖ içinde temsil edilmiştir. İKÖ ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme çabasında olan Türkiye, bu çabasına rağmen ne Kıbrıs konusunda ne de o dönem Bulgaristan'da Türklere karşı uygulanan baskıya ilişkin karar alınması noktasında istediği sonucu alamamış, bu ülkeler Türkiye'nin politikasına destek bakımından arzu edilen ilgiyi göstermemişlerdir.

80'li yıllar Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ticaretinin ve askerî ilişkilerinin hızla geliştiği bir dönemdir. Yaşanan Irak-İran savaşı Türkiye'nin bu ülkelerle olan ticaret hacmini arttırmıştır. Savaş hâlindeki bu iki ülke savaş dışı gereksinimlerini Türkiye'den karşılamış ve bir yandan da bu ilişkileri kullanarak Türkiye'yi yanlarına çekme çabası gütmüşlerdir. Türkiye ise bir denge politikası ile iki tarafla da ilişkilerini sür-

dürmüş ve ekonomik olarak önemli bir gelir sağlamıştır. Bu dönemde Suudi Arabistan ile de ilişkiler hızla gelişmiştir. Özellikle askerî anlamda anlaşmalar yapılmış, Türk askerleri eğitim için bu ülkeye gönderilmiştir. Ayrıca çeşitli ticari anlaşmalar yapılmış, Suudi sermayesinin özellikle finans alanında Türkiye'ye yatırım yapmasının önü açılmıştır. Suudi Arabistan'ın yanında Libya ve Körfez ülkeleri ile de ticari anlaşmalar yapılmış, işçiler gönderilmiş ve özellikle müteahhitlik yatırımları artmıştır. ABD de Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesini desteklemiştir. Ancak, Körfez ülkelerinin güvenliğini sağlamak için kendi topraklarındaki üslerin kullanılmasına Türkiye kesinlikle karşı çıkmıştır. Bu noktada Türkiye'nin savı, Körfez ülkelerinin savunmasının o ülke toprakları üzerinden olması üzerine kurulmuştur.

1980'li yıllarda yaşanan bir önemli gelişme de Türkiye'nin Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) üzerinden yürüttüğü Filistin politikası olmuştur. Bilindiği gibi geçmiş yıllarda yaşanan Arap-İsrail savaşlarından bu yana Türkiye Arap yanlısı bir politika izlemiş, İsrail ile ilişkiler süreç içinde gergin bir hâl almıştır. Bu durum İsrail'in Kudüs'ü işgal etmesi ile daha da artmıştır. 1988 yılına gelindiğinde Filistin Millî Konseyi'nin Filistin'in bağımsızlığını ilan etmesi ve bunu ilk tanıyan ülkelerden birinin Türkiye olması, ülkenin izlediği bölge politikasının da açık bir göstergesidir.

Türkiye ve İran İlişkileri

İran ile ilişkiler, 1979 yılında **A. Humeyni** liderliğinde ülkede yaşanan rejim değişikliği ile bozulmaya başlamıştır. Burada 12 Eylül askerî darbesi sonrası, söylem olarak artan Kemalist vurgu, İran'ın da Türkiye'ye mesafeli davranmasına neden olmuştur. Amerika'nın müttefiki olan bir Türkiye, İran için güvenilmez bir ülke olarak görülmüştür. Ayrıca rejim değişikliğinden sonra ülkeden kaçan birçok İranlı Türkiye'ye sığınmış ve bu durum İran'ın yeni yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye ise İran'ı ülkesindeki kökten dincileri desteklemekle ve ülke rejimini tehdit etmekle suçlamış ve bu durum uzun yıllar İran'a karşı duyulan güvensizliğin nedeni olmuştur. Ancak Türkiye ne İran'daki ABD Büyükelçiliği'nin işgali sonrası ABD'nin ülkeye uygulanmasını istediği ambargoya uymuş ve ilişkileri tamamen kesmiş ne de Ayetullah Humeyni'nin Türkiye'ye karşı negatif tutumu Türkiye'nin İran'ı doğrudan karşısına almasına neden olmuştur. Gerek İran'ın Sovyetlere yaklaşma ihtimali gerek ekonomik ilişkilerin bozulmaması gerekse bölgesel güç dengeleri noktasında Türkiye bu politikayı izlemiştir. Türkiye'nin bu dönemde İran konusunda rahatsız olduğu önemli bir konu da bu ülkenin Irak'taki ayrılıkçı Kürt gruplarını desteklemesi olmuştur. Özellikle savaş döneminde bu destek artmış, İran'ın Süleymaniye'ye kadar gerçekleştirdiği işgalde bölge Kürtlerinin katkısı olmuştur.

Resim 8.5

Ayetullah Humeyni (1902-1989): İran İslâm Cumburiyeti lideri ve kurucusudur. 24 Eylül 1902'de Humeyni şehrinde doğdu. Haziran 1989 yılında Tabran'da vefat etti.

(Kaynak: <http://www.irankulturevi.com/turkce/tarib/imam.htm>)

Yaşanan İran-İrak Savaşı'nda Türkiye'nin İran'dan iki önemli isteği olmuştur. Birincisi ticaret yollarının açık olması ve Türk mallarının güvenli geçişinin sağlanmasıdır. İkincisi isteği ise İran'ın PKK'ye herhangi bir destek sağlamamasıdır. Gerçekten de savaş boyunca Türk mallarının güvenli geçişine izin verilmiştir. Burada İran'ın ticari mallara erişimi için Türkiye hattının açık olması gerekliliği çok önemli bir unsurdur. Türkiye bu güvence ile İran ile petrol karşılığı ticaret anlaşması yapmış ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi tarihin en büyük oranına ulaşmıştır. Savaş boyunca Kürt gruplarını destekleyen İran, Türkiye'nin beklentisi doğrultusunda topraklarında PKK'nin Türkiye'ye karşı bir yapılanma içinde olmasına izin vermeyeceğini taahhüt etmiştir. Ancak savaş sonrası dönemde özellikle 1990'ların başından itibaren İran'ın PKK'ya lojistik olarak destek verdiği ve iki ülke arasındaki temel sorunlardan birini bunun oluşturduğu belirtilmelidir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2004:152-154).

Türkiye ve Irak-Suriye İle İlişkileri

Türkiye'nin Bölge ülkeleriyle olan ilişkilerde 1980-1988 yılları arasındaki Irak-İran Savaşı önemli yer tutmaktadır. Savaş, Irak'ın kuzeyinde önemli bir otorite boşluğuna sebep olmuş, bu da PKK terör örgütünün bölgede güçlenmesine neden olmuştur. Aynı zamanda, İran bu bölgedeki Kürt gruplarını Bağdat'a karşı kışkırtmış, İran'ın bu politikası Irak ve Türkiye tarafından tepki ve endişe ile karşılanmıştır. PKK bu dönemde yoğun olarak Irak ve Suriye sınırından Türkiye'ye girmekte ve saldırılarda bulunmakta, ardından bu güvenli sınır ötesi bölgelere çekilmekteydi. Bunu önlemek için Türkiye, Irak ile 1984 yılında sınır ötesinde sıcak takip yapma konusunda bir protokol imzalamış ve bu sayede, Türkiye PKK'ye karşı defalarca sınır ötesinde sıcak takipte bulunma imkânına kavuşmuştur. 1988 yılında biten Irak-İran savaşının ardından Bağdat yönetimi savaş sırasında Kürtlerin ayrılıkçı hareketlerini cezalandırmak ve otoritesini tekrar kurmak için bölgede kimyasal silahların da kullanıldığı katliamlar gerçekleştirmiş, bölgenin nüfus yapısıyla oynamıştır. Irak'ın bu sert politikası sonucu yüz binlerce Kürt Türkiye sınırına gelmiştir. Türkiye güvenlik endişeleriyle sınırları açmakta tereddüt etse de sonunda sınırlar açılmış ve sığınmacılar ülke topraklarına kabul edilmiştir. Ancak bu durum PKK'nın da ülkeye sızmasında etkili olmuştur. Türkiye'nin sığınmacıları kabulü Irak ile olan ilişkilerin de gerginleşmesine neden olmuş, Irak Türkiye ile yaptığı sıcak takip anlaşmasını askıya aldığını açıklamıştır. *Kürdistan Demokrat Partisi* (KDP) ve *Kürdistan Yurtsever Birliği* (KYB) de uzun yıllar PKK'ye Suriye üzerinden destek vermiş ve Irak kökenli bu Kürt gruplar Türkiye tarafından dikkatle izlenmiştir. KDP ve KYP'nin PKK ile ilişkileri bu iki grubun Ankara, Tahran ve Bağdat yönetimleriyle olan ilişkileriyle şekillenmiş, çıkar ilişkisi çerçevesindeki ittifak ya da ayrışmalar olmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2004:130-132).

Bu dönemde Suriye ile olan ilişkiler de oldukça gergin seyretmiştir. Suriye, Irak'ı kendine önemli bir rakip görmekte ve Türkiye'yi de politik olarak baskı altında tutmak istemekteydi. Bunun için de Kuzey Irak'taki ayrılıkçı Kürt gruplarını desteklemiş, Türkiye'den kaçan ayrılıkçı Türk ve Kürt gruplarını himaye etmiş, başta Türk diplomatları olmak üzere Türk hedeflerine saldırılarda bulunan Ermeni Suriye'de üslenmesine ve eğitim almasına izin vermiştir. Suriye ayrıca PKK'ye topraklarında eğitim ve lojistik imkânı sunmuş, Bekaa Vadisi'ne yerleşmelerine izin vermiştir. Türkiye sürekli olarak örgüt üyelerinin iadesini isterken, Suriye PKK'lıları siyasi mülteci olarak değerlendirmiş ve bu istekleri reddetmiştir. Suriye'nin PKK'ye verdiği bu destek çok uzun yıllar devam etmiştir.

Irak ve Suriye temelinde yaşanan bir önemli sorun da “su sorunu” olmuştur. Bindığı gibi Fırat ve Dicle nehirleri Türkiye’de doğmakta, Irak ve Suriye üzerinden Orta Doğu’ya ulaşmaktadır. Su sorununun ağırlıklı olarak gündeme geldiği süreç bu nehirler üzerinde büyük baraj projeleri gerçekleştirilmesiyle başlamış, bu durum GAP ile zirveye ulaşmıştır. Bu iki ülkenin endişesi, geliştirilen baraj ve sulama projeleriyle kendilerine ulaşan su miktarında azalma olacağına, daha da önemlisi Türkiye’nin kontrol imkânına sahip olacağına ilişkindir. Gerçekleştirilen projeler sonucu, barajların su tuttuğu dönemde tepkilerini artıran ülkelere karşı Türkiye uzlaşma yolları aramış, örneğin Özal 1987 yılında Suriye’ye giderek Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalamış, su aktarımı ile ilgili taahhütte bulunmuştur (Sönmezoğlu, 2006:446). Bunun karşılığında da Suriye’den terör örgütlerine karşı tutumunu değiştirmesi istenmiş ancak bu süreçten istenilen sonuç alınamamıştır. Aksine Suriye su konusundaki taleplerinin karşılanması için terör kartını kullanmış, hatta dönem dönem bir Kürt devletinin kurulması gerekliliğini ya da Hatay’ın aslında Suriye’nin bir parçası olduğu demeçlerini vererek Türkiye’yi rahatsız edici açıklamalarda bulunmuştur. Aynı dönemde Irak da su paylaşım sürecinin bir an önce çözülmesini istemiş, aksi hâlde 1984 yılında imzalanan sınır ötesinde sıcak takip imkânı veren Güvenlik Protokolü’nü yenilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı’ndan doğan Türkiye’nin borcunu bir an önce ödemesini istemiş ve bu hattan olan petrol sevkiyatını durdurmuştur. Türkiye, hayati olan bu petrol sevkiyatının devamını borcunu ödeyerek değil, Irak’a su konusunda verdiği taahhütlerle tekrar başlatabilmiştir. Türkiye’ye göre Fırat ve Dicle nehirleri Irak ve Suriye’nin iddia ettiği gibi uluslararası sular değil, sınıraşan sulardır. Ayrıca bir çözüm olacağına bu paylaşım ilkesine göre değil, hakkaniyet ilkesine göre yapılmalıdır. Bu yüzden Türkiye suların kendi sınırları içinde yer alan bölümünün kendi egemenliği altında olduğunu, bu egemenlik haklarından dolayı da dilediği politikayı uygulayabileceğini savunurken Irak ve Suriye bu suların uluslararası olduğunu ve bir politika izlenecekse bunun üçlü anlaşmalarla olacağını savunmuşlardır. Bu dönemde ülkeler arasındaki gerek su sorunu gerekse Kürt sorunu çıkar çatışmalarının iki önemli aracı olmuş ve ikisi de bir çözüme kavuşturulamamıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2004;145-148).

Türkiye ve İsrail İle İlişkiler

1980’li yılların başında gergin seyrini sürdüren Türk-İsrail ilişkileri değişen konjonktür içinde 1990’lı yıllara doğru daha olumlu bir hâl almıştır. Ancak yine de Türkiye’nin bu dönemde tek yönlü bir politika sürdürdüğünü söylemek doğru değildir. Türkiye Arap dünyası ile İsrail arasında dengeli bir politika izlemeye çalışmıştır. Türkiye’nin 1980-1990 dönemlerindeki politikasından bu anlaşılmaktadır. Örneğin İsrail 1981 yılında Irak’ın nükleer tesislerini vurmuş ve bu hareket Türkiye tarafından kınanmıştır. 1982 yılında İsrail’in Golan Tepeleri’ni işgal ettiğini açıkladığında ise özellikle Arap ülkeleri tarafından BM Güvenlik Kurulu’nda İsrail’in bu eylemine ilişkin önlemler alınması isteğine Türkiye çekimser kalmıştır. Türkiye’nin buradaki tutumunda o dönem Suriye’nin Türkiye karşıtı tutumunun etkisi vardır.

Türkiye’nin İsrail ilişkilerinde Filistin konusundaki tavrı ise daha belirgin ve değişmez olmuştur. Türkiye Filistinlilere karşı yapılan İsrail saldırılarına her zaman karşı olmuş, Filistinlilerin kendi kaderini destek hakkını savunmuştur. FKÖ’yü Filistinlilerin resmî temsilcisi kabul eden Türkiye 1988 yılında bağımsız Filistin Devleti ilan edildiğinde bu ülkeyi tanıyan ilk ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye bu politikasına rağmen İsrail ile ikili ilişkilerini geliştirme çabasına da gitmiştir. Ay-

nı şekilde İsrail de Türkiye'nin İsrail karşıtı politikalarına rağmen ilişkileri kopartmak yanlısı olmamıştır. İsrail'in bölgede duyduğu müttefik ihtiyacı ve ABD'nin oynadığı rol burada önemlidir. İsrail'in kendisini düşman gören Arap ülkeleriyle çevrili olduğunu ve yıllardan beri yaşadığı çatışma düşünüldüğünde bu politikasının ne kadar elzem olduğu anlaşılabilir. Bu dönem içinde Türkiye, İsrail ile farklı iş birlikleri geliştirmiştir. Terör konusu bunların başında gelmektedir. Bilindiği gibi Suriye Türkiye aleyhinde faaliyet gösteren terör guruplarını destekliyordu, aynı şekilde İsrail'e karşı da sert politikaları vardı. Suriye bu noktada her iki ülkenin yakınlaşmasını ve ortak stratejiler geliştirmesini sağlamıştır. Ayrıca, İsrail Lübnan'ı işgal ettiğinde ülkede bulunan İsrail karşıtı örgüt kamplarına müdahalelerde bulunmuş, Türkiye'ye de çağrıda bulunarak birlikte ülkedeki Ermeni terör örgütü, Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) ve Ermeni Soykırım Adalet Komandoları (JCGA) karargâh ve eğitim kamplarına ortak müdahalede bulunulmuş, kamplar tamamen ortadan kaldırılmış ve birçok örgüt üyesi etkisiz hâle getirilmiştir. ABD de her dönemde İsrail-Türkiye yakınlaşmasını desteklemiştir. ABD için müttefik olduğu bu iki ülkenin iyi ilişkiler içinde olması kendi stratejisi için çok önemli olmuştur. Türkiye'nin bu yakınlaşmadan bir beklentisi de dünyada Rum ve Ermeni lobilerinin Türkiye karşıtı yürüttüğü politikalara karşı güçlü Musevi lobisini yanına çekmek arzusu olmuştur. Gerçekte de Musevi lobisi çeşitli olaylarda, krizlerde Türk yanlısı çalışmalar yürütmüş, özellikle ülkelerin Ermeni Soykırımını tanıma girişimlerinde Türkiye'nin yanında yer almışlardır. Gelişen bu iyi ilişkiler çerçevesinde istihbarat teşkilatları da birbiriyle olan ilişkilerini bu dönem arttırmaya başlamıştır. İsrail-Türkiye ilişkileri özellikle 1990'dan sonra daha da düzelmiş ve karşılıklı iş birliği her konuda artarak devam etmiştir (Sönmezoğlu, 2006:448-452).

Dönem içindeki su sorununda Irak ve Suriye'nin politikasını değerlendiriniz.

SOVYETLER BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLER

1980-1990 döneminde Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğini açıklamak.

Sovyetler Birliği ile ilişkiler 1980'lerin başında eskiye oranla gerilme göstermiştir. Burada, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin tekrar düzelmeye başlaması ve iki ülke arasında yapılan SEIA anlaşması ve Türkiye'deki nükleer silahların arttırılması planlarının Sovyetleri rahatsız etmesi etkili olmuştur. Bunun yanında Sovyetlerin 1979'da Afganistan'ı işgal etmesi Türkiye tarafında tepkiyle karşılanmıştır. Ayrıca 12 Eylül darbesini gerçekleştirenler, ülkede yaşanan anarşi ortamın bir sorumlusu olarak Sovyetleri görmüştür. İki ülke arasındaki başka bir sorun da Kıbrıs konusu olmuştur. Kıbrıs sorununa da müdahil olmak isteyen Sovyetler daha çok Yunan tezlerini destekleyici olmuştur. Ayrıca, Kıbrıs sorunu ile ilgili BM nezdinde çözüm önerileri de sunan Sovyetler Kıbrıs'ta bağımsız ve birleşik bir Kıbrıs devletinden yana olduğunu, bunun yanında askerî güçlerin adadan ayrılması ve adanın silah-tan arındırılması gerektiğini belirtmiştir. Sovyetlerin amacı ABD ve NATO'nun etkisinin adada azaltılması ve bölgedeki çıkarları doğrultusunda bir yapının oluşmasını sağlamak olmuştur.

Sovyetlerle ilişkilerin tekrar düzelmeye başladığı dönem 1980'lerin ortasında başlamıştır. Özellikle Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle ikili ilişkiler gelişmiş, ticari

faaliyetler artmış ve Karadeniz'deki FIR hattı ile ilgili sıkıntı giderilmiştir. Bu dönem, başta müteahhitlik ve enerji olmak üzere ticari faaliyetlerin arttığı da bir dönem olmuştur. 1987 yılında Sovyetler Türkiye'ye 25 yıl boyunca döviz karşılığı doğal gaz vermeyi ve elde ettiği gelirin %70'i ile Türkiye'den mal almayı taahhüt etmiştir. Gelişen bu ilişkiler Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Türk firmalarının Rusya pazarında yer alması gibi önemli bir sürecin parçası olmuştur. Ticari alandaki en önemli gelişme belki de 1989 yılında imzalan Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması sonrası iki ülke arasında gelişen "Bavul Ticareti"dir. 1990 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2 milyar dola ulaşmıştır. 1990 yılında Sovyetlerin Azerbaycan'ı işgali Türk halkı tarafından büyük bir tepkiyle karşılanırsa da hükümet bunu Sovyetlerin bir iç meselesi olarak görmüş ve müdahil olmamıştır. Bunun sebebi gelişen ikili ilişkilerin ve ticaret hacminin zarar görmemesi olarak görülebilir. (Sönmezoglu,2006:452-454)

BALKAN ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLER

1980-1990 döneminde Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğini açıklamak.

12 Eylül 1980 yılında Türkiye'de yaşanan askerî darbe Batı Avrupa ile ilişkileri olumsuz etkilese'de Balkan ülkeleri ile olan ilişkiler bundan çok etkilenmemiştir. Ancak bu durum 1984 yılında Bulgaristan'ın, Todor Jivkov iktidarında ülkedeki Türk azınlığına karşı asimilasyon politikası başlatmasıyla değişmiştir. Jivkov yönetimi bu amaçla Türklerin isimlerinin değiştirilmesi, ibadetlerinin engellenmesi, Türkçe konuşmanın yasaklanması gibi uygulamalara gitmiş, direnen Türkleri Belene gibi toplama kamplarına atmış ve hatta öldürme vakaları yaşanmıştır. Bu süreçte 800 ile 2500 arasında Bulgaristan Türk'ünün öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Türkiye tarafından bu uygulamalar tepkiyle karşılanmıştır. Bulgaristan yönetimi için ülkenin %10'unu teşkil eden Türklerin nüfusunun artması ülke geleceği için tehlikeli görülmekteydi. Türkiye yaptığı uyarılar ve verdiği notaya rağmen bir değişiklik olmadığını görünce, Bulgaristan'daki Türklerin ülkeye göç etmelerine izin vereceğini söylemiş ancak bu söylem 1989 yılına kadar Bulgaristan tarafından karşılık bulmamıştır. Türkiye bu yaşanan duruma dikkat çekmek için Sovyetler, NATO, ABD, İngiltere ve İslam Konferansı Örgütü nezdinde girişimler de bulunmuş ancak istediği sonucu elde edememiştir. Ancak 1989 yılına gelindiğinde Bulgaristan, Türklerin Türkiye'ye göçüne izin vermiştir. Bu göç Türkiye'nin beklediğinden de büyük olmuş sayı birkaç yüzbine ulaşmış ve buna hazırlıklı olmayan Türkiye bir süre sonra sınırları kapatmak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bu hazırlıksız durumu göç eden yaklaşık 100.000 Türkün Bulgaristan'a geri dönmesine neden olmuştur. Bu olaylar esnasında Batı Bloku'nda olan ülkeler Türkiye'nin yanında yer almıştır. Ancak Yunanistan bunun dışındadır. Gerek ülkesindeki Türk azınlığın varlığı gerekse genel olarak Türkiye karşıtı bir politika izlemesi nedeniyle Bulgaristan'ın yanında yer alan Yunanistan, 1986 yılında bu ülke ile Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Deklarasyonu'nu imzalamıştır. Yugoslavya ise Türkiye'ye yakın bir politika izlemiş, Bulgaristan'ın uygulamalarını eleştirmiş, ülkeden kaçan Türkleri sığınmacı olarak kabul etmiştir (Sönmezoglu, 2006:455-456).

Özet

1980-1990 döneminde ulusal ve uluslararası ortamın nasıl ve hangi koşullarda şekillendiğini açıklamak.

1980'li yılların başında iki kutuplu dünyada gerilim askerî ve siyasi olarak artmıştır. Füze savunma sistemleri bu gerilimde belirleyici etken olmuştur. Ancak süreç içinde ABD, mevcut silah sistemlerini Sovyetlere karşı bir pazarlık aracı olarak kullanmak ve buradan verilecek tavizlerle Sovyetleri istenilen siyasi ve askerî çizgiye çekip ABD'nin dünya liderliğini kabul ettirme politikasını benimsemiştir. Bu bağlamda ABD'nin izlediği bir politika da anti-komünist oluşumları desteklemek ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu, ılımlı İslam ülkeleri olarak adlandırdığı ülkeleri kendi yanında tutmak olmuştur. Burada amaç, bu ülkeleri Sovyet ideolojisinden uzak tutmak olduğu gibi, İran'da İslam rejiminin etkisinin ve nüfuzunun önüne geçmektir. Ayrıca, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve İran-İrak Savaşı dönemin önemli olaylarından olmuştur. 80'li yılların sonlarında ise Sosyalist-Komünist blokta geri dönüşü olmayan bir çözülme süreci yaşanmıştır. Bu sürecin en önemli aktörü ise SSCB'de 1985'te iktidara gelen M.Gorbaçov olmuştur.

1980 yılında Türkiye için yaşanan, hem iç hem de dış politikayı belirleyen en önemli olay 12 Eylül'de gerçekleştirilen askerî darbedir. Türkiye 1980'li yıllarda Kıbrıs konusu, Yunanistan ile ilişkiler, Ermeni ve Kürt meselelerinde de ABD'den beklediği desteği bulamamıştır. Ancak yine de bu yıllarda Türk-ABD ilişkilerinin eskiye göre daha iyi bir düzeyde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1980-1990 döneminde ABD ve Batı Avrupa ile Türkiye ilişkilerinin hangi parametere göre şekillendiğini sıralamak.

Bu dönemde Batı Avrupa ile ilişkiler oldukça gergin bir seyir içindeydi. Bu durum Kıbrıs'a askerî müdahale ile başlamıştı; ancak 12 Eylül askerî darbesiyle zirveye çıkmıştır. Gerek ülkedeki yoğun eleştiri alan demokrasi ve insan hakları alanındaki sorunlar gerek bu dönemde ülkeden kaçarak Avrupa'da sığınmacı olarak yaşayan grupların lobi çalışmaları gerekse 1981'de

AT üyesi olan Yunanistan'ın Türkiye konusundaki bütün gelişmeleri bloke etme çabası, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde krizler yaratmıştır. Türkiye'de Avrupa'nın müdahale ve şikâyetlerinden rahatsızlık duyan, Avrupa'nın sürekli olarak bahane ürettiğini ifade eden siyaset yapıcılar için ABD ve İsrail ile ilişkiler daha cazip bir hâle gelmişti. Türkiye'de, Avrupalıların Türklere karşı tarihten gelen düşmanlıklarının asla sona ermeyeceği, ancak ABD gibi Türkiye'nin stratejik önemini bilen ve buna kıymet vererek pragmatik bir dış politika yürüten ülkelerle iş birliğinin daha mümkün olduğuna dair bir inanç yerleşmişti. 90'lı yılların başında Türkiye'nin ABD ile yakın iş birliğine yönelerek bir süre AT/AB konusunu arka plana itmesinde bu inancın da payı büyük olmuştur.

1980'li yıllarda Yunanistan ile olan ilişkilerde zaman zaman heyecan ve umut verici gelişmeler yaşansa da somut ilerlemeler sağlanamamıştır. Bu konuda 1983'te KKTC'nin ilanı ve Yunanistan'ın AT üyesi olmasının önemli rol oynadığı söylenebilir. Bir başka önemli husus da AT içinde Türkiye'nin üyeliğine yönelik büyük şüphe ve endişeler Yunanistan aracılığı ile bertaraf taktığının sıklıkla gündeme gelmesidir. Yunanistan da bu rolü kendi iç ve dış politikası ile uyumlu görmüş ve memnuniyetle üstlenmiştir.

1980-1990 dönemi içerisinde Orta Doğu ile Türkiye ilişkilerinin nasıl geliştiğini sıralamak.

1980'li yıllarda Orta Doğu ile ilişkiler geçmiş döneme göre daha da gelişmiştir. Başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleriyle ticari anlaşmalar yapılmıştır. Türkiye'de yatırım yapmalarının önü açılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda İslam Konferansı Örgütü ile ilişkiler daha da geliştirilmiş, etkili rol alma çabası güdülmüştür. İran'daki rejim değişikliği bu ülke ile olan ilişkilerde karşılıklı güvensizlik ve gerilime yol açsa da yaşanan İran-İrak Savaşı sırasında ticaret çok büyük oranda artmıştır. Irak ve Suriye ile olan ilişkiler ise iki sorun üzerinde temellenmiştir. Bunların biri PKK ile ilgili sorundur. Yaşanan İran-İrak Savaşında Irak'ın kuzeyinde bir yönetim boşluğu oluşmuş ve bu boşluk PKK'nın bu-

raya yerleşmesini sağlamıştır. Irak ile yapılan anlaşmalarla Türkiye sınır ötesine askerî müdahale hakkını elde etmiştir. Irak ve Suriye üzerinden yaşanan ikinci önemli sorun da “su sorunu” olmuştur. Türkiye’den doğan ve Irak ile Suriye üzerinden Orta Doğu’ya ilerleyen Fırat ve Dicle nehirlerinde Türkiye’nin sulama ve enerji amaçlı çeşitli projeler geliştirmesi tepkiyle karşılanmıştır. Hatta Suriye su konusundaki taleplerini gerçekleştirmek için PKK kartını, Irak ise petrol kartını oynamıştır. Türkiye Fırat ve Dicle nehirlerinin Irak ve Suriye’nin iddia ettiği gibi uluslararası sular değil, sınıraşan sular olduğunu belirtmiş ve bir çözüm olacaksa bunun paylaşma ilkesine göre değil, hakkaniyet ilkesine göre yapılmasını istemiştir.

Türkiye’nin İsrail ile ilişkileri 1980’li yılların başında mesafesini korusa da 1990’lara gelindiğinde birçok alanda iş birliğinin arttığı yakın ilişkilere yerini bırakmıştır. Sonraki yıllarda ise bu durum daha da gelişmiştir. Ancak Türkiye Arap dünyasıyla olan ilişkilerini hiçbir zaman göz ardı etmemiş ve bir denge politikasını her zaman gözetmiştir. Ancak Türkiye, İsrail içinde her zaman iyi ilişkiler içinde olmak istediği bir ülke olmuştur.

1980-1990 döneminde Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğini açıklamak.

SSCB ile ilişkiler 1980’lerin başında ABD ile olan ilişkilerin gelişmesine paralel olarak gerilemiştir. Bunda Sovyetlerin Afganistan’ı işgali ve 12 Eylül yönetiminin ülkedeki kaos ortamından Sovyetleri mesul tutması etkili olmuştur. İkili ilişkiler ancak Özal döneminde, Sovyetlerde iktidara Gobaçov’un gelmesiyle tekrar düzelmeye başlamıştır. Bu dönemde özellikle ticari ilişkiler büyük bir ilerleme göstermiştir. Ancak Kıbrıs ve Ege gibi meselelerde Türkiye istediği desteği alamamıştır.

1980-1990 döneminde Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğini açıklamak.

Balkanlarda ise bu dönemde Yunanistan haricinde ikili ilişkilerde gözle görülür bir sorun yoktu. Ancak bu durum Jivkov iktidarında Bulgaristan’ın Türklere uyguladığı baskı ve asimilasyon politikaları ile değişmiştir. Türklere karşı uygulanan bu baskı Bulgaristan’daki Türklerin kitleler hâlinde Türkiye’ye göç etmesine neden olmuştur.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi 1980'lerde siyasi kutuplar arası gerginlik nedenlerinden biri **değildir**?
  - a. Yeşil Kuşak Projesi
  - b. Reagan Doktrini
  - c. Stratejik Savunma Girişimi
  - d. Petrol Krizi
  - e. Körfez Krizi
2. Aşağıdakilerden hangisi 1980'lerde Türkiye'nin dış politikasını belirlemede etkili aktörlerden biri **değildir**?
  - a. ABD
  - b. IMF
  - c. Dünya Bankası
  - d. NATO
  - e. Birleşmiş Milletler
3. Aşağıdakilerden hangisi Todor Jivkov iktidarı döneminde Bulgaristan'daki Türklerin Türkiye'ye göç etme nedenlerindedir?
  - a. Türklerin komünizme karşı direnmesi
  - b. Türklerin Bulgaristan'dan toprak talebi
  - c. Bulgaristan'ın Türklere karşı uyguladığı asimilasyon politikaları
  - d. Türklerin Müslüman azınlık olarak tanınma talebi
  - e. Bulgar hükümetinin Türkleri vatandaşlıktan çıkartması
4. Aşağıdakilerden hangisi 1980-1990 yılları arasında Fırat ve Dicle nehirleri konusunda yaşanan "su sorunu"nda bölge ülkelerinin izlediği politikalarından **değildir**?
  - a. Türkiye Fırat ve Dicle nehirlerini sınırışan sular olarak kabul etmiştir
  - b. Türkiye Fırat ve Dicle nehirlerine ilişkin paylaşma ilkesini savunmuştur
  - c. Irak ve Suriye Fırat ve Dicle nehirlerine ilişkin paylaşımında hakkaniyet ilkesine karşı çıkmıştır
  - d. Irak ve Suriye Fırat ve Dicle nehirlerini uluslararası sular olarak kabul etmiştir
  - e. Bölge ülkeleri Güneydoğu Anadolu Projesine karşı çıkmıştır
5. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'nin 1987'de AT'ye başvurusunun reddedilmesinin nedenlerinden biri **değildir**?
  - a. Ekonomik yetersizlik
  - b. İnsan hakları ve demokrasideki eksiklik
  - c. Başta Kürtler olmak üzere azınlıklar konusundaki sorunlar
  - d. ABD ile sıkı işbirliği içinde olması ve NATO üyeliği
  - e. AT'nin Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası olarak görmemesi
6. Rogers Planı kısaca aşağıdakilerden hangisinde tanımlanmıştır?
  - a. Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına geri dönüşünün Türkiye tarafından onaylanması
  - b. Kıbrıs Rum Kesimi'nin NATO'ya üyeliğinin Türkiye tarafından onaylanması
  - c. Norveç'in NATO'ya üyeliğinin Türkiye tarafından onaylanması
  - d. Türkiye'nin NATO'dan çıkarılması planı
  - e. İsrail'in NATO'ya üyeliğinin Türkiye tarafından kabulünü sağlama planı
7. Aşağıdakilerden hangisi Irak- İran savaşının Türkiye açısından doğurduğu sonuçlardandır?
  - a. İki ülke ile ticaret hacmi savaş öncesinin çok altına düşmüştür
  - b. Irak Türkiye'ye de savaş ilan etmiştir
  - c. İran, rejimini Türkiye'ye ihraç etme imkanı bulmuştur
  - d. PKK savaşın yarattığı otorite boşluğundan yararlanmış ve bölgede güçlenmiştir
  - e. Türkiye, İsrail ile yakınlaşma ihtiyacı duymuştur
8. Suriye su sorununda Türkiye'ye karşı hangi argümanları kullanmıştır?
  - a. Petrol rezervlerini
  - b. Topraklarındaki Türk nüfusunu
  - c. askerî gücünü
  - d. Kendi su kaynaklarını
  - e. PKK ve Hatay konusunu
9. 1980 yılında 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan ekonomik tedbirlerin mimarı kimdir?
  - a. Turgut Özal
  - b. Necmettin Erbakan
  - c. Kenan Evren
  - d. Tansu Çiller
  - e. Kemal Derviş
10. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ne zaman bağımsızlığını ilan etmiştir?
  - a. 1974
  - b. 1980
  - c. 1982
  - d. 1983
  - e. 1984

Okuma Parçası

Yunanistan 1977 Haziranında NATO'ya müracaat ederek, ittifakın askerî kanadı ile tekrar bağ kurmak istediğini bildirmiş ve bunun için gösterdiği sebep de, Türkiye tehlikesi olmuştur. Yunanistan'ın teklifine göre, İzmir'deki NATO karargahına dönmeyecek, fakat kuzey Yunanistan'da Larissa'da, Yunan komutası altında ayrı bir NATO karargahı kurulacaktı. Ege Denizindeki hava hareket sorumluluğu, yani hava kontrol sahası, 1974'den önce olduğu gibi Yunanistan'a ait olacaktı.

NATO Başkomutanı Haig ile Yunan Genel Kurmay Başkanı Davos arasında yapılan müzakereler sonunda, 1978 Şubatında, aşağı yukarı yunan görüşlerine uygun bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma diğer NATO üyeleri tarafından kabul edilmekle beraber, Türkiye tarafından reddedildi. Yani Yunanistan'ın NATO'ya dönmesini Türkiye veto etti. Çünkü, Türkiye Ege hava kontrol sahası statüsünün 1974'den önceki şekline dönüştürülmesini kabul etmeyip, eski görüşünde olduğu gibi, kontrol sahasının Türkiye ile Yunanistan arasında bölüşülmesini istedi.

NATO Başkomutanı General Haig, Türk Genel Kurmayı ile yaptığı temaslardan sonra, yeni bir anlaşma taslağı hazırladı. Mahiyeti açıklanmayan bu plan, yunan basınında yapılan tenkitlerden anlaşıldığına göre, şu ana noktalara dayanıyordu: Yunanistan'ın doğu kıyılarında bulunan adaların hava sahasının kontrolü Yunanistan'a verilecek ve fakat Ege'nin diğer kısımlarının hava sahasının kontrolü ise, NATO komutanlığına verilecekti. Nihayet, Ege Denizinin, Yunanistan'ın savunması için hayati olan kısımları da, NATO'nun özel koruması altına alınacaktı.

1979 Mayısında yapılan bu teklifler Yunanistan tarafından reddedildi. 1979 Haziranında NATO Başkomutanlığına General Rogers geldi. General Rogers, Rogers Planı adını alan yeni bir anlaşma taslağı hazırladı ve taraflara verdi. Muhtevası açıklanmayan bu plan, tabiatıyla taraflar arasında yeniden müzakerelere konu oldu. Bununla beraber, Rogers Planı ile, Türkiye Ege hava sahasının kuzey-güney istikametinde ortadan ikiye ayrılması isteginden ve Yunanistan da 1974 öncesi statüsünün tekrar ve aynen ihdasından vazgeçiyordu.

Nitekim Türk Genelkurmayı 22 Şubat 1980'de yaptığı bir açıklama ile, 4 Ağustos 1974 tarihli ve 714 sayılı NOTAM'ın kaldırıldığını bildirdi. Yani, Türkiye Ege hava sahasının ikiye bölünmüşlüğü ortadan kaldırıyordu. Bu açıklamanın ertesi günü Yunanistan da, kendisinin 13 Eylül 1974 tarihli ve 1157 sayılı NOTAM'ını kaldırdı-

ğını açıkladı. Böylece Ege Denizi tekrar sivil hava trafiğine açılmış oldu.

Rogers Planı'nın her iki tarafça kabulü ve Türkiye'nin vetosunu geri çekmesi üzerine Yunanistan, 20 Ekim 1980 tarihinde NATO'nun askerî kanadına tekrar döndü.

Yunanistan'ın tekrar NATO'ya dönmesi ve Ege hava kontrol sahası meselesinin Rogers Planı ve çözümü ile, Türk-Yunan münasebetlerinin bir detant, bir yumuşama havası içine girmesi gerekirdi. Fakat böyle olmadı. 18 Ekim 1981 genel seçimlerinde Yunanistan'da Pan-Helenik Sosyalist Partisi'nin (PASOK) iktidara gelmesi ve Papandreou'nun başbakanlığı ile birlikte, Türk-Yunan münasebetleri yeni bir gerginlik dönemine girecektir.

Kaynak: Fahir ARMAĞAOĞLU - 20.Yüzyılın Siyasi Tarihi, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2004.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise "Uluslararası Ortam" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. c Yanıtınız yanlış ise "Ulusal Ortam ve 12 Eylül Darbesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise "Türkiye ve Balkan Ülkeleri İle İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise "Türkiye ve Irak-Suriye İle İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise "ABD ve Batı Avrupa İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise "Türkiye ve Yunanistan İle İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise "Türkiye ve Irak-Suriye İle İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlış ise "Türkiye ve Irak-Suriye İle İlişkileri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise "Ulusal Ortam ve 12 Eylül Darbesi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlış ise "Kıbrıs Sorunu" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Dönemde uluslararası ortamın temel unsurları şöyle sıralanabilir:

- Yıldız Savaşları Projesi (Stratejik Savunma Girişimi)
- Reagan Doktrini
- Yeşil Kuşak Projesi
- İran İslam Devrimi
- Çin'in "anti-hegemonyacı" bir politika izleyerek "dengeyin dengeleyicisi" bir konumuna gelmesi
- Petrol Krizi

Sıra Sizde 2

Bu dönem, ABD ve Batı dünyası için özellikle Orta Doğu petrollerinin ve bu bağlamda Basra Körfezi'nin öneminin büyüklüğü açısından Batı ittifakının bir parçası olan Türkiye'nin stratejik değeri çok artırmıştır. ABD için Orta Doğu'daki petrol bölgelerinin güvenliği hayati bir öneme sahipti ancak konjonktür Sovyetlerden yanaydı. Bu konjonktürü değiştirmek, bölgeyi kontrol edebilmek ve petrol yollarını güvence altına almak için ABD'nin Türkiye'den destek alması son derece önemliydi.

Bölgedeki önemli gelişmeler çerçevesinde ABD'nin Türkiye'den beklentileri de yükselmiştir. Bunlardan bir tanesi Türkiye topraklarında bir Çevik Kuvvet oluşturma isteğidir. ABD, Orta Doğu'daki kontrolünü artırmak için NATO üyesi olan, gelişmiş bir alt yapıya sahip, coğrafi açıdan çok uygun bir noktada bulunan Türkiye'nin bu güce izin vermesini istemiştir. Ancak Türkiye bu talebe karşı çıkmıştır. Türkiye'nin bu tavır Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği 1990 Körfez Savaşı'na kadar sürmüştür. ABD, bu dönemde Türkiye'deki bazı füze sistemlerinin ve savaş uçaklarının nükleer kapasitelerinin güçlendirilmesini de istemiştir. Burada ABD'nin amacı, Sovyetlerle Avrupa'da bulunan orta menzilli füzelerin kaldırılmasına ilişkin, 1987 yılında yaptığı INF anlaşmasıyla ortaya çıkan savunma boşluğunu Türkiye üzerinden gidermektir. Türkiye gerek Sovyetleri kışkırtmamak gerekse kendi ordusunun konvansiyonel gücünü artırıp modernize etmek istemesi yüzünden bu talebe de sıcak bakmamıştır.

Sıra Sizde 3

Bilindiği gibi Fırat ve Dicle nehirleri Türkiye'de doğmakta, Irak ve Suriye üzerinden Orta Doğu'ya ulaşmaktadır. Su sorununun ağırlıklı olarak gündeme geldiği süreç bu nehirler üzerinde büyük baraj projeleri gerçekleştirilmesiyle başlamış, bu durum GAP ile zirveye ulaşmıştır. Bu iki ülkenin endişesi, geliştirilen baraj ve sulama projeleriyle kendilerine ulaşan su mikta-

rında azalma olacağına, daha da önemlisi Türkiye'nin suyu kontrol imkânına sahip olacağına ilişkindir. Gerçekleştirilen projeler sonucu, barajların su tuttuğu dönemde tepkilerini artıran ülkelere karşı Türkiye uzlaşma yolları aramış, örneğin Özal 1987 yılında Suriye'ye giderek Ekonomik İş Birliği Protokolü imzalamış, su aktarımı ile ilgili taahhütte bulunmuştur. Bunun karşılığında da Suriye'den terör örgütlerine karşı tutumunu değiştirmesi istenmiş ancak bu süreçten istenilen sonuç alınamamıştır. Aksine Suriye su konusundaki taleplerinin karşılanması için terör kartını kullanmış, hatta dönem dönem bir Kürt devletinin kurulması gerekliliğini ya da Hatay'ın aslında Suriye'nin bir parçası olduğu demeçlerini vererek Türkiye'yi rahatsız edici açıklamalarda bulunmuştur. Aynı dönemde Irak da su paylaşım sürecinin bir an önce çözülmesini istemiş, aksi hâlde 1984 yılında imzalanan sınır ötesinde sıcak takip imkânı veren Güvenlik Protokolü'nü yenilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'ndan doğan Türkiye'nin borcunu bir an önce ödemesini istemiş ve bu hattan olan petrol sevkiyatını durdurmuştur. Türkiye, hayati olan bu petrol sevkiyatının devamını borcunu ödeyerek değil, Irak'a su konusunda verdiği taahhütlerle tekrar başlatabilmiştir.

Sıra Sizde 4

Bulgaristan yönetimi için ülkenin %10'unu teşkil eden Türklerin varlığı Türk nüfusunun artması ülke geleceği için tehlikeli görülmekteydi. 1984 yılında Bulgaristan'ın, Todor Jivkov iktidarında ülkedeki Türk azınlığına karşı asimilasyon politikası başlatılmıştır. Jivkov yönetimi bu amaçla Türklerin isimlerinin değiştirilmesi, ibadetlerinin engellenmesi, Türkçe konuşmanın yasaklanması gibi uygulamalara gitmiş, direnen Türkleri Belene gibi toplama kamplarına atmış ve hatta öldürme vakaları yaşanmıştır. Bu süreçte 800 ile 2500 arasında Bulgaristan Türkünün öldürüldüğü ifade edilmektedir.

Türkiye tarafından bu uygulamalar tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye yaşanan duruma dikkat çekmek için Sovyetler, NATO, ABD, İngiltere ve İslam Konferansı Örgütü nezdinde girişimlerde bulunmuş ancak istediği sonucu elde edememiştir. Ancak 1989 yılına gelindiğinde Bulgaristan, Türklerin Türkiye'ye göçüne izin vermiştir. Bu göç Türkiye'nin beklediğinden çok büyük olmuş ve buna hazırlıklı olmayan Türkiye bir süre sonra sınırları kapatmak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bu hazırlıksız durumu göç eden yaklaşık 100.000 Türkün Bulgaristan'a geri dönmesine neden olmuştur.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Armaoğlu, F.,(2004) **20.Yüzyılın Siyasi Tarihi**, Alkım-Yayınevi, İstanbul.
- Akdevecioğlu, A., Kürkçüoğlu, Ö., (2004), **“İran’la İlişkiler”**, Derleyen:Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Cilt II. 1980-2001, İstanbul: İletişim Yayınları).
- Fırat, M., (2004) **“Yunanistan’la İlişkiler”**, Derleyen: Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Cilt II. 1980-2001, İstanbul: İletişim Yayınları).
- Fırat, M.,Kürkçüoğlu, Ö., (2004) **“Ortadoğu’yla İlişkiler”**, Derleyen: Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Cilt II. 1980-2001, İstanbul: İletişim Yayınları).
- Gözen, R., (2009), **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe: Türkiye’nin Dış Politikası**, Palme Yayıncılık, Anlara
- Güldemir, Ufuk, (1986), **Kanat Operasyonu**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Oran, B.,(2004) **“Dönemin Bilançosu”**, Derleyen:Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Cilt II. 1980-2001, İstanbul: İletişim Yayınları).
- Sönmezoglu, F., (2006), **II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul
- Sönmezoglu, F. (derleyen), Deniz Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu, (2010), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der Yayınlar, İstanbul
- Sönmezoglu, F. (derleyen),(2004), **Türk Dış Politikası Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, İstanbul
- Uzgel, İ., (2004) **“ABD ve NATO’yla İlişkiler”**, Derleyen:Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (Cilt II. 1980-2001, İstanbul: İletişim Yayınları)
- T.C Dışişleri Bakanlığı http://www.mfa.gov.tr/pkk_kongra-gel.tr.mfa (Erişim 12.05.2012)
- T.C Dışişleri Bakanlığı http://www.mfa.gov.tr/pkk_kongra-gel.tr.mfa (Erişim 15.05.2012)
- T.C. Cumhurbaşkanlığı http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal (Erişim 20.5.2012)
- T.C. Cumhurbaşkanlığı http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/kenan_evren/ (Erişim 20.5.2012)
- İran Kültürevi <http://www.irankulturevi.com/turkce/tarih/imam.htm> (Erişim 1.06.2012)